CLASICISMUL **

LYCEUM

CLASICIȘMUL

Lyceum 52

CLASICISMUL

Antologie

Studiu introductiv de MATEI CĂLINESCU.
Antologie și note de MATEI CĂLINESCU, ANDREEA DOBRESCU-WARODIN, A. BANTAȘ, CORNEL MIHAI IONESCU.

VOL. II

EDITURA TINERETULUI

BLAISE PASCAL

(1623—1662)

De o rară precocitate intelectuală, Pascal manifestă în prima parte a vieţii o vocaţie exclusiv ştiinţifică: la şaisprezece ani compune un *Eseu despre conice (Essai pour les coniques*, 1640), la nouăsprezece ani inventează prima maşină de calcul (invenţie comunicată în 1645 în *La machine arithmétique)* etc. Din activitatea lui ştiinţifică se reţin mai ales genialele contribuţii în domeniul fizicii cu privire la problema vidului, a echilibrului lichidelor, a greutăţii masei de aer *(Expériences nouvelles touchant le vide*, 1647; *Traité de l'équilibre des liqueurs*, publ. 1663; *Traité de la pesanteur de la masse d'air*, publ. 1663); în domeniul matematicii el pune bazele calculului probabilităţilor în corespondenţa cu Fermat (1654) şi formulează principiul analizei infinitezimale în *Traité du triangle arithmétique* (1654). În noiembrie 1654 se produce conversiunea lui Pascal şi de la începutul anului 1655 el se retrage la Port-Royal. Între 1656—1657 publică faimoasele *Provinciale*, polemizînd de pe poziţii janseniste cu iezuiţii. Pînă în 1656 îşi continuă cercetările matematice, pentru a abandona apoi cu totul preocupările ştiinţifice şi a se dedica unei ample apologii a religiei creştine. Notele în legătură cu acest proiect, niciodată încheiat, vor alcătui substanţa volumului de *Cugetări (Pensées)* apărut într-o primă ediţie, incompletă, în 1670. I s-a atribuit lui Pascal şi un anonim *Discurs asupra pasiunilor dragostei (Discours sur les passions de l'amour*, după unii redactat prin 1653-1654), dar cercetările mai noi infirmă paternitatea pascaliană, stabilind ca dată probabilă a compunerii *Discursului* anul 1680.

PROVINCIALELE (1656–1657)

Operă de polemică teologică, *Provincialele* sînt unul dintre cele mai distructiv ironice pamflete din istoria literaturii, și totodată o profundă meditație morală în care putem descoperi germenii genialelor *Cugetări*. Atacați de iezuiți (e vorba de condamnarea lui Antoine Arnauld de către Sorbona) janseniștii vor să riposteze; Pascal va fi cel care, pe baza unor argumente și referințe teologice furnizate de Arnauld și Nicole, va redacta răspunsul janseniștilor sub forma celebrelor *Provinciale*, începînd din ianuarie 1656. Doctrina morală iezuită e supusă unui examen necruțător și combătută printr-o magistrală tehnică a reducției la absurd. Despre ce e vorba, de fapt? Prin subtile artificii cazuistice (fie că e vorba de distincțiile în legătură cu „grația actuală", „grația suficientă" și „grația eficace", fie de teoria „opiniilor probabile" etc.), iezuiții, ca agenți ai Contra-Reformei, adoptă, spre a-și atrage cît mai mulți adepți, criterii morale dintre cele mai flexibile. Ceea ce oricui i-ar părea un păcat grav, condamnabil, iezuiții pot demonstra că, în anumite condiții, nu e cîtuși de puțin un păcat. Nucleul doctrinei lor, care e discutat în *Provinciala a IV-a*, îl constituie teoria „grației actuale"; „*Noi susținem deci, ca pe un principiu indubitabil* — spune Pater-ul iezuit care — îl informează pe autorul scrisorilor — *că o acțiune nu poate fi imputată ca păcat dacă Dumnezeu nu ne dă, înainte de a comite, cunoașterea răului pe care ea-l reprezintă și o inspirație care să ne îndemne s-o evităm*". Conform unei asemenea aplicări abuzive a liberului arbitru, toate păcatele comise fără conștiința limpede că sînt păcate (de la crimă pînă la depravarea cea mai adîncă) pot fi absolvite. Dar posibilitățile pe care le oferea cazuistica iezuită de a se absolvi diferite păcate erau mult mai numeroase. Față de o astfel de morală tolerantă și laxă, acomodantă pentru adepții ei (și mai ales pentru cei din clasele înalte, care își vedeau confirmate religios gusturile, moravurile și obiceiurile adeseori total opuse celor recomandate de creștinism), janseniștii preconizează o morală severă, austeră, rigoristă: nu conștiința individuală

decide asupra culpabilității sau inocenței, ci raportarea la normele absolute ale moralei (găsim la Pascal o prefigurare a *imperativului categoric* kantian). Datorită naturii lor corupte (urmare a păcatului originar) oamenii sînt niște ființe fundamental păcătoase, într-o măsură de care nu-și pot da decît rareori seama: iată de ce, departe de a fi lucide și conștiente de ele (cum voiau iezuiții) păcatele umane sînt de cele mai multeori *inconștiente*, esența lor ascunzîndu-se sub aparențe înșelătoare și liniștitoare pentru conștiință. Dincolo de două sisteme teologice se confruntă aici două *concepții morale* și ceea ce interesează și astăzi în *Provinciale* este patosul etic profund care se transformă în forță polemică și în răceală ironică. *Provinciala a VIII-a* este edificatoare în acest sens.

A OPTA SCRISOARE CĂTRE UN PROVINCIAL
DE UNUL DIN PRIETENII SĂI

Din Paris, la 28 mai 1656

Domnule,

Cred că nu vă gîndiți că va avea cineva curiozitatea de a ști cine sînt; și totuși există oameni care încearcă să ghicească; numai că nu o brodesc. Unii mă iau drept un învățat de la Sorbona; alții atribuie scrisorile mele la patru, cinci persoane care ca și mine nu sînt nici preoți, nici ecleziastici. Toate aceste false bănuieli mă fac să-mi dau seama că am reușit întrucîtva în planul pe care l-am avut de a nu mă face cunoscut decît de dv. și de bunul părinte cu care ne suportăm mereu, deși greu, el, vizitele mele, iar eu, predicile sale. Sînt totuși nevoit să mă abțin, căci, dacă ar ști că ele mă supără, nu le-ar mai continua și astfel nu m-aș mai putea ține de cuvîntul pe care vi l-am dat de a vă face cunoscută concluzia lor morală. Sînt sigur că vă dați seama ce greu îmi vine. Este foarte penibil să privești cum sînt răstălmăcite toate lucrurile cu privire la morala creștină prin niște rătăciri stranii, fără să îndrăznești a te opune deschis. Dar, după ce am îndurat atîtea pentru satisfacția dv., cred că, în cele din urmă, cînd el nu va mai avea nimic să-mi spună, voi izbucni, pentru satisfacția mea. Totuși mă voi reține pe cît îmi va fi cu putință; căci cu cît tac mai mult cu atît el îmi

spune mai multe. Ultima oară mi-a spus atîtea că cu greu le voi putea arăta pe toate aici. Veți vedea că și punga este ocărîtă uneori ca și viața, căci oricum și-ar camufla el principiile, cele despre care vreu să vă vorbesc nu fac, în ultimă analiză, decît să favorizeze judecătorii corupți, cămătarii, falițiii, pungașii, femeile pierdute și vrăjitorii care toți sînt larg scutiți de a restitui ceea ce cîștigă, fiecare în meseria lui. Acest lucru mi-a fost arătat de bunul părinte prin cuvintele de mai jos:

„Încă de la începutul convorbirilor noastre, mi-a spus el, m-am angajat să-ți lămuresc principiile autorilor noștri referitoare la toate felurile de situații. Ai și văzut pe cele cu privire la beneficiari, la poeți, la călugări, la valeți și la gentilomi. Să trecem în revistă acum pe celelalte și să începem cu judecătorii.

Voi lua mai întîi una din cele mai importante și mai avantajoase idei pe care părinții le-au formulat în favoarea lor. Ea aparține savantului nostru Castro Palao[1], unul din cei 24 Bătrîni ai noștri. Iată cuvintele sale: „Poate un judecător, într-o problemă de drept, să judece după o părere probabilă, lăsînd la o parte părerea cea mai probabilă? Da, și chiar împotriva propriei lui convingeri, *imo contra propriam opinionem*"[2]. Însuși părintele Escobar o spune în tr.6, ex.6, nr.45. — O, părinte, i-am spus eu, iată un început frumos! Judecătorii vă rămîn foarte obligați.

Găsesc foarte straniu faptul că, așa cum am remarcat-o uneori, ei se opun acestor probabilități ale dv., dat fiind mai ales faptul că ele le sînt atît de favorabile; căci le dați, asupra averii oamenilor, aceeași putere pe care v-ați dat-o dv. asupra conștiințelor.

— Vedeți, îmi spuse el, că nu interesul nostru ne călăuzește acțiunile; n-am ținut seama decît de liniștea conștiințelor, problemă în care marele Molina a depus o muncă utilă mai ales în ce privește darurile ce li se fac. Căci, spre a înlătura scrupulele pe care le-ar putea avea cînd primesc

[1] F.Castro Palao (1581—1633), iezuit spaniol, a predat filozofia și teologia.

[2] Ba chiar împotriva părerii sale.

daruri în anumite situaţii, el a avut grijă să facă numărarea tuturor cazurilor în care ei pot primi daruri cu cugetul curat — cu excepţia cazului cînd o anumită lege o opreşte în mod expres. Ideile acestea sînt în t. 1, tr. 2, disp. 88, nr. 6. Iată-le: „Judecătorii pot primi daruri de la părţi, cînd acestea li se oferă din prietenie sau din recunoştinţă pentru dreptatea ce le-au făcut-o sau ca să-i determine a le-o face în viitor ori să aibă grijă de cauza lor în mod special ori chiar spre a-i determina să li-o rezolve mai repede". Savantul nostru Escobar vorbeşte de aceasta şi în tr.6, ex. 6, nr. 43 în felul următor: „Dacă există mai multe persoane care n-au nici una mai mult drept decît alta la rezolvarea cu precădere a a afacerii lor, judecătorul care va primi ceva de la una din ele cu condiţia «*ex pacto*»[1]: de a grăbi rezolvarea problemei sale, greşeşte el? Nu, în mod sigur, după Layman[2]: căci nu aduce nici un prejudiciu celorlalţi, dreptul natural, cînd acordă unuia, pe motivul darului primit, ceea ce putea acorda oricui i-ar fi plăcut. Ba chiar, fiind deopotrivă de obligat faţă de toţi prin faptul că toţi au dreptul egal, el este mai mult (obligat) faţă de cel care-i face darul şi care-l angajează a-l prefera celorlalţi, chiar dacă această preferinţă e determinată de bani, «*quae obligatio videtur pretio aestimabilis*[3].»

— Cucernice părinte, îi spusei eu, sînt surprins de această îngăduinţă pe care primii magistraţi din regat nu o cunosc încă. Căci domnul Prim Preşedinte a dat Parlamentului[4] un ordin prin care se interzice unor grefieri să ia bani pentru o astfel de preferinţă, ceea ce înseamnă că ea este cu atît mai puţin îngăduită judecătorilor; în plus, ştiu că toată lumea a lăudat o asemenea hotărîre , utilă tuturor părţilor.

Bunul părinte surprins de cuvintele mele, îmi răspunse: „Spui adevărul? Nimic nu ştiam despre ce afirmi d-ta. Părerea noastră are caracterul unei probabilităţi. Dar şi contrariul este probabil".

---

[1] După învoială.

[2] Paul Layman (1574—1635), iezuit din Tirol, profesor de teologie şi drept canonic.

[3] Această obligaţie pare determinată de răsplată.

[4] Înalta curte de justiţie.

— În adevăr, părinte, îi spun eu, lumea găsește că domnul Prim Președinte a făcut bine, ceea ce-i mai mult decît probabil. Prin hotărîrea sa, el a barat drumul unei corupții publice care dăinuie de prea multă vreme.

— Și eu judec la fel, zise preotul, dar să trecem peste asta; să lăsăm în pace pe judecători.

— Aveți dreptate, îi spun eu, mai ales că ei nici nu sînt recunoscători pentru ceea ce faceți în favoarea lor.

— Nu are nici o importanță, zise părintele; dar sînt atîtea de spus despre toți că trebuie să fii scurt cu privire la fiecare. Să vorbim acum despre oamenii de afaceri. Știi că cea mai mare greutate cu ei este să-i faci să se lase de camătă. Asupra acestui lucru preoții noștri au stăruit cu multă grijă, căci ei detestă așa de mult acest viciu încît Escobar zice la tr.3, ex. 5, nr.1, „că ar fi o erezie să spui despre camătă că nu este un păcat". Iar părintele Bauny[1], în a sa *Somme des péchés*, c. 14, umple mai multe pagini cu neajunsurile datorate cămătarilor. El îi declară *infami în timpul vieții și nedemni de înmormîntare după moarte.* — O, părinte, nu-l credeam așa de sever! — Cînd trebuie, este în adevăr, dar tot acest savant cazuist, remarcînd că spre camătă lumea este atrasă numai de cîștig, spune în același loc: „Ai obliga mult oamenii dacă, ferindu-i de relele efecte ale cametei și de păcatul care-i este cauză, le-ai da mijlocul de a scoate tot atît și încă mai mult profit din banii cîștigați pe calea ei, prin vreo bună și legitimă întrebuințare a lor".

— Fără îndoială, părinte, că, după aceasta, n-ar mai exista cămătari.

— În legătură cu aceasta, el indică o metodă generală, valabilă pentru tot felul de persoane: gentilomi, președinți, consilieri etc. Ea este foarte ușoară și nu constă decît în cîteva cuvinte care trebuie pronunțate la împrumutarea banilor și după care profitul n-ar mai avea caracterul unui profit de camătă cum ar fi (fost) altfel.

— Și care sînt acele cuvinte misterioase, părinte?

[1] Étienne Bauny (1564–1649), iezuit francez.

— Iată-le, îmi spune el, expuse clar în cartea sa *Somme des péchés*, scrisă în limba franceză *tocmai ca să fie înțeleasă de toți*, cum însuși spune în prefață:

„Acela căruia i se vor cere bani va răspunde în felul următor: n-am bani de împrumutat decît dacă pot avea de la ei un profit onest și licit. Dacă dorești suma pe care o ceri spre a o valorifica după dibăcia d-tale, fie cu cîștig, fie cu pierdere poate mă voi hotărî să ți-o dau. Este, știu, greu să-mi asiguri un profit satisfăcător. Dar dacă vei vrea să-mi asiguri unul cît de cît, cu condiția să fie cert, deși nu sînt ahtiat după avere, vom cădea mai repede de acord și-ți voi da posibilitatea de a avea banii chiar acum".

Nu este acesta un mijloc de a cîștiga bani fără a cădea în păcat? Și atunci părintele Bauny n-are el dreptate cînd spune în încheiere?: „Acesta este, după părerea mea, mijlocul prin care multe persoane, în lume, care deși prin camătă, jecmăneală și contracte ilicite își atrag dreapta mînie a lui Dumnezeu, se pot salva dacă fac din ele profituri frumoase, oneste și licite".

— O, părinte, îi spun eu, pronunțați vorbe mari. Vă asigur că dacă n-aș ști că vin din partea dv., le-aș lua drept niște cuvinte fermecate menite să împrăștie o vrajă. Fără îndoială că și au o oarecare virtute magică, aceea de a înlătura camăta pe care nu o înțeleg, căci am luat-o totdeauna drept un păcat care constă în a pretinde mai mulți bani decît ai dat cu împrumut.

— Nu o înțelegi prea bine, îmi spuse el; camăta, după părinții noștri, nu constă decît în intenția de a lua profitul banilor ca uzurar. Iată pentru ce părintele Escobar caută a eluda camăta printr-o simplă schimbare de intenție. În tr. 3, ex. 5, nr. 4, 33, 44 el zice: „Camătă ar fi stoarcerea de profit de la cei cărora le faci un împrumut, dacă socotești profitul ca datorat prin lege; dar dacă ceea ce ți se dă în plus este din recunoștință, aceasta nu înseamnă camătă". Iar la nr.3: „Nu este îngăduită intenția de a profita de banii imediat împrumutați; dacă însă profitul vine ca urmare a unei bunăvoințe, *media benevolentia*[1], nu înseamnă camătă".

---

[1] Prin bunăvoință.

Subtile metode. Cea mai bună dintre ele, după părerea mea — căci acum avem de ales — este cea a contractului Mohatra[1]. — Dar ce este acest contract Mohatra, părinte?! — Văd, zice el, că nu știi ce este asta... De fapt numai numele este bizar. Escobar te va lămuri la tr.3, ex.3, nr.36: „Contractul Mohatra este acela prin care cumpărăm stofe scump și pe credit spre a le revinde, în același moment, aceleiași persoane, pe bani gheață și mai ieftin". Iată ce este contractul Mohatra: prin el, după cum vezi, se primește o oarecare sumă de bani peșin, rămînînd obligat pentru mai mult. — Dar, părinte, cred că numai Escobar s-a servit de acest cuvînt; mai sînt și alte cărți care vorbesc de el?

— Ce puține lucruri știi! îmi spuse părintele. Ultima carte de teologie morală, tipărită chiar anul acesta la Paris, vorbește de Mohatra și încă cu pricepere. Ea este intitulată *Epilogus summarum*[2]. „Este o prescurtare a tuturor învățăturilor teologice luate din părinții Suarez, Sanchez, Lessius, Fagundez, Hurtado și alți cazuiști celebri", cum o spune și titlul. Veți vedea aici la p. 54: „Mohatra este atunci cînd un om care are nevoie de 20 pistoli cumpără de la un negustor stofe de 30 pistoli plătibili într-un an și le revinde pe loc aceluiași pentru 20 pistoli pe bani gata". Vedeți deci că Mohatra nu este un cuvînt necunoscut.

— Ei bine, cucernice părinte, acest contract este el permis? — Escobar, răspunse părintele, zice în același loc că *există legi care-l interzic sub pedepse foarte aspre.*

— Deci el nu aduce nici un folos, părinte? — Ba nu, zise el, căci Escobar în același loc indică unele căi prin care-l îngăduie „chiar cînd, cum zice el, cel care vinde sau răscumpără are intenția unui profit, iar aceasta cu condiția ca la vînzare să nu se depășească prețul stofelor de categoria respectivă și la răscumpărare să nu se coboare sub cel mai mic și nici să nu existe înțelegere dinainte". Dar Lessius, *De Just.*, 1, 2,

---

[1] *Mohatra* este un cuvînt spaniol, provenit din limba arabă *(mokhatara*, cu înțelesul de șansă, risc (ap. Hatzfeld et Darmesteter, *Dictionnaire de la langue française)*. Nota în ediția Brunschvicg-Boutroux a Operelor lui B.Pascal, t.V.p.124.

[2] Epilogul învățăturilor de căpetenie.

c. 41, d. 16, zice „că chiar dacă ar fi existat o înțelegere prealabilă, nu este nimeni obligat să restituie profitul, afară numai dacă nu intervine mila pentru unul care este în sărăcie şi dacă cel care ar restitui nu se strîmtorează, *si commode potest*“[1]. Iată tot ce se poate spune despre acest contract.

— În adevăr, părinte, cred că o indulgență mai mare ar fi vicioasă.

— Sfinţii părinţi, zise el, ştiu așa de bine să se oprească unde trebuie! Din cele expuse se poate vedea clar utilitatea lui Mohatra. Aş putea să-ţi vorbesc şi de alte metode, dar cred că acestea sînt de ajuns.

Acum vreau să-ţi spun ceva despre cei care o duc rău în afacerile lor. Sf. părinţi s-au gîndit să vină în ajutorul lor, tratînd pe fiecare potrivit cu starea în care se află. Căci, dacă ei nu au destulă avere spre a putea trăi cinstit și a se plăti de datorii totodată, li se îngăduie să pună ceva deoparte, chiar dacă provoacă falimentul creditorilor lor.

Acest lucru a fost statornicit de părintele Lessius și confirmat de Escobar în tr. 3, ex. 2, nr. 163: „Cel care dă faliment, poate el, fără mustrare de conștiință, să rețină din bunurile sale cît îi trebuie pentru întreținerea cinstită a familiei sale, *ne indecore vivat*“?[2]

„Susțin că da, împreună cu Lessius, chiar dacă acele bunuri ar fi fost dobîndite pe căi nedrepte şi prin crime cunoscute de toată lumea, *ex injustitia et notorio delicto*...[3], deși în acest caz el n-ar putea reţine mai mult decît ar putea opri în alte situaţii“.

— Cum puteţi admite, părinte, ca, dintr-o milă stranie, aceste bunuri să rămînă celui care şi le-a însușit prin furt, ca apoi el să trăiască cinstit, mai degrabă decît... creditorilor săi cărora ele aparțin legal? Nu-i aduceți în stare de sărăcie?

— Nu putem mulțumi pe toată lumea, zise părintele și apoi sf. părinți s-au gîndit să vină în ajutorul celor care trăiesc în mizerie.

[1] Dacă poate fi potrivit.

[2] Ca să nu trăiască în mod necinstit.

[3] Din nedreptate şi dintr-un delict notoriu.

Şi tot în favoarea celor lipsiţi se ridică şi marele nostru Vasquez, citat de Castro Palao, t. 1, tr. 6, d. 6, p. 6, nr.12 cînd spune: „cînd vedem un hoţ hotărît şi gata să fure de la o persoană săracă, putem, spre a-l împiedica, să-i indicăm o persoană bogată pe care să o fure în locul celeilalte". Dacă nu-l ai pe Vasquez sau pe Castro Palao, găseşti acelaşi lucru în Escobar. Căci, după cum prea ştii, el n-a afirmat aproape nimic care să nu fie luat de 24 din cei mai celebri dintre sf. părinţi. Se găsesc aceste lucruri în tr. 5, ex. 5, nr. 120, în *Practica Societăţii noastre pentru binele aproapelui.*

— Această caritate este într-adevăr mare, părinte, să salvezi pe unul în dauna altuia!

Dar socotesc că ar trebui să mergem pînă la capăt şi, obligaţi de conştiinţă, să restituim bogatului averea pe care l-am făcut să o piardă.

— Ba de loc, îmi zise el, căci nu l-ai furat tu însuţi, ci numai ai sfătuit pe altul s-o facă. Or ascultă următoarea hotărîre înţeleaptă a păr. Bauny asupra unui caz care te va mira şi mai mult şi la care ai crede că restituirea ar fi şi mai obligatorie. Ea se află la cap. 13 din *Somme*. Iată proprii săi termeni francezi: „Un oarecare roagă pe un soldat să-l bată pe vecinul său ori să dea foc hambarului unui om care l-a ofensat. Întrebarea este dacă, lăsînd la o parte pe soldat, celălalt care l-a rugat să săvîrşească toate aceste ultragii trebuie să repare ori să nu repare răul care se va fi ivit. Părerea mea este că nu, căci nimeni nu este obligat la restituire dacă n-a violat legea. O violează oare acela care roagă pe cineva să-i facă o favoare? Orice i-ar cere, acesta rămîne liber să admită sau să nu admită. Şi în orice parte ar înclina, de voinţa lui depinde tot; nimic în afară de bunătatea, blîndeţea ori bunăvoinţa sa nu-l poate obliga la o atitudine sau alta.

Deci dacă soldatul în chestiune nu repară răul pe care-l va fi făcut, la nici o constrîngere nu poate fi supus omul la a cărui rugăminte soldatul a jignit pe nevinovat".

Acest pasaj era cît pe aci să întrerupă discuţia noastră, căci eram pe punctul de a izbucni în rîs de bunătatea şi blîn-

deţea incendiatorului de hambar, şi de straniile raţionamente care scutesc de restituire pe primul şi adevăratul autor al unui incendiu pe care judecătorii nu l-ar scuti de ştreang. Dar dacă nu m-aş fi abţinut, bunul părinte s-ar fi simţit jignit, căci el vorbea cu seriozitate. El îmi spuse apoi cu acelaşi aer:

„Ar trebui să recunoşti după atîtea probe cît de nefondate sînt obiecţiile d-tale. Dar prin asta faci să ne îndepărtăm de la subiect. Să revenim deci la persoanele strîmtorate pentru uşurarea cărora părinţii noştri, printre care Lessius, 1.2, c.12, nr. 12, asigură că «este îngăduit să furi nu numai dintr-o necesitate extremă, ci şi dintr-o nevoie gravă, deşi nu extremă». Escobar raportează problema la tr.I, ex. 9, nr. 29".

— Acest lucru este surprinzător, părinte: nu există oameni pe lume care să nu se găsească într-o nevoie gravă şi cărora să nu le daţi prin aceasta puterea de a fura fără nici o mustrare de conştiinţă.

Apoi, restrîngînd permisiunea de care vorbiţi la persoanele care sînt efectiv în această stare, deschideţi uşa unui număr nesfîrşit de furturi încît judecătorii ar reprima imediat această necesitate gravă pe care şi dv. ar trebui să o reprimaţi cu atît mai mult cu cît trebuie să menţineţi în lume nu numai dreptatea, ci şi caritatea, distrusă prin acest principiu. Căci, la urma urmelor, nu înseamnă că o violezi şi-ţi nedreptăţeşti aproapele atunci cînd îl faci să-şi piardă bunurile ca să profiţi tu însuţi? Iată ce am învăţat pînă aici.

— Acest lucru nu este totdeauna adevărat, zise părintele, căci marele nostru Molina ne-a arătat, t. 2, tr. 2, disp. 328, nr. 8, că „facerea de bine nu îngăduie să te lipseşti de un profit spre a salva pe aproapele de la un necaz asemănător cu al tău".

Este exact ce spune şi el, cu scopul de a arăta ceea ce voise să dovedească în acelaşi loc, „că conştiinţa nu te obligă să înapoiezi bunurile ce ţi-au fost date de un altul care a vrut să-şi frustreze creditorii". Şi Lessius,care susţine această idee confirmă acelaşi principiu la 1.2, c. 20, d.19, nr.168.

Nu aveţi prea multă milă pentru cei nevoiaşi; sf. părinţi au avut mai multă dragoste pentru ei. Ei fac dreptate deopo-

trivă celor săraci ca și celor bogați. Spun mai mult: ei o fac chiar celor ce păcătuiesc. Căci, chiar dacă se opun celor care comit crime, ei învață că totuși bunurile dobîndite prin crime pot fi legitim reținute. Este ceea ce spune și Lessius, 1.2, c.10, d.6, nr. 46:

„Bunurile dobîndite prin adulter sînt în adevăr dobîndite nelegal; totuși posedarea lor este legală: *quamvis mulier, illicite acquirat licite tamen retinet acquisita*"[1]. Pentru aceasta, cei mai celebri dintre părinții noștri decid în mod formal că ceea ce un judecător ia de la una din părți, care n-are dreptate, ca să dea o hotărîre nedreaptă în favoarea sa și ceea ce se cîștigă prin crime infame și ceea ce primește un soldat pentru a fi omorît un om poate fi reținut în mod legitim. Idei de acest fel adună și Escobar din autorii noștri și strîngîndu-le la un loc face următoarea regulă generală: (tr.3, ex. 1, nr. 23) „Bunurile dobîndite pe căi rușinoase, cum sînt cele primite după un amor, o sentință nedreaptă, o faptă necinstită etc. sînt posedate legitim și nimeni nu e obligat să le restituie". Și mai departe în tr. 5, ex. 5, nr. 53: „Se poate dispune de ceea ce se obține pentru omicid, hotărîri nedrepte, păcate infame etc. pentru că posesiunea este justă și justă este chiar și proprietatea lucrurilor care se cîștigă pe acele căi".

— O, părinte, îi spun eu, nu auzisem niciodată de această cale de a dobîndi ceva și mă îndoiesc că justiția o autoriză, că ia drept just asasinatul, injustiția, adulterul.

— Nu știu, zice părintele, ce spun cărțile de drept în această chestiune, dar știu bine că ale noastre, care sînt adevăratele reguli de conștiință, vorbesc ca și mine. Este drept că ele exceptează un caz în care obligă la restituire. Este cazul „cînd ai primit bani de la cei care n-au puterea de a dispune de bunul lor, cum sînt copiii și călugării"; căci marele nostru Molina îi exceptează în t.1, *De just.*, tr. 2, disp. 94, „*nisi mulier accepisset ab eo qui alienare non potest, ut a religioso et filio familias*"[2]. Căci atunci trebuie să

[1] Deși femeia dobîndește bunuri în mod ilicit, ea le păstrează licit.

[2] Numai cînd femeia a primit bunuri de la acela care nu le poate înstrăina, precum de la un călugăr, sau de la un copil.

le înapoiezi banii. Escobar citează acest pasaj la tr. 1, ex. 8, nr. 59 și confirmă același lucru la tr. 3, ex. 1, nr. 23.

— Cucernice părinte, îi spun eu, văd călugării mai bine tratați decît ceilalți. — Ba de loc, zice el; nu procedăm noi la fel cu minorii în general, față de numărul cărora călugării sînt foarte puțini? E drept să-i exceptăm. Celorlalți însă nu este nimeni obligat să le restituie ceea ce a primit de la ei pentru a săvîrși o faptă rea. Și Lessius face amplu dovada acestui lucru în 1.2, *De just.*, c.14, d.8, nr. 52; „Ceea ce primește cineva pentru o acțiune criminală nu este de loc supus restituirii de nici o lege naturală, pentru că o faptă rea poate fi considerată ca săvîrșită pentru bani, avînd în vedere avantajul pe care-l are autorul moral și pedeapsa pe care ar primi-o autorul de fapt. Pentru acest motiv nimeni nu este obligat să restituie ceea ce a primit pentru a săvîrși acea faptă, de orice natură ar fi ea: omicid, sentință nedreaptă, faptă murdară. Face excepție numai ce s-a primit din partea celor care n-au puterea de a dispune de bunul lor. Vei spune poate că cel care primește bani pentru o lovitură criminală păcătuiește și că deci acesta, nu poate nici să-i ia, nici să-i rețină; eu însă răspund că după ce fapta a fost săvîrșită nu mai există o greșeală, nici în a plăti, nici în a primi plata".

Marele nostru Filiutius[1] intră și mai mult în amănuntele situației de fapt, cînd notează „obligația pe bază de conștiință de a plăti diferit acțiunile de acest fel, potrivit cu diferitele condiții ale personajelor care le comit, unele avînd o mai mare importanță decît celelalte". Aceste lucruri sînt întemeiate pe judecăți solide în tr. 32, c.9, nr. 231: *Occultate fornicariae debetur pretium in conscientia, et multo majore ratione quam publicae. Copia enim quam occulta facit mulier sui corporis multo plus valet quam ea quam publica facit meretrix; nec ulla est lex positiva quae reddat eam incapacem pretii. Idem dicendum de pretio promisso virgini, conjugatae, moniali, et cuicumquae alii. Est enim omnium eadem ratio*[2].

---

[1] *Vicenzo Filliucci* (1566—1622), iezuit din Siena.

[2] În cazul vinei pentru desfrîu în ascuns se datorează plata pentru o rațiune cu mult mai mare decît pentru desfrîul public. Căci averea pe

El îmi arată apoi în autorii săi lucruri de aceeaşi natură, aşa de infame că nici n-aş îndrăzni să le relatez şi pentru care el însuşi şi-ar fi exprimat oroarea (căci e un om bun) dacă n-ar fi avut pentru părinţii săi respectul care-l face să primească cu veneraţie tot ce vine din partea lor.

Tăceam totuşi, nu atît pentru planul pe care-l aveam de a-l face să continue dezvoltarea acestui subiect cît pentru că muream de curiozitate de a vedea cărţi scrise de călugări, pline de hotărîri atît de oribile, atît de nedrepte şi de extravagande totodată. Aşa că el îşi urmă nestînjenit şirul vorbirii a cărei concluzie fu cam aceasta: — Iată pentru ce, zice el, ilustrul nostru Molina (şi cred că veţi fi mulţumit), în problema: Cînd cineva a primit bani ca să săvîrşească o faptă rea este el obligat să-i dea înapoi?, hotărăşte: „trebuie să facem o distincţie, zice acest mare om: dacă n-a săvîrşit fapta pentru care a fost plătit, restituie banii; iar dacă a săvîrşit-o, nu are nici o obligaţie de restituire: *si non fecit hoc malum, tenetur restituere; secus, si fecit*“[1]. Şi Escobar arată acest lucru în nr. 3, ex. 2, nr. 138.

— Ţi-am expus cîteva din principiile noastre privind restituirea. Ai învăţat multe lucruri astăzi. Vreau să văd acum în ce mod ţi-ai însuşit cele învăţate.

Răspunde-mi: „Un judecător care a primit bani de la una din părţi spre a întocmi o decizie în favoarea ei, este el obligat să-i restituie?“ — Mi-aţi spus că nu, părinte. — Bănuiam acest lucru, zice el; v-am spus-o eu pentru toate cazurile? V-am spus că nu este obligat la restituire dacă a dat cîştig de cauză unuia care nu are dreptate; însă cînd are dreptate, mai vreţi să se cumpere cîştigul cauzei sale care i se cuvine de drept? Nu aveţi dreptate. Nu înţelegeţi

---

care o face femeia în ascuns cu corpul său valorează mai mult decît aceea pe care o face în public prostituata; nu există nici o lege întîmplătoare care să dea această incapacitate răsplăţii. Acelaşi lucru trebuie spus despre răsplata promisă unei fecioare, unei femei căsătorite, unui călugăr sau oricărei alte persoane. Căci este aceeaşi raţiune a tuturor.

[1] Dacă cineva n-a săvîrşit această faptă rea, el trebuie să restituie suma; dacă a săvîrşit-o, o reţine.

că judecătorul datorează dreptatea şi deci nu o poate vinde, dar că nu datorează nedreptatea şi deci poate primi bani pentru ea?

De aceea toţi autorii noştri principali (cum sînt: Molina, disp. 94 şi 99; Reginaldus, I. 10, n. 184, 185 şi 187; Filiutius, tr. 31, nr. 220 şi 228; Escobar, tr. 3 , ex. 1, nr. 21 şi 23; Lessius, 1. 2, c.14, d. 8, nr. 52) ne învaţă toţi la fel „că un judecător este obligat să restituie ce a primit ca să facă dreptate — afară numai dacă nu i s-a dat din generozitate, dar că nu este niciodată obligat să restituie ceea ce a primit de la un om în favoarea căruia a dat o decizie nejustă".

Fui încremenit de această ciudată decizie şi în timp ce-i examinam consecinţele periculoase, părintele îmi pregătea o altă întrebare şi-mi zise: Altă dată vei răspunde cu mai multă circumspecţie.

Te întreb acum: „Un om care practică ghicitul este el obligat să restituie banii cîştigaţi prin această meserie?"

— După plăcerea dv., cucernice părinte, îi spun eu. — Cum după plăcerea mea?! Ştii că eşti bine!?

S-ar părea, după modul cum vorbeşti, că adevărul depinde de voinţa noastră. În acest caz îţi va fi greu de tot să găseşti adevărul prin d-ta însuţi. Să rezolvăm această greutate prin Sanchez. Întîi, în *Somme* 1. 2, c. 38, nr. 94, 95 şi 96, el discută diferit faptul „dacă acest ghicitor nu s-a servit decît de astrologie şi de celelalte mijloace fireşti sau dacă a întrebuinţat arta diabolică, căci el spune că într-un caz este obligat la restituire iar în altul, nu". Acum aţi putea spune, în care?

— Nu e nici o greutate, îi spun eu. — Văd bine, răspunse el, ce vrei să spui. D-ta crezi că el e obligat la restituire în cazul în care s-a servit de mijlocirea demonilor? Ei bine, nimic nu înţelegi!

Tocmai dimpotrivă! Iată părerea lui Sanchez expusă în acelaşi loc: „Dacă acest ghicitor nu s-a ostenit şi nu s-a îngrijit să ştie prin mijlocirea diavolului ceea ce nu putea şti altfel, *si nullam operam apposuit ut arte diaboli id sciret*[1],

[1] Dacă nu şi-a dat nici o osteneală ca să afle acest lucru prin mijlocirea diavolului.

trebuie să restituie; dar dacă s-a străduit el însuși, nu are nici o obligație".

— Și cum se face aceasta, părinte? — Nu înțelegi? îmi spuse el. Poți foarte bine ghici cu ajutorul diavolului, pe cînd astrologia este un mijloc fals.

— Dar, părinte, dacă diavolul nu spune adevărul, nefiind mai adevărat decît astrologia, va trebui ca ghicitorul să facă restituirea, după același raționament?

— Nu totdeauna, îmi spuse el. „*Distinguo*[1], zice Sanchez asupra acestui lucru, căci, dacă ghicitorul nu se pricepe de loc în arta drăcească, dacă *sit artis diabolicae ignoratus*[2], el este obligat să restituie; dar dacă este vrăjitor abil și dacă a făcut tot ce-i incumbă spre a ști adevărul nu are nici o obligație; căci atunci silința sa poate fi socotită ca dată pentru bani, „*diligentia a mago apposita est pretio aestimabilis*"[3].

— Este și asta o judecată, părinte, îi spun eu, căci iată un mijloc de a face din vrăjitori niște savanți și experți în arta lor cu speranța unui cîștig legitim de bunuri, după preceptele dv., cu singura condiție de a servi cu fidelitate publicul.

— Cred că-ți bați joc, zice părintele, și nu este bine fiindcă dacă ai vorbi așa în locuri în care nu ești cunoscut, s-ar putea găsi oameni care ar interpreta rău cuvintele d-tale și ți-ar reproșa că iei în rîs lucrurile religioase. — M-aș apăra ușor de acest reproș, părinte, căci cred că dacă vă dați osteneală de a examina adevăratul înțeles al cuvintelor mele, n-ați găsi nici unul care să nu arate exact contrariul, și poate va veni și ziua cînd în discuțiile noastre o voi dovedi din plin.

— Ho, ho, zise părintele, e bine să nu mai rîzi. — Vă mărturisesc, îi spun eu că bănuiala pe care o aveți că aș vrea să iau în rîs lucrurile sfinte mă afectează în aceeași măsură în care ea apare nedreaptă. — N-am spus-o cu tot dinadinsul, reluă părintele; dar să vorbim mai serios. — Sînt la dispoziție, dacă vreți, părinte, numai de dv. depinde. Dar vă mărturisesc că am fost surprins văzînd că părinții dv. și-au

[1] Fac deosebire.

[2] În cazul cînd nu cunoaște arta diavolească.

[3] Sîrguința depusă de ghicitor e vrednică de răsplată.

revărsat grijile lor așa de departe încît au vrut să legitimeze chiar și cîștigul vrăjitorilor.

— N-ar fi posibil să se scrie, zice părintele, pentru prea multă lume, nici să se particularizeze prea multe cazuri, nici să se repete prea des aceleași lucruri în diferite cărți. Vezi bine acest lucru în pasajul de mai jos al unuia dintre cei mai gravi părinți.

Poți să judeci după el, căci el este astăzi părintele nostru provincial. Este cucernicia sa părintele Cellot[1], în al său 1. 8, *De la Hiérarch.*, ch. 16, 2: „Știu, zice el, o persoană care avea la ea o mare sumă de bani cu scopul de a o restitui din porunca confesorului; în drum se opri la o librărie unde întrebă dacă există ceva nou, *num quid novi*[2]. Librarul îi arătă o nouă carte de teologie morală, pe care răsfoind-o la întîmplare dădu peste cazul său și văzu că nu este obligat la restituire.

Pe dată fu descărcat de povara scrupulelor și rămase împovărat numai de greutatea banilor, așa că se întoarse acasă mult mai ușurat: *abjecta scrupuli sarcina, retento auri pondere, levior domum repetiit*"[3].

Ei bine, spune-mi după toate astea dacă mai este de vreun folos cunoașterea preceptelor noastre? Ai să mai rîzi acum? Și n-ai să faci mai degrabă împreună cu părintele Cellot următoarea reflecție pioasă asupra fericitei întîmplări: „Întîmplările de acest fel sînt izvorîte din pronia cerească, ori sînt datorate îngerului păzitor, iar pentru cei cărora li se întîmplă ele sînt efectul predestinării lor.

A vrut Dumnezeul veșniciei ca lanțul de aur al mîntuirii lor să depindă numai de un astfel de autor și nu de alți o sută care spun același lucru, dar pe care nu se întîmplă să-i întîlnească. Dacă acela n-ar fi scris, acesta n-ar fi fost salvat.

Și rugăm fierbinte în numele lui Isus Cristos pe cei care defăimează mulțimea autorilor noștri să nu le pizmuiască

---

[1] *Louis Cellot* (1588—1658), iezuit francez, rector al colegiilor din Rouen și La Flèche.

[2] Oare e ceva nou.

[3] După ce a fost descărcat de povara scrupulului, reținînd greutatea aurului, s-a reîntors mai ușor acasă.

cărţile pe care le-au făcut potrivit cu o alegere a lui Dumnezeu şi cu sîngele lui Isus Cristos". Ce cuvinte frumoase prin care acest om învăţat dovedeşte în mod atît de temeinic părerea pe care o formulase: „Cît este de folositor să existe un mare număr de autori care să scrie despre teologia morală: *Quam utile sit de theologia morali multos scribere*"[1].

— Părinte, îi spusei eu, amîn pe altă dată expunerea părerii mele asupra acestui pasaj. Acum nu vă voi spune altceva decît că deoarece preceptele dv. sînt atît de utile şi cunoaşterea lor atît de importantă, trebuie să continuaţi a mi le lămuri: căci vă asigur că acela căruia i le trimit le arată la multă lume.

Nu că avem intenţia de a ne servi de ele cine ştie cum, dar socotim că este bine ca lumea să fie bine informată asupra lor. — De aceea, îmi spuse el, vezi bine că nu le ascund şi, în continuare, voi putea să-ţi vorbesc înainte de orice despre bunătăţile şi plăcerile vieţii pe care Părinţii noştri le îngăduie cu scopul de a înlesni mîntuirea şi a face cucernicia uşoară, pentru ca, după ce ai văzut tot ce se referă la condiţiile particulare să afli ceea ce-i general şi în felul acesta să nu-ţi lipsească nimic dacă vrei să ai o instrucţie desăvîrşită.

Sînt etc.

Am uitat să-ţi spun că există ediţii diferite din Escobar. Dacă cumperi, ia din cele de Lyon, care la început au chipul unui miel cu şapte peceţi, sau din cele de Bruxelles din 1651. Cum acestea sînt ultimele, ele sînt mai bune şi mai ample decît ediţiile precedente din Lyon, din anii 1644 şi 1646[2].

---

[1] Cît este de folositor să scrie mai mulţi despre teologia morală.

[2] Traducere de George Iancu Ghidu. Din volumul: *Pascal: Scrieri alese*, Editura ştiinţifică, 1967.

CUGETĂRILE

(redactate între 1657—1659;
prima ediție, postumă, 1670)

Implicită în textele polemice ale *Provincialelor*, morala patetică a lui Pascal se înfățișează explicit în *Cugetări*[1].

CAPITOLUL III

MĂREȚIA OMULUI[2]

1. Pot concepe un om fără mîini și fără picioare: l-aș concepe chiar fără cap, dacă experiența nu m-ar învăța că omul gîndește cu capul. Numai gîndirea constituie omul. Nimeni nu-l poate concepe fără ea[3].

2. Cine simte plăcere în noi? Mîna? Brațul? Carnea? Sîngele? Cercetați și veți vedea că trebuie să fie ceva imaterial.

3. Omul este așa de mare, încît măreția lui reiese și din aceea că el se știe nenorocit.

Un copac nu se știe nenorocit. Este adevărat că, să te vezi nenorocit, înseamnă să fii cu adevărat; dar înseamnă și că ești mare dacă știi că ești nenorocit. Astfel, toate nenorocirile

---

[1] Lămuriri în legătură cu semnificația *Cugetărilor* în capitolul despre *Moraliștii clasici* din *Studiul introductiv*.

[2] Dacă în prima parte a vieții sale, Pascal apare mai mult ca om de știință, în partea a doua se poate vorbi despre preocupările lui în ce privește omul, pe care s-a străduit să-l înțeleagă pentru că l-a iubit. Aci iese în evidență pregnant umanismul lui Pascal.

[3] Descartes se exprimă astfel: „Spre a mă putea examina așa cum știu că sînt, a fost nevoie să dau la o parte toate aceste membre care alcătuiesc mașina umană, adică a trebuit să mă consider fără brațe, fără picioare, fără cap, într-un cuvînt, fără trup" (citat de E.Havet, după V.Cousin, t.XI, p.364).

omului dovedesc măreţia sa. Sînt nişte nenorociri de mare senior, nenorociri de rege deposedat.

4. Cine se crede nenorocit că nu este rege în afară de un rege deposedat de rang? Găsea cineva pe Paulus Emilius nenorocit că nu mai este consul? Dimpotrivă, toată lumea îl găsea fericit că a fost odată; pentru că el nu era făcut să fie totdeauna consul.

Însă lumea îl găsea foarte nenorocit pe Perseu[1] că nu mai este rege, fiindcă el era făcut să fie totdeauna rege, aşa că părea lucru bizar că mai putea suporta viaţa. Cine se crede nenorocit că nu are decît o gură? Şi cine nu este nenorocit că nu are decît un ochi? Nimeni nu s-a gîndit vreodată să se întristeze că nu are trei ochi; dar oricine ar fi nemîngîiat dacă n-ar avea decît unul singur, sau dacă n-ar avea nici unul.

Avem o aşa de frumoasă idee despre sufletul omului că nu putem suferi să fim dispreţuiţi de el şi să nu ne bucurăm de stima unui suflet; şi toată fericirea oamenilor constă în această stimă.

Dacă falsa glorie pe care o caută oamenii este pe de o parte un semn al ticăloşiei şi al josniciei, ea este pe de altă parte un semn al excelenţei lor. Oricîte averi ar avea omul pe pămînt, de orice sănătate şi comoditate s-ar bucura, el nu este satisfăcut dacă nu este stimat de semenii săi.

Omul pune aşa de mare preţ pe raţiune, că orice avantaj ar avea în lume, el se crede nenorocit dacă nu ocupă un loc deosebit de bun în felul cum îl judecă semenii lui. Este cel mai frumos loc din lume; nimic nu-l poate îndepărta de această dorinţă; şi este calitatea cea mai neştearsă din inima omului.Cei ce dispreţuiesc cel mai mult pe oameni şi care-i consideră egali cu animalele vor să fie admiraţi de ei, contrazicîndu-se, în felul acesta, în ei înşişi. Natura lor, care este mai tare decît raţiunea, îi convinge mai cu putere despre măreţia omului, decît îi convinge raţiunea despre josnicia sa.

6. Omul nu este decît o trestie, cea mai slabă din natură; dar este o trestie cugetătoare. Nu trebuie ca întregul univers

[1] Perseu a fost ultimul rege al Macedoniei; a murit captiv la Roma (178—169 î.e.n.).

să se înarmeze spre a-l strivi. Un abur, o picătură de apă e destul ca să-l ucidă. Însă în cazul în care universul l-ar strivi, omul ar fi încă mai nobil decît ceea ce-l ucide; pentru că el știe că moare; iar avantajul pe care universul îl are asupra lui, acest univers nu-l cunoaște.

Astfel, toată măreţia noastră stă în cugetare. De aici trebuie să purcedem, nu de la spaţiu şi de la durată. Să ne silim a cugeta frumos. Iată ideea morală.

7. Este periculos să insiști asupra egalității omului cu vitele fără a-i arăta şi măreţia sa, după cum este periculos să-i arăţi cu prea mare insistenţă măreţia pe care o are, fără a-l face să-şi vadă josnicia. Este însă şi mai periculos să-l laşi neştiutor şi de una şi de alta.

8. Este bine ca omul să-și aprecieze valoarea. Să se iubească pe sine întrucît are o fire capabilă de bine. Dar să nu iubească ceea ce-i josnic în el. Pentru aceasta să se dispreţuiască, fiindcă altfel toată puterea lui este fără folos. Însă, bineînţeles, nu trebuie să dispreţuiască ceea ce constituie capacitatea naturală a sa. Să se urască pe sine într-un fel, să se iubească în altul. El are în el capacitatea de a cunoaște adevărul şi a fi fericit; dar nu posedă adevărul în mod statornic, nici în mod satisfăcător. Aş vrea să fac pe om să dorească a găsi adevărul, spre a fi gata, ca desfăcut de patimi, să-l urmeze oriunde-l va găsi. Ştiind cît de mult patimile îi întunecă conştiinţa, aş vrea ca el să urască în sine plăcerea trupească, care-l influenţează, pentru ca să nu-l orbească în alegerea ce face şi să nu-l ţină în loc, după ce va fi ales.

CAPITOLUL IV

VANITATEA OMULUI, EFECT AL AMORULUI PROPRIU

1. Noi nu ne mulţumim cu trăirea ce avem în noi şi în propria noastră fiinţă; voim să trăim în ideea celorlalţi, cu o trăire imaginară; şi facem, în acest scop, eforturi, ca să părem altfel decît sîntem.

Căutăm mereu să păstrăm și să înfrumusețăm această ființă imaginară și o neglijăm pe cea reală. Iar dacă avem liniște, dacă sîntem generoși sau credincioși, ne grăbim a scoate în evidență aceste virtuți, punîndu-le pe seama ființei ce ne făurim în imaginație; ba chiar le-am lua complet de la noi, cu scopul de a i le atribui; și bucuros am face chiar mișelii, numai să putem dobîndi reputația de viteji. Este o bună dovadă a neantului ființei noastre faptul de a nu fi satisfăcuți de una fără cealaltă și de a renunța adesea la una pentru cealaltă din aceste două ființe. Căci cel ce n-ar vrea să-și păstreze onoarea, chiar cu prețul vieții, ar fi un infam.

2. Plăcerea gloriei este așa de mare, că de orice lucru ai alătura-o, chiar și de moarte, tot ai iubi-o.

3. Mîndria atîrnă în balanță tot atît cît toate mizeriile noastre luate la un loc. Uneori ea le ascunde, alteori le lasă la vedere și se împăunează cu cunoașterea lor.

Din cauza mîndriei ne complacem în mizeriile și în greșelile noastre așa de mult, că ne pierdem bucuros chiar și viața, numai să se vorbească despre ele.

4. Vanitatea este așa de bine înfiptă în inima omului că și mojicul și rîndașul și hamalul, toți se laudă și vor să-și aibă admiratori. Chiar și filozofii vor acest lucru. Cei ce scriu împotriva gloriei vor să aibă gloria de a fi scris bine; iar cei ce citesc cele scrise vor să aibă gloria de a le fi citit. Chiar și eu care scriu aceste lucruri am, poate, aceeași dorință și e posibil ca și cei ce le vor citi să aibă una asemănătoare.

5. Cu toate ticăloșiile noastre care ne impresionează, dar ne și sugrumă avem un instinct pe care nu-l putem înăbuși, care ne înalță.

6. Sîntem atît de îngîmfați, încît am voi să fim cunoscuți de tot pămîntul și chiar de oamenii care vor veni după noi. Și sîntem atît de vanitoși, încît stima a cinci sau șase persoane care ne înconjură ne amuză și ne mulțumește.

7. Lucrul cel mai important în viață este alegerea unei meserii. Adesea aici hotărăște întîmplarea. Obișnuința face zidari, soldați, țiglari. „Acesta-i un excelent țiglar", se zice de obicei. Vorbindu-se despre ostași: „ei sînt nebuni de-a

binelea", zic unii. Alţii, dimpotrivă: „nu este nimic mai înălţător decît războiul; restul oamenilor sînt nişte pungaşi". În copilărie se obişnuieşte a se lăuda unele meserii şi a se dispreţui altele. Aşa că lumea alege; căci fireşte iubim virtutea şi urîm nesocotinţa. Cuvintele mari ne mişcă; păcătuim numai la punerea lor în practică. Puterea obişnuinţei este aşa de mare, că ţări întregi sînt ţări de zidari, iar altele de ostaşi. Fără îndoială, natura nu este aşa de uniformă. Obişnuinţa face toată treaba şi tîrăşte după ea natura. Însă cîteodată natura e mai puternică şi reţine pe om în instinctul său, cu toată obişnuinţa, bună sau rea.

8. Curiozitatea nu este decît vanitate. De cele mai multe ori lumea nu vrea să ştie decît spre a face să vorbească de ştiinţa ei. Niméni n-ar călători pe mare numai pentru sine însuşi, numai pentru plăcerea de a vedea şi fără speranţa de a sta vreodată cu cineva de vorbă despre călătoria sa.

9. Nu te preocupă cîtuşi de puţin stima oamenilor din oraşele prin care eşti numai în trecere; dar cînd trebuie să stai în ele cîtva timp, te îngrijeşti de acest lucru. Cît timp trebuie? Un timp în proporţie cu durata noastră deşartă şi plăpîndă.

10. *Amorul propriu.* Natura amorului propriu şi a *eu*-lui uman este iubirea exclusivă de sine şi o atenţie continuă îndreptată numai spre sine. Dar cum va face el? Ar putea el face ca lucrul pe care-l iubeşte să nu fie plin de defecte sau mizerii? El vrea să fie mare, deşi se vede mic; vrea să fie fericit, deşi se vede mizerabil; vrea să fie perfect şi se vede plin de imperfecţiuni; vrea să fie obiectul stimei şi dragostei oamenilor, dar constată că defectele sale nu merită decît aversiunea şi dispreţul lor. Această situaţie încurcată în care se află produce în el sentimentul cel mai nedrept şi mai criminal care se poate închipui; căci îşi face loc în el o ură ucigătoare contra acelui adevăr care-l convinge despre defectele sale. Ar dori să-l nimicească şi, neputînd să-l distrugă în el însuşi, îl distruge, atît cît poate, în conştiinţa sa şi în aceea a celorlalţi; adică, se străduieşte cît poate să-şi ascundă defectele şi faţă de alţii şi faţă de sine însuşi. Nu poate suporta ca cineva să i le arate, nici să i le vadă.

Este, fără îndoială, un rău să fii plin de defecte, dar e un rău și mai mare să le ai și să nu vrei să le recunoști, pentru că mai adaugi și o iluzie voluntară.

Noi nu vrem ca ceilalți să ne înșele; nu găsim drept ca ei să vrea a fi stimați de noi mai mult decît merită.

Nu este drept să-i înșelăm nici noi și nici să vrem ca ei să ne stimeze mai mult decît merităm.

Cînd alții ne arată imperfecțiunile și viciile pe care le avem în adevăr, este clar că nu ne fac o nedreptate, deoarece nu din cauza lor le avem; ba cred că ne fac un bine, deoarece ne ajută să ne scăpăm de un rău, acela al necunoașterii acestor imperfecțiuni. Nu trebuie să ne supere faptul că ei le cunosc — dacă sînt reale — că deci ne văd cum sîntem în realitate și ne disprețuiesc dacă sîntem demni de disprețuit.

Părerile de mai sus ar fi păreri ale unei inimi pline de echitate și justiție. Dar ce putem spune despre inima noastră cînd vedem în ea o tendință cu totul opusă?

Căci nu este oare adevărat că urîm adevărul ca și pe aceia care ni-l spun, că ne place ca ei să se înșele asupra noastră și că vrem să fim stimați de ei mai mult decît merităm?...

Există grade diferite în această aversiune față de adevăr; dar se poate spune că toți oamenii o au, pentru că ea este nedespărțită de amorul propriu. Unii, dintr-o delicatețe rău înțeleasă, cînd trebuie să ne mustre o iau pe ocolite și folosesc fel de fel de vicleșuguri numai ca să nu ne jignească. Ei găsesc de cuviință să diminueze defectele noastre; se prefac a le scuza; ba chiar amestecă printre ele și unele laude, unele mărturii de afecțiune și de stimă.

În cele din urmă, doctoria aceasta îi dă o amăreală teribilă amorului propriu. El ia cît se poate de puțin din ea și totdeauna cu dezgust, ba chiar și cu o ciudă ascunsă contra celor care i-o prezintă.

Din această pricină se întîmplă că atunci cînd cineva are interesul să fie iubit de noi, se ferește să ne facă ceva neplăcut; se poartă cu noi așa cum dorim. Știind... că urîm adevărul, ni-l ascunde; că vrem să fim lingușiți — ne lingușește; că ne place să fim înșelați, ne înșală.

Aceste lucruri fac ca fiecare grad de întîmplare fericită care ne înalță în lume să ne îndepărteze mai mult de adevăr, pentru că ne temem să aducem vreo vătămare celor a căror afecțiune ne este mai utilă și a căror aversiune este mai periculoasă pentru noi.

Un domnitor va putea fi de rîsul întregii Europe, numai el nu va ști nimic. Și nu mă mir: să spui adevărul este util pentru acela căruia i se spune, dar dezavantajos pentru aceia care-l spun, pentru că-și atrag ura lui. Or, cei care trăiesc pe lîngă domnitori își iubesc mai mult interesele lor proprii decît pe acela al domnitorului pe care-l slujesc; deci nu se vor expune să-i procure lui un avantaj în dauna lor.

Această nenorocire, este fără îndoială, mai mare și mai obișnuită în lumea celor cu situații înalte, dar nici cei cu situații mai modeste nu sînt scutiți de ea, fiindcă toți oamenii au interes să se facă iubiți de semenii lor.

Astfel, viața omenească nu este decît o iluzie continuă: oamenii nu fac decît să se înșele și să se lingușească reciproc.

Nimeni nu vorbește de noi, în prezența noastră, cum vorbește în absență.

Legătura care există între oameni nu este fundată decît pe această înșelăciune reciprocă.

Puține prietenii ar dura dacă fiecare ar ști ce spune prietenul său de el în absență, deși atunci vorbește cu sinceritate și fără patimă.

Omul nu este deci decît prefăcătorie, minciună și ipocrizie și în sine și cu ceilalți.

El nu vrea să i se spună adevărul; evită de a-l spune celorlalți. Și toate aceste predispoziții, atît de străine de adevăr și de dreptate, își au o rădăcină firească în inima sa.

11. Puține ne mîngîie, fiindcă puține ne mîhnesc.

12. Nu ne oprim niciodată la prezent. Anticipăm asupra viitorului, pe care-l vedem venind prea încet și pe care vrem să-l grăbim; sau rechemăm trecutul, pentru a-l opri, căci se depărtează prea iute. Sîntem atît de nesocotiți că rătăcim prin vremi ce nu sînt ale noastre și nu cugetăm de loc la a noastră, singura care ne aparține. De fapt numai din înfumurare ne gîndim la vremile ce nu mai există și lăsăm

să treacă neobservată vremea noastră care există cu adevărat. Iar aceasta fiindcă prezentul de obicei ne rănește; și dacă ne este plăcut, ne pare rău să-l vedem scăpîndu-ne din mînă. Căutăm să-l susținem prin viitor și ne gîndim să dispunem de lucruri ce nu sînt în puterea noastră într-un timp la care nu avem nici o siguranță că vom ajunge.

Dacă-ți examinezi gîndurile cu atenție vezi că ele sînt îndreptate spre trecut ori spre viitor. Nu ne gîndim aproape de loc la prezent; iar dacă ne gîndim la el, nu o facem decît ca, cu lumina lui, să pregătim viitorul. Prezentul nu este niciodată scopul nostru. Trecutul și prezentul ne sînt mijloace; viitorul singur este ținta noastră.

În realitate noi nu trăim niciodată; sperăm să trăim. Și pregătindu-ne mereu să fim fericiți, fără îndoială că nu ajungem niciodată să și fim cu adevărat, dacă aspirăm la o altă fericire decît aceea de care ne putem bucura în această viață.

13. Închipuirea noastră mărește așa de mult timpul vieții noastre pămîntești prin faptul că ne gîndim numai la ea și micșorează în așa măsură veșnicia, neacordîndu-i nici o atenție, că facem din eternitate un neant și din neant eternitate. Toate acestea au rădăcini atît de vii în noi, încît întreaga noastră rațiune nu se poate apăra de ele.

14. Cromwell era pe punctul de a pustii toată creștinătatea; familia regală era pierdută, iar a sa atotputernică. Numai că un mic grăunte de nisip se depuse pe ureter și pe cînd Roma însăși începuse să tremure sub stăpînirea lui, această pietricică, care în orice altă parte n-ar fi avut nici o importanță, depunîndu-se acolo, i-a grăbit moartea și astfel familia sa a slăbit, iar pacea și monarhia s-au restaurat.

CAPITOLUL V

SLĂBICIUNEA OMULUI. INCERTITUDINEA CUNOȘTINȚELOR SALE NATURALE

1. Ceea ce mă miră foarte mult este că văd cum lumea nu este uimită de slăbiciunea ei. Toți se comportă în viață cu seriozitate și fiecare își urmează felul de a fi;

nu pentru că este bine să-l urmeze fiindcă aşa este moda. Nu! Ci fiecare se poartă ca şi cum ar şti cu siguranţă de ce parte-i raţiunea şi dreptatea. În fiecare clipă oamenii se consideră dezamăgiţi şi, dintr-o smerenie hazlie, spun că greşelile lor sînt cauza acestei dezamăgiri, iar nu arta pe care se laudă mereu că o au. Este bine că există mulţi oameni de acest fel în lume, pentru ca să se poată arăta că omul este în stare de cele mai extravagante păreri, deoarece pare capabil de a crede că nu slăbiciunea este naturală şi inevitabilă, ci înţelepciunea are acest atribut.

2. Slăbiciunea raţiunii omului apare mult mai mult la cei ce nu o cunosc, decît la cei ce o cunosc.

3. Dacă eşti prea tînăr, nu judeci bine. Dacă eşti prea bătrîn, la fel. Dacă nu gîndeşti destul asupra unui lucru sau dacă gîndeşti prea mult asupra lui, te încăpăţînezi, îţi împui capul şi nu poţi găsi adevărul.

4. Dacă îţi judeci opera imediat după ce ai făcut-o, eşti pornit în contra ei, iar dacă trece prea multă vreme, nici nu te mai apropii de ea.

5. Numai unul singur este punctul stabil de la care putem privi un tablou. Celelalte sînt prea apropiate sau prea depărtate, prea sus sau prea jos. Perspectiva hotărăşte în arta picturii. Dar în morală cine va hotărî?

6. *Imaginaţie:* Este acea dăscăliţă de eroare[1], cu atît mai înşelătoare cu cît nu este totdeauna eroare, căci ar fi o regulă sigură a minciunii. Însă foarte adesea, fiind mincinoasă, ea nu ne dă nici o dovadă despre calitatea ei, întrucît notează în acelaşi fel şi adevărul şi neadevărul.

Această putere semeaţă[2], duşmana raţiunii, căreia-i place să o controleze şi să o domine, ca să-i arate ce putere are în

[1] Pascal zice: „profesoară de eroare", cum am zice azi noi „profesoară de istorie".

[2] Imaginaţia. Critica imaginaţiei este una din temele comune ale cugetării filozofice din secolul al XVII-lea: Pascal, Descartes, Cassendi, Bacon, ş.a. au considerat imaginaţia ca o facultate prin excelenţă înşelătoare, una din piedicile principale în calea efortului intelectual spre certitudine riguroasă, faptică sau raţională.

toate lucrurile, a statornicit în om o a doua natură. Ea are fericiţii şi nefericiţii ei; sănătoşii şi bolnavii ei; bogaţii şi săracii ei; nebunii şi înţelepţii ei. Şi nimic nu ne supără mai mult decît faptul de a vedea că ea dă celor ce o găzduiesc o satisfacţie mult mai mare decît raţiunea, fiindcă cei ce se folosesc de imaginaţie au în ei cu totul alte plăceri decît cei prudenţi care se folosesc de raţiune. Cei abili prin imaginaţie îşi plac unul altuia în cu totul alt chip decît cei prudenţi prin raţiune.

Cei dintîi îi privesc pe oameni cu autoritate , discută cu îndrăzneală şi încredere, pe cînd ceilalţi o fac cu teamă şi neîncredere. O oarecare veselie de suprafaţă le dă primilor, adesea, avantaj în ochii celor ce-i ascultă. Ca înţelepţi închipuiţi ei se bucură de o primire favorabilă din partea judecătorilor de teapa lor.

Eroarea nu poate face pe nebuni înţelepţi, dar le poate da mulţumire, întrecîndu-se cu raţiunea care pe prietenii ei nu-i poate face decît nefericiţi. Una îi acoperă de glorie, cealaltă de ruşine.

Cine împarte reputaţia? Cine dă respect şi veneraţie persoanelor, operelor, celor mari, dacă nu imaginaţia? Cît de neîndestulătoare sînt toate bogăţiile pămîntului fără consimţămîntul ei!

Imaginaţia dispune de tot. Ea face frumuseţea, justiţia şi fericirea care sînt totul în lume. Aş dori din toată inima să văd acea carte italiană din care nu cunosc decît titlul, *Della opinione regina del mondo*, titlu care singur valorează cît multe cărţi. Subscriu la tot ce scrie în ea, fără a o cunoaşte, în afară de ce-i rău, dacă este în ea şi ceva rău.

7. Legile omeneşti. Nu este nimic drept sau nedrept, care schimbîndu-şi climatul, să nu-şi schimbe şi calitatea.

Trei grade de ridicare de la Pol răstoarnă întreaga ştiinţă a dreptului. Un meridian hotărăşte adevărul; în puţini ani de stăpînire, legile fundamentale se schimbă. Dreptul îşi are epocile sale. Hazlie justiţie este şi justiţia aceasta pe

care o mărginește un rîu sau un munte! Adevăr dincoace de Pirinei, eroare dincolo.

8. Furtul, incestul, omorul copiilor și al părinților, totul și-a avut locul său printre acțiunile virtuoase.

Este cu putință ceva mai hazliu decît ca un om să aibă dreptul de a mă omorî, pentru că el locuiește dincolo de apă și pentru că domnitorul lui este în ceartă cu al meu, deși eu n-am nimic cu el?

Există fără îndoială legi naturale; dar această frumoasă rațiune coruptă a corupt totul: *Nihil amplius nostrum est; quod nostrum dicimus, artis est. Ex senatus consultis et plebiscitis crimina exercentur. Ut olim vitiis, sic nunc legibus laboramus*[1].

În această confuzie a lucrurilor se întîmplă ca unii să spună că esența justiției stă în autoritatea legislatorului; alții, în libertatea pe care o are suveranul; alții, în sfîrșit, în ceea ce numim *cutuma*. Mai sigur este faptul că nimic nu-i drept de la sine; totul se clatină cu timpul. „Cutuma" duce la echitate numai prin aceea că este primită. Aceasta-i și baza mistică a autorității sale. Cine o reduce la esența sa o distruge; nimic nu este mai greșit decît o lege care îndreaptă greșelile. Cel ce i se supune pentru că este dreaptă se supune justiției pe care și-o imaginează și nu esenței legii. Ea este toată restrînsă la ea însăși; este lege și nimic mai mult. Cine va voi să-i examineze motivul îl va găsi așa de slab și așa de ușor, că dacă nu este obișnuit a contempla minunățiile imaginației va admira faptul că un secol i-a acordat atîta pompă și atît respect.

9. Pentru dărîmarea statelor, unii fac să se zdruncine obiceiurile în care ei merg cu cercetarea pînă la izvor, cu scopul de a le scoate în relief lipsa de autoritate și justiție. Și ca să-și atingă ținta, ei invocă legile de bază, primitive ale

---

[1] Nimic nu mai este al nostru; ceea ce numim al nostru este un fapt al artei (după Montaigne). În virtutea senatus-consultelor și a plebiscitelor se comit crime (după Montaigne, din Seneca). Altădată sufereau de pe urma crimelor, astăzi de pe aceea a legilor (Tacitus).

statului, pe care, zice-se, nişte obiceiuri nedrepte le-au înlăturat. De fapt, acesta-i un simplu joc pe care-l fac spre a dărîma totul. Căci, procedînd astfel, nimic nu mai e sigur. Şi totuşi poporul îşi pleacă des urechea la vorbele lor amăgitoare. Numai cînd simte jugul, numai atunci şi-l scutură. În schimb, cei care profită pe spinarea lui sînt cei mari. Profitul lor e şi pe seama lui şi pe seama acelora care cercetează obiceiurile primite.

De aceea cel mai înţelept dintre legislatori[1] spunea că, spre binele oamenilor, deseori trebuie să-i înşelăm; iar altul, bun diplomat: *Cum veritatem qua liberetur ignoret expedit quod fallatur*[2]. Omul nu trebuie să cunoască adevărul uzurpării[3]. Căci ceea ce la început este fără raţiune mai apoi devine raţional. Trebuie deci ca poporului să-i fie prezentat totul ca autentic şi etern şi să-i fie ascuns începutul, dacă nu vrem ca totul să ia sfîrşit prea repede.

10. Pe o scîndură ceva mai largă decît este nevoie pentru un mers obişnuit, cel mai mare dintre filozofi, dacă are dedesubt o prăpastie, se lasă în voia imaginaţiei, chiar cînd raţiunea îi dă convingerea că este în siguranţă. Cei mai mulţi numai la gîndul acelei prăpastii se îngălbenesc şi-i apucă sudorile.

Nu vreau să vorbesc despre toate efectele acestei situaţii. Cine nu ştie că există unii pe care vederea pisicilor şi a şobolanilor ori sfărîmarea unui cărbune îi scoate din ţîţîni?

11. N-aţi spune dv. că magistratul a cărui bătrîneţe venerabilă impune respect unui popor întreg se conduce după o raţiune curată şi sublimă şi că judecă lucrurile după natura lor, fără a se opri la împrejurările deşarte care nu influenţează decît imaginaţia celor slabi? Priviţi-l intrînd la locul unde trebuie să facă dreptatea.Iată-l gata să asculte cu o gravitate exemplară. Dacă apare avocatul şi dacă natura i-a dat acestuia o voce tunătoare şi o faţă curioasă, dacă bărbi-

---

[1] Socrate.

[2] Cum (fiindcă) el nu cunoaşte adevărul care l-ar elibera (de rău) este bine să i se prezinte ceea ce-l înşală.

[3] Că legea-i o uzurpare.

erul l-a ras rău și dacă hazardul l-a mai mînjit și el, pun pariu că magistratul își va pierde toată gravitatea.

12. Spiritul celui mai mare om din lume nu este atît de independent încît să nu fie tulburat de cea mai mică zarvă care se face în jurul lui.

Nu trebuie zgomotul unui tun pentru a-i împiedica gîndurile; nu trebuie decît zgomotul unei sfîrleze sau al unui scripete. Nu vă mirați dacă magistratul nu judecă bine: o muscă bîzîie la urechile sale și aceasta-i de ajuns ca să-l facă incapabil de un sfat bun. Dacă voiți să poată găsi adevărul, izgoniți vietatea care ține în loc rațiunea sa și tulbură această puternică inteligență care conduce orașele și imperiile.

13. Noi avem și o altă pricină a erorii: bolile. Ele ne strică judecata și simțul. Și dacă cele mari le alterează mai simțitor, nu mă îndoiesc de loc că și cele mici influențează proporțional.

Propriul nostru interes este încă un instrument minunat pentru a ne deschide plăcut ochii. Afecțiunea sau ura schimbă drumul dreptății. Cum putem spune că un avocat, plătit mai dinainte, găsește justă cauza pentru care pledează? Știu pe unii care, printr-o curiozitate a spiritului omenesc, spre a nu cădea victime amorului propriu, au fost cei mai nedrepți oameni din lume în sens opus.

14. Mijlocul cel mai sigur de a pierde o afacere dreaptă este recomandarea ei prin rudele cele mai apropiate.

16. Impresiile vechi[1] nu sînt singurele care ne pot amăgi. Vrăjile noutății au aceeași putere. De aici decurg multe neînțelegeri între oameni care își reproșează fie că urmează falsele impresii ale copilăriei lor, fie că aleargă cu semeție după cele noi.

Cine ține calea de mijloc? Să vină și să o dovedească. Nu există principiu, care, oricît de firesc ar putea fi, chiar din copilărie, să nu fie luat drept o falsă impresie, fie a educației, fie a simțurilor. De exemplu, unii spun: ați crezut încă din copilărie că o ladă este goală, fiindcă voi nu vedeți nimic în

[1] *Les impressions anciennes*, cu înțeles de ceea ce a exercitat asupra noastră o oarecare înrîurire în trecut.

ea și de aici ați crezut vidul cu putință: este o puternică iluzie a simțurilor voastre, întărită de obișnuința pe care trebuie ca știința să o corecteze. Alții zic din contra: pentru că vi s-a spus în școală că nu există vid, bunul simț obișnuit v-a fost corupt, deși el îl înțelegea așa de precis înainte de această impresie rea pe care trebuie să o corectați, recurgînd la natura voastră primară. Deci cine v-a amăgit, bunul simț sau educația?

17. Toate preocupările oamenilor sînt îndreptate spre dobîndirea binelui; titlul sub care-l posedă nu are la originea sa decît fantezia celor ce au făcut legile. Oamenii nu au nici o putere spre a păstra acest bine; o mie de întîmplări li-l răpesc. Același lucru se petrece cu știința: boala ne-o smulge. Sîntem incapabili și de adevăr și de bine.

18. Fără har, omul nu este decît un umil plin de nenumărate greșeli. Nu există nimic care să-i arate adevărul. Totul îl amăgește. Cele două temeiuri ale adevărului, rațiunea și simțurile, în afară de faptul că de multe ori sînt lipsite de sinceritate, se și amăgesc reciproc. Simțurile înșală rațiunea prin aparențe false; ele se lasă înșelate la rîndul, lor. După aceasta, ea se răzbună.

Pasiunile inimii tulbură simțurile și le dau impresii false. Se întrec unele pe altele în minciună și înșelătorie.

19. Ce altceva sînt principiile noastre naturale[1] decît principii formate prin obișnuință? La copii, spre exemplu, sînt cele pe care le-au primit de la părinții lor, ca vînătoarea la animale[2].

---

[1] *Principes naturels*, luate aici ca adevăruri denumite firești, dar care se formează prin obișnuință.

[2] Natura este ceea ce-i propriu omului. Dar această „natură" este de fapt o primă obișnuință, iar obișnuința este o a doua natură. De aici, principiile, ideile, pe care le găsim naturale, s-au format prin obișnuință, iar la copii sînt cele pe care ei le-au primit de la părinți, de la obișnuința acestora.

Deprinderile se substituie sentimentelor naturale și aceasta ne determină să le luăm drept niște dispoziții primitive ale naturii umane.

O obişnuinţă[1] diferită va da naştere la principii naturale felurite; acest lucru se vede din experienţă. Şi dacă există unele principii de neşters pentru obişnuinţă, există şi din obişnuinţă de neşters pentru natură. Asta depinde de dispoziţie.

Părinţii se tem ca iubirea naturală a copiilor să nu se şteargă. Dar te întrebi: Ce fel de natură o fi aceea care se poate şterge? „Cutuma" nu este şi ea naturală? Mă tem ca natura să nu fie ea însăşi decît o primă cutumă, după cum cutuma este a doua natură.

CAPITOLUL VI

MIZERIA OMULUI

1. Nimic nu este mai în măsură să ne facă a cunoaşte mizeria oamenilor decît examinarea continuei agitaţii în care-şi petrec ei viaţa.

Sufletul este aruncat în corp pentru o sălăşluire de mică durată. El ştie că aici nu este decît un loc de trecere spre o călătorie veşnică şi că spre a se pregăti pentru această călătorie, n-are decît picul de timp cît durează viaţa. Nevoile fireşti îi răpesc o mare parte din acest timp. Aşa că el nu dispune decît de puţinul foarte puţin care îi rămîne. Dar şi acest puţin ce-i rămîne îl încurcă atît de mult şi-l deranjează în atîtea feluri, încît nu se gîndeşte decît cum să facă

[1] Pascal acordă o mare apreciere obişnuinţei, *maşinei*. Omul este automat şi spirit în acelaşi timp. Există adevăruri care nu mai au nevoie de demonstraţie... Cine a demonstrat că mîine va fi ziuă şi că vom muri? Şi totuşi este ceva mai real decît acest lucru? Convingerea ne-o face obişnuinţa. Ea dă vieţii coerenţă şi stabilitate. Şi totuşi, în altă parte, Pascal arată că cunoaşterea se realizează prin dovezile minţii, se confirmă prin obişnuinţă şi se adînceşte prin inimă şi simţire. „Prin inimă ajungem la cunoaşterea principiilor! Principiile se simt". Bineînţeles că Pascal numeşte inimă, simţire, cunoaşterea directă, intuiţia.

spre a se scăpa de el. Îi este nespus de greu să fie obligat a trăi cu sine şi a se gîndi la sine. Aşa că toată grija sa este de a se uita pe sine însuşi şi de a lăsa să se scurgă acest timp aşa de scurt şi de preţios, fără reflecţie, ocupîndu-se de lucruri care-l împiedică de a se gîndi la el.

În preocupările noastre zgomotoase şi în toate aşa-numitele desfătări sau treceri de timp, unicul nostru scop este de a face să ne treacă vremea fără a simţi, sau mai bine zis fără a ne simţi pe noi înşine şi a evita, prin trecerea vremii şi cu ea a vieţii, amărăciunea şi dezgustul din noi, care ar însoţi neapărat atenţia ce am îndrepta asupra noastră. Sufletul nu găseşte în el nimic care o să-l mulţumească; şi nu vede nimic care să nu-l amărască atunci cînd se gîndeşte la sine, fapt ce-l şi constrînge a se răspîndi în afară şi a căuta ca, prin lucrurile exterioare, să uite amintirea adevăratei sale stări.

Bucuria sa constă în această uitare; obligă-l să se privească, să stea cu sine şi-l vei face nefericit.

2. Punem pe umerii oamenilor, încă din copilărie, grija onoarei lor, a bunurilor lor şi chiar pe aceea a bunului şi onoarei părinţilor şi prietenilor lor.

Îi împovărăm cu studiul limbilor, al ştiinţelor, al calculelor, al artelor, îi încărcăm cu afaceri. Le dăm să înţeleagă că n-ar putea fi fericiţi dacă nu fac în aşa fel încît, prin iscusinţa şi prin grija lor, averea, onoarea lor şi chiar averea şi onoarea prietenilor lor să fie în bună stare şi că lipsa unuia singur din aceste lucruri i-ar face nenorociţi. Le punem pe umeri sarcini şi afaceri care-i hărţuiesc din zori şi pînă-n noapte. Iată, veţi spune dv., un mod straniu de a-i face fericiţi! Şi atunci ce-am putea întreprinde ca să-i facem nefericiţi? Cam ce-am putea întreprinde? N-ar trebui decît să le luăm toate aceste griji. În felul acesta ei s-ar vedea mai bine şi ar cugeta asupra lor înşile, fapt pe care nu-l pot suporta. Şi, după ce au fost împovăraţi de atîtea afaceri, dacă au cîtva timp de răgaz, ei se silesc să-l piardă cu vreo distracţie care îi ocupă în întregime şi-i răpeşte lor înşile.

Ce găunos şi plin de murdărie este sufletul omului!

Pentru acest motiv, cînd m-am așezat să examinez diferitele frămîntări ale oamenilor, pericolele la care se expun la Curte, în război, în urmărirea pretențiilor lor ambițioase, din care se nasc atîtea certuri, patimi și fapte periculoase și adesea funeste, am ajuns la concluzia că toată nenorocirea oamenilor vine de la aceea că nu se știu ține în tihna unei camere. Un om care are destulă avere ca să-i asigure traiul, dacă ar ști să rămînă acasă și n-ar pleca pe mare sau la asediul vreunei fortărețe, dacă n-ar căuta decît să-și trăiască viața, ar avea prea puțină nevoie de aceste lucruri atît de periculoase.

Dar cînd examinezi lucrurile mai îndeaproape, găsești că îndepărtarea aceasta a oamenilor de odihnă și de rămînerea lor cu ei înșiși provine dintr-o cauză bine determinată, din nenorocirea firească a naturii noastre slabe, muritoare și atît de ticăloase, încît nimic nu ne poate aduce mîngîiere atunci cînd nimic nu pune piedici gîndurilor noastre; și mai provine și din aceea că nu ne vedem decît pe noi înșine.

Dar cei care, în acțiunile lor, se comportă potrivit cu ceea ce găsesc în ei și în natura lor nu pot, sub nici o formă, să reziste unei vieți liniștite fără a se vedea continuu loviți de mîhnire și tristețe, căci au prilejul să se examineze și să se privească mai îndeaproape. Omul care nu se iubește decît pe sine nu urăște nimic mai mult decît faptul de a fi singur cu sine însuși. El nu caută nimic decît pentru sine și nu fuge de nimic ca de sine pentru că atunci cînd se privește, el nu se găsește așa cum ar dori și pentru că află în sine o îngrămădire de mizerii inevitabile și un vid de bunuri reale și trainice pe care este incapabil de a-l umple.

Alege orice condiție ai voi și adună toate bunurile și satisfacțiile care par a mulțumi un om — dacă vei fi pus în situația de a sta fără nici o treabă și fără distracții ca în acest fel să fii nevoit a reflecta asupra existenței tale, nu vei avea o fericire adevărată și nu vei rezista. Vei fi cuprins neapărat de un fel de idei triste cu privire la viitor și dacă nu ai ocupații care să te scoată din singurătatea ta vei fi nefericit.

Nu este demnitatea regală prin ea însăși destul de mare spre a face pe omul ce o posedă fericit, chiar și numai prin faptul că vede ceea ce este el însuși?

Trebui-va oare să-l întorci de la acest gînd ca pe oamenii de rînd? Îmi dau seama că faci fericit pe un om obișnuit, îndepărtîndu-l de vederea mizeriilor sale intime prin aceea că-i umpli toată gîndirea cu alte griji, bunăoară, cu grija de a dansa bine.

Dar va fi oare același lucru cu un rege? Fi-va el mai fericit prin atașarea sa de aceste vane plăceri decît prin spectacolul măreției sale? Ce obiect mai satisfăcător s-ar putea da spiritului său? Nu-i vei nedreptăți bucuria ocupîndu-i sufletul cu gîndul ajustării pașilor săi după cadența unei arii sau cu acela al plasării dibace a unei mingi în loc de a-l lăsa să se bucure în pace de contemplarea măreției care-l înconjură? Să se facă încercarea: să se lase un rege singur fără nici o satisfacție a simțurilor, fără nici o bătaie de cap, fără societate, gîndind la sine, în voie și se va vedea că regele care se privește clar se găsește pe sine un om plin de mizerii care se resimte de ele ca oricare altul.

Dar aceste lucruri se evită cu grijă. Pe lîngă persoana regilor nu lipsește de obicei un mare număr de oameni care veghează ca afacerile să fie urmate de divertismente și care se îngrijesc ca în tot timpul liber ei să afle plăceri și jocuri pentru ca să nu existe de loc vid în viața lor.

Adică ei sînt înconjurați de persoane care au o grijă minunată de a lua seama ca regele să nu fie singur și în situația de a se gîndi la sine, știind că în acest caz va fi nefericit, oricît ar fi de rege.

Principalul lucru care îi susține pe oameni în marile lor însărcinări, de altminteri penibile, este că sînt fără încetare împiedicați de a se gîndi la ei. Gîndiți-vă ce sînt miniștrii, cancelarii sau primii președinți dacă nu niște oameni la care se vine din toate părțile și care nu sînt lăsați o singură oră pe zi spre a se gîndi la ei înșiși? Iar cînd cad în dizgrație și sînt trimiși pe la casele lor de țară, unde nu le lipsesc nici averile, nici servitorii care-i asistă în trebuințele lor,

ei nu încetează de a fi nefericiți și părăsiți pentru că nimeni nu-i împiedică de a se gîndi la ei.

Așa se face că atîtor persoane le plac jocul, vînătoarea și alte distracții care ocupă toată viața lor. De aici nu decurge însă că există fericire în aceea ce poți dobîndi prin aceste jocuri, nici că cineva-și închipuie că adevărata fericire stă în banii cîștigați la joc sau în iepurele după care alergi și pe care dacă ți l-ar oferi cineva nu l-ai vrea. Nu căutăm felul de a trăi pașnic și ușor, care ne lasă să ne gîndim la nenorocita noastră condiție, ci bătaia de cap care ne împiedică de a ne gîndi la ea.

Numai așa se explică faptul că oamenilor le plac așa de mult zgomotul și tumultul din lume, că închisoarea este o tortură atît de oribilă și că există așa de puține persoane capabile de a suporta singurătatea. Iată tot ce oamenii au putut scorni pentru a deveni fericiți. Iar cei ce se amuză pur și simplu prin a arăta vanitatea și josnicia divertismentelor omenești cunosc în adevăr o parte din mizeria lor, căci este o mizerie foarte mare să simți plăcere numai în lucruri josnice și demne de disprețuit. Ei însă nu cunosc fondul care le face mizeriile acestea înseși necesare atîta timp cît nu sînt vindecați și de mizeria interioară și naturală care constă în a nu putea suferi să te vezi pe tine însuți așa cum ești. Dacă cei despre care vorbim ar fi cumpărat iepurele de mai sus, faptul în sine nu i-ar apăra de vederea acestor mizerii, însă goana după el i-ar apăra. Așa că atunci cînd le reproșăm că ceea ce caută cu atîta pasiune nu-i poate satisface, că acest lucru este ceva josnic și fără rost, în cazul că ar cugeta sănătos, cum și trebuie, ei ar fi de acord cu felul nostru de a vedea. Ar putea totuși să spună că au nevoie de jocuri, de vînătoare etc., ca de niște ocupații seducătoare și impetuoase care nu le dau timp să se mai privească pe ei înșiși. Un gentilom crede cu sinceritate că este ceva mare și nobil în vînătoare; va spune chiar că este o plăcere regală. Tot așa este și cu celelalte lucruri cu care se ocupă cei mai mulți dintre oameni. Unii își închipuie că există ceva real și solid în ele. Alții cred că prin ele își

găsesc în mod sincer liniştea, cînd în realitate ei nu găsesc decît frămîntări.

Oamenii posedă un instinct secret care-i conduce la distracţii şi la ocupaţii în afara lor, fapt care se explică prin resentimentul ce au faţă de mizeria lor continuă. Apoi ei mai posedă un alt instinct secret, al măreţiei naturii lor primare, care le arată că fericirea stă numai în linişte, iar nu în frămîntări. Şi din aceste două instincte contrarii se formează în ei ceva nou, confuz, ce se ascunde în fundul sufletului, care îi face să tindă la linişte prin agitaţie şi să-şi închipuie totdeauna că satisfacţia pe care nu o au le va sosi, dacă, trecînd peste cîteva greutăţi pe care le întrevăd îşi pot deschide poarta liniştei.

Aşa se scurge toată viaţa. Căutăm liniştea luptînd împotriva cîtorva obstacole, iar cînd le-am învins, această linişte devine insuportabilă.

Căci, sau cugetăm la mizeriile ce avem sau la acelea de care sîntem ameninţaţi. Şi cînd ne vedem puşi din toate părţile la adăpost, plictiseala autorităţii individuale nu-şi întîrzie apariţia în fundul inimii unde are rădăcini fireşti şi de unde vine spre a ne umple mintea cu venin.

Pentru aceasta, cînd Cineas[1] îi spunea lui Pyrrhus[2], care-şi propunea să se bucure de linişte cu prietenii săi după ce a cucerit o mare parte a lumii, că ar face mai bine să o ia înainte cu fericirea şi săguste plăcerea liniştei, fără a mai merge să o caute prin atîtea oboseli, Cineas îi dădea un sfat ce presupunea mari greutăţi şi care nu era de loc mai raţional decît planul tînărului ambiţios. Şi sfatul şi planul presupuneau că omul poate fi mulţumit de sine însuşi şi de

---

[1] *Cineas*, orator şi diplomat celebru, originar din Tesalia, elev al lui Demostene şi prieten, apoi ministru al lui Pyrrhus care l-a trimis ambasador la Roma şi care n-a ascultat sfatul lui de a renunţa la expediţia din Italia.

[2] *Pyrrhus*, rege al Epirului pe la anul 312 î.e.n., viteaz şi războinic. Bătu pe romani la Heraclea şi la Asculum, atacă pe Antigonus în Macedonia etc. Fu învins la Argos şi omorît (272). Racine a făcut din el un personaj în *Andromaca*, dar fără ambiţia ce a avut ca rege, căci aici este sclavul iubirii.

bunurile prezente, fără a umple vidul din inima sa cu speranţe imaginare (ceea ce este fals). Pyrrhus nu putea fi fericit nici înainte, nici după ce a cucerit lumea. Şi poate că viaţa trîndavă pe care îl sfătuia ministerul său să o ducă era şi mai puţin capabilă de a-l satisface decît satisfacţia atîtor războaie şi a atîtor călătorii la care medita.

Trebuie prin urmare să recunoaştem că omul este atît de nenorocit încît chiar fără o cauză exterioară el s-ar plictisi de plictiseala proprie condiţiei sale naturale. Prin aceasta el dă dovadă de atîta vanitate şi deşertăciune, încît, asaltat de o mie de cauze esenţiale de plictiseală, cea mai mică bagatelă este de ajuns spre a-l amuza.

3. Cum se face, de pildă, că cutare om care şi-a pierdut de curînd pe unicul său fiu şi care, copleşit de procese şi de gîlcevi, era aşa de tulburat azi-dimineaţă, acum nu se mai gîndeşte la nimic? Să nu vă mire! Omul nostru este preocupat de trecerea unui cerb urmărit timp de şase ore de cîinii săi. Numai atît îi trebuie, oricît de trist ar fi. Dacă-i poţi cîştiga încrederea prin cine ştie ce distracţie pe care i-ai pune-o la îndemînă, îl vezi fericit, dar de o fericire falsă şi imaginară care nu vine de la posesiunea vreunui bun real şi temeinic, ci de la o uşurătate de spirit care-l face să piardă amintirea mizeriilor sale reale, pentru a se lega de lucruri mici şi ridicole, nedemne de însuşirile sale şi, încă mai mult, de afecţiunea sa. Este o bucurie de bolnav şi de frenetic, care nu purcede din sănătatea sufletului său, ci din dezordinea care se află în el. Are atunci un rîs de bucurie şi de iluzie. Pare bizar să examinezi la oameni ceea ce le place în jocuri şi distracţii. Este adevărat că, ocupîndu-le mintea, aceste distracţii îi împiedică de a vedea relele din ei. Dar ei nu sînt preocupaţi decît pentru că mintea îşi formează din ele un obiect de pasiune imaginar, de care se leagă. Care credeţi că este ţinta oamenilor ce joacă mingea cu atîta inteligenţă şi cu atîta frămîntare fizică? Aceea de a se lăuda a doua zi faţă de prietenii lor că au jucat mai bine decît alţii. Aceasta este. Unii transpiră în birourile lor, spre a arăta savanţilor că au dezlegat o chestiune de algebră care pînă atunci nu putea fi rezolvată. Alţii se expun ce-

lor mai mari pericole numai spre a se putea lăuda apoi prostește cu o fortăreață pe care ar fi cucerit-o. Și, în sfîrșit, o altă categorie de oameni se omoară ca să facă cunoscute aceste lucruri, nu pentru ca prin ele să devină mai înțelepți, ci numai ca să arate că le cunosc deșertăciunea. Aceștia sînt cei mai proști din bandă, pentru că ei o fac pe deplin conștienți. Mai este bineînțeles și o altă categorie de oameni, aceia care n-ar fi așa, dacă ar avea cunoștință de aceste lucruri.

4. Presupunem un om care își petrece viața, fără plictiseală, în joc de cărți. Pe acesta l-ai face nefericit dacă, cu condiția de a nu mai juca, i-ai da în fiecare dimineață banii pe care i-ar putea cîștiga zilnic la joc. Se va spune: poate că el caută distracția jocului și nu cîștigul. Puneți-l să joace degeaba, nu se va încălzi de loc la joc și se va plictisi. Deci nu caută numai distracția. O distracție fără viață și fără pasiune îl va plictisi. Trebuie să se încălzească și să se aprindă la joc, închipuindu-și că ar fi fericit să cîștige ceea ce n-ar vrea să i se dea cu condiția de a nu juca. Şi mai trebuie să-și facă din joc o pasiune care să-i ațîțe dorința, mînia, teama și speranța.

Astfel, desfătările care fac fericirea oamenilor nu sînt numai josnice, ci și mincinoase și amăgitoare; adică au ca obiect fantome și iluzii care ar fi incapabile de a ocupa mintea omului, dacă această minte ar fi pierdut simțul și gustul adevăratului bine și dacă n-ar fi plină de josnicie, de vanitate, de ușurătate, de orgoliu și de multe alte vicii; ele (desfătările) nu ne ușurează mizeriile decît cauzîndu-ne o mizerie mai reală și mai efectivă, prin faptul că ne împiedică în genere de a ne gîndi la noi și ne fac să ne pierdem vremea, fără să ne dăm seama. Dacă n-ar fi așa, ne-am plictisi. Această plictiseală ne-ar putea duce la căutarea unui mijloc mai bun de a ieși din starea noastră de mizerie. Desfătarea însă ne amuză și ne face să ajungem pe nesimțite la moarte.

5. Neputîndu-se lecui de moarte, de necazuri, de neștiință, oamenii au găsit cu cale, spre a fi fericiți, să nu se mai

gîndească la aceste lucruri; este tot ce au putut ei inventa pentru a se mîngîia de atîtea rele. Mîngîierea aceasta este însă foarte slabă, întîi, pentru că duce nu la vindecarea răului, ci la ascunderea lui pentru cîtva timp și apoi pentru că, ascunzîndu-l, ea ne face să nu ne mai gîndim a-l vindeca cu adevărat.

Astfel, printr-o stranie răsturnare a naturii omului se întîmplă că plictiseala, care-i răul cel mai sensibil din el, este într-o oarecare măsură și binele său cel mai mare, fiindcă ea poate contribui mai mult decît orice la a-l face să caute adevărata-i vindecare și fiindcă divertismentul pe care-l privește ca pe cel mai mare bine al său îi este de fapt cel mai mare rău, deoarece-l îndepărtează mai mult decît orice lucru de la a căuta leac relelor sale. Și unul și altul este o dovadă admirabilă despre mizeria și corupția omului și în același timp despre măreția lui, deoarece omul nu se plictisește de toate și nu caută această mulțime de ocupații decît pentru că are ideea fericirii pe care a pierdut-o; pe care, negăsind-o în sine, el o caută în mod inutil în lucrurile dinafară, fără a se putea vreodată mulțumi pe sine, fiindcă ea[1] nu este nici în noi, nici în făpturi, ci numai în Dumnezeu.

6. Fiind, prin însăși natura noastră nefericiți în multe situații, dorințele noastre ne dau imaginea unei stări fericite, pentru că, la starea în care ne găsim, ele alătură starea în care nu sîntem; cînd însă ne-am realizat aceste dorințe, nu sîntem fericiți, pentru că ni se nasc alte dorințe conforme cu noua noastră stare.

7. Să ne închipuim un număr de oameni în lanțuri, toți condamnați la moarte și din care în fiecare zi unii sînt sugrumați în văzul celorlalți; cei ce rămîn văd situația lor prin aceea a semenilor lor și privindu-se unii pe alții, cu durere și fără nici o speranță, își așteaptă rîndul: iată imaginea stării oamenilor.

---

[1] Fericirea.

CAPITOLUL VIII

CUGETĂRI DIVERSE DE FILOZOFIE ȘI DE LITERATURĂ

1. *Deosebirea dintre spirite.* Cu cît cineva are mai mult spirit, cu atît găsește mai mulți oameni originali. Omul de rînd nu vede prea mari deosebiri între ceilalți.

2. Putem să avem foarte mult bun-simț și totuși să nu judecăm deopotrivă de bine în toate lucrurile; căci unii au vederi juste în unele lucruri, iar în altele se înșală. Unii știu să tragă concluzii din lucruri care au un număr mic de reguli, alții din altele care au un număr mai mare. Bunăoară, unii înțeleg bine efectele apei în care există puține principii, însă cu consecințe atît de subtile, încît numai o putere de pătrundere foarte adîncă poate să le lămurească. Aceștia n-ar putea deveni mari geometri, pentru că geometria cuprinde un număr mare de reguli. Și o minte se poate să pătrundă adînc lucrurile cu puține reguli, dar pe cele în care există multe se poate să nu le pătrundă cîtuși de puțin.

Există prin urmare două feluri de minți: unele care pătrund viu și adînc consecințele regulilor — și acestea sînt minți caracterizate prin precizie; altele care înțeleg un mare număr de reguli fără a le confunda și în aceasta constă *l'esprit de géométrie*[1]. Prima categorie înseamnă *force et droiture d'esprit*[2]; a doua, *étendue d'esprit*[3]. Or, una poate sta fără cealaltă, mintea putînd fi pătrunzătoare și îngustă, dar și amplă și slabă.

Există mare deosebire între *l'esprit de géométrie* și *l'esprit de finesse*. Într-unul regulile sînt evidente dar depărtate de uzul comun, așa fel că-ți este greu să le abordezi, din lipsă de obișnuință. Cînd pătrunzi în ele însă oricît de puțin și

---

[1] În *l'esprit de finesse*, este vorba de spiritul referitor la lucruri din ordinea morală, care au principii diferite de cele științifice, al căror spirit este desemnat aici prin expresia *l'esprit de géométrie*, ceea ce am numi „spirit matematic" (Vezi *De l'esprit géométrique)*.

[2] „Putere de pătrundere și precizie."

[3] „Amplitudine spirituală."

le vezi temeiurile, ar trebui să fii o minte șchioapă ca să le judeci rău, ele fiind reguli așa de cuprinzătoare încît este aproape cu neputință să-ți scape.

În celălalt, în *l'esprit de finesse*, principiile sînt la îndemîna oricui și clare pentru oricine. Nu ai de ce să-ți bați capul și să te frămînți ca să le înțelegi; nu este vorba decît să ai ochi bun. Dar trebuie să-l ai bun, căci regulile sînt atît de mlădioase și în așa mare număr, că este aproape cu neputință să nu-ți scape vreuna. Or, omisiunea uneia singure duce la eroare. Deci, trebuie să ai mai întîi ochiul foarte limpede, ca să vezi toate principiile, și apoi mintea dreaptă spre a nu judeca fals pe principii cunoscute.

Prin urmare, toți „geometrii" ar fi „fini" dacă ar avea un ochi bun, căci n-ar judeca fals asupra unor principii pe care le cunosc; iar spiritele fine ar fi geometri, dacă ar putea să-și plece ochiul către principiile neobișnuite ale geometriei.

Faptul că unele spirite fine[1] nu sînt geometri se explică prin aceea că ele nu pot de loc să-și însușească principiile de geometrie; însă ceea ce face ca unii geometri să nu fie fini este faptul că ei nu văd ceea ce-i înaintea lor și că, fiind obișnuiți cu principiile precise și obișnuite ale geometriei și nejudecînd decît după ce au văzut și, după cum au mînuit acele principii, se pierd în lucrurile de finețe[2], unde principiile nu se lasă mînuite; de-abia le vezi. Mai degrabă le simți decît le vezi. Ai infinite greutăți în a le face simțite celor ce nu le simt prin ei înșiși. Sînt lucruri așa de delicate și atît de numeroase, încît îți trebuie un simț foarte rafinat și foarte fin spre a le sesiza. Cel mai adesea nu le poți demonstra în ordine ca în geometrie, pentru că nu le posezi principiile și pentru că este și greu să o faci. Trebuie să vezi lucrul dintr-o singură privire, nu pe bază de raționamente îndelungate, cel puțin pînă la un anumit punct.

Și astfel este rar ca geometrii să fie fini și ca cei fini să fie geometri, din pricină că geometrii vor să trateze geome-

---

[1] Oamenii de cultură care n-au aplicații spre partea științifică, dar care înțeleg foarte bine problemele de literatură, de filozofie, de artă etc.

[2] *Choses de finesse:* lucruri referitoare la artă, la cultură.

tric lucrurile fine și se fac ridicoli, voind a începe cu definițiile și apoi cu principiile, ceea ce nu constituie un mod de a lucra în această categorie de raționamente. Nu că mintea nu o face, dar o face pe tăcute, în mod firesc și fără artă; căci exprimarea aparține tuturor oamenilor, iar priceperea numai unui cerc foarte restrîns.

Spiritele fine, din contra, obișnuind a judeca lucrurile dintr-o singură privire, sînt atît de mirate cînd le prezinți probleme în care nu înțeleg nimic și în care, ca să pătrunzi, trebuie să treci prin definiții și prin reguli așa de sterpe pe care ele nu sînt obișnuite a le vedea în amănunt, că se descurajează și se dezgustă. Dar mințile slabe nu sînt niciodată nici oameni de cultură, nici oameni de știință.

Geometrii care nu sînt decît geometri au mintea dreaptă. Însă numai cu condiția să le explici bine toate lucrurile prin definiții și prin reguli; altfel sînt falși și nesuferiți, căci justețea lor se bazează numai pe principii bine lămurite. Iar cei fini, care nu sînt decît fini, nu pot avea răbdarea de a coborî pînă la primele principii ale lucrurilor speculative și de imaginație[1] pe care niciodată ei nu le-au văzut în lume și în practică.[2]

---

[1] *Les choses d'imagination* sînt abstracțiile de ordin științific cărora li se opun realitățile din viața de toate zilele.

[2] Traducere de George Iancu Ghidu. Din volumul: *Pascal: Scrieri alese*, Editura științifică, 1967.

tric lucrurile fine şi se fac ridicoli, voind a începe cu definiţiile şi apoi cu principiile, ceea ce nu constituie un mod de a lucra în această categorie de raţionamente. Nu că mintea nu o face, dar o face pe tăcute, în mod firesc şi fără artă; căci exprimarea aparţine tuturor oamenilor, iar priceperea numai unui cerc foarte restrîns.

Spiritele fine, din contra, obişnuind a judeca lucrurile dintr-o singură privire, sînt atît de mirate cînd le prezinţi probleme în care nu înţeleg nimic şi în care, ca să pătrunzi, trebuie să treci prin definiţii şi prin reguli aşa de sterpe pe care ele nu sînt obişnuite a le vedea în amănunt, că se descurajează şi se dezgustă. Dar minţile slabe nu sînt niciodată nici oameni de cultură, nici oameni de ştiinţă.

Geometrii care nu sînt decît geometri au mintea dreaptă. Însă numai cu condiţia să le explici bine toate lucrurile prin definiţii şi prin reguli; altfel sînt falşi şi nesuferiţi, căci justeţea lor se bazează numai pe principii bine lămurite. Iar cei fini, care nu sînt decît fini, nu pot avea răbdarea de a coborî pînă la primele principii ale lucrurilor speculative şi de imaginaţie[1] pe care niciodată ei nu le-au văzut în lume şi în practică.[2]

[1] *Les choses d'imagination* sînt abstracţiile de ordin ştiinţific cărora li se opun realităţile din viaţa de toate zilele.

[2] Traducere de George Iancu Ghidu. Din volumul: *Pascal: Scrieri alese*, Editura ştiinţifică, 1967.

BOSSUET

(1627—1704)

Jacques Bénigne Bossuet, considerat drept cel mai de seamă orator al clasicismului francez, şi-a făcut studiile într-un colegiu iezuit din Dijon. A urmat apoi cursuri de teologie şi filozofie la Paris, frecventînd în aceeaşi perioadă saloanele la modă, printre care şi cel al doamnei de Rambouillet, unde ţine predici deosebit de apreciate. După un doctorat strălucit la Sorbona devine preot (1652) şi mai tîrziu episcop (1669).

Atras de succesul predicilor şi al unor lucrări teologice ale lui Bossuet, Ludovic al XIV-lea îl alege (1670) ca preceptor al fiului său, prinţul moştenitor. Pentru instruirea ilustrului său elev, scriitorul compune un „*Discurs asupra istoriei universale*". În 1671 este primit la Academia Franceză.

Calităţile sale de mare orator şi literat se reflectă însă pe deplin în celebrele „*Discursuri funebre*" pe care Bossuet le pronunţă în memoria unor personalităţi de prim rang ale epocii. Fiecare discurs constituie pentru autor un prilej de definire amplă a personalităţii defunctului, dar şi de tratare a unor probleme de actualitate politică (revoluţia engleză şi Cromwell, de exemplu) sau religioasă (lupta împotriva protestantismului).

DISCURSURILE FUNEBRE

Cele 11 „*Discursuri*" pronunţate de Bossuet, în memoria unor personaje ilustre ale epocii, constituie modele strălucite ale genului oratoric. În examinarea faptelor şi circumstanţelor vieţii defunctului, oratorul estompează defectele şi desfăşoară o amplă apologie a meritelor, subordonînd totul unor concluzii de ordin general, moral. În por-

tretistica lui Bossuet trăsăturile personajului apar nu ca niște calități absolute, ci condiționate de o circumstanțialitate complexă.

Eleganța și perfecțiunea stilului, calități care fac ca opera sa să reziste timpului, sînt considerate totuși, de scriitor, însușiri secundare. „Elocvența — afirmă el — nu trebuie să fie decît însoțitoarea înțelepciunii; înțelepciunea pășește în frunte, ca adevărată stăpînă, elocvenței îi rămîne doar să o urmeze".

Printre cele mai celebre discursuri se numără cele pronunțate în memoria ducesei de Orléans, Anne d'Angleterre și a principelui de Condé, Louis de Bourbon. Moartea neașteptată, la 26 de ani, a tinerei ducese de Orléans (fiică a regelui Carol I al Angliei, soție a fratelui lui Ludovic al XIV-lea) a constituit un episod dramatic pentru Curte. Frumoasă, seductivă, înzestrată cu o inteligență vie, Henriette-Anne a adus reale servicii politice Franței, cel mai important fiind încheierea unei alianțe cu Anglia.

Egal în forță și strălucire este ultimul discurs funebru al lui Bossuet, cel dedicat principelui de Condé, mare soldat, remarcabil prin curajul și înțelepciunea sa tactică. Discursul acesta — ca și celelalte — face un strălucit portret al dispărutului și un amplu compendiu al întregii lui activități. El insistă asupra prodigioasei activități de ostaș a principelui asupra simplității și generozității lui, asupra protecției acordate de el artiștilor timpului.

„În ierarhia scriitorilor — afirmă P.Valéry — nu cred că este vreunul superior lui Bossuet, cu o expresie mai precisă, cu un verb mai puternic și mai energic... cu o sintaxă mai îndrăzneață și mai fericită, pe scurt mai stăpîn pe limbaj, adică pe sine însuși".

DISCURSUL FUNEBRU PENTRU HENRIETTE D'ANGLETERRE, DUCESĂ D'ORLÉANS (1670)

Monseniore,

Eram desemnat deci de soartă să îndeplinesc această îndatorire funebră și preaînaltei și preaputernicei prințese Henriette-Anne d'Angleterre, ducesă de Orléans. Ea, pe care o văzusem atît de atentă în timp ce făceam același oficiu pentru regina, mama sa, trebuia să fie atît de curînd obiectul unui discurs asemănător; și trista mea voce era rezervată acestui deplorabil oficiu. O, vanitate! o, neant! o, muritori neștiutori de soarta lor! Ar fi crezut ea așa ceva acum zece luni? Și dumneavoastră, domnilor, ați fi crezut, în timp ce vărsa atîtea lacrimi în acest locaș, că vă va aduna atît de curînd aci pentru a o plînge pe ea însăși? Prințesă, demn obiect al admirației celor două mari regate, nu era suficient ca Anglia să plîngă absența voastră fără să mai fie obligată să vă plîngă și moartea? Și Franța, care v-a revăzut cu atîta bucurie, înconjurată de o nouă strălucire nu vă rezerva ea alte triumfuri la întoarcerea din această vestită călătorie din care v-ați întors cu atîta glorie și atîtea speranțe frumoase? „Deșertăciune a deșertăciunilor, toate sînt deșertăciuni." Este singurul cuvînt care-mi rămîne de spus; este singura reflecție care-mi permite, într-un accident atît de ciudat o atît de cuvenită și profundă durere. De aceea nici nu am parcurs cărțile sfinte ca să găsesc un text care să se poată aplica acestei prințese. Am luat fără chibzuință și fără să aleg primele cuvinte pe care mi le oferă *Ecleziastul* în care, deși se vorbește atît de des despre deșertăciune, tot nu se vorbește îndeajuns pentru subiectul pe care mi-l propun. Vreau, cu prilejul unei singure nenorociri să deplîng toate calamitățile speciei umane. Acest text care se potri-

vește la toate stările și toate evenimentele vieții noastre, este dintr-un motiv special adecvat jalnicului meu subiect; căci niciodată vanitățile pămîntești nu au fost atît de limpede arătate și atît de profund distruse. Nu, după ceea ce ne-a fost dat să vedem, viața nu este decît un vis, gloria nu este decît o înșelăciune, farmecele și plăcerile nu sînt decît o primejdioasă diversiune; totul în noi este deșertăciune afară de mărturisirea sinceră a deșertăciunilor noastre pe care o facem în fața lui Dumnezeu și aprecierea adînc gîndită care ne face să disprețuim ceea ce sîntem. (...)

O noapte dezastruoasă! o noapte îngrozitoare! în care a răsunat deodată ca un tunet această uimitoare veste: MADAME e pe moarte! MADAME a murit! Care dintre noi nu s-a simțit izbit de această lovitură ca și cum un accident tragic ar fi devastat propria lui familie? La primele semne ale unei boli atît de ciudate lumea a sosit la Saint-Cloud din toate părțile; toată lumea este uimită afară de sufletul acestei prințese; peste tot se aud vaiete; peste tot este întipărită durerea, și disperarea, și chipul morții. Regele, regina, MONSIEUR, toată curtea, tot poporul, toți sînt abătuți, toți sînt disperați, și mi se pare că văd îndeplinindu-se cuvîntul profetului: „Regele va plînge, prințul va fi dezolat și poporului îi vor cădea mîinile de durere și de uimire."

Dar prinții și popoarele gem în zadar; în zadar MONSIEUR, în zadar regele însuși o ține pe MADAME atît de strîns îmbrățișată. Atunci ei puteau spune și unul și celălalt împreună cu sfîntul Ambrosie: *Stringebam brachia, sed jam amiseram quam tenebam:* „Strîngeam brațele dar pierdusem ceea ce țineam." Prințesa le scăpa printre îmbrățișări atît de tandre și moartea mai puternică mi-o răpea din aceste mîini regale. Cum asta! trebuia să piară atît de devreme! În cea mai mare parte a oamenilor schimbările se fac încetul cu încetul și moartea îi pregătește de obicei pentru ultima ei lovitură. MADAME s-a trecut totuși de dimineață pînă seara ca iarba de pe cîmp. De dimineață era înfloritoare; și cu ce farmec! știți bine: seara am văzut-o veștejită; și aceste puternice expresii prin care sfînta Scriptură exagerează

inconsistența lucrurilor omenești trebuia să fie pentru această prințesă atît de precise (....) Vai! alcătuiam povestea ei din tot ce putea fi mai glorios. Trecutul și prezentul ne garantau viitorul și puteam să așteptăm totul de la niște calități atît de excelente. Ea avea să-și atașeze două regate puternice prin mijloace agreabile: mereu blîndă, mereu pașnică precum și generoasă și binefăcătoare, creditul ei nu ar fi fost niciodată odios: nu ai fi văzut-o atrăgîndu-și gloria cu un elan neliniștit și precipitat; ar fi așteptat-o fără nerăbdare, aproape sigură că o va dobîndi. Acest atașament pentru rege care s-a dovedit atît de fidel pînă la moarte îi oferea mijloacele de a o poseda. Și desigur aceasta constituie fericirea zilelor noastre — stima să se poată uni cu datoria, să poți aprecia meritul și persoana prințului tot atît cît respecți puterea și maiestatea lui. Înclinațiile pentru MADAME o legau tot atît de puternic de celelalte îndatoriri ale ei: pasiunea pe care o avea pentru gloria lui MONSIEUR era nețărmurită. În timp ce acest mare prinț mergînd pe urmele neînvinsului său frate, seconda cu atîta pricepere și succes marile și eroicele lui scopuri în campania din Flandra, bucuria acestei prințese era de necrezut. Astfel generoasele ei înclinații o duceau spre glorie pe căile pe care lumea le socotește cele mai frumoase; și dacă mai lipsea ceva ca să fie fericită, ar fi cîștigat totul prin blîndețea și comportarea ei. Aceasta era plăcuta povestire pe care o făceam pentru MADAME; și ca să încheiem aceste nobile proiecte, numai de durata vieții ei nu credeam că trebuie să ne preocupăm. Căci cine s-ar fi gîndit numai că anii vor lipsi unei tinereți care părea atît de vie? Totuși prin aceasta totul se năruie într-o clipă. În loc de povestirea unei vieți frumoase sîntem nevoiți să facem povestirea unei morți triste. Într-adevăr, domnilor, fermitatea sufletului ei era neasemuită ca și acest curaj pașnic care fără să facă vreun efort ca să se ridice s-a aflat prin poziția lui firească deasupra accidentelor celor mai de temut. Da, MADAME a fost blîndă față de moarte așa cum a fost față de toată lumea.(...)

Traducere de Andreea Dobrescu-Warodin

DISCURSUL FUNEBRU PENTRU LOUIS DE BOURBON, PRINCIPE DE CONDÉ (1687)

Monseniore,

În clipa cînd iau cuvîntul spre a proslăvi gloria nemuritoare a lui Louis de Bourbon, principe de Condé, mă simt în aceeași măsură copleșit de măreția subiectului și, dacă-mi este îngăduit să mărturisesc, de inutilitatea faptului. Care colțișor al lumii locuibile nu a auzit despre victoriile principelui de Condé, și despre minunile vieții lui. Toată lumea le povestește; francezul care se laudă cu ele nu spune nimic nou unui străin; și orice v-aş putea vorbi astăzi despre ele, gîndul vostru mi-ar lua-o înainte și ar trebui să răspund mustrării neexprimate de-a fi rămas departe în urma lor. Sîntem neputincioși, sărmani oratori ce sîntem, în fața gloriei sufletelor extraordinare: Înțeleptul are dreptate cînd spune că „singure faptele lor îi pot lăuda"; orice altă laudă se veștejește pe lîngă numele mari; și numai simplicitatea unei povestiri exacte am putea-o așeza în fața gloriei principelui de Condé. Dar pînă cînd o va face istoria, care datorează această povestire secolelor viitoare, trebuie să satisfacem cum vom putea recunoștința publică și poruncile celui mai mare dintre toți regii. Cîte nu datorează regatul unui principe care a onorat familia regală a Franței, numele Franței, secolul lui și ca să mă exprim astfel, omenirea întreagă! Ludovic cel Mare a încercat și el aceste simțăminte: după ce a plîns pe acest mare bărbat și i-a dat prin lacrimile sale, în mijlocul întregii curți, cel mai mare elogiu pe care putea să-l primească, el adună într-un templu atît de celebru tot ceea ce este mai august în regatul său pentru a aduce în public prinosul său memoriei acestui principe; și el vrea ca slaba mea voce să dea viață tuturor

acestor triste înfățișări[1] și acestui întreg aparat funebru. Să ne învingem deci durerea. Aici un fapt mai mare și mai demn de acest amvon mi se arată: Dumnezeu este acel care îi face pe războinici și pe cuceritori. „Tu ești acel care mi-ai învățat mîinile să lupte, spunea David, și degetele să țină spada." (...)

Care altul ar fi zămislit pe un Cirus, dacă nu Dumnezeu care i-a spus pe nume cu două sute de ani înainte de nașterea lui, în prorocirile lui Isaia? „Tu nu ești încă, îi spunea el, dar te văd și ți-am spus pe nume: te voi numi Cirus. Voi merge înaintea ta în lupte; cînd te vei apropia voi pune regii pe fugă; voi sfărîma porțile de aramă. Eu sînt acel care desfășor cerurile, susțin pămîntul, care spun pe nume celor care nu sînt precum și celor ce sînt"; adică, eu sînt cel care face totul, care vede încă din vecie, tot ceea ce fac. Cine altul a putut forma un Alexandru dacă nu același Dumnezeu care i-a înfățișat de atît de departe și prin figuri atît de vii înflăcărarea de nebiruit profetului său Daniel? „Îl vedeți, spune el, pe acest cuceritor; cu ce repeziciune se ridică el de la apus, ca în salturi și nu atinge pămîntul?" Asemănător în salturile sale îndrăznețe și în mersul lui ușor, cu animalele acelea viguroase și săltărețe, nu înaintează decît prin salturi vii și impetuoase și nu-l opresc nici munții, nici prăpăstiile. Deja regele Persiei este în mîinile lui; „văzîndu-l s-a îmbujorat; *efferatus est in eum*[2], spune profetul; el îl doboară, îl calcă în picioare; nimeni nu-l poate apăra de loviturile pe care i le dă, nici să-i smulgă prada". Auzind numai aceste vorbe ale lui Daniel, pe cine vi se pare că-l vedeți sub chipul acesta, pe Alexandru sau pe principele de Condé? Dumnezeu îi dăduse deci această valoare de neînvins pentru salvarea Franței în timpul minorității unui rege care avea patru ani. Lăsați-l să crească, acest rege îndrăgit de ceruri, totul se va supune faptelor sale mărețe: superior alor săi ca și dușmanilor, va ști cînd să se folosească, cînd să

---

[1] Picturi alegorice ale lui Le Brun și Mignard care înfățișau virtuțile marelui Condé.

[2] A devenit înfricoșător.

se lipească de cei mai iluştri comandanţi şi singur, sub mîna lui Dumnezeu îl va sprijini fără încetare, îl vom vedea fiind sprijinul sigur al Statelor sale. Dar Dumnezeu îl alesese pe ducele d'Enghien[1] ca să-l apere în copilăria sa. De altfel în primele zile ale domniei sale, la vîrsta de douăzeci şi doi de ani, ducele concepu un plan pe care bătrînii experimentaţi nu l-au putut atinge; dar victoria l-a încununat în faţa oraşului Rocroi. Armata duşmană este mai puternică, e adevărat; este compusă din acele bande valone, italiene şi spaniole, care nu putuseră fi înfrînte pînă atunci; dar cît de mult a contat curajul pe care-l inspira trupelor noastre necesitatea arzătoare a statului, avantajele din trecut şi un tînăr principe de sînge care purta victoria în priviri! Don Francisco de Mellos îl aşteaptă fără să clipească; şi fără să poată da înapoi, cei doi generali şi cele două armate par să fi vrut să se întîlnească în păduri, în mlaştini ca să se răfuiască precum doi viteji în arenă. Atunci ce ne fu dat să vedem! Tînărul principe s-a arătat alt om: faţă-n faţă cu o asemenea situaţie, sufletul lui măreţ s-a manifestat pe de-a-ntregul; vitejia lui creştea o dată cu primejdiile şi înţelepciunea lui cu însufleţirea. În noaptea pe care a trebuit s-o petreacă în prezenţa duşmanilor lui, ca un comandant înţelept, s-a dus să se odihnească ultimul, dar niciodată nu s-a odihnit cu sufletul mai împăcat. În ajunul unei zile aşa de mari şi încă de la prima bătălie, el este liniştit, atît se simte în elementul lui, şi se ştie că a doua zi, la ora stabilită, acest al doilea Alexandru a trebuit să fie trezit dintr-un somn profund. Îl vedeţi cum zboară spre victorie sau spre moarte? Îndată ce a transmis din rînd în rînd însufleţirea lui, a fost văzut aproape în acelaşi timp punînd pe fugă aripa dreaptă a duşmanilor, susţinînd-o pe a noastră în primejdie, adunîndu-i pe francezii aproape învinşi, punînd pe fugă pe spaniolul învingător, semănînd peste tot spaima şi uimindu-i prin privirile lui fulgerătoare pe cei care scăpau de loviturile lui. Rămînea această înfricoşătoare infanterie a armatei Spaniei, ale cărei mari batalioane îndesate, asemănătoare cu tot atîtea turnuri, dar cu nişte turnuri care-şi

[1] Louis II, principe de Bourbon, Marele Condé, era duce d'Enghien.

reparau singure spărturile rămîneau de neclintit în mijlocul celorlalţi în derută şi aruncau focuri în toate părţile. În trei rînduri tînărul învingător s-a străduit să risipească pe aceşti viteji luptători, în trei rînduri a fost respins de valorosul conte de Fontaines care, purtat în lectică şi, în ciuda infirmităţilor lui, a dovedit că avea un suflet războinic şi stăpîn pe trupul căruia îi dădea viaţă; dar în cele din urmă a fost silit să cedeze. În zadar Beck se năpusteşte prin păduri, cu o cavalerie odihnită spre a da peste oamenii noştri epuizaţi; principele i-o ia înainte, batalioanele rănite se predau; dar victoria va deveni mai crîncenă pentru ducele d'Enghien decît lupta. În timp ce, sigur de sine, înaintează pentru a răspunde acestor viteji, ei, ferindu-se mereu, se tem de un nou atac prin surprindere; groaznica lor salvă îi înfurie pe ai noştri; nu mai putea vedea decît măcel; sîngele îl îmbată pe soldat pînă cînd marele principe care nu putu să-i vadă pe aceşti lei înjunghiaţi ca nişte oi timide, linişti vitejii răzvrătiţi şi adăugă plăcerii de a învinge aceea de a ierta. Ce mirare cuprinse aceste bătrîne trupe şi pe vajnicii lor ofiţeri cînd văzură că nu mai au scăpare decît în braţele învingătorului! Cu ce ochi îl priviră pe tînărul principe a cărui victorie arătase înalta lui valoare, căruia clemenţa îi sporea farmecele! Cum ar fi vrut să-i mai salveze viaţa curajosului conte Fontaines! Dar acesta se afla la pămînt printre mii de morţi a căror pierdere Spania o mai simte încă. Ea nu ştia că principele care-i distrusese atîtea încercate regimente în ziua de la Rocroi avea să-i năruie celelalte în cîmpiile de la Lens. Astfel prima victorie a fost garanţia a multor altora. Principele puse un genunchi în pămînt şi, pe cîmpul de bătălie, el îi aduse laude Dumnezeului armelor pentru gloria cu care-l încununase; acolo a fost sărbătorită eliberarea Rocroi-ului, ameninţările zădărnicite ale unui duşman de temut, întărirea regenţei, liniştea în Franţa, şi o domnie care avea să fie atît de frumoasă, începută sub auspicii atît de fericite. Armata începu să aducă mulţumiri Domnului; Franţa urmă această pildă; ridică pînă-n slăvi prima faptă a ducelui d'Enghien: ar fi fost destul pentru a

face vestită o altă viaţă decît a sa, dar pentru el numai un început.

Încă din această primă campanie, după cucerirea oraşului Thionville, binemeritata încununare a victoriei de la Rocroi, el trecu drept un căpitan la fel de temut în asedii şi în bătălii. Dar iată într-un tînăr principe victorios, ceva care nu e mai prejos decît victoria. Curtea care-i pregătea la sosire aplauzele pe care le merita a fost surprinsă de felul în care le-a primit. Regina regentă i-a făcut cunoscut că regele era mulţumit de serviciile lui: binemeritata recompensă a activităţii sale se află în gura suveranului. Dacă ceilalţi îndrăzneau să-l laude, respingea laudele lor ca pe nişte ofense, şi respingînd linguşeala, el se temea şi de formele apropiate ei: aşa de mare era susceptibilitatea sau mai degrabă seriozitatea acestui principe. De altfel, avea drept principiu (ascultaţi, principiile fac pe oamenii mari) că în faptele mari trebuie să te gîndeşti să acţionezi după cum se cuvine şi să laşi gloria să urmeze meritului: este principiul care îl inspira celorlalţi; este principiul pe care-l urma el însuşi. Astfel, falsa glorie nu-l tenta; totul în el tindea către adevăr şi măreţie. Aşa se face că îşi făcea o glorie servindu-l pe rege şi asigurînd fericirea Statului; aceste sentimente erau sădite în adîncul sufletului său; acestea erau principalele şi cele mai dragi inclinaţii ale sale. Curtea nu l-a reţinut deşi constituia una din minunile ei; trebuia să arătăm pretutindeni Germaniei ca şi Flandrei vajnicul apărător pe care Dumnezeu ni-l dădea. Opriţi-vă aci privirile: se pregăteşte împotriva principelui ceva mai formidabil decît la Rocroi; şi pentru a-i pune virtutea la încercare, războiul va epuiza toate invenţiile şi toate eforturile sale. Ce se arată privirilor mele? Nu numai oameni cu care trebuie să lupţi, ci munţi inaccesibili; puhoaie şi prăpăstii aici; colo păduri de nepătruns pe fundul unei mlăştini şi apoi rîuri şi fortificaţii prodigioase; peste tot forturi ridicate, păduri prăvălite de-a curmezişul unor drumuri groaznice; şi înăuntrul lor, Merci, cu vajnicii lui bavarezi, umflat de atîtea succese şi de cucerirea Fribourg-ului. Merci care nu a dat niciodată înapoi în lupte; Merci pe care principele de Condé şi vigilentul

Turenne nu l-au surprins niciodată într-o acțiune concepută fără metodă și despre care au lăsat această mare mărturie că nu a pierdut nici un singur moment favorabil, nu a dat greș în preîntîmpinarea planurilor lor, ca și cum ar fi asistat la Consiliile lor. Aci deci, timp de opt zile și la patru atacuri diferite s-a văzut tot ce se poate închipui și întreprinde într-o luptă. Trupele noastre par descurajate atît în fața rezistenței dușmanilor cît și a groaznicei așezări a locurilor și principele se vede cîtva timp aproape părăsit. Dar, ca un nou Macabeu, „brațul său nu-l părăsește și vitejia lui înrăită de atîtea primejdii îi dă avînt". Abia l-au văzut trupele coborînd de pe cal și atacînd primul aceste înălțimi de neatins că înflăcărarea lui învolburează totul în jurul lui. Merci se vede pierdut; cele mai bune regimente ale lui sînt înfrînte; noaptea ferește rămășițele armatei sale. Și se adaugă ploi excesive pentru ca să avem de combătut nu numai tot curajul și toată arta dar și toată natura. Oricîte avantaje ar fi dobîndit un inamic pe cît de iscusit pe-atîta de îndrăzneț și oricît s-ar retrage din nou într-o văgăună a unui munte, împins din toate părțile, el trebuie să lase ducelui d'Enghien ca pradă nu numai tunurile și aprovizionările lui, ci și toate împrejurimile Rinului. Priviți cum totul se clatină: Philippsbourg-ul este în agonie în zece zile, în ciuda apropierii iernii; Philippsbourg-ul care a ținut Rinul atîta vreme supus legilor noastre și a cărui pierdere cel mai mare dintre regi a știut s-o repare în mod atît de glorios. Worms, Spira, Maiența, Landau alte douăzeci de cetăți de prim rang își deschid porțile; Merci nu le poate apăra, și nu mai apare în fața învingătorului său: dar asta nu e totul; el a trebuit să cadă la picioarele lui, demnă victimă a valorii sale. Nordlingen este martor al căderii sale; devine un lucru stabilit că nu te poți împotrivi francezilor în Germania precum și în Flandra și toate acestea se datoresc aceluiași principe. Dumnezeu, protectorul Franței și al unui rege căruia i-a încredințat faptele sale mari, poruncește astfel.

Datorită acestor porunci, totul părea sigur sub comanda ducelui d'Enghien și, fără să vreau să folosesc toată ziua

pentru a înșira toate faptele sale vitejești, știți că, dintre atîtea cetăți atacate, una singură[1] i-a scăpat din mîini și aceea a subliniat gloria principelui. Europa care admira divina înflăcărare ce-l însuflețea în timpul luptelor, s-a mirat că o stăpînește și că este atît de capabil, încă de la vîrsta de douăzeci și șase de ani, în aceeași măsură să-și amenajeze trupele și să le împingă spre primejdii, atît să se supună soartei cît și să o facă să slujească planurilor lui. L-am văzut în toate celelalte împrejurări comportîndu-se ca unul din acei oameni extraordinari care înving toate obstacolele. Rapiditatea acțiunilor sale nu-ți dădea prilejul să le previi; aceasta este una din trăsăturile marilor cuceritori. Atunci cînd David, un războinic atît de mare, plîngea moartea a doi comandanți vestiți , el le aduse următoarea laudă: „Mai iuți ca vulturii, mai viteji decît leii". Este imaginea principelui pe care-l regretăm: el apare timp de o clipă în țările cele mai îndepărtate; îl vedem participînd în același timp la toate atacurile, fiind prezent la toate corpurile de bătălie. Atunci cînd, reținut într-o parte, el trimite degrabă în recunoaștere în altă parte, ofițerul se miră că găsește acolo totul însuflețit din nou prin prezența principelui: pare că se înmulțește într-o bătălie; nici fierul, nici focul nu-l opresc. Nu este nevoie să-și apere capul pe care-l expune atîtor primejdii; Dumnezeu este pentru el un scut mai sigur; loviturile par să-și piardă din tărie cînd se apropie de el și lasă asupra-i numai semnele vitejiei și a ocrotirii cerului. Să nu i se spună că viața unuia din primii principi de sînge, atît de necesară statului, trebuie menajată; el răspunde că un principe de sînge, mai interesat prin nașterea lui de gloria regelui și a coroanei, trebuie, atunci cînd Statul are nevoie, să fie mai devotat ca toți ceilalți pentru a mări strălucirea lor. După ce i-a făcut să simtă pe dușmani, timp de atîția ani, puterea de neînvins a regelui, cînd a trebuit să acționeze în interior ca s-o susțină, am să spun totul într-un cuvînt, a impus respect pentru regență; și, pentru că trebuie o dată să spun aceste lucruri despre care n-aș fi vrut să vorbesc pe vecie, pînă și acea fatală închisoare,

[1] Lerida.

el nici nu se gîndise că se poate atenta împotriva Statului; și în cel mai mare prestigiu, dacă dorea să obțină favoruri, el dorea încă mai mult să le merite. Este ceea ce îl făcea să spună (pot să repet aici în fața altarului aceste cuvinte pe care le-am cules de pe buzele sale pentru că oglindesc atît de bine străfundul inimii sale): el spunea deci, vorbind de acea nenorocită închisoare, că intrase cel mai nevinovat din toți muritorii și că ieșise cel mai vinovat. „Vai! continua el, nu trăiam decît pentru a-l sluji pe rege și pentru gloria Statului!“ Se simțea în cuvintele lui un regret sincer de a fi fost împins atît de departe în nenorocirile lui. Dar, fără să vrea să scuze ceea ce condamnase el însuși atît de puternic, să spunem, ca să nu mai revenim asupra acestui fapt că, precum și în gloria eternă, greșelile sfinților pocăiți, acoperite de tot ce-au făcut ca să le repare și de strălucirea nesfîrșită a milei divine, nu se mai văd; astfel, în greșelile atît de sincer recunoscute și mai apoi atît de glorios reparate prin servicii credincioase, nu mai trebuie privită decît umila mărturisire a principelui care le-a regretat și clemența marelui rege care le-a iertat. (...)

Traducere de Andreea Dobrescu-Warodin

LA ROCHEFOUCAULD

(1613—1680)

François, duce de La Rochefoucauld, se naște în 1613 la Paris. Încă de foarte tînăr se pregătește pentru cariera armelor (va participa de altfel mai tîrziu la bătălii ilustre ca cele de la Saint-Venant-sur-Lyse și de la fortul Saint-Nicolas). Se căsătorește la 15 ani; la 17 ani intră în viața de Curte și ia parte la conspirații împotriva lui Richelieu, fapt pentru care e închis la Bastilia și apoi exilat la Verteuil. După moartea lui Richelieu are adversități cu Mazarin, e amestecat în cea de a doua frondă, iar după declinul acesteia face act de obediență față de rege. Ultimele două decenii de viață le petrece în saloanele Parisului, unde are o strălucită notorietate de om de spirit și literat. În 1662 publică *Memoriile*, iar în 1665 celebrele sale *Maxime*.

MAXIMELE (1665)

Opera principală a ducelui de La Rochefoucauld „Maximele" celebre astăzi, alcătuiesc după opinia lui Sainte-Beuve „modelul perfect al genului... ele ocupîndu-se în esență de amorul propriu, de dispreț și moarte". Scrise cu un stil de mare rafinament și suplețe, aceste scurte sentințe oglindesc o experiență amară de viață, decepțiile suferite de autor în activitatea sa politică și în societate, amărăciunile bolii, o fire meditativă înclinată către un anumit scepticism. La Rochefoucauld știe să dezvăluie cu incisivitate, adesea doar prin cîteva cuvinte, slăbiciuni persistente ale caracterului omenesc, trăsături învăluite în prejudecată și convenționalism.

1

Ceea ce considerăm virtute nu este adesea decît un mozaic de diferite acţiuni şi interese pe care norocul sau îndemînarea noastră se pricep a le potrivi; nu întotdeauna bărbaţii sînt viteji din vitejie, şi femeile caste din castitate.

2

Iubirea de sine e cel mai priceput dintre linguşitori.

11

Pasiunile nasc adeseori pasiuni potrivnice: zgîrcenia generează uneori risipa, şi risipa zgîrcenia; sîntem adeseori tari din slăbiciune şi îndrăzneţi din sfială.

12

Cu oricîtă grijă ne-am ascunde pasiunile sub vălul pietăţii şi al onoarei, ele se zăresc printr-acesta.

14

Oamenii uită deopotrivă şi binefacerile, şi ocările; urăsc pe cei care le-au făcut binele şi iartă pe cei care i-au insultat. Recunoştinţa şi răzbunarea li se par o servitute căreia cu greu li se supun.

15

Clemenţa principiilor nu este adeseori decît un vicleşug menit a cîştiga dragostea poporului.

16

Clemenţa, socotită ca o virtute, este practicată uneori din vanitate, alteori din lene, adeseori din teamă şi mai totdeauna din toate aceste trei pricini la un loc.

22

Filozofia se pricepe să înfrîngă cu uşurinţă suferinţele trecutului şi ale viitorului; cele prezente o înving.

25

Norocul cere virtuţi mai mari decît nefericirea.

32

Gelozia se hrăneşte cu îndoieli şi se preschimbă în furie sau se stinge cînd îndoielile devin certitudini.

33

Orgoliul se despăgubeşte totdeauna şi nu pierde nimic chiar atunci cînd părăseşte vanitatea.

38

Făgăduim potrivit speranţelor şi ne ţinem făgăduielile conform temerilor.

39

Interesul vorbeşte toate limbile şi joacă tot soiul de roluri, chiar şi pe acela al dezinteresării.

41

Acei care se consacră în prea mare măsură lucrurilor mărunte devin neputincioşi faţă de cele însemnate.

42

Nu avem destulă putere ca să dăm ascultare întregii noastre raţiuni.

43

Omul îşi închipuie adeseori că se cîrmuieşte în timp ce este cîrmuit; spiritul îl mînă către un scop, iar inima, pe nesimţite, îl atrage pe alte căi.

44

E o greşeală să vorbim despre puterea şi slăbiciunea spiritului; nu există decît buna sau proasta dispoziţie a trupului.

49

Niciodată nu sîntem nici atît de fericiţi, nici atît de nefericiţi precît ne închipuim.

56

Spre a izbuti în lume facem tot ce ne stă în putinţă pentru a da impresia că am izbutit.

69

Dacă există cumva o dragoste curată şi neamestecată cu celelalte patimi ale noastre, apoi este una tăinuită în fundul inimii şi de care noi înşine nu avem cunoştinţă.

70

Nu există făţărnicie în stare să ascundă vreme îndelungă dragostea acolo unde se află sau să închipuie una care nu este.

71

Oamenii se rușinează de-a se fi iubit cînd nu se mai iubesc.

72

Dacă judecăm dragostea după cele mai multe dintre simptomele ei, putem spune că seamănă mai degrabă cu ura decît cu iubirea.

75

Dragostea, asemenea focului, nu poate dăinui fără o mișcare continuă și încetează de a exista îndată ce nu mai nădăjduiește sau nu se mai teme.

76

Dragostea adevărată e asemenea strigoilor; mulți vorbesc despre ea puțini au văzut-o.

78

Iubirea de dreptate izvorăște la cea mai mare parte dintre oameni din groaza de a nu suferi vreo nedreptate.

83

Ceea ce oamenii au numit prietenie nu e decît o alianță, un mod de a-și menaja reciproc interesele și un schimb de servicii; nu e, în sfîrșit, decît un complex de relații, în care iubirea de sine își propune totdeauna cîte ceva de cîștigat.

86

Neîncrederea noastră îndreptățește înșelăciunile.

89

Fiecare își învinovățește memoria; nimeni, judecata.

93

Bătrînilor le place să dea sfaturi bune, nemaiputînd da pilde rele.

98

Fiecare își laudă bunătatea; nimeni nu îndrăznește să facă elogiul inteligenței lui.

102

Spiritul e necontenit păcălit de inimă.

115

Pe cît de ușor ne înșelăm pe noi înșine fără a băga de seamă, pe atît de greu înșelăm pe alții fără ca ei să bage de seamă.

119

Sîntem atît de deprinși să ne prefacem față de alții, încît ajungem să ne prefacem și față de noi înșine.

121

Adeseori faci binele pentru a putea face nepedepsit răul.

124

Cei mai îndemînatici se fac o viață întreagă că dezaprobă șiretenia pentru a o putea folosi într-o împrejurare însemnată, împinși fiind de un mare interes.

125

Numai inteligențele mărunte recurg în chip obișnuit la șiretenie; căci acela care o folosește pentru a se acoperi într-un loc se descoperă adeseori într-altul.

127

Cel mai bun mijloc pentru a fi înșelat e să te crezi mai deștept decît alții.

135

Sîntem uneori deopotrivă de deosebiți de noi precît sîntem de alții.

136

Există oameni care n-ar fi fost niciodată îndrăgostiți dacă n-ar fi auzit vorbindu-se de dragoste.

138

Decît să nu vorbim despre noi, mai bine ne vorbim de rău.

146

Nu lauzi de obicei decît pentru a fi lăudat.

148

Dojenind, poți elogia, și lăudînd, bîrfi.

149

Respingi laudele spre a fi lăudat de două ori.

157

Gloria oamenilor de seamă se cuvine a fi măsurată cu etalonul mijloacelor de care s-au folosit pentru a o obține.

158

Lingușeala e o monedă falsă căreia vanitatea noastră îi acordă valoare de schimb.

159

Nu e destul să ai mari însușiri, trebuie să te pricepi a le folosi cu cumpătare.

160

Oricît de strălucită ar fi o faptă, ea nu poate fi socotită mare decît dacă e realizarea unui vast proiect.

161

Trebuie să existe o anumită proporție între faptă și proiect, pentru a extrage din prima tot ce e în stare să dea.

169

În timp ce lenea și sfiala ne îngrădesc în limitele datoriei, virtutea culege laurii.

170

E greu de spus dacă un procedeu limpede, sincer și onest este rezultatul cinstei sau al îndemînării.

171

Virtuțile se pierd în interes, precum fluviile se pierd în mare.

174

Să ne străduim a răbda nenorocirile actuale mai degrabă decît să prevedem pe acelea care urmează să ni se întîmple.

182

Viciile intră în alcătuirea virtuților, precum otrăvurile în pregătirea leacurilor. Prudența le întrunește, le tempereață și le folosește împotriva durerilor vieții.

192

Cînd viciile ne părăsesc, ne lăudăm că le-am părăsit noi pe ele.

195

Ceea ce ne împiedică adeseori să ne zvîrlim în braţele unui singur viciu e faptul că avem mai multe.

196

Uşor uităm de greşelile noastre cînd nu sînt cunoscute decît de noi.

200

Virtutea n-ar merge atît de departe, dacă vanitatea nu i-ar fi tovarăşă de drum.

208

Există proşti care se cunosc şi-şi folosesc cu îndemînare prostia.

209

Cine nu e cît de cît nebun nu e chiar atît de înţelept precît socoate.

210

Cu vîrsta devenim mai nebuni şi mai înţelepţi.

213

Iubirea de glorie, teama de ruşine, pofta de bani, dorinţa de a ne face viaţa mai uşoară şi mai plăcută, aceea de a-i înjosi pe ceilalţi, sînt adeseori izvoarele curajului atît de vestit printre oameni.

216

Adevărata bărbăţie constă în a face fără martori ceea ce ai fi în stare să făptuieşti în faţa tuturor.

218

Prefăcătoria este un omagiu pe care viciul îl aduce virtuţii.

221

Nu vrei să-ţi pierzi viaţa şi doreşti să cucereşti gloria; iată pricina pentru care cei bravi se arată mai deştepţi şi mai îndemînatici, cînd e vorba să scape de moarte, decît sînt avocaţii cînd îşi apără bunurile.

223

Recunoştinţa este asemenea bunei-credinţe a negustorilor; întreţine comerţul. Plătim nu pentru că ar fi drept s-o facem, ci spre a găsi mai uşor oameni care să ne dea cu împrumut.

226

Graba cu care ne achităm de obligaţie este o formă a nerecunoştinţei.

228

Orgoliul nu vrea să datoreze şi egoismul nu consimte să plătească.

230

Nimic nu este mai contagios decît exemplul şi niciodată nu săvîrşim vreo faptă mare, în bine sau în rău, care să ne dea naştere uneia asemănătoare. Imităm faptele bune din spirit de emulaţie, iar pe cele rele din pricina răutăţii noastre funciare, înlănţuită de ruşine şi descătuşată de exemplu.

253

Interesul pune în mişcare şi virtuţile, şi viciile.

257

Gravitatea este o taină a trupului născocită spre a ascunde cusururile spiritului.

259

Plăcerea dragostei constă în a iubi şi sîntem mai fericiţi prin pasiunea pe care o dăruim decît prin aceea pe care o stîrnim.

262

În dragoste, mai mult decît oricare dintre pasiuni, domneşte iubirea de sine: sîntem fără preget înclinaţi să jertfim mai degrabă liniştea fiinţei iubite decît s-o pierdem pe a noastră.

271

Tinereţea e o beţie permanentă; e febra raţiunii.

276

Absenţa micşorează pasiunile mediocre şi le sporeşte pe cele mari precum vîntul stinge lumînarea şi aţîţă focul.

281

Orgoliul dă naştere invidiei şi tot el o domoleşte.

291

Meritul oamenilor are anotimpul lui, întocmai ca fructele.

296

E greu să-i iubești pe aceia pe care nu-i stimezi, dar cu mult mai greu să-i iubești pe aceia pe care-i stimezi în mult mai mare măsură decît pe tine însuți.

303

Oricît de mult bine ni s-ar spune despre noi, tot nu aflăm ceva nou.

304

Îi iertăm adeseori pe cei care ne plictisesc, dar nu-i iertăm niciodată pe cei plictisiți de noi.

312

Amanții nu se plictisesc niciodată unul cu celălalt fiindcă vorbesc despre ei.

316

Oamenii slabi nu sînt în stare să fie sinceri.

322

Numai cei care merită disprețul se tem de el.

327

Mărturisim cusururi mărunte spre a convinge pe alții că nu avem altele mai mari.

328

Invidia e mai neîmpăcată decît ura.

330

Cît timp iubești, ierți.

344

O mare parte dintre oameni posedă, precum ierburile, însușiri ascunse pe care întîmplarea le dă la iveală.

361

Gelozia se naște o dată cu dragostea, dar nu moare totdeauna o dată cu ea.

362

Multe dintre femei nu plîng moartea amanților din dragoste, cît din dorința de a părea demne de a mai fi iubite.

370
Cea mai mare parte dintre fricoşi nu-şi cunosc toată frica.
373
Unele lacrimi ne înşală şi pe noi, după ce au înşelat pe alţii.
375
Spiritele mediocre osîndesc tot ceea ce le depăşeşte înţelegerea.
377
Primejdia care pîndeşte pătrunderea nu e de a nu-şi atinge ţinta, ci de-a o depăşi.
389
Nu putem răbda vanitatea altora fiindcă o jigneşte pe a noastră.
391
Norocul pare deosebit de orb acelora pe care nu-i atinge.
394
Poţi fi mai şiret decît un altul, dar nu mai şiret decît toţi alţii.
400
Merit fără reuşită există, dar nu şi reuşită fără un oarecare merit.
406
Ajungem proaspeţi la fiecare vîrstă a vieţii şi experienţa ne lipseşte cu toate că anii stau grămadă.
409
Ne-ar fi adeseori ruşine de cele mai frumoase fapte ale noastre, dacă lumea le-ar cunoaşte izvoarele.
424
Ne place să ne lăudăm cu defecte opuse acelora pe care le avem; cei slabi susţin că sînt încăpăţînaţi.
428
Iertăm prietenilor noştri cu uşurinţă cusururile care nu ne privesc.

433

Lipsa de invidie e cel mai bun semn al unor înalte virtuți.

445

Slăbiciunea e mai potrivnică virtuții decît viciul.

449

Cînd norocul ne dăruiește un loc de seamă, pe neașteptate, fără a ne fi călăuzit spre el treptat sau fără ca noi să-l fi mîngîiat prin speranțele noastre, e aproape cu neputință să facem față și să ne arătăm demni de el.

451

Cei mai supărători printre proști sînt cei spirituali.

453

În împrejurări însemnate nu trebuie atît să cauți din răsputeri ocaziile, cît să le folosești pe cele ce se ivesc.

461

Bătrînețea este un despot care ne interzice, sub pedeapsa cu moartea, toate plăcerile tinereții.

462

Orgoliul ne împinge să veștejim cusururile de care credem că sîntem lipsiți și să disprețuim însușirile pe care nu le avem.

463

Plîngem nenorocirile dușmanilor noștri mai degrabă din orgoliu decît din bunătate; spre a-i face să simtă că stăm deasupra lor le dăm semne de milă.[1]

În paginile următoare dăm două portretizări paralele ale ducelui de La Rochefoucauld: un admirabil autoportret și o scurtă, dar pătrunzătoare caracterizare făcută de Cardinalul de Retz în „Memoriile“ sale.

---

[1] Traducere de Elena Vianu. Din volumul: *Moraliștii francezi*, Clasicii literaturii universale, Editura pentru literatură universală, 1963.

PORTRETUL DUCELUI DE LA ROCHEFOUCAULD FĂCUT DE EL ÎNSUŞI (imprimat în 1658)

Nu sînt nici scund, nici înalt, ci de o talie potrivită; am pielea închisă şi mată, fruntea e mare, fără exagerare; ochii negri, mici, adînciţi în fundul capului; sprîncenele negre, stufoase, dar bine arcuite. Nu prea ştiu ce epitet merită nasul meu; nu e nici cîrn, nici acvilin, nici lătăreţ, nici ascuţit, cel puţin după cîte cred; ceea ce pot spune e că e mai degrabă mare decît mic şi coboară cam jos. Am gura mare, buzele de obicei destul de roşii, nici bine, nici rău desenate. Dinţii mei sînt albi şi destul de regulaţi. Pe vremuri mi se spunea că am bărbia cam dezvoltată; m-am uitat tocmai acum în oglindă să văd cum e şi nu prea ştiu ce să cred. Forma obrazului e fie pătrată, fie ovală; mi-ar fi greu să spun care dintre acestea două. Am un păr negru, buclat, destul de lung şi de des pentru a mă putea lipsi de perucă.

Expresia mea e mîndră şi amară; din pricina aceasta mulţi mă socot dispreţuitor, deşi nu sînt de fel. Mă mişc uşor şi chiar poate prea uşor şi tocmai de aceea fac multe gesturi cînd vorbesc. Iată spus cu naivitate cum cred că arăt şi socot că părerea mea nu e prea departe de adevăr. Voi fi tot atît de neprefăcut şi în ce priveşte portretul meu moral, căci m-am studiat destul pentru a mă cunoaşte bine şi nu-mi va lipsi nici îndrăzneala de a spune fără sfială ce calităţi am şi nici sinceritatea de a-mi mărturisi cusururile.

În primul rînd, dacă vorbesc de felul meu de a fi trebuie să spun că sînt melancolic şi chiar într-atît încît de trei sau patru ani încoace nu ştiu să fi rîs mai mult decît de trei sau patru ori. Melancolia mea — pare-mi-se — ar fi fost destul de uşor de răbdat şi destul de dulce dacă ar fi izvorît numai din temperament; atîtea împrejurări însă au sporit-o încît închipuirea şi mintea îmi sînt pline de ea şi cea mai mare

parte din timp fie visez în tăcere, fie rămîn aproape nepăsător față de cele ce eu însumi rostesc. Cu cei pe care nu-i cunosc sînt foarte rezervat și chiar cu mulți dintre aceia pe care-i cunosc nu mă port prea deschis. Știu: e un cusur și voi face tot ce-mi va sta în putință spre a mă îndrepta; dar cum o anumită expresie întunecată mă face să par și mai închis decît în realitate și cum nu stă în puterea noastră să ne schimbăm expresia, care e un rezultat al trăsăturilor feței, socot, că, după ce mă voi fi transformat pe dinlăuntru, pe dinafară îmi vor rămînea urme nedorite.

Nu sînt lipsit de duh și o spun deschis; căci de ce-aș face mofturi în această privință? A vorbi pe ocolite și a micșora calitățile pe care le ai, mi se pare că e o formă a vanității ascunsă sub o modestie aparentă, o îndemînare menită a face să se creadă mai mult bine decît spunem noi. În ce mă privește, nu doresc să fiu socotit nici mai frumos decît declar, nici mai plăcut decît o spun, nici mai spiritual și mai înțelept decît sînt. Sînt, așadar, inteligent, dar inteligența mi-e atenuată de melancolie; căci, deși vorbesc cu ușurință am o memorie bună și gîndesc cu oarecare limpezime, sînt atît de cufundat în durerea mea încît exprim destul de aproximativ ceea ce doresc să spun.

Nimic nu mi-e mai plăcut decît să stau de vorbă cu oameni de lume. Apreciez convorbirile serioase și îndeosebi cele unde e vorba despre morală. Gust și glumele și, chiar dacă eu însumi nu sînt în această privință mare meșter, cunosc prețul unui cuvînt de spirit și admir pe aceia care le știu spune cu grație și ușurință. Scriu bine în proză, fac bine și versuri; dacă mi-aș dori o asemenea glorie, cred că, dîndu-mi puțină osteneală, aș putea să cuceresc o oarecare reputație în acest domeniu.

Îmi place să citesc, îndeosebi acele cărți care formează spiritul și întăresc sufletul. Mă bucur mai ales cînd pot împărtăși această bucurie cu o ființă plină de duh; căci, împreună fiind, faci în fiecare clipă reflecții asupra celor citite și acestea alcătuiesc, la rîndul lor, o convorbire dintre cele mai plăcute și folositoare.

Mă pricep să judec și lucrările în proză, și cele în versuri, numai că spun, cu poate prea multă sinceritate, ce cred despre ele. Sensibilitatea prea vie și spiritul critic prea ascuțit sînt cusururi pe care mi le cunosc. Nu-mi displac controversele și adeseori iau și eu parte la discuții; însă, de obicei, îmi susțin părerea cu prea multă căldură și, cînd cineva apără o cauză nedreaptă împotrivă-mi, uneori pasionîndu-mă în numele rațiunii, devin eu însumi foarte puțin rezonabil.

Am simțăminte virtuoase, înclinări nobile și o asemenea dorință de a fi un om desăvîrșit încît prietenii mei nu-mi pot face o plăcere mai mare decît să mă înștiințeze cu sinceritate de cusururile pe care le am. Aceia care mă cunosc mai bine și au avut bunătatea să-mi dea uneori sfaturi în această privință știu că le-am primit întotdeauna cu bucurie și cu supunerea cea mai deplină.

Pasiunile mele sînt blînde și destul de stăpînite; nimeni nu m-a văzut vreodată mînios și n-am urît niciodată pe nimeni. Nu că n-aș fi în stare să mă răzbun cînd sînt jignit și cînd onoarea îmi este în joc. Dimpotrivă, nu mă îndoiesc că într-un asemenea caz, datoria ar juca rolul urii și m-aș răzbuna cu încă mai multă vigoare decît ar face-o un altul. De ambiție nu sufăr. Nu mi-e frică de nimic și nu mă tem de loc de moarte. Nu prea știu ce e mila și aș dori să n-o cunosc de fel. Și totuși sînt în stare să fac orice pe lume pentru a ajuta o ființă în restriște; și cred, de altfel, că trebuie făcut orice, pînă într-atît încît să-i arătăm multă compătimire, căci nefericiții sînt atît de nerozi încît mila îi mîngîie; socot însă că trebuie numai s-o arăți, ferindu-te cu grijă s-o resimți. Căci mila e un sentiment care nu-i bun la nimic și trebuie lăsat pe seama poporului; acesta, nefiind în stare s-asculte de rațiune, are nevoie de pasiuni care să-l împingă de la spate.

Îmi iubesc prietenii, într-atît chiar încît n-aș sta o clipă în cumpănă să-mi jertfesc interesele mele intereselor lor. Sînt blînd cu ei; rabd proasta lor dispoziție; dar nu sînt foarte cald și nici nu mă prăpădesc de dorul lor cînd nu-i văd.

Nu prea sînt curios din fire şi mă interesează destul de puţin multe dintre lucrurile care aţîţă curiozitatea oamenilor în genere. Sînt ascuns şi mi-e mai uşor decît le e altora să păstrez o taină. Mă ţin de cuvînt şi nu mi-l calc niciodată, oricare ar putea fi urmările făgăduinţelor mele; mi-am făcut dintr-aceasta o lege a întregii mele vieţi. Mă port curtenitor faţă de femei şi nu cred să fi spus vreodată vreun lucru care să le fi jignit. Cînd sînt deştepte, prefer să stau de vorbă cu ele decît cu bărbaţii; au o dulceaţă care nu se întîlneşte printre noi; afară de aceasta, mi se pare că se exprimă mai limpede şi mai plăcut. Pe vremuri, am fost întrucîtva galant; acum am renunţat, deşi sînt încă tînăr[1]. Am părăsit jocurile dragostei şi mă şi mir că atîţia oameni cuminţi îşi mai pierd timpul cu ele.

Aprob din toată inima marile pasiuni; ele dovedesc măreţia sufletului; şi, deşi neliniştea care izvorăşte dintr-acestea este oarecum potrivnică severei înţelepciuni, ele se acordă totuşi atît de bine cu cea mai austeră virtute încît socot că nu pot fi pe drept osîndite. Eu, unul, care cunosc toată gingăşia şi puterea unei mari iubiri, dacă mi s-ar mai întîmpla să mă îndrăgostesc, astfel m-aş îndrăgosti; dar, precum mă simt, nu cred că vreodată această cunoaştere să-mi mai treacă din minte în inimă.[2]

---

[1] La Rochefoucauld avea patruzeci şi cinci de ani.

[2] Traducere de Elena Vianu. Din volumul: *Moraliştii francezi*, Clasicii literaturii universale, Editura pentru literatură universală, 1963.

PORTRETUL DUCELUI DE LA ROCHEFOUCAULD FĂCUT DE CARDINALUL DE RETZ

A existat întotdeauna un *nu știu ce* în Domnul de La Rochefoucauld. I-a plăcut să se amestece în intrigi încă din copilărie și într-o vreme cînd nu distingea interesele meschine pentru care nu a avut niciodată o slăbiciune și cînd îi erau necunoscute cele mari în care în alt sens, nu a fost niciodată tare. Nu a fost niciodată în stare de vreo treabă și nu știu de ce; căci avea calități care ar fi înlocuit la oricare altul cele pe care nu le avea. Nu vedea prea departe și nici chiar tot ce era în preajma lui; dar bunul lui simț, foarte bun în speculații, însoțit de blîndețea lui, de insinuarea lui și de comportarea lui admirabilă trebuiau să compenseze mai bine lipsa lui de pătrundere. El a fost întotdeauna nehotărît din fire; nu știu din ce provine această nehotărîre. Poate din lipsa lui de imaginație, care nu e de loc vie. Nu pot s-o atribui sterilității judecății lui; căci, deși ea nu excelează în fapte, el are un fond serios de rațiune. Constatăm consecințele acestei nehotărîri deși nu-i cunoaștem cauza. Nu a fost niciodată războinic, deși a fost foarte oștean. Nu a fost niciodată în sine bun curtean, deși a avut întotdeauna intenția să fie. Nu a fost niciodată un om de partid deși a fost toată viața angajat. Această înfățișare rușinoasă și timidă pe care vedeți că o are în viața de toate zilele o avea în afaceri în chip apologetic. Credea că ea nu trebuie să-i lipsească; ceea ce, împreună cu *Maximele* lui, care nu arată destulă încredere în virtute și în aplicarea ei, care a fost întotdeauna să iasă din afaceri cu tot atîta nerăbdare cu cîtă intrase în ele, mă face să conchid că ar fi făcut mult mai bine să se cunoască și să se resemneze să treacă, cum ar fi putut s-o facă, drept curteanul cel mai cuviincios în ce privește viața zilnică și omul cel mai politicos care a existat în secolul în care a trăit.

Traducere de Andreea Dobrescu-Warodin

JEAN DE LA BRUYÈRE

(1645—1696)

Preceptor în casa familiei de Condé (se ocupă de educația lui Louis de Bourbon), La Bruyère debutează tîrziu, în 1688, cu *Caracterele lui Teofrast, traduse din greacă, împreună cu Caracterele sau moravurile acestui veac*. Succesul face ca volumul să fie retipărit încă de două ori în cursul aceluiași an. Edițiile următoare (1689, 1690, 1691, 1692, 1694) îmbogățeau substanțial cartea. În 1693, La Bruyère este ales membru al Academiei. În „cearta între antici și moderni" este partizan al anticilor. După moartea lui se publică *Dialogurile postume ale domnului de La Bruyère despre quietism* (1699), în care se discerne influența lui Bossuet.

CARACTERELE (1688)

Deși nu au o organizare strictă și o dezvoltare riguroasă, *Caracterele* au fost distribuite de La Bruyère, după subiectele despre care tratează, în 16 capitole (*Despre creațiile artistice*, *Despre meritul personal*, *Despre femei*, *Despre inimă*, *Despre societate și despre conversație*, *Despre bunurile materiale*, *Despre oraș*, *Despre curte*, *Despre cei mari*, *Despre suveran sau despre cîrmuire*, *Despre om*, *Despre judecăți*, *Despre modă*, *Despre cîteva uzanțe*, *Despre amvon*, *Despre liber-cugetători*). Portretele, reflexiile și maximele cuprinse în *Caractere* tind să contureze o imagine a oamenilor vremii din perspectiva moralismului clasic. În *Prefața* la ediția din 1694, La Bruyère își caracterizează foarte elocvent maniera de a compune, mai liberă și mai variată decît ar fi presupus-o ilustrarea unui gen de literatură moralistă anume: „...n-am

ținut să scriu maxime: maximele sînt, în morală, ca niște legi, și mărturisesc că eu n-am destulă autoritate și nici destulă înzestrare ca să fac pe legiuitorul; știu chiar c-aș fi păcătuit împotriva datinii maximelor, care le vrea scurte și concise, ca niște oracole. Unele dintre reflecțiile acestea sînt într-adevăr așa, dar altele sînt mai lungi; fiecare gîndește în chip deosebit și le dă grai tot printr-o ticluire deosebită, printr-o sentință, printr-un raționament, printr-o metaforă ori prin vreo altă figură de stil, printr-o paralelă, printr-o simplă comparație, printr-un fapt întreg, printr-o singură trăsătură, printr-o descriere, printr-un portret: de aici provine lungimea sau scurtimea reflecțiilor mele".

CUVÎNT DESPRE TEOFRAST

[...] Amintindu-ne că printre numeroasele tratate ale acestui filozof relatate de Diogene Laerțiu se găsește unul cu titlul de *Proverbe*, adică bucăți de sine stătătoare, ca niște reflecții sau notații ; că prima și cea mai mare carte de morală care s-a întocmit poartă același titlu în Sfînta Scriptură, ne-am simțit îndemnați de modele atît de însemnate să urmăm, după puterile noastre, un fel asemănător de a scrie despre moravuri, și n-am fost abătuți de la această încumetare a noastră de către două lucrări[1] de morală ce se află în mîinile tuturor și din care, din lipsă de atenție sau dintr-o pornire de critică, unii ar putea crede că sînt imitate aceste notații.

Una[2], prin țelul urmărit de autorul său, pune metafizica în slujba religiei, ne ajută să cunoaștem sufletul cu pasiunile și cu viciile lui, tratează despre marile și serioasele temeiuri care duc la virtute și caută să aducă omul pe calea credinței creștinești. Cealaltă[3], care este făurită de o minte

[1] Este vorba de *Cugetările* lui Pascal (1670) și de *Reflecțiile și maximele* lui La Rochefoucauld (1665).

[2] Lucrarea lui Pascal.

[3] Lucrarea lui La Rochefoucauld.

cultivată prin frecventarea lumii și a cărei gingășie era pe măsura pătrunderii lui, observînd că amorul propriu este, în om, pricina tuturor slăbiciunilor lui, îl atacă necontenit, oriunde îl găsește; și această idee unică, parcă multiplicată în mii de chipuri diferite, are mereu, prin alegerea cuvintelor și prin varietatea expresiei, farmecul noutății.

Nu urmăm nici unul dintre drumurile acestea în lucrarea care însoțește traducerea *Caracterelor*[1]; lucrarea aceasta este cu totul diferită de celelalte două despre care am pomenit mai sus; mai puțin sublimă decît prima și mai puțin gingașă decît a doua, ea nu năzuiește decît să facă omul mai cu judecată, dar pe căi simple și obișnuite, cercetîndu-l cum se nimerește, fără multă metodă, în voia diverselor capitole, după vîrstă, după sex, după categoria socială și după vicii, prin slăbiciunile și ridicolul legate de el.

Ne-am ocupat de ponoasele minții, de tainițele sufletului și de tot lăuntrul omului mai mult decît s-a ocupat Teofrast; și se poate spune că, așa cum *Caracterele* lui, prin mii de lucruri exterioare pe care le arată în om, prin acțiunile, prin cuvintele și prin comportarea sa, ne arată care este fondul lui și ne ajută să ajungem pînă la pricina destrăbălării lui, cu totul dimpotrivă, noile *Caractere*, înfățișînd mai întîi gîndurile, sentimentele și pasiunile oamenilor, dau în vileag principiul[2] răutății și al slăbiciunilor lor, ne fac să prevedem cu ușurință tot ce sînt în stare să spună sau să facă, ca să nu ne mai mirăm de miile de acțiuni vicioase sau ușuratice, de care le este viața atît de plină.

---

[1] Este vorba de *Caracterele* lui La Bruyère, care în prima ediție, reduse la un mănunchi restrîns, erau așezate cu modestie, tipărite cu litere mărunte, în urma *Caracterelor* lui Teofrast.

[2] J.Benda subliniază pretenția categorică a lui La Bruyère de a înfățișa o psihologie științifică, reductabilă la legi, ceea ce contrazice programul formulat puțin mai înainte de a examina omul „fără multă metodă, în voia diverselor capitole“, program pe care îl va realiza, de altfel, în lucrarea lui.

CAPITOLUL I

DESPRE CREAȚIILE ARTISTICE[1]

Totul s-a spus, şi noi ne-am ivit prea tîrziu, după mai bine de șapte mii de ani de cînd există oameni pe lume și de cînd cugetă. Pe tărîmul moravurilor, ce-a fost mai frumos și mai bun s-a recoltat; nouă nu ne mai rămîne decît să spicuim pe urmele anticilor și ale celor mai iscusiți din vremurile noastre.

2

Trebuie să căutăm doar să gîndim și să vorbim cu temei, fără să ţinem a le impune altora gustul și părerile noastre: prea ne-am încumeta mult.

38

Atît i-a lipsit lui TERENȚIU[2]: să fie mai puţin rece. Încolo, cîtă puritate, cîtă desăvîrșire, cîtă cuviință, eleganță și ce caractere! Lui MOLIÈRE i-ar mai fi trebuit doar să evite graiul preţios şi vorbirea populară[3] și să scrie mai cu grijă. Încolo, cît foc, cît firesc, ce izvor de glume reuşite, ce zugrăvire a moravurilor, ce portrete și ce harapnic pentru ridicol! Dar ce om s-ar fi putut face din acești doi autori de comedii!

51

Poemul tragic îţi strînge inima de la început, și în cursul desfăşurării lui abia îţi dă voie să respiri

[1] Textual: *Despre operele spiritului.*

[2] Poet comic latin, născut la Cartagina (194—150 î.e.n.); sclav eliberat, autorul unor comedii, inspirate din literatura greacă, remarcabile prin zugrăvirea caracterelor, prin preocuparea morală și prin grija pentru stil.

[3] Se pare că La Bruyère îi reproșează lui Molière faptul că a adus pe scenă ţărani, care vorbesc în graiul lor. Astăzi, vedem aici un mare merit al lui Molière, în cutezanţa, firescul și realismul stilului său dramatic, felul de a vorbi al personajelor contribuind la caracterizarea lor.

și timpul să-ți revii; sau dacă îți dă vreun răgaz, e ca să te îmbrîncească iar în noi abisuri și în noi îngrijorări. Te îndrumează la groază prin milă sau, dimpotrivă, la milă prin ceva înfricoșător și te duce prin lacrimi, prin hohote de plîns, prin nesiguranță, prin speranță, prin teamă, prin surprize și prin groază la catastrofă[1]. Poemul tragic nu e așadar o țesătură de simțăminte frumoase, de declarații pline de dragoste, de convorbiri curtenitoare, de portrete plăcute, de cuvinte mieroase, sau uneori destul de hazlii ca să stîrnească rîsul, urmat — ce-i drept — de o ultimă scenă, în care îndărătnicii nu se lasă convinși cu nici un chip[2] și în care, de dragul bunei-cuviințe[3], se varsă, în sfîrșit, și sînge pe care vreun nenorocit îl plătește cu viața lui.

52

Nu e de ajuns ca moravurile personajelor dramatice să nu fie rele, ci mai trebuie să fie cuviincioase și pilduitoare; putem găsi un ridicol atît de josnic și de grosolan sau atît de fad și lipsit de interes, încît nu-i este îngăduit nici poetului dramatic să-l ia în seamă, nici spectatorilor nu le este cu putință să facă haz de el. Țăranul sau bețivul[4] îi inspiră cîteva scene unui autor de farse, dar abia dacă atinge adevărul comic; cum ar putea alcătui

---

[1] Adică la deznodămînt, de cele mai multe ori cutremurător.

[2] „Răzvrătire, deznodămînt vulgar al tragediilor". (N. lui La Bruyère.) Așa se încheie, de pildă, mai multe tragedii ale lui Quinault: „Moartea lui Cyrus", „Agrippa", „Astrate", „Pausanias".

[3] Se referă la structura operei, care cere ca fiecare amănunt al ei să fie în armonie cu genul din care face parte.

[4] Un repros excesiv adresat indirect lui Molière. Potrivit unei „chei" contemporane, reproșul s-ar potrivi mai bine comediilor actorului Baron (*Răpirile* și *Cocheta*). „Molière s-a complăcut uneori să ascundă un tîlc foarte adînc sub cuvinte țărănești sau grosolane, și contrastul acesta, care nu e lipsit de adevăr, e plăcut." (Hémardinquer) „Paragraful acesta, observă H.Bénec, exprimă două principii ale artei clasice; decența în artă și obligația de a nu reproduce din natură decît ce este interesant."

atunci fondul sau acţiunea principală a comediei? „Personajele acestea, spun unii, sînt fireşti". Aşa că, potrivit acestei reguli, în curînd scena va fi ocupată în întregime de vreun lacheu care fluieră, de vreun bolnav la toaletă; de vreun om beat care doarme sau care varsă; există ceva mai firesc? Un muieratic se scoală tîrziu, îşi petrece o bună parte din timpul zilei dichisindu-se, privindu-se în oglindă, parfumîndu-se, făcîndu-şi aluniţe, primind răvaşe şi răspunzînd la ele — astea sînt tabieturile lui. Aduceţi rolul acesta pe scenă. Cu cît o să-l ţineţi mai mult — un act, două acte —, cu atît va fi mai firesc şi mai aidoma cu prototipul, dar cu atît mai mult va fi, totodată, un personaj rece şi insipid.[1]

54

CORNEILLE nu poate fie egalat în pasajele în care excelează; are, în cazul acesta, un caracter original, cu neputinţă de imitat; dar este inegal. Primele lui comedii[2] sînt uscate şi lipsite de viaţă şi nu-ţi îngăduiau să speri că avea să ajungă mai tîrziu atît de departe; iar ultimele te fac să te miri că a putut să cadă de la o atît de mare înălţime. În unele dintre cele mai bune piese ale lui există greşeli de neiertat faţă de verosimilul caracterelor şi al pasiunilor, un stil declamator care opreşte acţiunea şi o face să lîncezească, unele neglijenţe[3] în versuri şi în exprimare pe care nu le poţi înţelege la un om atît de mare. Ceea ce a fost într-însul mai presus de orice a fost talentul, pe care îl avea sublim şi căruia i-a datorat unele dintre versurile

---

[1] Actorul Baron a realizat rolul acesta în comedia lui, *Bărbatul cu noroc în dragoste* (1686), în care s-a zugrăvit pe el însuşi.

[2] Tot în înţelesul larg de piese de teatru.

[3] Este vorba de unele cuvinte, expresii şi construcţii curente la începutul secolului al XVII-lea, dar care nu se mai foloseau în secolul al XVIII-lea, cînd a comentat Voltaire piesele lui Corneille.

lui[1] —, cele mai fericite din cîte ne-a fost dat să citim la alţii —, măiestria teatrului său — pe care l-a ridicat uneori cu îndrăzneală împotriva regulilor scriitorilor din antichitate[2] —, şi, în sfîrşit, deznodămintele pieselor sale; căci nu s-a supus mereu gustului grecilor şi marei lor simplităţi; i-a plăcut, dimpotrivă, să încarce scena[3] cu întîmplări din care a ieşit mai totdeauna cu succes; vrednic de admiraţie mai ales prin extrema varietate şi puţina legătură care exista, în privinţa concepţiei, între un atît de mare număr de piese cîte a compus. Se pare că există mai multă asemănare[4] în piesele lui RACINE, care năzuiesc ceva mai mult către acelaşi lucru; dar Racine este egal, susţinut şi pururi acelaşi pretutindeni, fie în ceea ce priveşte ţelul şi desfăşurarea pieselor lui, care sînt bine construite şi armonioase, inspirate de bunul-simţ şi de natură, fie în ceea ce priveşte versificaţia, care este corectă, bogată în rime, elegantă, cadenţată şi armonioasă: discipol riguros al celor vechi, al căror exemplu în limpezimea şi simplitatea acţiunii l-a urmat cu stricteţe. Măreţia şi miraculosul nu i-au lipsit, fireşte, cum nu i-au lipsit nici lui Corneille, nici puterea de a înduioşa, nici pateticul. Există oare o dragoste mai puternică decît aceea care umple întregul *Cid* sau piese ca *Polyeuct* sau *Horaţiu*? Ce măreţie nu se observă în Mitridate, în Porus şi în Burrhus? Pasiunile acestea, care mai erau încă dragi celor vechi, pe care autorii de tragedii ţineau

[1] Îndemnîndu-şi fiul să înţeleagă şi să admire versurile lui Corneille, Racine ar fi mărturisit: „Corneille făureşte versuri de o sută de ori mai frumoase decît ale mele".

[2] Este vorba mai ales de regulile din *Poetica* lui Aristotel.

[3] Capodoperele lui Corneille, *Cidul*, *Horaţiu*, *Cinna*, *Polyeuct*, nu sînt încărcate de întîmplări. „Scenele sublime din piesele *Rodoguna* şi *Heraclius*, scrie Hémardinquer, nu ar pierde nimic dacă ar decurge dintr-o intrigă mai puţin complicată şi mai puţin obscură."

[4] Lucru adevărat mai ales cînd este vorba de tineri prinţi îndrăgostiţi. *Britannicus*, *Xipharès*, *Antiochus*, *Bajazet*, *Hyppolyte* vorbesc cu toţii aproape la fel.

să le exalte pe scenă şi care se numesc groaza şi mila, au fost cunoscute de cei doi poeţi dramaturgi. Oreste în *Andromaca* lui Racine, şi *Fedra* aceluiaşi autor, ca şi *Edip*[1] şi *Horaţiu* al lui Corneille stau mărturie. Dacă ne este, totuşi, îngăduit să facem o comparaţie între ei şi să-i înfăţişăm şi pe unul, şi pe celălalt cu ce are mai caracteristic fiecare şi prin ce străluceşte mai cu deosebire în lucările sale, poate că ne-am putea rosti aşa: „Corneille ne subjugă caracterelor şi ideilor lui, iar Racine se conformează ideilor noastre; Corneille zugrăveşte oamenii cum ar trebui să fie, iar Racine aşa cum sînt"[2]. În Corneille găsim mai mult din ce se poate admira şi din ceea ce se cade chiar să luăm ca model; în Racine găsim mai mult din ceea ce recunoaştem în alţii sau din ce simţim în noi înşine. Unul te înalţă, te uimeşte, te stăpîneşte, te învaţă; celălalt îţi place, te răscoleşte, te înduioşează, te pătrunde. Ce este mai frumos, mai nobil şi mai poruncitor în raţiune este mînuit de cel dintîi; ceea ce este mai măgulitor şi mai gingaş în pasiune — de celălalt. În Corneille dăm de maxime, de reguli, de precepte; în Racine — de tot ce ţine de gust şi de simţăminte. Asişti cu mai mare încordare la piesele lui Corneille; eşti mai zguduit şi mai înduioşat la piesele lui Racine. Corneille e mai moral, şi Racine mai natural. Se pare că unul calcă pe urmele lui SOFOCLE, iar celălalt îi e mai tributar lui EURIPIDE.

---

[1] *Edip*, care zace astăzi în uitare, s-a bucurat de un mare succes la vremea ei, şi Saint-Evremond o socotea „printre capodoperele artei". De altfel, La Bruyère citează *Edip* nu ca una dintre cele mai bune tragedii ale lui Corneille, ci ca una dintre cele mai patetice.

[2] La Bruyère a vrut să spună că teatrul lui Corneille are o mai puternică înrîurire morală, iar teatrul lui Racine este mai veridic. Péguy a făcut şi el o paralelă între cei doi mari dramaturgi: „Rănile pe care le primim, le primim în Racine; aşa cum sîntem, sîntem în Corneille".

CAPITOLUL II

DESPRE MERITUL PERSONAL

40

Menippe[1] e pasărea împopoţonată cu pene care nu-i aparţin: nu vorbeşte, nu simte; repetă sentimente şi fraze; se serveşte, chiar, atît de firesc de duhul altora, încît e primul amăgit şi crede adesea că îţi spune ceva după gustul lui şi îţi explică gîndirea lui, cînd de fapt nu e decît ecoul cuiva de care s-a despărţit puţin mai înainte. E un om care e la modă un sfert de oră în şir, dar care cu o clipă mai tîrziu scade, decade şi îşi pierde şi licărul de lustru pe care i-l dădea oleacă de memorie şi se dă de gol; numai el nu-şi dă seama cît e de departe de ceea ce se cheamă sublim şi eroic. Şi, nefiind în stare să ştie pînă unde poate avea omul minte, crede cu naivitate că bruma de minte pe care o are el e tot ce ar putea năzui cineva; de aceea are aerul şi ţinuta celui care nu doreşte nimic în privinţa aceasta şi care nu jinduieşte nimic de la nimeni. Adesea îşi vorbeşte lui însuşi şi nu se fereşte să se dea în vileag. Cei care trec pe lîngă el bagă de seamă şi văd că pare mereu pe punctul de a lua o hotărîre sau de a conchide că un anumit lucru e aşa, şi nu altfel. Dacă-i dai uneori bineţe, înseamnă să-l pui în încurcătură de a şti dacă trebuie să-ţi răspundă sau nu la salut. Şi, în timp ce el mai stă încă în cumpănă, tu ai şi ajuns departe. Vanitatea lui l-a făcut om distins prin manierele şi cultura lui, l-a ridicat mai presus de el însuşi, l-a făcut să ajungă ce nu era. Văzîndu-l îţi dai seama că nu e preocupat decît de persoana lui, convins că toate îi vin bine şi că podoabele pe care le poartă sînt asortate. Şi e încredinţat că toţi ochii sînt aţintiţi asupra lui, şi oamenii fac cu schimbul ca să-l admire pe îndetele.

[1] Mareşalul de Villeroy, unul dintre cei mai nevrednici favoriţi şi, dintre generalii din perioada bătrîneţii lui Ludovic al XIV-lea, cel mai incapabil. Saint-Simon i-a zugrăvit, fără cruţare, portretul.

DESPRE SOCIETATE ŞI DESPRE CONVERSAŢIE

6

Întîlnim unii oameni[1] care, în discuţiile sau în puţinele prilejuri cînd avem de-a face cu ei, ne scîrbesc prin expresiile lor caraghioase[2], prin noutatea şi — îndrăznesc să spun — prin impoprietatea termenilor de care se folosesc, ca şi prin împerecherea anumitor cuvinte care nu se întîlnesc laolaltă decît în gura lor şi cărora le dau tîlcuri la care nu s-au gîndit niciodată cei care le-au făurit. Cînd vorbesc, oamenii aceştia nu urmează nici calea raţiunii, nici calea datinii, ci înclinarea lor bizară, pe care dorinţa lor de a glumi neîncetat şi — poate — de a străluci o schimbă pe nesimţite într-un jargon personal care ajunge, în sfîrşit, graiul lor firesc. Ei îşi însoţesc acest limbaj atît de năstruşnic cu gesturi afectate şi cu o pronunţare sclifosită. Toţi sînt mulţumiţi de ei înşişi şi de farmecul duhului lor şi n-am putea spune c-ar fi cu totul lipsiţi de duh; dar îi deplîngem pentru puţinul cît îl au şi — ce e mai rău — avem de suferit de pe urma lui.

9

Arrias[3] a citit tot, a văzut tot — aşa vrea să ne convingă. E un om atoateştiutor şi se prezintă ca atare. Mai degrabă croieşte o minciună decît să tacă sau să pară că

---

[1] Aluzie la preţioşii vremii.

[2] În privinţa acestui ridicol: Molière *(Preţioasele ridicole)* şi scena, 2 din *Mizantropul:* „Stilul acesta figurat...." Boileau („eroii de roman"). Rabelais, Montaigne, Malherbe şi G. de Balzac au luat şi ei atitudine, pe vremea lor, împotriva celor care vorbeau o păsărească plină de înfumurare.

[3] *Robert de Châtelet*, fiul lui Robert, procuror al regelui la Châtelet, unde este şi dînsul consilier. Lucrul acesta i s-a întîmplat într-adevăr.

nu știe ceva. Vine vorba la masă despre o mărime de la o curte din Nord, el a și luat cuvîntul, întrerupîndu-i pe cei care căutau să spună ce știau. Se descurcă prin ținuturile acelea depărtate de parcă ar fi meleagurile lui de baștină; sporovăiește despre moravurile acelei curți, despre femeile țării, despre pravilele și despre datinile ei; povestește unele istorioare nostime, petrecute acolo, le găsește hazlii și rîde cel dintîi, în gura mare. Careva își ia inima-n dinți să-l contrazică și-i dovedește limpede că spune lucruri neadevărate. Arrias nu se tulbură de loc, ci, dimpotrivă, îl repede pe cel care l-a întrerupt: „Eu unul nu spun, zice el, nu povestesc decît de la izvor; asta am aflat-o de la Sethon, ambasadorul Franței la curtea aceea, reîntors la Paris de cîteva zile, de la Sethon, pe care-l cunosc de aproape, pe care l-am descusut în fel și chip și care nu mi-a ascuns nici un amănunt." Și tocmai își relua firul povestirii cu și mai multă încredere decît începuse, cînd unul dintre oaspeți îi spuse: „Vorbești cu Sethon în persoană, care s-a întors chiar acum de la ambasada lui".

CAPITOLUL VI

DESPRE BUNURILE MATERIALE

83

Giton[1] are tenul fraged, fața durdulie și obrajii bucălați, privirea fixă și sigură, umerii lați, pîntecul sus, umbletul energic și hotărît. Vorbește cu încredere, îl pune să mai spună o dată pe cel cu care stă de vorbă și nu-i apreciază cine știe cît spusele; despăturește o amplă batistă și își suflă nasul cu mare larmă. Scuipă departe[2] și strănută puternic. Doarme peste zi, doarme și noaptea ca un butuc.

---

[1] *Marchizul de Bardezieux*, fiul lui Louvois; dar La Bruyère și-a depășit modelul, zugrăvind ceea ce astăzi am numi un tip.

[2] Scuipatul pe jos nu constituia pe atunci o necuviință, cu condiția „să nu fi fost.... foarte departe."

Stai de vorbă cu el, și doar ce-l auzi sforăind. La masă și la plimbare ocupă mai mult loc decît alții; cînd se plimbă cu persoane egale în rang, el merge la mijloc. Se oprește dînsul, te oprești și tu; pornește dînsul la drum, pornești și tu: toți se adaptează după el. Îi întrerupe și-i muștruluiește pe cei care vorbesc. Pe el nu-l întrerupe nimeni, și toată lumea îl ascultă oricît ar avea el chef să vorbească. Toți sînt de părere cu el și cred veștile pe care le deapănă el. Dacă se așază, îl vezi cum se afundă în fotoliu[1], cum stă picior peste picior, cum încruntă din sprîncene, și cum își trage pălăria pe ochi[2], ca să nu vadă pe nimeni, sau cum o ridică mai pe urmă și își descoperă fruntea, din mîndrie și din cutezanță. E hazliu, rîde în hohote, e nerăbdător, înfumurat, iute la mînie, liber-cugetător, îi place să discute politică și face pe misteriosul în legătură cu chestiunile la ordinea zilei. Crede că e înzestrat cu talente și duh. E bogat.

Phédon[3] are ochii duși în găvanele capului, tenul aprins, corpul uscat și fața suptă; doarme puțin și tresare de frică. E dus departe, e visător și are, deși e deștept, o mutră de tîmpit; uită să spună ce știe sau să vorbească despre întîmplări care-i sînt cunoscute; iar dacă o face uneori, se descurcă prost. Crede că e o povară pe capul celor cu care stă de vorbă. E scurt și searbăd cînd povestește și nu se impune atenției celorlalți. Nu spune vorbe de haz; surîde și apreciază ce-i spun alții. E de părerea lor. Aleargă, zboară ca să le facă mici servicii, e săritor, măgulitor, grăbit. Nu aduce vorba despre treburile lui, iar uneori e mincinos. E superstițios, scrupulos, sfios. Umblă încetișor și ușor; parcă i-ar fi teamă să calce pămîntul în picioare; merge cu ochii plecați și nu îndrăznește să-i ridice la cei care trec pe lîngă el. Nu face niciodată parte din rîndul celor care înjghebează un cerc, ca

[1] Vizitatorilor li se ofereau scaune după rangul lor.

[2] Era obiceiul să se stea cu pălăria pe cap în societate. Numai în prezența regilor și a doamnelor bărbații erau obligați să-și scoată pălăria.

[3] Portretul acesta formează, prin contrast, un admirabil diptic cu cel precedent.

să stea la taifas. Se așază îndărătul celui care vorbește, ascultă pe furiș ce se spune, și dacă se uită cineva la el, se retrage. Nu ia loc, nu ocupă spațiu mare; umblă cu umerii strînși, cu pălăria lăsată peste ochi, ca să nu fie văzut; se ghemuie și se închide în paltonul lui. Nu există astăzi nici galerii[1] atît de împînzite și de ticsite de lume, prin care să nu găsească el cum să treacă fără efort, strecurîndu-se fără să fie zărit. Dacă-l rogi să ia loc, abia dacă se așază pe marginea unui scaun. Cînd discută cu cineva, vorbește în șoaptă și rostește prost cuvintele. Liber, totuși, cînd e vorba de treburile obștești, îmbufnat din pricina vremurilor în care trăiește, în prea mică măsură influențat în favoarea miniștrilor și a ministerului. Nu deschide gura decît ca să răspundă. Tușește și își șterge nasul sub pălărie; scuipă aproape pe el și așteaptă să rămînă singur, ca să strănute, sau dacă i se întîmplă să strănute, e fără știrea celor din jur. El nu costă pe nimeni nici bineţe, nici complimente. E sărac.

CAPITOLUL VIII

DESPRE CURTE

22

La Curte oamenii se culcă și se scoală cu gîndul la interesele lor[2]; asta rumegă dimineața și seara, ziua și noaptea; asta îi face să cugete, să vorbească, să tacă, să acționeze; cu preocuparea aceasta intră în vorbă cu unii și-i neglijează pe alții, urcă și coboară; după acest canon își drămuiesc grijile, atențiile, prețuirea, nepăsarea, disprețul. Chiar cînd unii fac din virtute cîțiva pași către cumpătare și înțelepciune, imobilul ambiției îi aduce pe același drum cu cei mai zgîrciți, cu cei mai nesăbuiți în dorințele lor și cu

[1] Locuri de plimbare acoperite.

[2] Zugrăvind curtenii, La Rochefoucauld a scris: „Virtuțile se pierd în interes ca fluviile-n mare."

cei mai ambițioși; cum poți să rămîi neclintit acolo unde totul e în mișcare, totul se frămîntă, și să nu alergi și tu încotro aleargă ceilalți? Crezi chiar că ești răspunzător față de tine însuți pentru ridicarea și pentru căpătuirea ta: cel care nu s-a căpătuit de la Curte se consideră că nu a trebuit s-o facă; e un lucru fără drept de apel. Totuși, se va îndepărta careva mai înainte de a fi tras cel mai mic folos, sau va stărui oare să rămînă fără hatîruri și fără recompense? Întrebare atît de spinoasă, atît de stingheritoare și față de care este atît de anevoie să iei o hotărîre, încît un număr nesfîrșit de curteni îmbătrînesc în cumpăna dintre da sau ba și mor stăpîniți de îndoială.

64

Viața de la Curte este un joc serios și melancolic, care te absoarbe. Trebuie să-ți pui în bătaie gurile de foc și artileria, să ai un plan de luptă, să-l aplici, să parezi planul adversarului, să te expui uneori și să procedezi după inspirația de moment. Și după toate aceste chibzuieli și după toate măsurile, te afli în șah și cîteodată mat. Adesea cu niște pioni pe care știi să-i cruți, ajungi să transformi unul în regină și cîștigi partida: învinge cel mai iscusit sau cel mai norocos.

99

Peste o sută de ani[1], lumea va mai dăinui încă în întregime. Va fi același teatru, vor fi aceleași descoperiri, dar nu vor mai fi aceiași actori. Cei ce se bucură de primirea unui favor sau cei ce se întristează și sînt disperați din pricina unui refuz, toți vor fi dispărut din scenă. De pe acum se îndreaptă spre scenă alți oameni, care au să joace în aceeași piesă alte roluri. Vor dispărea și ei la rîndul lor,

[1] La Bruyère a scris rîndurile acestea în 1690. Peste o sută de ani, scena istorică avea să-și schimbe mult decorurile...

iar cei care nu există încă nu vor mai fi într-o bună zi; noi actori le-au luat locul. Ce tablou de zugrăvit în jurul unui personj de comedie![1]

CAPITOLUL IX

DESPRE CEI MARI

25

Dacă fac o comparaţie[2] între cele două clase ale oamenilor celor mai opuşi, vreau să spun între cei mari şi popor, găsesc că poporul îmi pare mulţumit cu strictul necesar, iar cei mari se simt îngrijoraţi şi săraci cu ce le prisoseşte. Un om din popor n-ar fi în stare să facă nici un rău; un nobil nu vrea să facă nici un bine şi e capabil de mari rele. Unul nu se pregăteşte decît pentru lucruri folositoare şi nu se îndeletniceşte decît cu asemenea lucruri; celălalt le mai adaugă şi pe cele dăunătoare. În omul din popor se arată cu naivitate grosolănia şi sinceritatea; în omul care se ascunde o sevă primejdioasă sub scoarţa politeţii. Poporului îi lipseşte mintea, iar celor mari sufletul; omul din popor are un fond bun, dar nu are un înveliş atrăgător; cei mari n-au decît învelişul, şi atîta tot. Trebuie să aleg oare? Nu stau în cumpănă, vreau să fiu om din popor[3].

---

[1] Seneca şi Epictet au comparat adesea marile perosonalităţi care ocupă scena istoriei cu regii din piesele de teatru. Reflecţii interesante pe aceeaşi temă se pot găsi în predica lui Massillon despre moarte.

[2] „După ce a arătat, spune Hémardinquer, cu cît sînt mai prejos ca valoare cei mari faţă de politicienii cu învăţătură şi cu hărnicie, La Bruyère îi aşază mai prejos de oamenii din popor în ceea ce priveşte sentimentele. Puţine cunoştinţe şi puţin suflet. Ce le mai rămîne atunci, afară de privilegiul naşterii, aşa de uşor de atacat? Aceste adevăruri pline de curaj, graiul acesta liber şi vehement, însufleţit de un profund simţ al justiţiei, stîrnesc deopotrivă mirarea şi admiraţia, dacă ne gîndim la vremea şi la societatea în mijlocul căreia trăia La Bruyère".

[3] Paragraful de mai sus este una dintre mărturiile de credinţă democratice cele mai tari din cîte s-au făcut în limba noastră..." (Gh.Lauandre).Tot secolul al XVIII-lea este cuprins în germene în rîndu-

Théognis[1] se dichisește cu mare grijă și pleacă de acasă împopoțonat ca o femeie; nici n-a trecut bine pragul casei, că a și dat chipului o expresie dinainte studiată, ca să fie totul pus la punct cînd se va afla în lume, ca să pară totul minuțios chibzuit, iar cei care trec să-l vadă cu toții și să-l găsească grațios și surîzător. Cînd umblă prin săli, se întoarce spre dreapta, unde e multă lume, și spre stînga, unde nu e nimeni; îi salută pe cei care sînt de față și pe cei care nu sînt. Îmbrățișează un om care îi vine mai la îndemînă; îi strînge capul la pieptul său și întreabă pe urmă cine era acela pe care l-a îmbrățișat. Cineva, avînd nevoie de el într-o problemă ușor de rezolvat, pornește în urma lui și-i adresează rugămintea. Théognis îl ascultă binevoitor; e încîntat că-i poate fi de folos cu ceva; îl roagă fierbinte să-i mai dea și în alte rînduri prilejul de a-i face vreun serviciu; și cum acesta stăruie în legătură cu problema care-l frămîntă, Théognis îi spune că nu o va rezolva. Îl roagă să se închipuie în locul lui și îl ia ca judecător. Mușteriul pleacă, însoțit, spre ușă, măgulit, năuc și aproape mulțumit, c-a fost refuzat.

CAPITOLUL XI

DESPRE OM

7

Ménalque[2] coboară scara și își deschide ușa, ca să plece de acasă, dar o închide la loc; își dă seama că e cu tichia de noapte pe cap; și, cercetîndu-se mai bine, vede că e

---

rile acestea. Montesquieu nu va îndrăzni să spună mai mult scriind: „Îi spuneam unui om: «Hei, lasă! Ai sentimente la fel de josnice ca un nobil!»"

[1] Ar fi vorba de arhiepiscopul Parisului, *De Harlay*, mort în 1695, dar nu este sigur că La Bruyère l-a luat pe el ca model în portretul lui Théognis.

[2] „Acesta este nu atît un caracter deosebit, cît o culegere de fapte ale unor oameni distrați; n-ar putea fi în număr prea mare dacă sînt

bărbierit pe jumătate; mai bagă de seamă că spada e prinsă în dreapta, că ciorapii i s-au lăsat pe călcîie și că și-a uitat cămașa pe deasupra nădragilor bufanți. Cînd trece prin piață, se simte deodată lovit puternic în pîntece sau peste față; nu bănuiește ce poate să fie pînă ce, deschizînd ochii și trezindu-se, se pomenește sau în fața oiștii unei căruțe pe două roți, sau îndărătul unei lungi scînduri de tîmplărie pe care o poartă un muncitor pe umăr. O dată a fost văzut izbindu-se cu fruntea de fruntea unui orb, împiedicîndu-se de picioarele lui și căzînd cu el jos, răsturnat fiecare în cîte-o parte. I s-a întîmplat în mai multe rînduri să se găsească în calea lui față-n față cu un prinț, să-l recunoască în ultimul moment și abia să mai aibă răgazul să se lipească de un zid ca să-i facă loc. Caută, răvășește totul, tună, se face foc, își cheamă valeții unul după altul; i se pierd toate lucrurile, i se rătăcesc toate; își cere mănușile pe care le are în mîini aidoma acelei femei care găsise că era momentul să-și ceară masca, și ea era cu masca pe față[1]. Vine la o serată regală, la palatul din Versailles și trece pe sub un candelabru de care i se agață peruca și rămîne atîrnată; toți curtenii se uită și rîd; Ménalque privește și el și rîde mai tare decît ceilalți; caută din ochi, printre toți cei de față, să vadă unde este cel care își arată urechile și căruia îi lipsește peruca. Dacă umblă prin oraș după ce a făcut o bucată de drum, crede că s-a rătăcit, se sperie și întreabă unde se află pe niște trecători, care îi spun chiar numele străzii lui. Apoi intră în casa lui din care iese valvîrtej, crezînd c-a nimerit în altă parte.

---

plăcute; căci gusturile fiind diferite, avem de ales". (N. lui La Bruyère.) Această notă este un răspuns la reproșurile care i s-au făcut că a îngrămădit prea multe distracții într-un singur om. Moralistul a luat cîte ceva din diversele modele; din *prințul Henri-Jules de Bourbon*, tatăl elevului său, din *ducele de Brancas*, din *abatele de Maurois* sau din *prințul De la Roche-sur-Yon*, mai tîrziu ajuns *prinț de Conti*, așa cum ne confirmă *Tallement des Réaux* sau corespondența vremii.

[1] Moda acestei măști, destinată să apere tenul femeilor, se înscăunase în Franța încă din secolul al XVI-lea, sub influența modei italiene. Măștile acestea era făcute din catifea sau din satin negru, împodobit cu dantelă.

Coboară de la palatul Justiţiei, şi găsind la poalele scării celei mari o caleaşcă, pe care o ia drept a lui, intră în ea; vizitiul dă bice cailor, crezînd că-şi duce stăpînul acasă. Ménalque iese pe uşa trăsurii, trece prin curte, urcă scara, străbate anticamera, camera de primire, cabinetul de lucru; totul îi este familiar, nimic nu e nou pentru el. Ia loc, se odihneşte, e ca la el acasă. Iată că soseşte şi stăpînul casei; Ménalque se scoală ca să-l primească, îl întîmpină foarte politicos, îl roagă să ia loc şi crede că îndeplineşte onorurile de gazdă; vorbeşte, visează, mai ia iar cuvîntul; stăpînul casei se plictiseşte şi e tare mirat; nici Ménalque nu e mai puţin, dar nu spune ce gîndeşte; are de-a face cu un pisălog, cu un trîntor, care, speră dînsul, are să plece în cele din urmă, şi se înarmează cu răbdare; abia la căderea nopţii se dezmeticeşte[1].

Altădată face o vizită unei femei; şi, convingîndu-se îndată că el e gazda, şi ea musafira, se instalează bine în fotoliu şi nu se mai gîndeşte cu nici un chip să-l părăsească. Socoteşte, după aceea, că doamna asta face vizite cam lungi; aşteaptă în orice clipă s-o vadă că se scoală şi-l lasă în pace; dar, cum vizita se prelungeşte, cum îi e foame şi cum s-a făcut tîrziu o roagă să supeze cu dînsul. Ea rîde — şi atît de tare, încît îl trezeşte.

Chiar lui i se întîmplă să se însoare în cursul dimineţii, dar uită pînă seara că s-a însurat şi doarme în altă parte în noaptea nunţii. După cîţiva ani îşi pierde soţia, care moare în braţele lui, asistă la funerariile ei şi, a doua zi, cînd este poftit la masă, întreabă dacă soţia lui este gata şi dacă ei i s-a spus de masă. Tot el intră într-o biserică, şi luînd orbul care stă lipit de uşă drept un stîlp, şi ceaşca lui drept un aghesmatar, îşi vîră mîna în ea şi şi-o duce la frunte, cînd deodată aude stîlpul vorbind şi oferindu-i rugăciuni[2]. Înaintează în tinda bisericii, i se pare că vede un scăunel de

---

[1] *Tallement des Réaux* a relatat o păţanie aidoma a lui Brancas. Se pare, totuşi, că La Bruyère nu i-a cunoscut *Istorioarele*, rămase în manuscris pînă la ediţia din 1833—1835.

[2] Orbii se ofereau să spună rugăciunea unui sfînt pentru binele celor care le dădeau de pomană.

îngenuncheat, se aruncă greoi deasupra lui; instalația se îndoaie, se prăbușește și face eforturi să strige. Ménalque e surprins văzîndu-se în genunchi peste picioarele unui omuleț, sprijinit pe spatele lui, cu brațele trecute peste umerii lui și cu palmele împreunate și întinse apucîndu-i nasul și închizîndu-i gura. Se retrage năuc și pleacă să îngenunche în altă parte. Scoate o carte ca să-și citească rugăciunea, dar și-a luat papucul de casă în locul cărții de rugăciuni și l-a pus în buzunar înainte de a pleca de acasă.

N-a ieșit bine din biserică, și iată că un om îmbrăcat în livrea aleargă după el, îl ajunge și îl întreabă rîzînd dacă n-a plecat cu papucul înaltpreasfinției-sale. Ménalque îi arată papucul lui și-i spune: „Iată toți papucii pe care îi am la mine“. Se scotocește, totuși, și scoate papucul episcopului de..., pe care l-a părăsit puțin mai înainte, pe care l-a găsit bolnav lîngă foc și căruia, înainte de a-și lua rămas bun de la dînsul, i-a luat un papuc de jos în locul uneia dintre mănușile lui, care căzuse pe pămînt; astfel, Ménalque se întoarce acasă cu un papuc mai puțin.

O dată a pierdut la joc toți banii pe care îi avea în pungă și, vrînd să joace mai departe, intră în biroul lui, deschide un dulap, își ia din el caseta de bani, scoate din ea ce vrea și crede că a pus-o la loc de unde a luat-o, cînd aude lătrături în dulapul pe care l-a închis puțin mai înainte. Mirat de minunea aceasta, deschide a doua oară și zbucnește în hohote de rîs cînd își vede în dulap cîinele, pe care l-a ferecat în locul casetei.

Iată-l jucînd table. Cere ceva de băut, și i se aduce. E tocmai rîndul lui să joace; ține într-o mînă cănuța de zaruri, și în cealaltă un pahar, și, cum îi e grozav de sete, înghite zarurile și mai-mai să înghită și cănuța de zaruri, aruncă paharul cu apă în cutia tablelor și îl udă pe cel cu care joacă.

Și într-o cameră în care este ca la el acasă scuipă în pat și își aruncă pălăria pe jos, crezînd că face invers.

Altă dată se plimbă cu barca pe apă și întreabă cît e ceasul. I se arată un ceasornic. Abia l-a zărit și, nemaigîndindu-se nici la timp, nici la ceasornic, aruncă ceasornicul în apă, ca pe-un lucru care îl încurcă.

Sau iată-l scriind o lungă scrisoare; presară cenuşă peste ea în mai multe rînduri şi aruncă mereu cenuşa în călimară. Asta nu-i tot; scrie o a doua scrisoare, şi după ce le-a sigilat pe amîndouă, încurcă adresele: un duce şi pair primeşte una dintre aceste două scrisori şi, deschizînd-o, citeşte aceste cuvinte: „Jupîne Olivier, nu uita, de îndată ce primeşti prezenta, să-mi trimiţi provizia de fîn..." Arendaşul său primeşte scrisoarea cealaltă, o deschide şi roagă pe cineva să i-o citească. Găseşte în ea următoarele: „Înalt-preasfinţite, am primit cu o supunere oarbă poruncile pe care sfinţia-voastră a binevoit să..."

Tot el scrie o scrisoare în timpul nopţii, şi după ce a pecetluit-o îşi stinge lumînarea. Şi nu întîrzie să fie grozav de surprins că nu mai vede nimic şi abia dacă îşi dă seama cum s-a întîmplat aşa ceva.

Ménalque coboară într-o zi scara Luvrului şi-i spune altuia, care o urcă: „Pe dumneata te caut". Îl ia de mînă, îl face să coboare cu el, străbate mai multe curţi, intră în nişte săli, iese; se duce, se întoarce iar; se uită în sfîrşit la cel pe care îl tîrăşte după el de un sfert de ceas; e mirat că e el. N-are ce să-i spună, îi lasă mîna şi se îndreaptă în altă parte. Adesea te întreabă ceva, şi a şi ajuns departe de tine, cînd te gîndeşti să-i răspunzi. Sau te întreabă din fugă cum o mai duce taică-tău cu sănătatea. Şi cum îi spui că se simte foarte rău, el îţi răspunde tare, de departe, că-i pare foarte bine.

Altă dată te găseşte în calea lui: E încîntat că te vede, tocmai te-a căutat pe acasă, ca să stea de vorbă cu tine despre un anumit lucru. Se uită lung la mîna ta. Porţi, spune el, un frumos rubin. Este balascon? Te părăseşte şi îşi vede de drum; asta era chestiunea importantă despre care avea să-ţi vorbească.

Se află la ţară? Îi spune cuiva că-l socoteşte fericit că a putut să se sustragă de la Curte în timpul toamnei şi că a petrecut la moşie tot timpul cît se afla Curtea la Fontainebleau[1]. Altora le spune altele; apoi, revenind la cel dintîi, îi spune: „Aţi avut parte de zile frumoase la Fontainebleau şi, fără doar şi poate, aţi vînat mult acolo". Apoi se apucă să

[1] Curtea petrecea aici luna octombrie, la vînătoare.

povestească ceva și uită să ducă pînă la capăt ce-a început. Rîde ca pentru el, izbucnește în hohote pentru ceva de care își aduce aminte. Răspunde unui gînd care-i trece prin minte, cîntă printre dinți, fluieră, stă răsturnat pe un scaun, scoate un strigă jalnic, cască, se crede singur.

Dacă se află la o masă, vezi cum se îngrămădește pîinea, pe nesimțite, în farfuria lui. Este adevărat că vecinii lui duc lipsă de pîine, ca și de cuțite și de furculițe, de care nu-i lasă să se bucure multă vreme. S-a născocit pentru mese o lingură mare, ca să se înlesnească servitul. El o ia, o afundă în farfurie, o umple, o duce la gură și nu mai contenește mirîndu-se că vede înșirată pe cămașă și pe haine ciorba pe care a sorbit-o. Cît ține cina, uită să bea sau dacă își aduce aminte și dacă i se pare că i se dă prea mult vin, îl azvîrle mai mult de jumătate în fața vecinului de masă din dreapta, bea liniștit ce mai rămîne și nu pricepe de ce izbucnește toată lumea în hohote de rîs pentru faptul că a vărsat el pe jos ce i s-a turnat prea mult.

Într-o zi e reținut în pat pentru o boală oarecare. Cunoscuții îl vizitează; are un cerc de bărbați și de femei în salonul lui cu prețioși, care-i țin de urît și, cu ei de față, își ridică plapuma și scuipă între cearceafuri.

Cineva îl duce la Chartreuzi, îi arată o mănăstire împodobită cu lucrări de artă, toate făurite de mîna unui pictor iscusit[1]; călugărul care i le explică vorbește despre sfîntul BRUNO, despre canonic și despre pățania lui, depănînd o poveste lungă și arătîndu-i-o într-unul dintre tablouri[2]; Ménalque, care în timpul povestirii se afla cu gîndul afară din mănăstire, ba chiar mult mai departe încolo, se reîntoarce în sfîrșit și-l întreabă pe călugăr dacă a fost osîndit canonicul, sau sfîntul Bruno.

---

[1] Este vorba de *Eustache Le Sueur* (1617—1655), care pictase în 22 de tablouri scene din viața sfîntului Bruno pentru o mînăstire a acestor călugări, aflată lîngă Luxembourg, la Paris.

[2] Este vorba de întîmplarea care, potrivit legendei, l-a făcut pe sfînt să ia drumul pustniciei; pe cînd era dus la groapă *Raymond Dioclès*, un canonic din Paris, celebru în vremea aceea, mortul s-a ridicat din sicriu și a strigat că este osîndit la chinurile iadului.

Întîmplarea face, altă dată, să se afle la un loc cu o tînără văduvă. Îi vorbește despre răposatul ei soț, o întreabă cum a murit. Femeia, căreia întrebările acestea îi reînnoiesc durerile, plînge, suspină și nu mai isprăvește cu înșirarea tuturor amănuntelor bolii soțului, pe care o începe din ajunul febrei, cînd se simțea bine, și o duce pînă la ceasul agoniei. „Doamnă, o întrebă Ménalque, care o ascultase, după cît se părea, cu atenție, și nu-l aveați decît pe dînsul?“

Într-o bună dimineață îi vine ideea să zorească totul la bucătărie. Se scoală de la masă înainte de servirea desertului și își ia la revedere de la cei de la masă. În ziua aceea îl vezi în toate ungherele orașului, în afară de locul în care și-a dat o întîlnire precisă pentru o treabă care nu l-a lăsat să-i tihnească prînzul și l-a făcut să plece pe jos, de teamă să nu întîrzie pînă se înhămau caii la caleașcă.

Îl auziți țipînd, tunînd și fulgerînd și făcîndu-se foc din pricina unuia dintre servitorii lui? E mirat că nu dă cu ochii de el. „Unde poate să fie? zice el. Ce-o fi făcînd? Ce s-a întîmplat cu el? Să nu-l mai văd în fața ochilor; îl dau afară chiar din clipa asta! “ Valetul sosește, și el îl întreabă răstit de unde vine. Valetul îi răspunde că vine din locul unde l-a trimis și îi prezintă o situație amănunțită a însărcinării pe care a avut-o.

Adesea l-ai lua drept tot ce nu este: drept un tîmpit, căci nu ascultă de loc și nu scoate o vorbă; drept un nebun, căci, pe lîngă faptul că vorbește singur, face anumite schimonoseli și unele mișcări din cap involuntare; drept un om semeț și necioplit, căci tu îi dai binețe, și el își vede de drum fără să se uite la tine sau te privește fără să-ți răspundă la salut; drept un nesocotit, căci vorbește despre faliment în mijlocul unei familii în care există o astfel de pată; vorbește despre executare și despre eșafod în fața unui om al cărui tată s-a urcat pe eșafod; despre oameni de rînd[1] în fața unor oameni de rînd care s-au îmbogățit și se pretind nobili.

---

[1] De remarcat gradația gafelor.

De asemenea, are de gînd să crească lîngă el un copil nelegitim cu numele şi rolul unui valet, şi, cu toate că nu vrea să afle soţia şi copiii lui, îl ia gura pe dinainte şi-i spune de zeci de ori pe zi „fiule".
A luat apoi hotărîrea să-şi însoare fiul cu fiica unui om de afaceri şi nu se fereşte să spună din cînd în cînd, vorbind despre casa şi despre strămoşii lui, că Menalcii n-au făcut niciodată căsătorii nepotrivite[1] cu rangul lor.
În sfîrşit, Ménalque nu participă şi nici nu e atent la subiectul care se discută într-o societate. El şi gîndeşte, şi vorbeşte totodată; dar lucrul despre care vorbeşte el e rareori acela la care se gîndeşte; de aceea nu vorbeşte niciodată în mod consecvent şi fără întrerupere; cînd spune el nu, adesea ar trebui să spună da, şi cînd spune el da, socotiţi că vrea să spună nu. Cînd îţi răspunde atît de potrivit, e cu ochii larg deschişi, dar nu se foloseşte de ei; nu te priveşte nici pe tine, nici pe altcineva, nici nimic din cîte sînt pe lume. Tot ce poţi să scoţi de la el — şi asta în răstimpul cînd e cu cea mai mare luare-aminte şi mai cu poftă de taifas decît oricînd — sînt cuvintele: „Da, într-adevăr. Este adevărat. Bine! Nu zău? Da, da! Cred că da. Cu siguranţă. Ah, Doamne!" şi alte cîteva monosilabice, care nici măcar nu nimeresc la momentul potrivit.
De asemenea,el nu e niciodată cu cei cu care pare să fie; îi spune cu toată seriozitatea lacheului „Domnule", iar prietenului său îi spune pe nume: „La Verdure"; spune „reverenţa-voastră" unui prinţ de sînge şi „alteţa-voastră" unui iezuit. Ascultă slujba la biserică. Aude preotul strănutînd şi-i spune: „Să te aibă Domnul în paza lui!"
Se află undeva cu un magistrat. Omul acesta, serios din fire, venerabil prin vîrsta şi prin demnitatea lui, aduce vorba despre o întîmplare şi îl întreabă dacă e aşa. Ménalque îi răspunde: „Da, domnişoară".

[1] Contele de Brancas făcuse o asemenea căsătorie cu Suzanne Garnier, fiica unui om de afaceri.

Se întorcea o dată de la ţară. Lacheii lui, îmbrăcaţi în livrele[1] se încumetă să-l jefuiască, şi izbutesc. Se dau jos din caleaşca lui, îi vîră un cotor de torţă sub nas, îi cer punga, şi el le-o dă. Sosit acasă, le povesteşte păţania prietenilor lui, care nu întîrzie să-l întrebe în ce împrejurări. Şi el le spune: „Întrebaţi-i pe oamenii mei, că erau acolo."[2].

128

Vezi anumite animale sălbatice[3], masculi şi femele, răspîndite pe cîmp, negre, învineţite şi tare pîrlite de soare, legate de pămîntul pe care îl răscolesc şi-l răvăşesc cu o dîrzenie de nebiruit, au ca un fel de glas articulat, şi cînd se ridică în picioare arată un chip omenesc. Şi, într-adevăr, sînt oameni. Noaptea se retrag în nişte vizuini, în care trăiesc cu pîine neagră, cu apă şi cu rădăcini[4]; ei îi cruţă pe ceilalţi oameni de osteneala de a ara, de a semăna şi de a recolta, ca să trăiască, şi merită astfel să nu simtă lipsa pîinii pe care au semănat-o.

---

[1] Adică fără să-şi mai dea osteneala să se deghizeze.

[2] *Regnard*, inspirîndu-se din La Bruyère, a scris o comedie: *Distratul.*

[3] „Secerătorii", „ţăranii". Şi totuşi, anul 1689, cînd a zugrăvit La Bruyère tabloul acesta, n-a fost un an de foamete. Situaţia descrisă de el era ceva obişnuit pe atunci.

[4] Într-un raport adresat lui Ludovic al XIV-lea, în 1687, se poate citi: „Ţăranii trăiesc dintr-un fel de pîine făcută din hrişcă; alţii, care nu au nici hrişcă, trăiesc cu rădăcini de ferigă, fierte cu făină de orz sau de ovăz şi cu sare". La 29 martie 1675, ducele de Lesdiguières, guvernatorul ţinutului Dauphiné, îi raportează lui Colbert că majoritatea locuitorilor provinciei „n-au trăit în timpul iernii decît cu pîine, cu ghindă şi cu rădăcini şi că în prezent pot fi văzuţi mîncînd iarbă din livezi. Se pun la cale noi impozite; şi bieţii oameni mor în toată Franţa răpuşi de boli şi de mizerie, de asuprire, de sărăcie şi de deznădejde".

CAPITOLUL XIII

DESPRE MODĂ

24

Onuphre[1] n-are pentru pat decît o învelitoare de serj gri; dar doarme pe bumbac și pe puf; tot astfel, e îmbrăcat simplu, dar comod, vreau să spun cu o stofă foarte ușoară vara și cu alta foarte moale în timpul iernii; poartă cămăși nespus de fine, pe care are mare grijă să le ascundă. El nu spune *cămașa mea de pocăință* și *biciul de flagelare*. Dimpotrivă, ar trece drept ce este: un fățarnic, și dînsul vrea să treacă drept ce nu este: om cucernic; e adevărat că lasă să se creadă, fără s-o spună, că poartă o cămașă din păr de capră, pentru pocăință, și că se biciuiește. În camera lui sînt cîteva cărți împrăștiate cu neglijență. Deschideți-le! E vorba de *Lupta spirituală*, *Creștinul lăuntric* și *Anul sfînt*; dar altele sînt ținute sub cheie. Cînd umblă prin oraș și descoperă de departe vreun om în fața căruia e necesar să fie evlavios — ochii plecați, mersul domol și smerit și aerul de reculegere fiindu-i familiare — își joacă bine rolul. Dacă intră în vreo biserică, observă mai întîi de cine poate fi văzut și, potrivit descoperirii pe care o face, cade în genunchi și se roagă ori nici prin gînd nu-i trece să cadă în genunchi sau să se roage. Se îndreaptă cumva spre el un om milostiv și cu vază, care îl va vedea și ar putea să-l audă? Nu numai că se roagă, dar și meditează; e plin de avînt, suspină. Dacă omul acela de treabă se retrage, Onuphre, care îl vede plecînd, se potolește și nu mai suflă. Altă dată intră într-un sfînt lăcaș, străpunge mulțimea, alege un loc de reculegere, unde îl vede toată lumea smerindu-se; dacă aude niscaiva curteni, vorbind, rîzînd și făcînd mai multă zarvă în capelă decît în anticamera apartamentului regal, Onuphre face și mai multă gălăgie decît ei, ca să-i facă să tacă; își reia meditația, care constă în compararea acestor persoane cu el însuși, comparare care e în avantajul

[1] Este Tartuffe, așa cum îl vede La Bruyère.

său. Se ferește de o biserică pustie și singuratică, în care ar putea să asculte două slujbe una după alta, predica, vecernia și cîntecele de încheiere a serviciului divin, toate astea între Dumnezeu și el, și fără să-i poarte careva recunoștință; îi place parohia, frecventează lăcașurile mărețe, cu mare afluență, și aici nu dă greș: e văzut de lume. Într-un an întreg, alege două sau trei zile în care, fără nici un rost, postește sau se abține de la anumite alimente; dar spre sfîrșitul iernii tușește, îl doare pieptul, are indispoziții, a avut febră; se lasă rugat, îndemnat și dojenit ca să întrerupă postul păresimilor de cum l-a început și-l întrerupe doar de dragul altora. Dacă e luat ca judecător în cearta unor rude sau într-o gîlceavă de familie, Onuphre e de partea celor mai tari, vreau să spun a celor mai bogați, și nu-i intră în cap că omul sau femeia care are avere mare ar putea să nu aibă dreptate. Dacă e în bune relații cu un om care are toate din belșug, pe care a reușit să-l amăgească, al cărui parazit a ajuns și de pe urma căruia poate să tragă mari foloase, Onuphre nu-i măgulește soția, nu-i dă nici un fel de avansuri și nici nu-i face declarații; mai curînd va fugi și o va lăsa în plata Domnului dacă nu va fi tot atît de sigur de dînsa ca de el însuși; nici nu se va gîndi să întrebuințeze, ca s-o măgulească și s-o seducă, jargonul falsei cucernicii; nu din obișnuință vorbește graiul acesta, ci cu un scop, în măsura în care îi este de folos și niciodată cînd nu i-ar servi la altceva decît să-l facă grozav de caraghios. El știe bine unde se găsesc femei mai sociabile și mai înțelegătoare decît soția prietenului său și nu le părăsește pentru multă vreme, afară doar de cazul cînd ar vrea să se spună despre dînsul în lume că se schivnicește o vreme pentru rugăciuni de pocăință. Într-adevăr, cine ar putea să pună la îndoială lucrul acesta cînd îl zărește iar apărînd cu chipul istovit al unui om care nu se cruță? De altfel, îi convin femeile care înfloresc și care prosperă la umbra falsei cucernicii, doar cu această mică deosebire că nu le ia în seamă pe cele care au îmbătrînit și se ocupă mai cu drag de cele tinere, iar dintre acestea, cele mai frumoase și mai bine făcute sînt după gustul lui; pleacă ele, pleacă și el; se reîntorc ele, se reîntoarce și el;

rămîn ele, rămîne și el; oriunde și oricînd are mîngîierea că le vede; cine ar mai putea fi nedumerit? Cucernice sînt ele, cucernic e și el. Nu uită să tragă folos de pe urma orbirii prietenului său și a temeiurilor pe care i le-a strecurat în favoarea lui; aci ia bani cu împrumut de la dînsul, aci face în așa fel ca prietenul acesta să-i ofere singur; lasă să i se reproșeze că n-a recurs la ajutorul prietenilor, la nevoie; uneori nu vrea să primească un ban fără să dea chitanță pentru o datorie de care e sigur că n-o va plăti. Alteori spune, într-un anume chip, că n-are nevoie de nimic, tocmai cînd nu-i trebuie decît o sumă mică. Cu alt prilej, ridică în slăvi, în auzul tuturor dărnicia acestui creștin, ca să-l măgulească și să-l facă să fie cît mai darnic cu el. Nu se gîndește să profite de întreaga lui moștenire, nici să se aleagă cu donația generală a tuturor bunurilor lui, mai ales cînd este vorba să păgubească un fiu, moștenitorul legitim. Un om evlavios nu este nici zgîrcit, nici violent, nici nedrept, nici măcar interesat. Onuphre nu este un evlavios, dar ține să fie crezut ca atare, și printr-o desăvîrșită, deși falsă imitare a pietății, ține să-și slujească în taină interesele; de aceea nu se atinge de moștenitorii direcți și nu se strecoară niciodată într-o familie în care se află deopotrivă o fată care are nevoie de zestre și un fiu care trebuie căpătuit; aici sînt în joc drepturi prea puternice și de neatins; nu le poți uzurpa fără scandal — și se teme de el; o asemenea ispravă ar ajunge la urechile suveranului, de care își ascunde purtarea, de teama de a fi dat în vileag și de a se arăta așa cum este. A pus gînd rău liniei colaterale, pe care poți s-o ataci cu mai mulți sorți de-a ieși basma curată. E spaima verișorilor și a verișoarelor, a nepotului și a nepoatei, lingușitorul și prietenul declarat al tuturor unchilor care s-au îmbogățit; se dă drept moștenitorul legitim al oricărui bătrîn care are să moară bogat și fără copii și trebuie să fie dezmoștenit de el, dacă omul ține ca averea lui să ajungă în mîinile rudelor. Dacă Onuphre nu găsește vreun mijloc să-i despoaie de-a binelea de moștenirea aceasta, tot le smulge măcar o bună parte; o calomnie, sau și mai puțin decît atît: o ușoară ponegrire îi este de ajuns în acest scop pios, și asta

e calitatea pe care o posedă la cel mai înalt grad al perfecțiunii; adesea își impune chiar ca o normă de conduită să n-o lase fără rost; după el, există unii oameni pe care cugetul te silește să-i discreditezi, și oamenii aceia sînt cei care nu-i sînt lui pe plac, cărora vrea să le facă rău și a căror moștenire o jinduiește. Își atinge țelurile chiar fără să-și dea osteneala să deschidă gura; cineva îi vorbește despre Eudoxe. El zîmbește sau suspină. Omul îl descoase, insistă; dar Onuphre nu răspunde nimic și are dreptate; a spus destul.[1]

[1] Traducere de Aurel Tita. Din volumul: *La Bruyère: Caracterele*, vol. I și II, Biblioteca pentru toți, Editura pentru literatură, 1966.

DOAMNA DE SÉVIGNÉ

(1626–1696)

Marie de Rabutin-Chantal, marchiză de Sévigné a văzut lumina zilei la Paris la 5 februarie 1626, într-o veche familie burgundă. Rămînînd de timpuriu orfană, e crescută de bunicii materni, și de un unchi, Philippe de Coulanges, care îi e tutore. Capătă o instrucțiune aleasă, rafinată, întemeiată pe studii aproape exclusiv literare. Se căsătorește în 1644 cu Henri de Sévigné (din marea nobilime bretonă), în 1646 se naște fiica sa Françoise-Marguerite, iar în 1648 fiul său Charles.Domnul de Sévigné, fire galantă și aventuroasă, moare în 1651, într-un duel, pierdere pe care scriitoarea o va suporta greu; ea nu se va recăsători niciodată, întreaga sa afecțiune fiind închinată celor doi copii ai săi și îndeosebi fiicei sale. Acesteia îi este adresată de altfel cea mai importantă parte a celebrelor „*Scrisori*“, scrise într-un interval de cîteva decenii.

Moare la Grignan-Drôme la 17 aprilie 1696.

SCRISORILE

(1654–1671)

Capodoperă de stil și observație, a clasicismului francez, opera epistolară a Doamnei de Sévigné constituie una dintre cele mai pline de culoare, naturalețe și rafinament „oglinzi“ literare ale secolului. Adresate în cea mai mare parte a lor fiicei scriitoarei,Françoise, doamnă de Grignan, în urma despărțirii dureroase de aceasta (căsătorindu-se, Françoise se stabilește cu soțul ei în Provența, unde domnul de Grignan era înalt funcționar regal), dar de asemeni și unor rude și prieteni apropiați (domnii de Bussy-Rabutin, de Grignan, de Coulanges, de Pomponne etc.),

„Scrisorile" reflectă cu strălucire şi cu o rară putere de evocare viaţa Curţii şi saloanelor aristocratice, atmosfera, moravurile şi mentalitatea societăţii vremii.

CONTELUI DE BUSSY-RABUTIN[1]

Paris, 14 iulie 1655

Vrei să fii mereu ruşinea familiei? N-ai să încetezi să faci să vorbească de tine toate satele? Crezi că ne vine bine să auzim că domnul Turenne aduce la curte vestea că n-ai făcut nici o ispravă la Landrecies? Într-adevăr ne necăjeşte foarte tare să auzim spunîndu-se asemenea lucruri; şi înţelegi, cred, cît de mult mă atinge faptul că pătezi onoarea familiei noastre. Dar nu ştiu, vere, de ce mă apuc să glumesc, căci nu prea mi-e a glumi, şi, oricît de puţine lucruri aş avea să-ţi spun, ar trebui să ţi le spun în mod serios. Îţi spun deci că sînt încîntată de norocul pe care l-ai avut în tot ce ai întreprins. Ţi-am scris o scrisoare mare de la Livry pe care mă tem că nu ai primit-o; mi-ar părea destul de rău să se fi pierdut, căci mi se părea destul de hazlie.

Eram ieri la doamna de Monglas care primise o scrisoare de la tine, ca şi doamna de Gonville: credeam că mă aşteaptă şi pe mine una; dar aşteptările mele au fost înşelate şi m-am gîndit că nu vrei să banalizezi atîtea minuni rare: Îmi pare foarte bine şi pretind să am zilele astea o „voiture"[2] personală. Adio, vere; gazeta vorbeşte despre tine cu uşurinţă: multă lume a fost scandalizată şi eu mai mult decît toţi; căci mă interesează mai mult decît pe oricine tot ceea ce te priveşte. Nu înseamnă că nu sînt de părere să-l părăseşti pe Renaudot[3] din pricina acestor elogii, cu condiţia ca domnul de Turenne şi domnul cardinal să fie mereu bine informaţi de faptele tale.

---

[1] Vărul primar după tată al doamnei de Sévigné.

[2] O scrisoare în genul lui *Vincent Voiture* (1597—1648) care a scris cu talent scrisori rămase celebre.

[3] Editorul revistelor *Gazette de France* şi *Le Mercure français*.

CONTELUI BUSSY-RABUTIN

Paris, 25 noiembrie 1655

Faci pe înțeleptul, domnule conte! La adăpostul credinței că scrii ca un mic Cicerone crezi că îți este îngăduit să-ți bați joc de lume: la drept vorbind, pasajul pe care mi l-ai semnalat m-a făcut să rîd din toată inima, dar sînt mirată că numai acest pasaj este ridicol căci, în felul în care ți-am scris, mare minune că ai putut înțelege ce vroiam să-ți spun și văd că într-adevăr ai duh sau că scrisoarea mea e mai bună decît credeam: oricum ar sta lucrurile, sînt foarte mulțumită că ai profitat de sfatul pe care ți l-am dat.

Mi s-a spus că ai cerut să rămîi la graniță iarna aceasta: cum știi, bietul meu conte, că te iubesc cam țărănește, aș vrea să ți se aprobe; căci se spune că nimic nu servește în așa măsură la înaintarea oamenilor și nu poți bănui cu cîtă pasiune doresc să faci carieră: astfel, orice s-ar întîmpla, voi fi mulțumită. Dacă rămîi la frontieră, prietenia solidă își va găsi satisfacția; dacă te întorci, prietenia duioasă va fi mulțumită.

Doamna de Roquelaure a redevenit atît de frumoasă încît a făcut praf Luvrul ieri: ce ceea a făcut atît de geloase frumoasele de aci încît, de ciudă, au hotărît că ea nu va mai veni la reuniunile de după cină care sînt foarte vesele și galante, după cum știi.Doamna de Fienne a vrut s-o facă să rămînă ieri; dar s-a înțeles din răspunsul reginei că putea să plece.

Prințul d'Harcourt și La Feuillade s-au certat alaltăieri la Jeannin; prințul spunea că zilele trecute cavalerul de Grammont avea buzunarele pline de bani și l-a luat drept martor pe La Feuillade care a spus că nu este adevărat și că nu avea nici o para. — Ba da. — Ba nu. — Taci din gură, La Feuillade. — Nici nu mă gîndesc. — Atunci prințul i-a aruncat o farfurie în cap; celălalt îi aruncă un cuțit; nici unul nici altul n-au nimerit; au fost despărțiți și puși să se sărute; seara și-au vorbit la Luvru ca și cum nu s-ar fi în-

tîmplat nimic. Dacă ai văzut vreodată ce fac academiştii[1] cînd au *campos*[2], ai găsi că această ceartă este foarte asemănătoare. Adio, dragă vere, scrie-mi dacă este adevărat că vrei să-ţi petreci iarna la graniţă şi te rog să crezi că sînt cea mai bună prietenă pe care o ai pe lume.

DOMNULUI DE POMPONNE

Luni, 1 decembrie 1664

Acum două zile toată lumea credea că afacerea Foucquet va tărăgăna; acum lucrurile s-au schimbat, ba dimpotrivă: se urgentează extraordinar interogatoriile. Azi dimineaţă, domnul cancelar şi-a luat hîrtia şi a citit, ca o listă, zece capete de acuzaţie la care nu acorda timp pentru răspuns. Domnul Foucquet a spus: „Domnule, nu vreau să lungesc discuţia, vă implor doar să-mi daţi răgazul să vă răspund: Mă interogaţi şi mi se pare că nu vreţi să ascultaţi răspunsul meu; este important pentru mine să vorbesc. Sînt mai multe lucruri pe care trebuie să le lămuresc şi este drept să răspund la toate acuzaţiile care figurează în procesul meu". A trebuit deci să-l asculte, în ciuda răuvoitorilor, căci este sigur că nu le place faptul că se apără atît de bine. El a răspuns foarte bine la toate acuzaţiile: se va continua; şi totul va merge atît de repede încît cred că interogatoriile vor lua sfîrşit săptămîna aceasta.

Am supat la hotel de Nevers; am stat mult de vorbă — stăpîna casei[3] şi cu mine despre acest lucru. Sîntem atît de îngrijorate şi numai dumneavoastră puteţi să ne înţelegeţi [...] căci tocmai am primit scrisoarea dumneavoastră; este mai de preţ decît orice aş putea scrie. Îmi puneţi modestia la prea mare încercare întrebîndu-mă dacă mă gîndesc la dumneavoastră şi la singurătatea dumneavoastră. Mi se pare că vă aud spunînd ceea ce-mi scrieţi: sînt disperată că n-am

---

[1] Tineri care urmau cursul de echitaţie.

[2] Lat. — vacanţă

[3] Anne de Gonzague cunoscută sub numele de *Prinţesa Palatină.*

spus eu: *Metamorfoza lui Pierrot*[1] *în Tartuffe*. Este spus în mod atît de firesc încît dacă aș avea atîta duh cît presupuneți expresia ar fi fost datorată peniței mele.

Trebuie să vă relatez o povestioară care e foarte adevărată și care vă va distra. Regele a început de curînd să facă versuri; Domnii de Saint-Aignan și Dangeau îl învață cum trebuie să facă. A compus zilele trecute un madrigal pe care el însuși nu l-a găsit prea frumos. Într-o dimineață, îi spune mareșalului de Grammont: „Domnule mareșal, citiți vă rog acest mic madrigal și spuneți-mi dacă ați mai văzut o asemenea obrăznicie: pentru că s-a aflat că au început să mă intereseze versurile, mi se aduc de toate felurile". Mareșalul, după ce le-a citit, îi spune regelui: „Sire, Majestatea Voastră apreciază divin toate lucrurile; este adevărat că e cel mai prostesc și cel mai ridicol madrigal pe care l-am citit vreodată." Regele începu să rîdă și îi spuse: „Nu-i așa că cel care l-a făcut e tare îngîmfat?" „Sire, nu i se poate spune altfel". „O, ce bine! îi spuse regele, sînt încîntat că mi-ai vorbit atît de deschis; eu l-am făcut". „Ah! Sire, ce trădare! rog pe Majestatea dumneavoastră să mi-l mai dea; l-am citit prea repede". „Nu, domnule mareșal; primele sentimente sînt întotdeauna cele mai firești". Regele a rîs mult de această nebunie și toată lumea găsește că este cea mai crudă glumă care se poate face unui vechi curtean. Cît despre mine, care-mi place să reflectez mereu asupra lucrurilor, aș vrea ca și regele s-o facă și să aprecieze cît de departe este întotdeauna de a cunoaște adevărul. [...]

DOMNULUI DE GRIGNAN

Paris, miercuri 6 august 1670

Nu-i așa că ți-am dat într-adevăr cea mai frumoasă femeie din lume? Există vreuna mai bine crescută, sau care să se poarte bine? Poate cineva să iubească cu mai

[1] Cancelarul Séguier care conducea interogatoriul se numea Pierre și era poreclit Pierrot. Prințesa Palatină lansase această butadă.

multă duioșie? Poate dori cineva cu mai multă pasiune să fie lîngă dumneata și poate cineva să fie mai legat de îndatoririle sale? Este destul de ridicol s-o vorbesc atît de mult de bine pe fiica mea; dar nu fac decît să-i admir purtarea ca și alții și cu atît mai mult că o cunosc mai de aproape; și la drept vorbind, oricît de bună părere aș avea despre ea în lucrurile principale, nu-mi închipuiam că putea fi atît de promptă în ce privește celelalte. Te asigur că toată lumea recunoaște acest lucru și că nu i se răpește nici una din laudele pe care le merită. Iată vechea mea teză din pricina căreia voi fi lapidată într-o bună zi; publicul nu este nici nebun, nici nedrept: doamna de Grignan trebuie să fie prea mulțumită de el pentru ca să mă contrazică acum. A fost îngrijorată mai mult decît se poate concepe în privința sănătății dumitale. Mă bucur de dragul dumitale și de dragul ei că ești sănătos. Te rog, dacă mai ai vreo furtună de înfruntat din pricina bilei, să obții de la ea să aștepte pînă ce fiica mea vă naște. Se mai plînge încă în fiecare zi că a fost reținută aici și spune cu toată seriozitatea că e o mare cruzime că a fost despărțită de dumneata. Parcă ne-ar fi făcut plăcere să te așezăm la două sute de leghe depărtare de ea. Te rog să o liniștești și să-i exprimi bucuria pe care o ai în speranța că aici va naște în condiții fericite. Nimic nu era mai imposibil decît s-o fi luat de aci în starea în care era; și nimic nu va fi mai folositor pentru sănătatea ei și chiar pentru reputația ei decît să nască printre cei mai pricepuți și să rămînă aici cu comportarea pe care o are. Dacă va voi după aceasta să devină nebună și cochetă ar putea să fie mai mult de un an și lumea tot nu ar crede, într-atît de bună e impresia pe care a lăsat-o asupra cumințeniei sale. Iau drept martori pe toți Grignan-ii care sînt aici de adevărul tuturor spuselor mele. Bucuria pe care mi-o prilejuiește acest lucru te are în vedere și pe dumneata: căci te iubesc din tot sufletul și sînt încîntată că cele ce au urmat, au justificat atît de bine alegerea dumitale. Nu-ți spun nimic nou; ar însemna s-o nedreptățesc pe fiica mea. Te conjur numai să crezi că nu e posibil ca cineva să se intereseze cu mai multă afecțiune decît mine de lucrurile care te privesc.

DOMNULUI DE COULANGES

Paris, luni 15 decembrie 1670

Am să vă povestesc lucrul cel mai surprinzător, cel mai de mirare, cel mai minunat, cel mai miraculos, cel mai triumfător, cel mai zăpăcitor, cel mai nemaipomenit, cel mai ciudat, cel mai extraordinar, cel mai de necrezut, cel mai neprevăzut, cel mai mare, cel mai mic, cel mai rar, cel mai obișnuit, cel mai răsunător, cel mai secret pînă astăzi, cel mai strălucitor, cel mai demn de invidie; în sfîrșit un lucru care nu mai are decît un singur exemplu în secolele trecute, și încă acest exemplu nu este just[1]; un lucru pe care nu ne vine să-l credem la Paris (cum va putea fi crezut la Lyon?); un lucru care-i face pe toți să strige îndurare; un lucru care le umple de bucurie pe doamna de Rohan și pe doamna de Hauterive; un lucru în sfîrșit care va avea loc duminică cînd toți cei care îl vor vedea vor crede că au *orbul găinilor;* un lucru care va avea loc duminică și care poate nu va fi desăvîrșit luni. Nu pot să mă hotărăsc să-ți spun, ghicește, răspunde dacă poți, te predai? Ei bine, trebuie să-ți spun: domnul de Lauzun se căsătorește duminică la Luvru, ghicește cu cine? o dată, de două ori, de trei ori. Domna de Coulanges spune: e un lucru foarte greu de ghicit. E doaamna de la Vallière? Nicidecum, doamnă. Atunci e domnișoara de Retz? Nicidecum, se vede că locuiești în provincie. Ah, Doamne! ce proști sîntem, veți spune; e domnișoara Colbert. Nici atît. Este desigur domnișoara de Créquy. N-ai ghicit. Văd că trebuie să vă spun; se căsătorește duminică, la Luvru, cu îngăduința regelui, cu mademoiselle, cu mademoiselle de..., cu mademoiselle, ghicește cine: se căsătorește cu MADEMOISELLE, pe cinstea mea, pe cinstea mea, jur pe cinstea mea! MADEMOISELLE, marea MADEMOISELLE, fiica răposatului MONSIEUR, MADEMOI-

---

[1] Probabil că doamna de Sévigné vrea să vorbească de căsătoria Mariei d'Angleterre, văduva lui Ludovic al II-lea, cu ducele de Suffolk pe care îl iubise înainte de a fi regina Franței.

SELLE, nepoata lui Henric al IV-lea, domnișoara d'Eu, domnișoara de Dombes, domnișoara de Montpensier, domnișoara d'Orléans, MADEMOISELLE, verișoara primară a regelui, MADEMOISELLE, destinată tronului, MADEMOISELLE, singura partidă din Franța demnă de MONSIEUR. Iată un admirabil subiect de discuție. Dacă strigați, dacă vă ieșiți din fire, dacă spuneți că am mințit, că nu este adevărat, că-mi bat joc de dumneavoastră, că e o păcăleală frumoasă, că e destul de fad ca imaginație; în sfîrșit, dacă ne insultați, o să vă dăm dreptate; am fost și noi în aceeași situație.

Adio; scrisorile pe care o să le primiți cu același poștaș vă vor încredința dacă am spus adevărul sau nu.

DOMNULUI DE COULANGES

Paris, vineri 19 decembrie 1670

Ceea ce se numește să cazi din nori este ce mi s-a întîmplat ieri seara la Tuileries; dar trebuie să-ți povestesc ce s-a întîmplat mai înainte. Ești bucuros, ești entuziasmat, ești încîntat gîndindu-te la prințesă și la fericitul ei iubit. Deci luni a fost anunțată vestea așa cum ți-am spus. Marți a trecut vorbind, mirîndu-ne, complimentîndu-i; Miercuri, MADEMOISELLE a făcut o donație domnului de Lauzun, cu scopul de a-i da titlurile, numele și podoabele necesare pentru a-i fi trecute în contractul de căsătorie, care s-a și făcut în aceeași zi. Ea i-a dat deci, înainte de a-i da mai mult, patru ducate: primul este comitatul d'Eu, care este prima *pairie* a Franței și care acordă primul rang; ducatul de Montpensier al cărui nume l-a purtat ieri toată ziua; ducatul de Saint-Fargeau, ducatul de Châtellerault: toate acestea valorează douăzeci și două de milioane. Contractul a fost alcătuit pe urmă și el figurează sub numele de Montpensier. Joi dimineață, adică ieri, a sperat că regele va semna contractul după cum spusese; dar, la orele șapte seara, regina, MONSIEUR și mai mulți moșnegi au făcut-o să înțe-

leagă pe Majestatea Sa că această căsătorie dăunează reputației lui; astfel că după ce a chemat-o pe MADEMOISELLE și pe domnul de Lauzun, regele a declarat în fața domnului Prinț că le interzice cu desăvîrșire să se gîndească la această căsătorie. Domnul de Lauzun a primit acest ordin cu tot respectul, cu toată supunerea, cu toată fermitatea și toată disperarea pe care o merita o astfel de cădere. Cît despre MADEMOISELLE, după firea ei, a izbucnit în plîns, în țipete, în dureri violente și vaiete extreme; și toată ziua a stat în pat fără să înghită altceva decît supă de carne. Iată un vis frumos, iată un subiect frumos pentru un roman sau o tragedie, dar mai cu seamă ce subiect pentru comentarii și discuții fără sfîrșit: este ceea ce facem zi și noapte, seara și dimineața fără încetare, fără întrerupere; sperăm că o să faceți același lucru. *E fra tanto vi bacio li mani.*

DOAMNEI DE GRIGNAN

Paris, vineri 13 martie 1671

Iată-mă, spre bucuria sufletului meu, singură în camera mea și scriindu-ți în pace; nimic nu îmi este mai plăcut decît această stare. Am cinat astăzi la doamna de Lavardin după ce am fost la Bourdaloue unde se aflau mamele Bisericii; așa le spun Prințeselor de Conti și de Longueville. Toată lumea *posibilă* se afla la această predică, și această predică era demnă de toți cei care o ascultau. M-am gîndit de douăzeci de ori la tine și am dorit tot de atîtea ori să fii lîngă mine; ai fi fost încîntată să o asculți și eu mai încîntată să știu că o asculți. Domnul de La Rochefoucauld a primit cu multă plăcere, la doamna de Lavardin, complimentul pe care i-l transmiți; am vorbit mult de tine. Domnul d'Ambres era cu verișoara lui de Brissac: părea să se intereseze mult de așa-zisul tău naufragiu; am vorbit de îndrăzneala ta. Domnul de La Rochefoucauld a spus că ai vrut să pari vitează în speranța că o persoană îndurătoare te va opri; și că, dat fiind că nu s-a găsit nimeni, ai fost probabil în aceeași încurcătură ca Scaramouche [...]

M-am dus să prezint complimentele tale la reședința de Rambouillet; ți se transmit o mie. Doamna de Montaus'er este disperată că nu te poate vedea. Am fost la doamna Puy-du-Fou; am fost pentru a treia oară la doamna de Maillanes; îmi vine singură să rîd de mine cu ce plăcere fac toate aceste lucruri.

De altfel, dacă crezi că fetele reginei au turbat, nu te înșeli. Acum opt zile doamna de Ludres, Coëtlogon și mica Rouvroy au fost mușcate de o cățelușă a lui Théobon. Cățelușa a murit de turbare; astfel că Ludres, Coëtlogon și Rouvroy au plecat azi de dimineață spre Dieppe, ca să fie aruncate de trei ori în mare. Această călătorie este tristă; Benserade era disperată, Théobon nu a vrut să meargă, deși a fost puțin mușcată. Regina nu vrea ca ea s-o servească înainte de a ști ce se va întîmpla cu pățania asta. Nu găsești că Ludres seamănă cu Andromeda? În ce mă privește, o văd înlănțuită de stîncă și Tréville[1], pe un cal înaripat, omorînd monstrul. *Ah! Toamne! toamna te Grignan, țe țiutat lucru să fii aruncată în pielea goală în mare.*

Ce de baliverne și eu nu știu nimic despre tine; cred că ghicesc ce faci; dar sînt prea interesată și de sănătatea ta și de starea ta de spirit ca să mă limitez la ceea ce îmi închipui: cele mai mici împrejurări care-i privesc pe cei dragi îți sînt scumpe tot atît cît sînt de plicticoase despre alții: am spus-o de o mie de ori și este adevărat. Doamna Vauvineux îți transmite o mie de complimente; fata ei a fost foarte bolnavă, și doamna d'Arpajon de asemeni. Iată o scrisoare a domnului de Condom[2] pe care mi-a trimis-o cu un bilet foarte frumos. Fratele tău începe să fie subjugat de Ninon[3]; mă îndoiesc că o să-i priască [...]. Trebuie să te rogi pentru el: cînd ești creștină sau cel puțin cînd vrei să fii, nu poți să vezi acest desfrîu fără să te întristezi.

Ah! Bourdaloue! ce divine adevăruri ne-ai spus astăzi despre moarte! Doamna de La Fayette asista pentru prima oară în viața ei, era transportată de admirație; este încîntată

---

[1] Căpitan, locotenentul mușchetarilor.

[2] Bossuet.

[3] E vorba de Ninon de Lanclos.

că-ți amintești de ea și te sărută din toată inima. I-am dat o copie frumoasă după portretul tău: el îi împodobește camera în care nu ești niciodată uitată. Dacă mai ești în dispoziția în care erai la Sfînta Maria și dacă mai păstrezi scrisorile mele, uită-te dac-ai primit-o pe cea din 18 februarie. Adio, prea iubita mea copilă: să-ți spun că te iubesc? este ridicol să mai fim în stadiul ăsta: totuși cum sînt încîntată că mă asiguri de afecțiunea ta, eu te asigur de a mea ca să-ți fac o bucurie, dacă ești și tu în starea mea de spirit. Grignan merită să-i spun un cuvînt? [...]

Am văzut un lucru ieri la MADEMOISELLE care mi-a făcut plăcere. M-me de Gêvres sosește, frumoasă, fermecătoare, bine dispusă; doamna d'Arpajon era așezată mai sus decît mine ; cred că ducesa se aștepta să-i ofer locul: pe cinstea mea, îi datoram o impolitețe de zilele trecute, i-am plătit-o pe loc și nu m-am mișcat. MADEMOISELLE era în pat, doamna de Gêvres a fost deci obligată să se așeze sub estradă; a fost neplăcut. Se aduce de băut pentru MADEMOISELLE, trebuie să i se dea șervețelul; o văd pe doamna de Gêvres că-și desmănușează mîna uscată; îi dau cu cotul doamnei d'Arpajon; ea înțelege și-și scoate mănușa; și, fără să ezite, înaintează cu un pas, îi taie drumul ducesei, ia și oferă șervețelul. Ducesa de Gêvres a înghițit rușinea; se urcase pe estradă, își scosese mănușa și toate astea ca să vadă că doamna d'Arpajon oferă șervetul mai de aproape. Fiica mea, sînt rea, m-am bucurat; și bine am făcut; se poate una ca asta, să te grăbești să-i iei doamnei d'Arpajon, care este lîngă pat, o mică onoare care îi revine în mod natural? Doamnei de Puisieux îi venea să leșine de bucurie. MADEMOISELLE nu îndrăznea să ridice ochii și eu făceam o mutră! După asta mi s-au spus o sută de mii de lucruri bune despre tine și MADEMOISELLE mi-a poruncit să-ți spun că este încîntată că nu te-ai înecat și că ești sănătoasă.

Am fost la doamna Colbert care mi-a cerut vești de la tine. Ce de fleacuri; dar nu știu nimic; vezi că nu mai sînt

cucernică: vai! tare aş avea nevoie de utrenia şi de singurătatea de la Livry; ce-ar fi dacă ţi-aş da cele două cărţi ale lui La Fontaine, cu riscul să te superi; sînt lucruri frumoase, altele plicticoase: niciodată nu te mulţumeşti cu binele şi, vrînd să faci mai bine, faci mai rău.

DOAMNEI DE GRIGNAN

Paris, sîmbătă 4 aprilie 1671

Ţi-am vorbit zilele trecute despre coafura doamnei de Nevers şi la ce excese a împins Martin moda; dar are o oarecare mediocritate care m-a fermecat şi trebuie să afli, ca să nu-ţi mai faci o sută de buclişoare pe urechi, care se desfac într-o clipă, care stau prost şi care nu mai sînt la modă în momentul de faţă nici cît coafura reginei Maria de Médici. Am văzut-o ieri pe ducesa de Sully şi pe contesa de Guiche; au un cap fermecător; m-am predat, coafura asta este făcută special pentru faţa ta; ai să fii ca un înger şi totul se face într-o clipă. Singurul lucru care mă necăjeşte este că moda asta care lasă capul descoperit mă face să am temeri pentru dinţi. Iată ce vrem *Torchanire*[1], care vine de la Saint-Germain, şi cu mine să te facem să înţelegi, dacă putem. Închipuie-ţi un cap cu cărarea făcută ca la ţărănci pînă la două degete de decolteu; se taie părul în ambele părţi, în scări, se fac două bucle mari rotunde şi neglijate care nu cad mai jos de un deget sub ureche; este ceva foarte tineresc şi foarte frumos şi seamănă cu două buchete mari de păr în ambele părţi. Nu trebuie tăiat părul prea scurt; căci, trebuie să fie creţ natural, buclele care iau mult păr au păcălit multe doamne, al căror exemplu trebuie să le facă să tremure pe celelalte. Se pun panglicile ca de obicei şi o buclă mare înnodată între decolteu şi coafură; uneori o laşi să atîrne pînă pe sîn. Nu ştiu dacă ţi-am prezentat bine această modă; am să dau la coafat o păpuşă ca să ţi-o trimit; şi acum, după toate astea, mor de teamă că n-ai să vrei să te

[1] D-na de la Torche.

ostenești să-ți faci coafura. Ce e drept, coafura pe care o face Montgobert nu mai este suportabilă. În rest, consultă-ți lenea și dinții; dar nu mă împiedica să doresc să te pot vedea aici coafată ca celelalte. Te văd, îmi apari și coafura asta e făcută pentru tine; dar ce caraghios le vine la unele doamne, cărora nu li se potrivește din pricina vîrstei sau a trăsăturilor.

DOAMNEI DE GRIGNAN

Paris, duminică 26 aprilie 1671

Este duminică 26 aprilie, această scrisoare nu va pleca decît miercuri; dar nu este o scrisoare, este o relatare pe care Moreuil mi-a făcut-o, pentru tine, privitor la ce s-a petrecut cu Vatel la Chantilly; iată lucrurile pe larg. Regele a ajuns joi seara; [...] plimbarea, gustarea pe un covor de narcise, toate s-au petrecut de minune. S-a supat, au fost cîteva mese la care nu a ajuns friptura, din pricina mai multor dineuri neprevăzute; asta l-a supărat pe Vatel și a spus de mai multe ori: „Sînt dezonorat, este un afront pe care n-am să-l suport." Îi spuse lui Gourville: „Se-nvîrte totul cu mine, n-am mai dormit de douăsprezece nopți; ajutați-mă să dau ordine". Gourville l-a ușurat cu ce a putut. Își amintea mereu de friptura care se terminase nu la masa regelui, ci la a douăzeci și cincea. Gourville îi spuse domnului Prinț. Domnul Prinț se duse pînă-n camera lui Vatel și-i spuse: „Vatel, totul e-n ordine, nimic n-a fost mai frumos decît supeul regelui". El răspunse: „Monseniore, bunătatea dumneavoastră mă dă gata; știu că friptura nu a ajuns la două mese". „Nicidecum, spuse domnul Prinț; nu fi supărat; totul e-n ordine". S-a făcut miezul nopții, focul de artificii nu a fost reușit, a fost acoperit de un nor; costase șaisprezece mii de franci. La ora patru dimineața, Vatel cotrobăie peste tot,toți dormeau, se întîlnește cu un

furnizor, băiatul îi aducea numai două plase de pește; el îl întreabă: „Asta-i tot?“ „Da, domnule“. Nu știa că Vatel trimisese în toate porturile maritime. Vatel așteaptă un timp; ceilalți furnizori nu veneau; i se urca sîngele la cap, credea că n-o să mai sosească alt pește; îl găsește pe Gourville și îi spune: „Domnule, n-am să supraviețuiesc și acestui afront“[...] Gourville l-a luat în glumă. Vatel se urcă în camera lui, își proptește spada în ușă, și și-o înfige în inimă; dar și-a înfipt-o de trei ori, pentru că primele două lovituri nu au fost mortale; a căzut mort. Între timp peștele a fost adus: ia-l pe Vatel de unde nu-i, să aleagă peștii; îl caută la el în cameră, se ciocăne, se sparge ușa, este găsit înecat în propriul său sînge; se merge la domnul Prinț care a fost disperat. Domnul duce a plîns. Domnul Prinț, foarte trist, i-a povestit totul regelui; s-a spus că totul s-a întîmplat pentru că înțelegea onoarea în felul lui; a fost foarte lăudat și condamnat pentru curajul lui. Regele spuse că de cinci ani tot amîna să vină la Chantilly, pentru că își dădea seama ce complicat era. Îi spuse domnului Prinț că trebuiau puse numai două mese și să nu-l încarce în așa hal; jură că n-o să suporte ca domnul Prinț să procedeze astfel; dar era prea tîrziu pentru bietul Vatel. Între timp Gourville a încercat să repare pierderea lui Vatel; a fost reparată: s-a cinat, s-au servit gustări, s-a supat, s-au făcut plimbări, s-a jucat, s-a mers la vînătoare; totul era îmbălsămat de narcise, totul era încîntător. Ieri, adică sîmbătă, s-a făcut același lucru; și seara, regele s-a dus la Liancourt unde comandase *media noche*[1]; trebuie să fie și azi acolo. Iată ce mi-a spus Moreuil, sperînd că am să-ți scriu totul. Cît despre rest mă predau, nu știu nimic altceva. Domnul d'Hacqueville, care a participat la toate, îți va povesti și el; dar cum scrisul său nu este prea citeț, continui să-ți scriu; și dacă-ți spun toate aceste detalii este că aș vrea și eu să le primesc în situații asemănătoare.

[1] Masă copioasă după miezul nopții unei zile de post (din spaniolă).

DOAMNEI DE GRIGNAN

Les Rochers, duminică 21 iunie 1671

[...] Citim foarte mult aici; La Mousse m-a rugat să-l primesc să citească Tasso cu mine: îl știu foarte bine, pentru că am învățat bine italiana, mă distrează: latina pe care o știe și bunul lui simț îl fac un școlar bun; și rutina și profesorii pe care i-am avut mă fac o profesoară bună. Fiul meu ne citește fleacuri, comedii pe care le joacă parc-ar fi Molière, versuri, romane, povești; este foarte amuzant, are duh, pricepe ce citește, ne antrenează, ne-a împiedicat să ne apucăm de o lectură serioasă cum aveam intenția; cînd va pleca, o să ne apucăm de o morală frumoasă de-a lui Nicole; dar mai cu seamă trebuie să încercăm să ne petrecem viața cu puțină veselie și od hnă; dar cum să fac așa ceva cînd sînt la o sută de mii de leghe de tine? Ai dreptate, ne vorbim și ne vedem printr-un voal gros. Cunoști *Les Rochers* și imaginația ta știe unde să mă așeze, cît despre mine, nu mai știu unde sînt; mi-am făcut o Provență a mea, cu o casă de Aix poate mai frumoasă decît cea pe care o ai; acolo te regăsesc. Îl văd și pe Grignan; dar nu aveți copaci, asta mă supără; nu văd prea bine unde vă plimbați; mă tem să nu vă ia vîntul de pe terasă: dacă aș ști că vă poate aduce aici într-un vîrtej, aș ține mereu ferestrele deschise și v-aș primi, Dumnezeu mai știe! Asta-i o nebunie pe care aș duce-o cît de departe. Dar mă întorc și găsesc castelul de Grignan desăvîrșit de frumos; se vede că a aparținut bătrînilor Adhemar. Sînt încîntată că blîndul preot te iubește; inima lui e față de tine așa cum aș fi plămădit-o cu propriile mele mîini; și iată tocmai de ce îl ador. Fiica ta este drăguță; n-a îndrăznit să aspire la perfecția nasului mamei sale, nu a vrut nici... mă opresc aici; a ales a treia cale și a îndrăznit să aibă un năsuc pătrat[1]: fata mea, nu ești supărată? Dar de data asta nu trebuie să-ți treacă așa ceva prin minte; uită-te în oglindă, este tot ce poți face ca să termini în mod feri-

[1] Ca cel al doamnei de Sévigné.

cit ceea ce ai început atît de bine. Adio, draga mea copilă; sărută-l pe domnul Grignan din partea mea. Poți să-i spui mult bine din partea preotului nostru.

DOAMNEI DE GRIGNAN

Les Rochers, duminică 12 iulie 1671

[...] Ai cruzimea să nu-l termini pe Tacit? Ai să-l lași pe Germanicus în pline cuceriri? dacă-i joci festa asta, spune-mi unde ai rămas, am să continui eu; este tot ce pot face ca să-ți fac un serviciu. Noi terminăm Tasso cu plăcere, găsim în el frumuseți care nu se găsesc la semidocți. Am început morala[1]; este din aceeași stofă ca Pascal.

În legătură cu Pascal, mi-a venit fantezia să admir gentilețea domnilor poștași care sînt veșnic pe drumuri ca să ducă și să aducă scrisorile noastre; în sfîrșit nu există zi a săptămînii în care să nu-mi aducă mie sau ție vreo scrisoare; este mereu, la orice oră cîte unul pe drum: ce oameni gentili! ce îndatoritori sînt! și ce invenție frumoasă e poșta și ce frumos efect al Providenței este lăcomia! Îmi vine cîteodată să le scriu ca să le exprim recunoștința mea; și cred că aș fi și făcut-o dacă nu mi-aș fi amintit de acest capitol al lui Pascal, și că poate o să vrea să mulțumească pentru că le-am scris așa cum vreau eu să le mulțumesc că-mi duc scrisorile: ce mai digresiune!

Mă întorc deci la lecturile noastre: am pariat fără prejudecăți să termin *Cleopatra*; știi că respect pasiunile. Mă gîndesc uneori ce nebunie să mă țin de asemenea prostii; mi-e greu și mie să înțeleg. Îți amintești poate destul de mine ca să știi în ce măsură mă afectează un stil prost; am oarecare idee despre un stil bun și nimeni nu e mai sensibil decît mine la farmecele elocinței. Stilul lui La Calprenède este blestemat în mii de locuri; mari perioade de roman, cuvinte neplăcute, le simt pe toate. I-am scris fiului meu zilele trecute o scrisoare în stilul lui și era foarte nostimă. Găsesc

[1] Eseurile de morală ale lui Nicole.

deci că stilul lui La Calprenède este detestabil și totuși nu mă pot împiedica să fiu prinsă de el ca de smoală: frumusețea sentimentelor, grandoarea evenimentelor și succesul miraculos al spadelor lor înfricoșătoare, toate acestea mă atrag ca pe-o fetiță: urmăresc scopurile personajelor; dacă nu ar fi domnul de La Rochefoucauld și domnul d'Hacqueville să mă consoleze, m-aș surprinde avînd încă în mine această slăbiciune. Îmi apari în minte și mă rușinez; dar mă încînt singură și merg mai departe.[...]

DOAMNEI DE GRIGNAN

Paris, marți 5 ianuarie 1672

Regele a primit în audiență, ieri 4 ianuarie, pe ambasadorul Olandei[1], el a vrut ca domnul Prinț, domnul de Turenne, domnul de Bonillon și domnul de Créquy să fie martori la cele ce se vor întîmpla. Ambasadorul și-a prezentat scrisoarea regelui care nu a citit-o,deși olandezul a propus să i se dea citire; regele i-a spus că el cunoștea conținutul ei și că avea o copie în buzunar. Ambasadorul a expus foarte pe larg justificările care erau menționate în scrisoare și că domnii din *statele generale* cercetaseră foarte amănunțit dacă au făcut ceva care să-i displacă Maiestății Sale; că ei nu dăduseră niciodată dovadă de lipsă de respect și că totuși auziseră că toată această înarmare nu avea drept scop decît să se năpustească asupra lor; că erau gata să o satisfacă pe Maiestatea Sa în orice ar dori să poruncească; și că o implorau să-și amintească de bunătatea pe care regii, predecesorii săi, au avut-o pentru ei și căreia îi datorau toată grandoarea lor. Regele luă cuvîntul și spuse, cu maiestate și o grație minunată, că știa că dușmanii lui erau asmuțiți împotriva

---

[1] Ludovic al XIV-lea avea să declare, în cursul aceluiași an, război Olandei — în alianță cu Carol al II-lea al Angliei, conform unui tratat de alianță negociat în 1670 de MADAME (Henriette d'Angleterre), sora lui Carol al II-lea.

sa; că a crezut că prudența îi impunea să nu se lase surprins; și că aceasta îl obligase să devină atît de puternic pe mare și pe pămînt, pentru ca să fie apt să se apere, că mai avea cîteva ordine de dat și că la primăvară va face ceea ce va găsi mai profitabil pentru gloria și în favoarea statului său; și i-a dat apoi de înțeles ambasadorului, dînd din cap, că nu aștepta nici o replică. Scrisoarea vorbea în sensul celor spuse de ambasador, numai că o asigura pe Maiestatea Sa că vor face tot ce va porunci, cu rezerva ca acest lucru să nu provoace o ceartă cu aliații lor.

În aceeași zi, domnul de La Feuillade a fost primit în fruntea regimentului de gardă și a depus jurămîntul în fața unui mareșal al Franței, după cum este obiceiul; și regele, care era prezent, spuse el însuși regimentului că le dădea pe domnul de La Feuillade drept comandant și îi puse *lancea* în mînă, lucru care nu se face decît prin intermediul unui împuternicit al regelui; dar Maiestatea Sa a vrut ca această ceremonie să nu fie lipsită de nici o favoare, de nici o plăcere.

Domnii Dangeau și Langlée au avut un schimb de cuvinte pe strada Jacobins cu privire la o datorie de la un joc de cărți. Dangeau l-a amenințat, Langlée a replicat că nu-și amintește de vreun Dangeau și că nu are în lume reputația unui om de temut. Cineva i-a împăcat; nici unul din ei nu are dreptate și reproșurile au fost violente și puțin plăcute pentru amîndoi. Langlée este cît se poate de mîndru și de familiar; el juca zilele trecute brelan cu contele de Gramont, care-i spusese relativ la unele comportări cam libere: „Domnule de Langlée, păstrează aceste familiarități pentru cînd vei juca cu regele".

Mareșalul de Bellefonds a cerut regelui permisiunea să-și vîndă titlul[1], nimeni niciodată nu va fi la înălțimea lui în această convorbire. Toată lumea crede, și eu mai mult decît toți, că o face ca să-și plătească datoriile, ca să se retragă și să se gîndească la mîntuirea lui.

Domnul procuror general al curții asistenților a devenit primul președinte al aceluiași complet: această schimbare este însemnată pentru el; nu uitați să-i scrieți unul din voi

[1] Era șeful mesei regale.

şi cel care nu va scrie să treacă totuşi un cuvînt în scrisoarea celui care va scrie. Preşedintele de Nicolaï este repus în drepturile sale[1]. Nu poţi să te plîngi că nu ţi-am dat veşti.

DOAMNEI DE GRIGNAN

Paris, vineri seara, 15 ianuarie 1672

[...] Piesa lui Racine mi s-a părut frumoasă, am asistat la reprezentaţie; *nora*[2] mea mi s-a părut cea mai minunată actriţă pe care am văzut-o vreodată; ea o depăşeşte pe *Desoillets* cu o sută de mii de leghe; şi eu, despre care se spune că sînt destul de bună pentru teatru[3], nu sînt demnă să aprind lumînările cînd intră ea în scenă. Este urîtă de aproape şi nu mă mir că fiul meu a fost sufocat de prezenţa ei; dar, cînd recită versuri, este adorabilă. *Bajazet* este frumos: găsesc că nu se sfîrşeşte cum ar trebui, dar are multă pasiune şi o pasiune mai ponderată decît *Bérénice*. Găsesc totuşi, după umila mea părere, că nu o depăşeşte pe *Andromaca*, cît despre frumoasele comedii ale lui Corneille ele îi sînt cu atît superioare cu cît gîndul tău este deasupra... Aminteşte-ţi de nebunia aceea şi crede-mă, nimic nu va fi vreodată la înălţimea (nu spun: nu va depăşi) divinelor pasaje din Corneille. El ne-a citit zilele trecute, la domnul de La Rochefoucauld, o comedie. [...]

DOAMNEI DE GRIGNAN

Paris, miercuri 20 ianuarie 1672

Iată maximele domnului de La Rochefoucauld revăzute, corectate şi îmbogăţite; ţi le trimit din partea lui: sînt unele divine; şi, spre ruşinea mea, sînt unele pe care nu le înţeleg; Dumnezeu ştie cum ai să le pricepi. [...]

[1] De prim preşedinte al curţii de Conturi.

[2] Actriţa *Champmeslé* de care fiul ei fusese îndrăgostit.

[3] Doamna de Sévigné jucase şi ea roluri comice în cercuri restrînse.

DOAMNEI DE GRIGNAN

Paris, miercuri 16 martie 1672

[...] Mă întrebi, scumpa mea copilă, dacă mai îmi place viața; îți mărturisesc, găsesc că-ți aduce unele necazuri cumplite; dar sînt și mai dezgustată de moarte: sînt atît de nefericită că trebuie să sfîrșesc toate astea cu ea, încît dacă aş putea să mă întorc înapoi aş fi încîntată. Sînt angajată și acest lucru mă pune în încurcătură: m-am îmbarcat în viață fără consimțămîntul meu; trebuie să ies din ea și asta mă plictisește îngrozitor; și cum voi ieși? pe unde? pe ce ușă? cînd se va întîmpla? în ce dispoziție voi fi? Voi îndura mii și mii de chinuri care mă vor face să mor disperată? Mi se va urca sîngele la cap? Voi muri într-un accident? în ce relații voi fi cu Dumnezeu? ce îi voi prezenta? teama, nevoia mă vor face să-mi întorc fața către el? Nu voi avea alt sentiment decît cel al fricii? Ce pot spera? Sînt demnă de rai? sînt demnă de iad? Ce alternativă! Ce nedumerită sînt! nu există nebunie mai mare decît să-ți aștepți mîntuirea de la un lucru de care nu ești sigur; dar nimic nu e mai firesc și viața prostească pe care o duc este lucrul cel mai lesne de înțeles: mă scufund în asemenea gînduri și moartea mi se pare atît de îngrozitoare, încît viața îmi este mai nesuferită pentru că duce la moarte, decît pentru spinii de care e plină. Ai să-mi răspunzi că poate vreau să trăiesc veșnic; nicidecum: dar, dacă aș fi fost consultată, mi-ar fi plăcut să mor în brațele doicii mele; asta m-ar fi scutit de plict seli și aș fi ajuns cu siguranță foarte ușor în ceruri; dar să vorbim despre altceva.

Sînt d sperată că ai avut *Bajazet* prin altul decît mine; cîinele ăsta de Barbin[1] mă urăște pentru că nu fac „Prințese de Clèves“ și „de Montpensier“[2]. Ai apreciat la justa lui valoare pe *Bajazet* și cred că ai văzut că sînt de aceeași părere cu tine. Vroiam să ți-o trimit pe Champmeslé ca să-ți încălzească piesa. Personajul lui Bajazet este de gheață;

---

[1] Librar vestit al epocii de care vorbește și Boileau.

[2] Romane ale Doamnei de La Fayette.

moravurile turcilor nu sînt bine redate, ei nu fac atîtea mofturi cînd se căsătoresc; deznodămîntul nu este bine pregătit; nu-ți poți explica tot acest masacru: sînt totuși în piesă lucruri plăcute, dar nimic nu este desăvîrșit de frumos, nimic înălțător, nici acele tirade ale lui Corneille la care te trec fiorii. Fiica mea, să nu-l comparăm pe Racine cu el, să ținem seama de deosebire. Piesele acestuia au pasaje reci și slabe și nu va depăși niciodată *Andromaca*; *Bajazet* nu e la înălțimea ei, după părerea multora și-a mea, dacă îndrăznesc să mă citez. Racine face comedii[1] pentru Champmeslé: nu pentru secolele viitoare; cînd nu va mai fi tînăr și îndrăgostit se vor schimba lucrurile. Trăiască așadar vechiul nostru prieten Corneille! Să-i trecem cu vederea versurile slabe și să ne gîndim la divinele și sublimele frumuseți care ne entuziasmează: sînt magistrale și nu pot fi imitate. Despréaux este și mai categoric; într-un cuvînt, este întruchiparea bunului gust, poți să te ghidezi după el. [...]

DOAMNEI DE GRIGNAN

Paris, vineri 6 noiembrie 1676

Iată-mă și acasă. Am luat masa la buna Bagnols; am găsit-o pe doamna Coulanges în camera asta frumoasă și strălucitoare de soare, unde te-am văzut de atîtea ori aproape la fel de strălucitoare ca el. Biata convalescentă m-a primit cu voie bună: vrea să-ți scrie două vorbe; poate că este vreo știre despre cealaltă lume pe care ai să fii bucuroasă s-o primești. Mi-a povestit despre transparente: ai auzit vorbindu-se despre transparente? Sînt haine întregi făcute din cele mai frumoase brocarturi care există, cu aur și albastru, puse peste rochii negre transparente, sau peste dantele frumoase din Anglia, sau peste omizi catifelate pe țesătură, ca acele dantele de iarnă pe care le-ai văzut: toate alcătuiesc un transparent care este o rochie neagră și o rochie numai de aur, din argint sau colo-

[1] Autoarea se referă la producția dramatică în general.

rată după cum vrei — asta este moda. Așa era îmbrăcată lumea într-o zi la balul de Sfîntul Hubert care a durat o jumătate de ceas; nimeni nu a vrut să danseze. Regele a împins-o pe doamna d'Heudicourt cu forța; ea s-a supus; dar lupta s-a sfîrșit în cele din urmă din lipsă de luptători. Frumoasele haine de corp din broderie făcute pentru Villers-Cotterets se poartă seara la plimbări și au fost arborate de Sfîntul Hubert. Domnul Prinț a transmis de la Chantilly doamnelor că transparentele lor ar fi mult mai frumoase dacă le-ar pune direct; mă îndoiesc că ar fi mai bine. Soții Grancey și Monaco nu au participat la aceste serbări pentru că doamna de Monaco este bolnavă și pentru că mama *Îngerilor*[1] a fost în agonie. Se spunea că marchiza de la Ferté este și ea în agonie din pricina unor dureri de naștere groaznice care nu se mai sfîrșesc și Bonchet nu mai știe ce să-i facă.

Domnul de Langlée i-a dat doamnei de Montespan o rochie de aur pe aur, brodată încă o dată cu aur și pe deasupra cu fire de aur crețe, broșate încă o dată cu un aur amestecat cu un altfel de aur — este cea mai divină țesătură care a existat vreodată: zînele au țesut-o în taină; nici un suflet nu a știut de ea. A fost dăruită cu același mister cu care a fost lucrată. Croitorul doamnei de Montespan i-a adus rochia pe care i-o comandase; el o croise după niște măsuri ridicole: a început să ridice vocea, să-l certe, îți poți închipui, croitorul spuse cu teamă: „Doamnă, pentru că nu mai e timp, vedeți dacă rochia aceasta nu v-ar place, în lipsă de alta". Și i-a arătat rochia: „Vai! ce frumoasă e! vai! ce țesătură! e adusă din cer? nu are seamăn pe pămînt". O probează; îi vine turnat. Regele sosește; croitorul spune: „Doamnă, este făcută pentru dumneavoastră". Se înțelege că este o atenție; dar din partea cui? Din partea lui Langlée, spune regele. „Precis că e Langlée", spune doamna de Montespan; nimeni nu poate să imagineze ceva așa măreț; e Langlée, e Langlée: toată lumea repetă: E Langlée; ecourile sînt de acord și spun: E Langlée; și eu, fiica mea, îți spun, ca să fiu la modă: E Langlée.

---

[1] Doamna mareșal de Grancey.

CONTELUI BUSSY

Paris, 18 decembrie 1678

O, oameni fericiți! o, semizei! dacă puteți să fiți deasupra furiei basetei[1], dacă sînteți stăpîni pe voi, dacă primiți timpul așa cum îl trimite Dumnezeu, dacă vă priviți exilul[2] ca un lucru hotărît din porunca Providenței, dacă nu te întorci spre trecut pentru a te căi de lucruri făcute acum treizeci de ani, dacă nu sînteți prada ambiției și zgîrceniei; în sfîrșit, o, oameni fericiți! o, semizei! dacă sînteți așa cum v-am văzut și dacă vă petreceți pașnic iarna la Autun cu societatea plăcută despre care îmi vorbiți. Prietenul nostru Corbinelli vă scrie și el în scrisoarea mea. Domnul cardinal de Retz, cel mai generos și cel mai nobil prelat din lume a vrut să-i dovedească prietenia și stima lui. Îl recunoaște drept aliatul[3] lui; dar și mai mult drept un om foarte amabil și foarte nenorocit. I-a făcut plăcere să-l scoată dintr-o situație în care l-a pus domnul de Vardes, după atîtea suferințe pentru el și atîtea servicii importante; și în sfîrșit i-a adus ieri două sute de galbeni pentru un an din pensia pe care vrea să i-o dea. De multă vreme nu am mai avut o asemenea bucurie. A lui e mult mai mică; numai recunoștința lui este nesfîrșită; înțelepciunea lui nu a avut de suferit; și, cum știu că-l iubești, sînt convinsă că vei fi la fel de bucuroasă ca și mine.

Ca să revenim la basetă, este un lucru de neînchipuit. Pierzi cu ușurință o sută de mii de galbeni într-o seară. Eu găsesc că dacă depășești banii pe care îi ai asupra ta, în rest contezi pe speranțe și joci pe datorie, cum fac copiii. Regele pare supărat de aceste excese. MONSIEUR și-a ama-

---

[1] Joc de cărți la modă.

[2] Viața terestră e considerată, din punctul de vedere religios, drept o alungare din rai, un „exil."

[3] Era rudă prin alianță cu el, fiind căsătorit cu Madeleine Corbinelli.

netat toate pietrele. Poate că ai aflat că pacea cu Spania a fost ratificată; cred că cea cu Germania va urma curînd. Sărmana frumoasă contesă este atît de pătrunsă de frig încît m-a rugat să-ți prezint scuzele ei și să te asigur de prietenia ei adevărată și sinceră, la fel a doamnei de Coligny. A înghețat toată — pieptul, cerneala, pana gîndurilor. Ea te asigură că inima ei nu; vă spun același lucru despre a mea, dragii mei copii. Cînd vreau să mă gîndesc la ceva care să-mi facă plăcere, mă gîndesc la voi doi. Am văzut-o zilele trecute pe nepoata mea de Sainte-Marie; dincolo de această sfințenie se vede că este fata voastră.

Dar, vai! ce spuneți de durerea domnului de Navailles care-și pierde copilul în urma unei boli ușoare, după ce l-a văzut de mii de ori expus pericolului războiului? Prudența omenească ce îi îndemna să strîngă atîtea bogății pentru a-i face o situație acestui băiat mă face să rîd cînd este răsturnată în așa hal. Te rog să-i transmiți toată prietenia domnului Jeannin din partea mea.

DOAMNEI DE GRIGNAN

Paris, miercuri 28 februarie 1680

Nu am dreptate cînd spun că tot ce s-a întîmplat familiei de Grignan în patru zile te apropie de noi? Este imposibil ca dîndu-se atîtea onoruri fraților mai mici să nu i se dea și celui mai mare. Cred că va sosi timpul; nu sosise încă anul trecut; binefacerile nu curgeau așa cum curg acum.

Domnul de La Rochefoucauld ne-a povestit ieri că, la Bruxelles, contesa de Soissons fusese obligată să iasă încet din biserică și că s-a făcut un dans de pisici legate între ele sau mai bine zis niște țipete și un sabat atît de îngrozitor încît a țipat că o urmăreau dracii și vrăjitorii și că a fost obligată, cum ți-am spus, să-și părăsească locul ca să lase să treacă

această nebunie, care nu provine dintr-o prea bună înclinare a popoarelor. Nu se vorbește nimic de Domnul de Luxembourg. Această Voisin nu a produs nimic nou: și-a dat frumos duhul diavolului în mijlocul focului; n-a făcut altceva decît să treacă dintr-unul într-altul.

Îmi spui despre șah ceea ce am gîndit întotdeauna; nu găsesc că există ceva care să-ți înjosească într-atît mîndria; acest joc te face să simți slăbiciunea și limitele minții: cred că el ar fi foarte folositor cuiva căruia i-ar place aceste gînduri. Dar, pe de altă parte, această prevedere, această pătrundere, această precizie în apărare, această îndemînare în a ataca, succesul unei tactici bune, toate astea încîntă și dau o satisfacție interioară care ar putea foarte bine să alimenteze orgoliul. Așa că nu m-am vindecat de tot și vreau să mă conving puțin mai mult de imbecilitatea mea.

Sîntem preocupați în momentul de față de călătoria regelui: nu ne-am mai gîndit la domnul de Luxembourg de patru zile; ne ia vîrtejul, nu avem răgazul să ne oprim atîta asupra aceluiași lucru: sîntem supraîncărcați de treburi. Regele a primit mai multe scrisori de la aceste doamne care asigură că viitoarea soție a Delfinului este mai plăcută decît se spusese; ele sînt cît se poate de mulțumite: este fiica și nepoata a două prințese foarte gingașe: nu știu dacă este genul celor de aci, o să vedem. Această prințesă germană a primit în trecere complimentele deputaților din Strasbourg; ea le spuse: „Domnilor, vorbiți-mi pe-nțeles, nu mai știu germana." Nu își regretă țara, este de-a-ntregul franțuzoaică. Ea a scris domnului Delfin cu nuanțe de stil că este gata să fie soția lui și a dovedit mult spirit: MONSEIGNEUR trebuie să adauge ultima culoare și s-o facă să uite țara pe care o părăsește cu atîta bucurie. Doamna de Maintenon i-a transmis regelui că este o persoană amabilă, cu o siluetă perfectă și că în dorința ei de a spune tot ce poate place există mult spirit și demnitate. Adio, scumpa mea, nu trebuie să te obosesc cu scrisorile: doresc ca guturaiul tău să nu lase urmări, pentru că ești plăpîndă.

DOAMNEI DE GRIGNAN

Paris, sîmbătă 6 aprilie 1680

Ai să afli un lucru care nu este un secret și ai să ai plăcerea să-l știi prima. Doamna de Fontanges este ducesă cu douăzeci de mii de scuzi rentă; ea a primit azi felicitările în pat. Regele a vizitat-o în mod public: ea își ia mîine taburetul[1] și se duce să petreacă Paștele într-o mănăstire (Chelles) pe care regele a dat-o uneia din surorile ei. Iată un fel de a se despărți care face cinste severității duhovnicului. Sînt oameni care spun că această stabilire miroase a concediere: la drept vorbind, nu cred, timpul ne va face să aflăm. Iată ce se petrece acum: doamna de Montespan este turbată; a plîns mult ieri; poți să apreciezi cît de martirizată este mîndria ei care este și mai jignită de favoarea de care se bucură doamna de Maintenon. Maiestatea Sa petrece deseori cîte două ore după-amiaza în camera acesteia vorbind cu o amabilitate și cu un aer liber și natural care face ca acest loc să fie cel mai de invidiat din lume. Doamna de Richelieu începe să simtă efectele vieții ei dezordonate; resorturile slăbesc vizibil; ea prezintă pe toată lumea și nu mai spune ce se cuvine fiecăruia; această mică agitație de doamnă de onoare, de care se achita atît de bine, este turburată. I-a prezentat pe La Trousse și pe fiul meu lui MONSEIGNEUR fără să-i numească. A spus despre ducesa de Sully: „Iată una din dansatoarele noastre“; nu a numit-o pe doamna de Verneuil: era s-o lase s-o sărute pe doamna de Louvois, pentru că o lua drept o ducesă; în sfîrșit, acest loc este primejdios și lasă să se vadă că lucrurile mici fac mai mult rău decît studiul filozofiei. Căutarea adevărului nu epuizează atît un biet creier ca toate complimentele cu care aceste fleacuri îl umple.

Domnul de Marsillac a manifestat o oarecare bucurie pentru prosperitatea frumoasei Fontanges; pînă acum nu dăduse nici un semn de viață. Doamna de Coulanges a sosit

[1] Dreptul de a se așeza în fața regelui pe un taburet sau pe scaune mai confortabile marca o poziție ierarhică înaltă.

de curînd la Curte; am fost la ea înadins înainte de a-ţi scrie: este fermecată de soţia Delfinului, şi are motive să fie: această prinţesă a fost infinit de amabilă cu ea, ea o cunoştea deja prin scrisori şi prin lucrurile bune pe care doamna de Maintenon le spusese despre ea. Doamna de Coulanges s-a dus într-o cameră în care soţia Delfinului se retrage după-amiaza cu doamnele ei; a discutat cu ea în mod plăcut. Nu se poate să ai mai mult spirit şi mai multă inteligenţă decît această prinţesă; toată Curtea o adoră: iată o persoană căreia poţi să-i placi şi în ochii căreia meritul poate avea o mare valoare.

PREŞEDINTELUI DE MOULCEAU

Paris, 26 mai 1683

Nu aţi fost surprins, domnule, că v-a scăpat din mîini domnul de Vardes[1] pe care-l ţineaţi de nouăsprezece ani? Iată limita pe care Providenţa a stabilit-o: într-adevăr nu ne mai gîndeam la el, părea uitat şi sacrificat în mod pilduitor. Regele care le cumpăneşte şi le combină pe toate în mintea lui, a declarat într-o bună zi, că domnul de Vardes va sosi la Curte peste două-trei zile: el i-a spus că-i scrisese prin poştă, că a vrut să-i facă o surpriză şi că de mai mult de şase luni nimeni nu-i mai vorbise de el. Maiestatea Sa a fost satisfăcută; a vrut să surprindă şi toată lumea a fost surprinsă; niciodată vreo ştire nu a produs o impresie mai puternică, nici o atare rumoare. În sfîrşit a sosit sîmbătă de dimineaţă, o mutră unică în felul ei, cu un *justaucorps* cu brevet cum se purtau în 1663. A pus un genunchi în pămînt, în camera regelui, unde nu se afla decît domnul de Châteauneuf: regele i-a spus că atîta timp cît avea inima rănită nu-l rechemase; dar că acuma o făcea din toată inima, că era mulţumit că-l revede. Domnul de Vardes răspunse minunat şi cu un aer pătruns; şi acest dar al lacrimilor pe care i l-a dat Dumnezeu nu a fost lipsit de efect în această împreju-

[1] Domnul de Vardes fusese rechemat la Curte după un lung exil.

rare. După această primă întrevedere, regele a trimis să-l cheme pe domnul Delfin și l-a prezentat ca pe un tînăr curtean; domnul de Vardes l-a recunoscut și l-a salutat; regele îi spuse rîzînd: „Vardes, asta-i o prostie, știi că nu trebuie să saluți pe nimeni în fața mea". Domnul de Vardes, pe același ton: „Sire, nu mai știu nimic, am uitat totul: Maiestatea Voastră trebuie să-mi ierte pînă la treizeci de greșeli". — „Bine! sînt de acord: rămîi la douăzeci și nouă. Apoi regele și-a bătut joc de *justaucorps*-ul lui: „Sire, cînd ești atît de păcătos, încît trebuie să stai departe de Voi, nu ești numai nefericit, ci și ridicol." Toate s-au petrecut în această atmosferă liberă și plăcută. Toți curtenii s-au purtat minunat cu el. A venit într-o zi la Paris, a trecut să mă vadă; eram în drum spre el: i-a găsit pe fiica și pe fiul meu și l-am găsit seara la el: a fost o adevărată bucurie; și i-am spus o vorbă despre *prietenul* nostru Corbinelli. „Cum! doamnă! profesorul meu! prietenul meu intim! omul din lume față de care sînt cel mai obligat! puteți să vă îndoiți că nu-l iubesc din toată inima?" Asta mi-a plăcut grozav. Locuiește la fiica lui, este la Versailles. Curtea pleacă astăzi, cred că el se va întoarce să-l ajungă pe rege la Auxerre: căci toți, toți prietenii lui cred că trebuie să întreprindă această călătorie, în timpul căreia îi va face curte Maiestății Sale, lăudînd în chip foarte firesc trei mici lucruri: trupele, fortificațiile și cuceririle Maiestății Sale. Poate că *prietenul* nostru vă va spune toate acestea și că scrisoarea mea nu va fi decît un biet ecou; dar m-am lansat pe riscul meu în aceste detalii, pentru că mi-ar place să mi se scrie la fel în asemenea ocazii, și vă judec după mine, dragă domnule; deseori mă înșel în privința altora, dar niciodată în privința dumneavoastră. Se spune că domnul de Noailles, demnul și generosul dumneavoastră prieten, a făcut multe servicii domnului de Vardes: este destul de generos ca să nu mă îndoiesc. Domnul de Cauvisson a sosit, asta trebuie să rupă sau să încheie căsătoria noastră. Într-adevăr, sînt obosită de această amînare, nu sînt dispusă să vorbesc de bine decît pe domnul de Vardes și iarăși pe domnul de Vardes; este scriptura momentului.

DOAMNEI DE GRIGNAN

Les Rochers, miercuri 13 iunie 1685

[...] Buna mea, vezi te rog puțin cum se îmbracă lumea vara; am să te rog să-mi trimiți o stofă frumoasă pentru fratele tău, care te conjură să-l faci elegant fără cheltuieli mari, să-i spui cum se poartă mînecile, să-i alegi și o garnitură și să trimiți totul ca să-i primim pe guvernatorii noștri. Te mai rog s-o consulți pe madame de Chaulnes în privința rochiei de vară care îmi trebuia ca să mă duc s-o văd. Am să viu aici ca să-mi fac bagajul, să mă pregătesc pentru marea sărbătoare pe care voi avea-o cînd te voi revedea și te voi săruta de o mie de ori. Doamna de Chaulnes va fi de acord. Am o rochie de tafta maron cu argint puțin încrețită la mîneci și în josul rochiei; dar cred că nu mai este modernă și nu trebuie să fiu ridicolă la Rennes unde totul este splendid. Aș fi încîntată să fiu îmbrăcată după gustul tău, nepierzînd totuși din vedere economia și modestia. Ai să știi mai bine decît mine cînd va fi nevoie de această rochie din moment ce ai să fii informată de plecarea familiei de Chaulnes și am să fug la Rennes ca să-i văd; sînt destui ingrați în această regiune care îmi sînt urîți și nu aș vrea să semăn cu ei.

Am aflat că (asta este *four di proposito*[1]) călugării franciscani din provincia voastră au dedicat o teză regelui în care îl compară cu Dumnezeu, dar într-un fel în care se vede clar că Dumnezeu reprezintă copia. I-am arătat-o domnului de Meaux care a dus-o regelui, spunîndu-i că Maiestatea Sa nu poate s-o admită. Regele a fost de aceeași părere; teza a fost înapoiată la Sorbona spre apreciere; Sorbona a hotărît că trebuia suprimată. *Prea mult e prea mult.*Nu aș fi bănuit niciodată ca niște călugări franciscani să ajungă pînă aici. Îmi place să-ți spun vești de la Versailles și de la Paris; *neștiutoareo!* [...]

---

[1] (Italiană) Fără legătură cu subiectul.

DOAMNEI DE GRIGNAN

Paris, 1 noiembrie 1688, ora nouă seara

Philippsbourg-ul a fost cucerit, scumpa mea copilă, *fiul tău este teafăr*. Am să întorc fraza asta pe toate părțile pentru că nu vreau să vorbesc despre altceva. Ai să afli deci prin scrisoarea asta că *copilul tău este teafăr și că Philippsbourg-ul a fost cucerit*. Un curier a sosit acum la domnul de Villacerf și spune că cel al lui MONSEIGNEUR a sosit la Fontainebleau în timpul predicii părintelui Gaillard; a fost întrerupt și toată lumea i-a mulțumit lui Dumnezeu în clipa unui succes atît de fericit și a unei cuceriri atît de frumoase. Nu știm nici un detaliu, afară de faptul că nu s-a dat nici un asalt și că domnul du Plessis spunea adevărul cînd susținea că guvernatorul comanda care pentru echipajul lui. Respiră deci, draga mea, și mai întîi mulțumește-i lui Dumnezeu: nu se mai vorbește de un alt asediu; gustă plăcerea că fiul tău l-a văzut pe cel de la Philippsbourg; este o dată admirabilă, este prima campanie a domnului Delfin: n-ai fi disperată să fie singurul de vîrsta lui care să nu fi avut acest prilej, iar toți ceilalți să rîdă de el? Ah! Doamne, să nu vorbim de asta, totul s-a petrecut cît se poate de bine. Ție, dragă conte, trebuie să-ți mulțumim: mă bucur de bucuria pe care trebuie s-o ai, îl felicit pe vicarul nostru, ați scăpat de o mare grijă. Așa că dormi, frumoasa mea; dar dormi dîndu-ne crezare: dacă ești dornică de disperare, cum spuneam uneori, caută-ți alta, căci Dumnezeu ți-a păzit copilul drag: sîntem fericiți și, în bucuria asta, te sărut cu o afecțiune de care cred că nu te îndoiești.

DOAMNEI DE GRIGNAN

Paris, luni 10 ianuarie 1689

Gîndim deseori același lucru, scumpa mea frumoasă; cred chiar că ți-am scris de la *Les Rochers* ce-mi scrii și tu în ultima ta scrisoare despre vreme. Acum sînt

de acord că înaintează; zilele nu mai au pentru mine nimic prea scump și prețios; îl simțeam astfel cînd erai la familia Carnavalet; ți-am spus-o deseori, niciodată nu m-am întors acasă fără o bucurie deosebită, număram orele, eram zgîrcită cu ele: dar în timpul absenței lucrurile nu mai stau la fel, nu-ți mai pasă de ele, le împingi chiar uneori, speri, înaintezi spre o vreme la care aspiri; este ca un lucru de mînă pe care te grăbești să-l termini, ești darnică cu zilele, le dai cui ți le cere. Dar, draga mea, îți mărturisesc că atunci cînd mă gîndesc deodată unde mă duce această dărnicie și risipă de ore și de zile, tremur, nu mi se mai par sigure și rațiunea îmi înfățișează ceea ce în mod infailibil voi găsi în calea mea. Fiica mea, vreau să termin aceste reflecții împreună cu tine și să încerc să le întăresc pentru mine.

Abatele Têtu are o insomnie care face să ne temem de orice. Doctorii nu ar vrea să răspundă de mintea lui; el își dă seama de starea în care se află și e foarte dureros: nu subsistă decît datorită opiumului, caută să se distreze, să se sustragă; merge la spectacole. Vrem să-l trimitem la Saint-Germain să asiste la stabilirea regelui, a reginei Spaniei și a Prințului de Galles: poate fi vreun eveniment mai măreț, mai demn de a-ți schimba hotărîtor gîndurile? În ce privește fuga regelui, se pare că prințul de Orania a vrut-o. A fost trimis la Excester unde vroia să se ducă: era foarte bine păzit la ușile din fața casei în timp ce cele din spate erau libere și deschise. Prințul nu a vrut să-l ucidă pe socrul lui[1]; este la Londra, în locul regelui fără să fie cu numele, nevrînd decît să restabilească o religie pe care o crede bună și să restabilească legile țării fără vărsare de sînge: este exact contrariul de ceea ce credeam despre el, sînt puncte de vedere foarte diferite. În timpul acesta regele face pentru maiestățile engleze lucruri cu totul deosebite; nu înseamnă să-l imiți pe cel Atotputernic cînd susții un rege gonit, trădat, părăsit cum este el? Sufletului frumos al regelui îi place să joace acest rol mare. I-a ieșit înaintea reginei cu toți oamenii lui și o sută de trăsuri cu șase cai. Cînd a zărit trăsura prin-

[1] Al II-lea Prinț de Orania era căsătorit cu una din fiicele acestuia.

țului de Galles, a coborît [...] l-a sărutat afectuos, a fugit în întîmpinarea reginei care coborîse; a salutat-o, a vorbit cu ea un timp, a așezat-o la dreapta lui în trăsură, i l-a prezentat pe MONSEIGNEUR și pe MONSIEUR care au mers și ei în trăsură, a condus-o la Saint-Germain unde a fost servită ca și regina cu tot felul de lucruri printre care se afla și o casetă foarte bogată cu șase mii de ludovici de aur. A doua zi, regele Angliei trebuia să sosească, regele îl aștepta la Saint-Germain, unde a sosit tîrziu pentru că venea de la Versailles; în sfîrșit, regele îi ieși în întîmpinare la capătul sălii gărzilor: regele Angliei s-a aplecat tare ca și cum ar fi vrut să-i sărute genunchii; regele l-a oprit și l-a sărutat de trei sau patru ori foarte cordial. Au vorbit încet un sfert de ceas; regele i l-a prezentat pe MONSEIGNEUR și pe MONSIEUR, prinții de sînge și pe cardinalul de Bonzi: i-a condus la apartamentul reginei, care cu greu și-a stăpînit lacrimile. După o conversație de cîteva clipe, Maiestatea Sa i-a condus la prințul de Galles, unde au mai stat cîtva timp de vorbă și i-a lăsat nevrînd să se lase condus și spunîndu-i regelui: „Este casa dumneavoastră; cînd am să vin o să mă primiți cu onoruri și eu am să vi le fac cînd o să veniți la Versailles." A doua zi, care era ieri, soția Delfinului se duse și ea împreună cu toată Curtea. Nu știu cum or fi aranjat scaunele prințeselor căci au avut pică pe regina Spaniei; și regina Angliei era tratată ca o fiică a Franței; o să-ți povestesc acest detaliu. Regele a trimis zece mii de ludovici de aur regelui Angliei; acesta pare îmbătrînit și obosit, regina slabă, cu ochii plînși, dar frumoși și negri; un ten frumos, cam palid; gura mare, dinți frumoși, o talie frumoasă și foarte mult duh; toate acestea alcătuiesc o persoană care place mult. Iată tot atîtea motive ca să formeze mult timp obiectul conversației publice.

Bietul cavaler nu putea încă să scrie, nici să meargă la Versailles și sîntem foarte supărați căci se petrec o mie de lucruri; dar nu este bolnav; a supat sîmbătă cu doamna de Coulanges, doamna de Vauvineux, doamna de Duras și fiul tău, la locotenentul civil unde s-a băut în cinstea primei și a celei de a doua; adică doamna de La Fayette și cu tine;

căci ai cedat în fața vechimii prieteniei. Ieri, doamna de Coulanges a dat un foarte frumos supeu celor bolnavi de gută; au fost abatele de Marsillac, cavalerul de Grignan, domnul de Lamoignon; nefrita ține locul gutei; nevasta lui și *Divinele* mereu bolnave de pneumonii, eu în virtutea reumatismului pe care l-am avut acum douăzeci de ani, Coulanges care merită să aibă gută. Am vorbit foarte mult: omulețul a cîntat și i-a făcut o adevărată plăcere abatelui de Marsillac care-i admira și-i palpa cuvintele cu un ton și maniere care aminteau în mod emoționant de cele ale tatălui său[1]. [...]

Domnul de Lauzun nu s-a întors în Anglia, locuiește tot la Versailles: este foarte mulțumit: i-a scris lui MADEMOISELLE; dar, mîniată cum este pe el, mă îndoiesc că va reuși s-o liniștească. Am mai făcut o capodoperă, am fost s-o văd pe doamna de Ricouart, întoarsă de curînd, foarte mulțumită că e văduvă. N-ai decît să lași pe seama mea să-i transmit recunoștința ta, așa cum mă lași să-ți termin de citit romanele; îți aminteși? Îi mulțumesc drăguței Pauline pentru scrisoarea ei; sînt foarte sigură că mi-ar place: n-a găsit alt mod de a mi se adresa decît *doamnă*? este prea serios. Adio, scumpul meu copil; ai grijă de sănătatea ta, adică de frumusețea ta care mi-e atît de dragă.

Traducere de Andreea Dobrescu-Warodin

[1] Ducele de La Rochefoucauld.

CARDINALUL DE RETZ

(1614—1679)

Născut la Montmirail în 1614, Jean-François-Paul de Gondi (viitorul cardinal de Retz), fiu de general și nepot al arhiepiscopului Parisului este menit de foarte tînăr carierei ecleziastice. El manifestă interese pretimpurii, mai puțin pentru teologie și mai mult pentru istorie și activitatea politică. În 1632, la numai 18 ani, publică scrierea sa „*Conjurația contelui de Fiesco*"; la 22 de ani rostește în fața Curții o celebră predică în care îl atacă pe Richelieu. În 1643 e confirmat vicar al arhiepiscopului de Paris și episcop *in partibus* de Corint. Are legături strînse cu frondiștii, inspirînd și inițiind chiar unele din acțiunile importante ale acestora (i se atribuie, între altele, unificarea celor două fronde, după pacea din Rueil în martie 1649). E totuși numit cardinal în 1652, dar în același an e închis la Vincennes, apoi dus la Nantes de unde evadează. Trăiește cîțiva ani în exil pînă la moartea lui Mazarin cînd se întoarce în Franța și devine abate de Saint-Denis. Remarcabilele „*Memorii*" sînt tipărite mult mai tîrziu, după moartea autorului.

MEMORIILE

Dedicate, se pare, Doamnei de Sévigné „*Memoriile*" Cardinalului de Retz constituie, în desfășurarea lor, una dintre cele mai vii și mai concludente cronici ale timpului, una dintre cele mai pătrunzătoare scrieri literare a epocii frondelor, cu frămîntările ei de la Curte și „de stradă", cu activitățile diferențiate ale grupurilor și personalităților ei, cu evenimentele, intrigile și culisele ei.

Situaţiile istorice apar în relatarea lui Retz ca o complicată partidă de şah ale cărei piese sînt mutate, cu luciditate şi lipsă de scrupule, de un jucător extrem de dibaci (acest jucător fiind aproape totdeauna memorialistul însuşi). Pasionante prin darul evocării, prin vigoarea expunerii, prin portretismul şi ascuţimea reflexiilor, „*Memoriile*" reprezintă deopotrivă, aşa cum s-a spus, o lungă şi instructivă lecţie de machiavelism politic, un „manual" al perfectului conspirator şi aventurier al vremii.

August 1648

[...] Eram pe punctul să adorm liniştit cu gîndurile acestea, cînd sosi Laigue care venea de la supeul Reginei şi care-mi spuse că fusesem batjocorit în public, că fusesem tratat drept un om care făcuse tot ce se putea pentru a ridica poporul sub pretext că îl linişteşte, care fusese fluierat pe străzi, care se prefăcuse că este rănit, deşi nu fusese, în sfîrşit, care fusese expus timp de două ore ironiei fine a lui Bautru, bufonilor lui Nogent, veseliei lui Rivière, falsei înduioşări a Cardinalului şi hohotelor de rîs ale Reginei. Nu vă îndoiţi că asta m-a atins; dar la drept vorbind nu am fost aşa de tare cum trebuie să vă închipuiţi. Eram mai mult uşor tentat decît mînios; totul îmi veni în minte dar nu rămase nimic şi am sacrificat aproape fără şovăială, în favoarea datoriei, ideile cele mai blînde şi cele mai strălucitoare pe care conjuraţiile din trecut mi le aduseră în minte cu grămada, îndată ce tratamentul prost la care fusesem supus în public îmi dădu prilejul să cred că aş putea intra în mod onorabil în noi conspiraţii.

Am respins, din principiul îndatoririlor pe care le aveam faţă de Regină, toate aceste gînduri, deşi, ca să vă spun drept, le hrănisem încă din căpilărie; şi Laigue şi Montrésor nu m-ar fi influenţat prin îndemnurile şi reproşurile lor dacă nu sosea Argenteuil care se ataşase mult de mine de la moartea Domnului Conte al cărui prim gentilom de cameră a fost.

El a intrat în camera mea cu o figură foarte speriată și îmi spuse: „Sînteți pierdut; mareșalul de la Meilleraie m-a însărcinat să vă spun că diavolul stăpînește Palatul Regal; că le-a băgat în minte că ați făcut tot ce ați putut ca să întărîtați revolta[1]; că el, mareșalul de la Meilleraie, nu a uitat nimic pentru a mărturisi Reginei și Cardinalului adevărul; dar că și unul și celălalt nu l-au luat în serios; că nu poate să le ierte această nedreptate dar că, în același timp, nu are cuvinte să-și exprime admirația pentru disprețul pe care l-au avut întotdeauna pentru bîrfe; că au prevăzut ce va urma ca niște profeți; că au spus întotdeauna că o dată cu noaptea se va risipi acest fum; că el, mareșal, nu o crezuse, dar că acum era foarte convins, pentru că se plimbase pe străzi unde nu găsise nici măcar un om; că focul nu se va mai aprinde cînd se stinsese așa de subit; că mă conjura să mă gîndesc la securitatea mea; că autoritatea Regelui se va impune încă de a doua zi cît se poate de ferm că, după părerea lui, Curtea era foarte dispusă să nu piardă momentul fatal; că voi fi primul de care se vor sluji ca să dea o pildă măreață; că se vorbise deja să fiu trimis la Quimper-Corentin; că Broussel va fi dus la Havre-de-Grâce și că se hotărîse să fie trimis, în zorii zilei, Cancelarul la Palat ca să interzică Parlamentul și să-i poruncească să se retragă la Montagris". Argenteuil își sfîrși discursul cu aceste cuvinte: „Iată ce îți transmite mareșalul de la Meilleraie, Mareșalul de Villeroi nu vorbește așa deschis pentru că nu îndrăznește; dar mi-a strîns mîna cînd a trecut, într-un fel care mă face să cred, că poate știe mai multe; și eu vă spun, adăugă Argenteuil, că amîndoi au dreptate, căci nu e țipenie pe străzi: totul s-a calmat și vor prinde mîine pe cine vor voi."

Montrésor, care făcea parte din acei oameni care vor mereu să arate că au ghicit totul, exclamă că nici nu se îndoia și că

[1] E vorba de celebrele „fronde", lupte civile care au avut loc în Franța împotriva cardinalului Mazarin, în timpul minoratului lui Ludovic al XIV-lea. La aceste frămîntări a participat și nobilimea și chiar unii membrii ai familiei regale.

el prevestise asta. Laigue începu să jelească comportarea mea care inspira milă prietenilor deși îi compromitea. Le-am răspuns că dacă vroiau să mă lase în pace numai un sfert oră le-aș arăta că nu trebuia să le inspir milă, și era adevărat.

După ce mă lăsară singur sfertul de oră pe care-l cerusem, nici nu le-am spus ce puteam pentru că eram foarte sigur de mine; mă gîndeam numai la ce trebuia să fac și eram foarte încurcat. Cum felul în care eram împins și felul în care publicul era amenințat îmi risipiseră scrupulele și cum am găsit de cuviință că pot să intervin în mod onorabil și fără să fiu blamat, lăsai frîu liber gîndurilor mele. Mi-am amintit tot ceea ce imaginația mea produsese mai strălucitor și mai potrivit cu un proiect de proporții mari; am permis simțurilor mele să se lase gîdilate de titlul de șef de partid pe care-l cinstisem mereu în *Viețile* lui Plutarc; dar ceea ce mi-a înăbușit cu totul scrupulele a fost avantajul pe care îmi închipuiam că îl voi avea deosebindu-mă de cei cu aceeași profesie ca mine printr-un fel de viață care le aseamănă pe toate. Desfrîul, foarte puțin potrivit cu a mea, mă speria; mi-era teamă de ridicolul în care căzuse Domnul de Sens. Mă susțineam prin Sorbona, prin predici, prin favoarea de care mă bucuram pe lîngă popor; dar, în sfîrșit, acest sprijin nu durează decît un timp și chiar acest timp nu este prea lung, datorită miilor de accidente care se pot întîmpla în dezordini. [...] viciile unui arhiepiscop pot fi, într-o mulțime de împrejurări, virtuțile unui șef de Partid. Adoptasem de mii de ori optica aceasta; dar ea cedase mereu în fața îndatoririlor pe care credeam că le am față de Regină. Supeul de la Palatul Regal și hotărîrea de a mă compromite împreună cu publicul, mi-au purificat optica, am îmbrățișat-o cu bucurie și mi-am lăsat destinul în voia mișcărilor gloriei.

La miezul nopții i-am primit în camera mea pe Laigue și Montrésor și le spusei: „Știți că mă tem de apologii; dar o să vedeți că nu mă tem de manifeste. Toată curtea îmi va servi drept martoră pentru felul cum sînt tratat de mai mult de un an la Palatul Regal; publicului îi revine să-mi apere onoarea; dar vor să compromită publicul și mie-mi revine

să-l apăr de oprimare. Nu stăm atît de prost cum credeți, Domnilor, și voi fi, mîine înainte de prînz, stăpînul Parisului". Prietenii mei crezură că mi-am pierdut mințile și ei, care îmi reproșaseră, cred, de cincizeci de ori în fața mea că nu intru în acțiune, îmi dădură acum lecții de moderație. Nu i-am ascultat și am trimis pe loc după Miron, intendent colonel al cartierului Saint-Germain l'Auxerrois, om curajos și de caracter și care se bucura de mult credit în popor. I-am expus starea de lucruri; a fost de părerea mea, mi-a promis să execute tot ce doream. Am stabilit ce era de făcut și el ieși de la mine hotărît să pună oamenii să bată toba și să ia armele la primul ordin pe care-l va primi de la mine.

El găsi, coborînd de la mine, pe un frate al bucătarului său care, fiind condamnat la spînzurătoare și neîndrăznind să se plimbe ziua prin oraș, se plimba destul de des noaptea. Acest om tocmai întîlnise, din întîmplare, pe lîngă locuința lui Miron, doi ofițeri care vorbeau între ei și repetau deseori numele stăpînului fratelui său. El trase cu urechea, ascuns în spatele unei uși și auzi că oamenii aceia (am aflat apoi că erau Veunes, locotenent-colonel al gărzilor și Ruhentel, locotenent la același regiment) discutau despre felul în care trebuiau să intre la Miron prin surprindere, despre locurile unde trebuiau să așeze gărzi, pe elvețieni, pe jandarmi, cavaleria ușoară, ca să se asigure de toată porțiunea între Pont-Neuf și Palatul Regal. Această veste împreună cu ce știam de la mareșalul de Meilleraie ne-a obligat să prevenim răul, dar într-un fel care să nu fie ofensiv, căci nu e nimic mai plin de consecințe în popor decît să-i arăți, chiar atunci cînd ataci, că nu vrei altceva decît să te aperi. Ne-am executat proiectul neașezînd decît haine negre, de burghezi, fără arme, în locurile unde aflasem că se pregăteau să așeze militari, pentru că astfel eram asigurați că nu se va pune mîna pe arme decît cînd se va da ordin. Miron s-a achitat cu atîta înțelepciune și atît de bine de această însărcinare încît s-au adunat mai mult de patru sute de astfel de burghezi adunați în plutoane, cu tot atît de puțin

zgomot și mișcare cît ar fi făcut novicii certozanilor[1] dacă s-ar fi adunat să mediteze.

I-am poruncit lui l'Espinai, despre care v-am mai vorbit în legătură cu afacerile răposatului Domnul Conte, să fie pregătit să ocupe la primul ordin Barrière des Sergents care este vizavi de Saint Honoré și să facă o baricadă contra gărzilor de la Palatul Regal. Și cum Miron ne-a spus că fratele bucătarului său auzise de mai multe ori numele de Porte de Nesle în discuția celor doi ofițeri despre care v-am vorbit, am crezut că nu ar fi nepotrivit să luăm seama, căci ne gîndim că, poate, vroiau să ridice pe cineva pe acolo. Argenteuil, om cît se poate de curajos și de hotărît, se îngriji de acest lucru și se așeză la un sculptor, care locuia în apropiere, cu douăzeci de soldați buni pe care cavalerul de Hermières, care recruta oameni la Paris, i-a împrumutat.

Am adormit după ce am dat aceste ordine și n-am fost deșteptat decît la ora șase de către secretarul lui Miron care a venit să-mi spună că militarii nu apăruseră peste noapte, că nu văzuseră decît cîțiva cavaleri care păreau să fi venit ca să recunoască plutoanele de burghezi și că plecaseră în galop după ce le priviseră puțin; că această mișcare îl făcea să aprecieze ca inutilă precauția pe care o luasem ca să prevenim insulta care ar fi putut fi îndreptată contra civililor; dar că cea care începea să apară la Domnul Cancelar arăta că se plănuia ceva împotriva populației; că se vedeau trecînd încolo și-ncoace surtucuri și că Ondedei se dusese acolo de patru ori în două ore.

Cîtva timp după aceea, portdrapelul soției colonelului Miron a venit să mă anunțe că Cancelarul mergea, cu toată pompa magistraturii, drept la Palat; și Argenteuil a venit să-mi spună că două companii de gărzi elvețiene înaintau din dreptul *faubourg*-ului spre Porte de Nesle. Iată momentul fatal.

Am dat ordine în două cuvinte și au fost executate în două clipe. Miron a dat ordinul de înarmare. Argenteuil, îmbrăcat ca un zidar și cu o riglă în mînă, a tras în elvețieni din flanc, a omorît douăzeci sau treizeci, a luat un drapel, i-a răspîn-

---

[1] Ordin călugăresc.

dit pe ceilalți; Cancelarul, împins din toate părțile, a fugit cu greutate în casa d'O., de la capătul străzii Augustins înspre podul Saint-Michel. Poporul a spart ușile și a intrat cu furie; numai Dumnezeu i-a salvat pe Cancelar și pe episcopul de Meaux. [...]

Mișcarea a fost ca un incendiu subit și violent care s-a răspîndit de la Pont-Neuf în tot orașul. Toată lumea, fără excepție, a pus mîna pe arme. Vedeai copii între cinci și șase ani cu pumnale în mînă; vedeai mame care aduceau ele însele pumnale copiilor. S-au ridicat în Paris mai mult de o mie două sute de baricade în mai puțin de două ore, mărginite de drapele și de toate armele pe care Liga le mai lăsase. În timp ce am fost obligat să ies o clipă să liniștesc o discuție care se iscase, dintr-o neînțelegere, între doi ofițeri din cartier, în strada Neuve-Notre-Dame, am văzut între altele o lance, tîrîtă mai mult decît purtată de un băiețel de opt sau zece ani și care data cu siguranță din războiul trecut cu englezii. Dar am văzut ceva și mai curios: Domnul de Brissac mi-a arătat un grumăjer de argint aurit pe care era gravată figura iacobinului care l-a omorît pe Henric al III-lea, cu următoarea inscripție: „Sfîntul Jacques-Clément". L-am mustrat pe ofițerul care-l purta, am spart grumăjerul cu ciocanul, în public, pe nicovala unui fierar. Toată lumea a strigat: „Trăiască regele!" dar ecoul răspunse: „Jos Mazarin!"

O clipă după ce m-am întors acasă, supraintendentul finanțelor reginei veni și el și îmi porunci și mă conjură, din partea ei, să folosesc toată influența mea ca să potolesc rebeliunea pe care Curtea, după cum vedeți, nu o mai considera un fleac. Am răspuns rece și modest că eforturile pe care le făcusem în ajun mă făcuseră atît de odios poporului că îmi pusesem pielea în joc vrînd numai să ies o clipă; că fusesem obligat să mă retrag în casă, chiar foarte brusc; adăugai, după cum vă închipuiți, respectul, durerea, regretul, supunerea mea.

Parlamentul care se adunase în ziua aceea foarte de dimineață și chiar înainte ca să se fi ajuns la arme, află de mișcare prin țipetele unei mulțimi imense care urla în sala Palatului: „Broussel! Broussel!" și el dă o hotărîre prin care

ordonă că se va merge *in corpore* și cu veșminte la Palatul Regal pentru a da în grijă prizonierii; că se va da un decret împotriva lui Commingues, comandantul gărzii Reginei; că va fi interzis tuturor militarilor, sub pedeapsa cu moartea, să facă asemenea oficii, că se va da o informare contra tuturor celor care dăduseră acest sfat, ca și contra tuturor perturbatorilor liniștii publice. Hotărîrea a fost executată pe loc: Parlamentul ieși cu o sută șaizeci de ofițeri. A fost primit și însoțit pe toate străzile de aclamații și aplauze de necrezut; toate baricadele cădeau în fața lui.

Primul Prezident i-a vorbit Reginei cu toată libertatea pe care i-o dădea starea de lucruri. Îi arătă în mod natural cum în toate împrejurările nu fusese respectat cuvîntul regal; iluziile rușinoase și chiar puerile prin care se eludaseră de mii și mii de ori hotărîrile cele mai utile și chiar cele mai necesare Statului; îi exageră puternic primejdia în care se afla populația prin luarea generală și tumultuoasă a armelor. Regina care nu se temea de nimic, pentru că știa puține lucruri, s-a mîniat și-i spuse pe un ton mai mult dezlănțuit decît mînios: „Știu bine că sînt turburări în oraș, dar o să fiți răspunzători, Domnilor din Parlament, dumneavoastră, soțiile și copiii dumneavoastră." Pronunțînd aceste cuvinte, intră în cămăruța ei cenușie și închise ușa cu putere. [...]

Parlamentul, ieșind de la Palatul Regal și nespunînd nimic poporului de libertatea lui Broussel, nu întîmpină la început decît o tăcere posomorîtă în locul aclamațiilor din trecut. Cînd ajunse la bariera Sergenților, unde se afla prima baricadă, întîmpină murmure pe care le liniști dînd asigurări că Regina îi promisese satisfacție. Amenințările de la cea de a doua baricadă au fost potolite în același fel. La a treia, care se afla la Croix-du-Tiroir, un ucenic grataragiu, înaintînd cu două sute de oameni și, punînd halebarda în burta Primului Prezident, îi spuse: „Întoarce-te, trădătorule; și, dacă nu vrei să fii masacrat tu însuți, adu-mi-l pe Broussel sau pe Mazarin și pe Cancelar ca ostatici." Nu vă îndoiți cred nici de încurcătura, nici de teroarea în care se afla toată asistența; cinci președinți și mai mult de douăzeci de consi-

lieri se aruncară în mulțime ca să scape. Singur Primul Președinte, cel mai curajos om, după părerea mea, care a existat în secolul lui, a rămas ferm și de neclintit[...]; el a păstrat mereu demnitatea magistraturii atît în vorbele sale, cît și în comportarea sa și se-ntoarse la Palatul Regal cu pas măsurat, în focul injuriilor, al amenințărilor, al huiduielilor și al blestemelor.

Acest om avea un fel de elocvență specială: nu făcea uz de interjecții; nu era precis în vorbire, dar se exprima cu atîta forță încît înlocuia toate acestea și era atît de curajos din fire încît nu vorbea niciodată mai bine decît atunci cînd era vreo primejdie. El se depăși pe sine însuși cînd se întoarse la Palatul Regal și toată lumea a fost de acord că i-a mișcat pe toți, cu excepția Reginei care rămase neclintită. MONSIEUR se făcu că vrea să se arunce la picioarele ei; patru sau cinci prințese care tremurau de frică se aruncară efectiv. Cardinalul, căruia un tînăr consilier cu anchetele îi spusese în glumă că ar fi destul de potrivit să se ducă el însuși pe străzi să vadă starea de lucruri, Cardinalul deci, se alătură celei mai mari părți a Curții și scoase cu mare greutate această vorbă din gura Reginei: „Ei bine! Domnilor din Parlament, vedeți ce este potrivit să faceți!“ S-au adunat în același timp în marea galerie; s-a deliberat, s-a deliberat și s-a dat hotărîrea să se mulțumească Reginei pentru libertatea acordată prizonierilor.

Îndată ce s-a dat hotărîrea, s-au expediat scrisorile sigilate și Primul Prezident a arătat poporului copiile ambelor; dar el nu a vrut să părăsească armele pînă cînd n-a văzut efectele. Nici Parlamentul nu a dat o hotărîre de dezarmare pînă cînd nu l-a văzut pe Broussel repus în funcție. A revenit a doua zi sau mai bine spus a fost adus pe brațe de populație cu aclamații nemaipomenite. S-au rupt baricadele, s-au deschis prăvăliile și, în mai puțin de două ore, Parisul a părut mai liniștit decît l-am văzut vreodată în Vinerea mare.

Cînd au fost ridicate baricadele m-am dus la doamna de Guémené care mi-a spus că știa sigur, că Cardinalul credea

că eu eram autorul acestui lucru. Regina a trimis să mă cheme a doua zi de dimineață. Ea m-a tratat cu toată bunătatea și chiar încrederea posibilă. Ea îmi spuse că dacă m-ar fi crezut nu ar fi fost în situația neplăcută în care căzuse; că nu depinsese de bietul Domnul Cardinal ca s-o evite; că el îi spusese mereu că trebuie să aibă încredere în aprecierile mele; că Chavigny era singur vinovat de această nenorocire prin sfaturile lui dăunătoare pe care le ascultase mai mult decît pe cele ale Domnului Cardinal: „Dar, Doamne, adăugă ea deodată, n-ai să-l ciomăgești pe acest mizerabil de Bautru care a fost atît de lipsit de respect față de dumneata? Era cît pe-aci, alaltăieri seară, ca Domnul Cardinal s-o facă." Am primit toate acestea cu ceva mai puțină sinceritate decît respect. Ea mi-a poruncit apoi să mă duc să-l consolez și ca să hotărăsc cu el ce trebuia făcut ca să liniștim spiritele.

N-am făcut, după cum vă închipuiți, nici o obiecție. El m-a sărutat cu o afecțiune pe care nu vi-o pot descrie. Eu singur eram om de caracter; toți ceilalți nu erau decît niște nemernici lingușitori care influențaseră Regina în ciuda sfaturilor lui și alor mele. Mi-a declarat că nu mai vroia să facă nimic fără să mă consulte. Mi-a arătat telegramele din străinătate. În sfîrșit îmi spuse atîtea platitudini încît acel de treabă Broussel, chemat și el, și care intrase în cameră puțin după mine, pufni în rîs cînd ieși, așa simplu cum era — într-adevăr pînă la nevinovăție — și-mi strecură aceste cuvinte la ureche: „Nu este decît un caraghios".[...]

septembrie 1648

[...] Regina care credea că perioada de suspendare a activității Parlamentului va produce o destindere a spiritelor și, care din acest motiv îl asigurase pe mai marele negustorilor că zvonurile care se răspîndiseră, că s-ar dori scoaterea Regelui din Paris erau false, Regina deci, își pierdu răbdarea și-l luă pe Rege la Ruel. Am fost convins că vroia

să surprindă Parisul, care a fost într-adevăr mirat de plecarea Regelui; și am constatat chiar, a doua zi de dimineață, că mințile cele mai înfierbîntate ale Parlamentului erau uimite. Ceea ce spori uimirea a fost vestea, sosită în același timp, că Erlac trecuse rîul Somme cu patru mii de nemți și, cum în mișcările populare o veste proastă nu vine niciodată singură, au sosit vreo cinci șase de același fel care m-au făcut să-mi dau seama că mi-ar fi mai greu să susțin spiritele decît îmi fusese să le rețin. [...][1]

Se discutară aproape toate punctele care fuseseră propuse și Domnii prinți cedară asupra multora cu ușurință. Primul Prezident care se plînsese de întemnițarea Domnului de Chavigny, provocă un protest considerabil, pentru că — la răspunsul care i se dădu că Chavigny nefăcînd parte din corpul Parlamentului, acest lucru nu privea cîtuși de puțin Compania — el spuse că regulamentele prevedeau ca nimeni să nu fie închis mai mult de douăzeci și patru de ore fără să fie interogat. MONSIEUR protestă vehement pretinzînd că acest lucru ar limita prea mult autoritatea regală. Viole îl susținu cu vigoare; deputații în corp se menținură pe poziție și fură lăudați cînd își dădură a doua zi raportul la Parlament; și lucrul fu susținut atît de tare și de ferm încît Regina fu obligată să consimtă să se menționeze în declarație că nu se va putea reține nimeni, chiar și o persoană privată, în tot Regatul mai mult de trei zile în închisoare fără ca să fie interogat. Această clauză obligă Curtea să-l elibereze pe Chavigny pentru care nu erau motive ca să fie interogat cu toate formele respective.

Această chestiune, numită de siguranță publică, aproape singura care a fost foarte controversată, ministerul neputîndu-se hotărî să se constrîngă la o condiție atît de contrară practicii sale și Parlamentului nefiindu-i mai ușor să renunțe la o veche rînduială admisă de către regii noștri la cererea statelor generale. [...]

---

[1] Datorită lui Condé care se întoarse de la Lens, Parlamentul putea trimite la Saint-Germain, unde se afla Curtea, deputați care să propună într-o conferință reforme de Stat.

Parlamentul hotărî, la 2 al lui februarie, să se adune ca să vegheze la executarea declarației, care, pretindea el că nu fusese respectată, în special în ultimele opt sau zece zile, în toate punctele sale; și Regina se hotărî să-l scoată pe Rege de la Paris la ora patru dimineața, de Bobotează, împreună cu toată curtea. [...][1]

În conversația pe care am avut-o cu Domnul Prinț[2], îmi spuse de două sau de trei ori, cu mînie, că o să-i arate Parlamentului, dacă o să continue să procedeze cum se obișnuise, că lucrurile nu stăteau cum credea el și că nu i-ar fi greu să-l recheme la ordine. Ca să vă spun drept nu am fost supărat să aud această ieșire ca să știu cam ce gîndea curtea; totuși el nu-mi vorbi chiar pe față; dar înțelesei, destul ca să-mi întăresc părerea, că începea să-și reia primele proiecte de a ataca Parisul. Ca să mă lămuresc și mai bine îi spusei Domnului Prinț că s-ar putea foarte bine ca Domnul Cardinal să se înșele în măsurile lui și că Parisul va fi o bucată greu de digerat; la care îmi răspunse cu mînie: „N-o să-l luăm ca Dunkerque-ul, minîndu-l și atacîndu-l, ci numai dacă pîinea de la Gonesse[3] i-ar lipsi o săptămînă". Am băgat la cap și i-am răspuns, nu atît ca să aflu mai mult, cît pentru ca să pot ieși din discuție, că tentativa de a închide trecerea pîinii de la Gonesse ar putea să prezinte dificultăți. „Care? reluă el brusc; o să iasă burghezii să se bată? — Nu ar fi o bătălie grea, Domnule, dacă nu ar fi decît ei", îi răspunsei: „Cine va mai fi cu ei? reluă el; dumneata care vorbești, ai să fii? — Ar fi semn rău, îi răspunsei: ar mirosi tare a procesiune a Ligii." Se gîndi puțin, apoi îmi spuse: „Să nu glumim; ai fi destul de nebun ca să treci de partea unor astfel de oameni? — Sînt cît se poate de nebun, îi răspunsei; o știți, domnule, și că sînt pe deasupra vicarul Parisului și prin urmare legat atît prin onoare cît și prin interes de conservarea lui. Voi servi toată viața pe Alteța Voastră în tot ce nu va avea legătură cu acest lucru." Am văzut bine că

[1] În continuare, Retz îi cere lui Condé să se alăture Parlamentului pentru a împiedica plecarea Regelui.

[2] E vorba de Condé.

[3] Orășel industrial în apropiere de Paris.

domnul Prinț a fost tulburat de această declarație; dar se abținu și îmi spuse întocmai așa: „Dacă ai să intri într-o afacere încurcată, am să te plîng; dar n-am să am motiv să mă plîng de dumneata. Dar nici dumneata să nu te plîngi de mine și se cade să-mi fii martor că Parlamentul m-a dezlegat prin purtarea lui de tot ce le-am promis lui Longueil și lui Broussel". Îmi dădu apoi multe dovezi de simpatie. S-a oferit să mă împace cu Curtea. L-am asigurat de ascultarea și de zelul meu în tot ceea ce nu se va opune promisiunilor pe care știa că le făcusem. L-am convins că era imposibil să mă degajez de ele și am ieșit din casa familiei de Condé într-o stare de agitație pe care vi-o puteți închipui.

Îndată ce Domnul Prinț fu arestat, domnul de Bouteville, care este în momentul de față domnul de Luxembourg, trecu în viteză călare, pe podul Notre-Dame strigînd poporului că fusese ridicat domnul de Beaufort. Populația puse mîna pe arme [...].

Regina a trimis imediat după aceea o scrisoare a Regelui către Parlament prin care explica motivele detențiunii domnului Prinț care nu erau nici puternice, nici bine nuanțate. Noi primirăm o hotărîre de grațiere; am mers la Palatul Regal unde curtenii gură-cască mă mirară mai mult decît gură-cască burghezi. Ei se urcaseră pe toate băncile camerelor, care fuseseră aduse ca la predică.

Se publică, după cîteva zile, o amnistie pentru tot ce se făcuse și se spusese în Paris în timpul adunării rentierilor.[...]

Acest calm nu putea totuși să se numească așa decît în comparație cu trecutul; căci se aprindeau focare în multe părți. Mareșalul de Brézé, om foarte puțin merituos, se mirase de prima declarație care fusese înregistrată la Parlament și trimise pe cineva la Rege să-l asigure de credința lui; și du Mont, care știți că este omul Domnului Prinț și care comanda sub conducerea lui în orășelul Daumur, crezu că este o datorie de onoare să nu părăsească interesele doamnei Prințese, fiica stăpînului său și se declară pentru partid[1], în speranța

[1] Pentru frondă.

că domnul de La Rochefoucauld, care sub pretextul funeraliilor tatălui său convocase o mare adunare de nobili, îl va ajuta. Neluînd orașul Loudun pe care plănuia să-l cucerească, și nobilii risipindu-se, du Mont predă orașul lui Commingues căruia Regina îi încredințase guvernarea lui.[...]

Știu că vă plac portretele și de aceea mi-a părut rău că nu v-am putut oferi pînă acum nici unul decît din profil și deci foarte imperfect. Mi se părea că nu este suficientă lumină în acest vestibul[1] din care ați ieșit și în care nu ați văzut decît schițe ale preliminariilor războiului civil. Iată acum galeria în care figurile vă vor apărea în propria lor perspectivă și în care vă voi prezenta tablourile personajelor pe care le veți vedea apoi în acțiune. Veți aprecia prin particularitățile lor, pe care le veți putea urmări mai tîrziu dacă am sesizat bine ideea. Iată portretul Reginei cu care se cuvine să încep.

PORTRETUL REGINEI

Regina avea mai mult decît oricare persoană[...] acest gest de spirit care îi era necesar ca să nu pară proastă celor care nu o cunoșteau. Era mai degrabă acră decît mîndră, mai degrabă semeață decît măreață, avea mai degrabă maniere decît fond, mai mult nepricepere în folosirea banilor decît generozitate, era mai degrabă nervoasă decît interesată, mai degrabă interesată decît dezinteresată, mai degrabă atașată decît pasionată, mai degrabă dură decît mîndră, își amintea mai degrabă de insulte decît de binefaceri, avea mai degrabă intenția să fie cucernică decît adevărată cucernicie, era mai degrabă încăpățînată decît fermă și mai degrabă incapabilă decît toate cele de mai sus.

[1] Metaforă pentru preambul.

PORTRETUL DUCELUI DE ORLÉANS

Dl. duce de Orléans avea în afară de curaj tot ceea ce e necesar unui om de lume; dar cum nu avea nimic, fără excepții, din tot ceea ce poate da distincție unui om mare, nu găsea nici o resursă în el însuși pentru a-i compensa, sau măcar susține slăbiciunea. Cum aceasta domnea în sufletul lui prin teamă și în mintea sa prin nehotărîre, ea murdări întregul curs al vieții sale. El se amestecă în toate intrigile pentru că nu avea puterea să reziste celor care îl antrenau în interesul lor; el ieși întotdeauna compromis pentru că nu avea curajul să se mențină pe o poziție. Această umbră a estompat în personalitatea lui încă din tinerețe, toate culorile, chiar și cele mai vii și mai vesele, care ar fi trebuit să strălucească în chip firesc într-un spirit frumos și luminat. [...]

PORTRETUL PRINȚULUI DE CONDÉ

Prințul s-a născut comandant de oști, ceea ce nu i s-a întîmplat de cînd e lumea decît lui, lui Cezar și lui Spinola. Cu primul este egal; pe cel de al doilea l-a depășit. Vitejia nu este cea mai importantă trăsătură a caracterului său. Natura i-a hărăzit o înțelepciune pe măsura curajului său. Averea a lăsat-o însă pe planul al doilea, în acest secol de războaie. Nașterea, sau mai curînd educația pe care a primit-o [...] i-a limitat însă prea mult înțelepciunea. Nu a făcut însă cunoștință decît prea tîrziu cu marile principii generale, acelea care fac și formează ceea ce se numește spiritul de continuitate, nu a avut timp pentru a le deprinde el însuși, deoarece a asistat, încă din tinerețe, la eșecul neprevăzut al marilor afaceri și a fost obișnuit să fie fericit. Acest defect a făcut ca, avînd sufletul cel mai puțin rău din lume, să facă totuși nedreptăți, avînd caracterul lui Alexandru, nu a fost totuși scutit, ca și el, de slăbiciuni, avînd o înțelepciune desăvîrșită, a comis totuși imprudențe,

avînd toate calitățile lui François de Guise, nu a servit totuși statul, în anumite împrejurări, așa de bine cum s-ar fi cuvenit. [...]

PORTRETUL DUCELUI DE BOUILLON

Dl. de Bouillon avea o valoare verificată și o judecată profundă. Sînt convins, după cîte am văzut eu din conduita sa, că i s-a făcut o nedreptate atunci cînd i s-a denigrat integritatea. Nu știu dacă nu i s-a exagerat întrucîtva valoarea, atribuindu-i-se capacitatea de a îndeplini toate lucrurile mari pe care nu le-a făcut.

PORTRETUL VICONTELUI DE TURENNE

Dl. de Turenne a avut, încă din tinerețe, toate calitățile, iar pe cele mari le-a dobîndit destul de timpuriu. Nu i-a lipsit nici una, afară de cele la care nu s-a gîndit. Avea aproape toate virtuțile ca și înnăscute; nu a strălucit în nici una. S-a crezut că era mai capabil de a fi în fruntea unei armate decît a unui partid, și eu împărtășesc această părere, pentru că nu era întreprinzător de felul lui. Dar totuși, cine poate ști? A avut în toate, ca și în vorbire, anumite nebulozități, care nu s-au dezvăluit decît ocazional, dar întotdeauna spre gloria sa. [...]

PORTRETUL PRINȚULUI DE CONTI

Îl uitam aproape pe prințul de Conti, ceea ce este un semn bun pentru un șef de partid. Nu cred să vi-l pot descrie mai bine decît spunîndu-vă că acest șef de partid era un zero, care nu se înmulțea decît pentru că era prinț de sînge. Iată în ce privește latura publică. Cît despre cea

particulară, răutatea făcea în el ceea ce slăbiciunea făcea în dl. duce d'Orléans. Ea inunda toate celelalte calități, care nu erau de altfel decît mediocre și toate împănate cu slăbiciune. [...]

PORTRETUL DUCESEI DE LONGUEVILLE

Doamna de Longueville are desigur multă înțelepciune, însă ea are în mai mare măsură finețe și un fel al ei de a fi. Capacitatea ei, care nu a fost însă ajutată de lenevia ei, nu s-a manifestat în afacerile în care au angrenat-o ura contra Prințului şi în care au menținut-o intrigile amoroase. Avea o moliciune în purtări, care i le făcea mai strălucitoare chiar decît unele purtări mai frumoase. Avea o moliciune pînă şi în spirit, care avea farmecul ei, pentru că avea treziri luminoase și surprinzătoare. Ar fi avut puține defecte dacă intrigile amoroase nu i le-ar fi sporit. Cum caracterul ei pasionat a obligat-o să lase abilitatea pe planul al doilea, din eroina unui mare partid ea deveni aventuriera acestuia. [...]

PORTRETUL DUCESEI DE CHEVREUSE

Doamna de Chevreuse nu mai avea nici urme de frumusețe atunci cînd am cunoscut-o. Nu am mai cunoscut pe altcineva la care agerimea să fi suplinit judecata. Ea îi dădea, chiar foarte des, ieșiri atît de strălucite încît acestea păreau fulgere, și atît de înțelepte că ele n-ar fi fost dezavuate de oamenii cei mai mari din toate secolele. Acest merit nu a fost însă decît ocazional. Dacă ar fi trăit într-un secol în care nu ar fi existat complicații, ea nici nu și-ar fi închipuit că el ar fi putut exista. Dacă stareţul ordinului de Chartreux i-ar fi plăcut, ar fi devenit anahoret convins. Dl. de Lorraine, care s-a atașat de ea, o lansă în afaceri. Ducele de Buckingam și contele de Holland o menținură în ele; Dl. de

Châteauneuf o făcu să se amuze cu ele. Ea se lăsă antrenată în ele pentru că se lăsa antrenată în tot ceea ce îi plăcea celui pe care îl iubea. Ea iubea fără a alege și numai pentru că trebuia să iubească pe cineva. Nici nu era măcar greu să-i dai amantul pe care voiai, dar de îndată ce avea un amant, îl iubea numai pe el și îi era credincioasă. Ne-a mărturisit, Doamnei de Rhodes și mie, că printr-un capriciu, spunea ea, al soartei, nu iubise niciodată cel mai mult pe cei pe care îi stimase cel mai mult, cu excepția totuși, adăuga ea, a bietului Buckingam. Devotamentul pentru obiectul pasiunii sale, se poate spune eterne, deși schimbătoare, nu o oprea ca un capriciu să-i ceară o variație; dar ea revenea întotdeauna cu elanuri socotite agreabile. Niciodată cineva nu a neglijat mai mult pericolele și niciodată o femeie n-a disprețuit mai mult scrupulele și îndatoririle; ea nu recunoștea decît pe cea de a place amantului ei.

[...] Regele plecă în călătorie în Guienne în primele zile ale lui iulie și Domnul cardinal de Mazarin a avut satisfacția să audă, cu puțin înainte de plecare, că zvonul acestei călătorii produsese dinainte tot ceea ce i se prevestise: că parlamentul din Bordeaux fusese de acord cu uniunea cu Domnii Prinți și că trimisese un deputat la parlamentul din Paris; că acest deputat avea ordin să nu vadă nici pe Rege nici pe miniștrii; că Domnii de la La Force și de Saint-Simon erau pe punctul să se răscoale. Uimirea Cardinalului a fost mare [...]. MONSIEUR a rămas la Paris cu comandamentul; curtea i l-a lăsat pe Domnul le Tellier ca supraveghetor. Domnul ministru al Justiției de Châteauneuf intra la consiliu: mi s-a oferit un loc, nu am găsit cu cale să accept, cum puteți să vă închipuiți; și toată lumea, fără excepție, a fost foarte încurcată, pentru că am rămas toți într-o situație în care era greu să nu te miști dintr-o parte sau dintr-alta la tot pasul. O să aflați detalii după ce am să vă spun cîteva cuvinte despre călătoria în Guienne.

Îndată ce Regele a fost în apropiere, Domnul de Saint-Simon, guvernatorul orașului Blaie, unde avuseseră loc mișcări, veni la Curte; și Domnul de La Force cu care tratase

şi Domnul de Bouillon, rămase în inacţiune; dar Daugnon, care comanda în Bronage şi care-şi datora întreaga carieră răposatului duce de Brézé, s-a scuzat sub pretext că avea gută. Deputaţii parlamentului din Bordeaux ieşiră înaintea curţii de Libourne. Li se comandă de sus să-şi deschidă porţile, ca să-l primească pe Rege cu toate trupele lui. Ei răspunseră că unul din privilegiile lor era să apere persoana Regelui cînd erau în oraşul lor. Mareşalul de la Meilleraie înaintă între Dordonia şi Garona. El luă castelul Vaire unde Richon comanda trei sute de oameni pentru bordelezi şi Cardinalul dădu ordin să se ia Libourne, la o sută de paşi de reşedinţa Regelui. Domnul de Bouillon porunci să fie luat prizonier, ca represalii, Canolle, ofiţer în armata Domnului de la Meilleraie. El atacă apoi insula Saint-Georges, care nu a prea fost apărată de la Mothe de Las şi unde cavalerul de la Valette a fost rănit de moarte. El asaltă apoi Bordeaux în bună regulă; el cuceri după o mare bătălie cartierul Saint-Surin, unde Saint-Mesgrain şi Roquelaure, care erau locotenenţi generali în armata Regelui, făcură faţă foarte bună. Domnul de Bouillon nu uită nimic din tot ce puteai aştepta de la un politician înţelept şi de la un mare căpitan. Domnul de La Rochefoucauld îşi semnală curajul în tot cursul asediului (...); dar cel mai slab a trebuit în cele din urmă să cedeze. Parlamentul şi poporul, nevăzînd ajutoarele care trebuiau să sosească din Spania, care manifestă în această împrejurare destulă slăbiciune, îi obligară pe militari să capituleze sau, mai bine zis, să încheie o pace mai mult decît o capitulare, cum o să şi vedeţi, căci Regele nu a intrat în Bordeaux. Gourville, care se duse din partea asediaţilor la Curtea care înaintase la Bourg, şi deputaţii Parlamentului au căzut de acord asupra acestor condiţiuni: o amnistie generală să fie acordată tuturor celor care luaseră armele şi negociaseră cu Spania, fără nici o excepţie; tuturor militarilor să li se dea drumul cu excepţia celor pe care va voi Regele să-i reţină în solda lui; Doamna Prinţesă cu Domnul Duce să rămînă fie în Anjou, fie într-una din casele sale, sau la Mouron, după voia sa, cu condiţia ca, dacă ea alegea Mouron care era fortificat, să nu poată ţine mai mult de două sute de infanterişti

și șaizeci de cai, și ca Domnul d'Epernon să fie revocat din funcția de guvernator al Guiennei și să fie înlocuit. Doamna Prințesă se întîlni cu Regele și Regina și în această întrevedere Domnii de Bouillon și de La Rochefoucauld discutară mult cu Domnul Cardinal. [...]

Acest calm al Parlamentului nu era atît de desăvîrșit încît să nu fie în sînul lui mai multă agitație decît era nevoie ca niște oameni înțelepți să-și dea seama că nu va dura multă vreme. Ba dădea o hotărîre să fie interogați prizonierii de stat care se aflau la Bastilia; ba se auzeau ieșind din rîndurile lui ca un vîrtej de voci care părea amestecat cu fulgere și trăsnete împotriva numelui de Mazarin; ba se plîngea de risipire a fondurilor destinate rentelor. Ne era desigur greu să parăm loviturile; și ar fi fost imposibil să rezistăm împotriva valurilor dacă nu ar fi sosit noua pace de la Bordeaux. Ea a fost încheiată la Bordeaux, în prima zi a lui octombrie 1650. Mensnier și Bitault, deputați ai Parlamentului de la Paris o făcură cunoscută Companiei printr-o scrisoare care a fost citită în ziua de 11. Această veste îi abătu mult pe partizanii Domnului Prinț: ei aproape că nu mai îndrăzniră să deschidă gura și adunările camerelor încetară din această zi, a 11-a a lui octombrie, spre a nu fi reluate decît după sfîntul Martin. Știrea de la Bordeaux a făcut să nu mai fie propusă continuarea lucrărilor Parlamentului în timpul vacanțelor, ceea ce ar fi fost cu siguranță admis în unanimitate și fără acest considerent.

Zgîrcenia dezgustătoare și infamă a lui Ondedei întreținu focul care mocnea sub cenușă. Montreuil, secretarul Domnului Prinț de Conti mi se pare sau poate a Domnului Prinț, nu-mi amintesc exact, și care era unul din cei mai frumoși băieți din cîți am cunoscut vreodată, adună, prin zelul și hărnicia lui, toți slujitorii Domnului Prinț care se aflau la Paris, constitui un corp invizibil, care este deseori, în acest fel de lucruri, mai de temut decît batalioanele. Cum eram foarte bine informat de aceste mișcări, am informat Curtea destul de devreme, ea nu dădu nici un ordin. Am fost surprins, într-atît încît am crezut destul de multă vreme că Cardinalul știa mai multe decît mine, și că-l cumpărase.

Cum mă împăcasem cu Domnul Prinț, Montreuil, care activa în fiecare zi sau mai bine zis în fiecare noapte cu mine, îmi spuse că el însuși îl cumpărase pe Ondedei, dîndu-i o mie de scuzi pe an, ca să nu fie gonit de la Paris. El i-a servit minunat pe Domnii Prinți și activitatea lui, condusă de comportarea Doamnei Palatine și susținută de Arnauld, de Viole și de Croissi, menținu în continuare în Paris o drojdie de disensiuni pe care nu e niciodată înțelept să le suporți. Mi-am dat chiar seama, în timpul acela, că numele mari, deși destul de găunoase și chiar goale, sînt mereu primejdioase în asemenea împrejurări. Domnul de Nemours nu reprezenta nimic din punctul de vedere ale capacității: ceea ce nu înseamnă că nu a făcut pe eroul și în anumite împrejurări ne-a incomodat. *Frondeur*-ii nu puteau să dea peste cap acest complot decît prin violență lucru ce nu se cade unor persoane particulare și exemplul celor ce se întîmplaseră la Renard mă lecuise de așa ceva. [...]

Regele nu a stat decît zece zile în Guienne după pace; și Domnul Cardinal, plin de înfrîngerea sau, mai bine zis de pacificarea acestei provincii nu se mai gîndi decît să-și încununeze triumful prin pedepsirea Frondeur-ilor, care se serviseră, cum spunea el, de lipsa Regelui ca să-l îndepărteze pe MONSIEUR din slujba lui, ca să favorizeze revolta de la Bordeaux, ca să uneltească spre a se servi de persoana Domnilor Prinți. Iată ce afișa el la curte; el îi transmitea, în același timp, Palatinei, că avea oroare de ura pe care o hrăneam împotriva Domnului Prinț, și că-l puneam să facă, în fiecare zi, propuneri în ce-l privește, care erau nedemne nu numai de o față bisericească, dar și de un creștin. El îi strecura, în clipa următoare, lui MONSIEUR, prin intermediul lui Beloi, care îi era devotat deși era servitorul lui MONSIEUR, că îi făceam avansuri spre a relua relațiile cu curtea; dar că ea nu putea avea nici o încredere în mine căci știa foarte bine că tratam, de dimineață pînă seara, cu partizanii Domnului Prinț. Eram informat chiar înainte ca pacea să fi fost restabilită la Bordeaux, că niciodată Cardinalul nu uita să-mi mulțumească în acest fel de ceea ce făcusem, în lipsa curții, pentru Regină, cu o ardoare nemaipo-

menită și (adevărul mă obligă s-o spun) cu o sinceritate fără seamăn. Nu vorbesc de primejdia pe care cred că am înfruntat-o, de două ori pe zi, mai mare decît în bătălii. Gîndiți-vă, vă rog, ce însemna pentru mine să înfrunt invidia și ura unui nume atît de odios ca cel al lui Mazarin, într-un oraș în care acesta uneltea tot timpul să mă compromită pe lîngă un prinț ale cărui principale calități erau să se teamă tot timpul și să nu aibă încredere în mine și cu niște oameni care nu mai știau ce să facă pentru a mă ruina, sau a căror capricii le dictau aceeași purtare ca și cum ar fi avut această intenție. Am trecut, fără să șovăi, în tot timpul asediului din Bordeaux peste aceste considerații, mi-am făcut un scut din datoria mea; și pot să vă spun, cu tot adevărul, că nu am făcut un pas care să nu fie ceea ce se numește al unui bun cetățean. Acest gînd pe care mi-l pusesem în minte, și aversiunea crîncenă pe care o aveam pentru tot ceea ce se apropia de inconstanță, m-ar fi dus, cred, încetul cu-ncetul, spre prăpastie dacă nu i-ar fi venit poftă Domnului cardinal Mazarin să mă smulgă din ea, cu forța parcă, și să mă arunce, fără voia mea, în cea a dezbinării. Excesele de limbaj la care s-a dedat după pacea de la Bordeaux și în care nu avea nici o reținere mi-au fost redate din mai multe surse. Doamna de Lesdiguiere mi-a arătat o scrisoare a Domnului mareșal de Villeroi prin care-i spunea că aș face foarte cuminte să mă retrag și să nu aștept întoarcerea Regelui. Marele Decan al negustorilor îmi scrise același lucru. Nu mai era un secret, și, îndată ce un lucru de acest fel nu mai îmbracă forma secretului, el este iremediabil. [...]

Culmea ghinionului era că aveam de-a face cu MONSIEUR care era unul din oamenii cei mai slabi și în același timp cei mai bănuitori și cei mai ascunși. Numai experiența te poate face să concepi în ce măsură unirea acestor două calități într-un singur om poate face ca relațiile cu el să fie dificile și spinoase. Cum eram foarte hotărît să nu mă retrag decît în înțelegere cu toți cei cu care eram unit, am fost foarte mulțumit să pot discuta pe larg cu ei; și toți, din diferite interese, au ajuns la aceeași concluzie care totuși le-a fost inspirată foarte fin și abil de Canmartin. De multă

vreme combătea el încăpățînarea pe care o aveam de a nu voi să mă gîndesc la purpură[1] și îmi spusese de mai multe ori că declarația pe care o făcusem pe această temă fusese mai mult decît susținută de dezinteresul pe care îl manifestasem în atîtea și atîtea împrejurări; că ea nu trebuia și nu putea să aibă loc, cel mult, decît pentru perioada luptelor din Paris pe care probabil că mă întemeiam din moment ce vorbeam și acționam astfel; că nu mai era vorba de așa ceva, că nu mai era vorba de apărarea Parisului, că nu mai era vorba de sîngele poporului, că cearta care izbucnise în acest moment în Stat era numai o intrigă de cabinet între un prinț de sînge și un ministru și că reputația care, în prima afacere, ar consta în dezinteres, aici ar consta în șiretenie; că aveam alt motiv să trec drept un om prost sau un om șiret, că Domnul Prinț mă jignise profund prin acuzația pe care o inventase împotriva mea [...]; că vedeam, din purtarea Cardinalului față de mine că era tot atît de jignit de serviciile pe care le făceam Reginei cît fusese de cele pe care le făcusem Parlamentului; că aceste considerente trebuiau să mă facă să înțeleg că era necesar să mă gîndesc să mă adăpostesc de mînia unui prinț și de gelozia unui ministru care puteau în fiece clipă să se unească; că numai toca de cardinal puteau să mă așeze la un rang egal cu unul și cu celălalt și că mitra Parisului nu putea, cu toate briliantele ei să facă acest efect, necesar totuși ca să te susții, mai cu seamă în timpurile calme, împotriva celor cărora superioritatea în rang le dă aproape mereu tot atîta considerație și tot atîta forță cît și pompă și strălucire. [...]

Doamna de Chevreuse spuse Reginei și lui Mazarin tot ce văzuse în purtarea mea în timpul absenței Regelui și ceea ce văzuse erau desigur nenumăratele servicii considerabile pe care le făcusem Reginei. Ea se opri apoi asupra nedreptăților care mi se făcuseră mereu, asupra disprețului care mi se arătase uneori și asupra justificatelor motive de neîncredere pe care nu puteam să nu o am la tot pasul. Ea ajunse la necesitatea de a le înlătura și la imposibilitatea de a reuși

[1] E vorba de haina de purpură, de cardinal, demnitate la care Retz năzuia.

altfel decît prin tocă. Regina s-a supărat, Cardinalul nu a refuzat pentru că-mi oferise prea des acest lucru, dar propunînd să se amîne, a argumentat că demnitatea unui mare monarh cere să nu-l forțezi niciodată. MONSIEUR susținu spusele Doamnei de Chevreuse, și-l zdruncină, cel puțin în aparență, pe Mazarin care a vrut să arate, cel puțin în vorbe, respectul și considerația pe care o avea pentru el. [...] Cardinalul propuse ca să se discute chestiunea în Consiliu și își încheie propunerea printr-o rugăminte foarte smerită făcută Reginei, să fie de acord cu cererea Domnului Duce de Orléans și cu ceea ce meritele și serviciile Domnului vicar cereau cu mai multă insistență: au fost propriile lui cuvinte. Ele mi-au fost spuse de sus și cu o fermitate pe care nu o întîlnești deseori în consilii atunci cînd este vorba să combați părerile primilor miniștri. Le Tellier și Servien se mulțumiră să nu-l aprobe; dar în ce privește ministrul de justiție, el pierdu orice urmă de respect: l-a acuzat de prevaricațiune și de slăbiciune, îngenunche în fața Reginei ca s-o implore, în numele Regelui, fiul ei, să nu permită printr-un exemplu pe care l-a calificat drept funest, insolența unui supus care vroia să smulgă favoruri cu sabia în mînă. Regina s-a emoționat, bietul Domn Cardinal i-a fost rușine de slăbiciunea lui și de prea marea sa bunătate, iar Doamna de Chevreuse și Largue recunoscură în fine că nu mă înșelasem și că fuseseră cumplit păcăliți. Este adevărat că, în ce mă privește, oferisem o ocazie foarte frumoasă și foarte naturală. Am făcut multe prostii în viața mea; aceasta este, după părerea mea, cea mai însemnată.

Am observat de mai multe ori că, atunci cînd oamenii au șovăit multă vreme să întreprindă un lucru din teama că nu vor reuși, impresia pe care le-o lasă această teamă îi face, de obicei, să se grăbească în dirijarea acțiunilor lor. Este întocmai ceea ce mi s-a întîmplat. Mă hotărîsem foarte greu să pretind titlul de cardinal pentru că această pretenție, fără certitudinea succesului, mi se părea sub demnitatea mea. Îndată ce mi s-a făcut propunerea, această idee îmi impuse, ca să zic așa, să mă năpustesc asupra propunerii, de teamă să nu rămîn prea multă vreme în această stare, și în

loc s-o las pe Doamna de Chevreuse să acționeze pe lîngă le Tellier, așa cum ne înțelesesem, i-am vorbit eu însumi două sau trei zile după aceea și i-am spus familiar și prietenește că îmi părea foarte rău că sînt pus, împotriva voinței mele, într-o situație în care nu mai puteam fi decît șef de partid sau cardinal, și că îi revenea Domnului Mazarin să aleagă. Domnul le Tellier reproduse fidel acest aforism care servi drept temă Domnului ministru de justiție. Trebuia fără îndoială s-o lase pentru altcineva după datoria pe care o avea față de mine, după obligația pe care și-o luase fără voia mea. Dar mărturisesc că fusesem și eu foarte zăpăcit să intru în asemenea tratative.

Cardinalul se întoarse, puțin timp după aceea, la Paris cu Regele. El oferi pentru mine Doamnei de Chevreuse, lui Orkan, lui Saint-Lucien, plata datoriilor mele, titlul de Preot al Curții și n-a depins de ea și de Laigue ca să mă hotărăsc. Aș fi refuzat dacă ar fi adăugat douăsprezece titluri de cardinal. Eram obligat și de MONSIEUR care renunțase la ideea să ridice o față bisericească împotriva alteia: la Fontainebleau găsise că era imposibil să scindeze cabinetul și să obțină de la Mazarin titlul de cardinal pentru mine; așadar, MONSIEUR luase hotărîrea să-i scoată din închisoare pe Domnii Prinți. Toată lumea a crezut că am reușit cu greu să-i inspir această idee și lumea s-a înșelat. De mult observasem la el veleități. V-am semnalat din cînd în cînd anumite vorbe pe care le remarcasem și care mă făceau să apreciez că buna purtare ne impunea chiar să acordăm o atenție deosebită mișcărilor lui. Dar este adevărat că aceste veleități ar fi rămas multă vreme fără rezultat și sterile dacă nu le-aș fi cultivat și încălzit. Mai este adevărat că nu le arbora decît în cel mai rău caz, pentru că se temea firește de Domnul Prinț, și se considera ofensat și oarecum superior, fără posibilitate de comparație în ce privește gloria, curajul, geniul; ceea ce îl făcea să piardă sau cel puțin să lase de-o parte aceste veleități de îndată ce întrevedea vreun alt mijloc să iasă din încurcătură [...]. Caumartin, care cunoștea sentimentele lui și în această privință și care știa de altfel că era foarte sătul de războiul civil și că se temea mult de el, se

folosi cu mare dibăcie de aceste cunoştinţe ca să-i propună avansarea mea ca o cale de mijloc între acordarea titlului de Cardinal şi reînnoirea sciziunii. MONSIEUR o primi cu plăcere pentru că a crezut că nu va fi decît o intrigă de cabinet care va putea fi folosită în urmă după cum va fi nevoie. Îndată ce văzu că Cardinalul a închis această portiţă el nu şovăi în ce priveşte libertatea Domnilor Prinţi. Sînt de acord că aşa cum toţi oamenii care sînt nehotărîţi din fire îşi aleg greu mijloacele, deşi sînt fixaţi asupra scopului, ar fi durat mult pînă cînd ar fi pus hotărîrea lui în practică dacă nu i-aş fi deschis şi uşurat drumul. Am să vă relatez acest detaliu după ce am să vă vorbesc de două aventuri destul de ciudate pe care le-am avut în vremea aceea.

Cînd Domnul Cardinal Mazarin s-a întors la Paris nu s-a mai gîndit decît să scindeze Fronda şi comportarea Doamnei de Chevreuse îi dădea destule speranţe; căci, deşi ştia foarte bine că ar fi fost pierdută dacă se despărţea de mine şi din acest motiv era foarte hotărîtă să nu o facă, ea nu înceta să aibă grijă să se aibă bine cu Curtea, pentru orice eventualitate, şi s-o lase că creadă că nu era în legături cu mine, atît prin ea însăşi cît prin încăpăţînarea Domnişoarei fiicei sale. Cardinalul era convins că relaţiile mele cu MONSIEUR s-ar răci mult dacă m-ar îndepărta de Doamna de Chevreuse pentru care, este drept, acesta avea o înclinaţie naturală; el socoti că ar fi în avantajul lui dacă ar putea să-mi strice relaţiile cu Domnişoara de Chevreuse şi el se gîndi că nu există un mijloc mai sigur decît să intervină un rival care să-i fie mai pe plac. Cred că v-am mai spus în primul volum de tentativa pe care a făcut-o prin Domnul de Candale. El şi-a închipuit că ar reuşi mai bine cu Domnul d'Aumale care era într-adevăr în vremea aceea frumos ca un înger şi care ar fi putut inspira simpatie domnişoarei. El era pe de-a-ntregul devotat Cardinalului chiar împotriva intereselor Domnului de Nemours, mai în vîrstă decît el, şi se simţi foarte îndatorat şi onorat de misiunea pe care i-a dat-o. El s-a legat de familia de Chevreuse şi s-a comportat la început atît de bine şi chiar atît de delicat încît nu am ezitat să cred că a fost trimis să joace al doilea act al piesei care nu-i reuşise

Domnului de Candale. Am observat cu grijă toate demersurile lui, mi-am întărit convingerea, i-am vorbit Domnişoarei de Chevreuse şi am găsit că nu-mi răspunde satisfăcător. M-am supărat, am fost calmat. M-am înfuriat iar, şi Domnişoara de Chevreuse spunîndu-mi în faţa lui, ca să-mi facă pe plac şi ca să-l înţepe, că nu concepea cum de poate fi suportat un impertinent, îi răspunsei: „Iertaţi-mă, Domnişoară, dar ierţi deseori impertinenţa în favoarea extravaganţei." Era de notorietate publică că domnul avea amîndouă aceste calităţi. Poanta a fost găsită bună şi bine aplicată. În puţine zile familia de Chevreuse se descotorosi de el, dar şi el a vrut să scape de mine. A pus pe un pungaş numit Grandmaison să mă pîndească şi să mă ucidă. Pungaşul în loc să-l asculte mi-a dat de veste. Am spus acest lucru la urechea Domnului d'Aumale pe care l-am găsit la MONSIEUR, adăugînd următoarele: „Am prea mult respect pentru numele de Savoie ca să nu păstrez secretul." El a negat faptul, dar într-un fel care m-a făcut să-mi întăresc convingerea, pentru că m-a rugat să nu-l dau în vileag. I-am promis, m-am ţinut de cuvînt şi nu spun acest lucru azi decît pentru că m-am legat faţă de mine însumi să nu vă ascund nimic şi pentru că sînt convins că o să aveţi bunătatea să nu vorbiţi despre asta nimănui niciodată. [...][1]

Domnul Cardinal Mazarin care gustase pentru a doua oară aclamaţiile poporului, cînd Regele se întorsese din Guienne simţi curînd, pentru a doua oară, că această hrană asortată cu multă grijă cu linguşeala curtenilor nu era o substanţă prea solidă: el se sătură de ea în cîteva zile. Ceea ce nu înseamnă că Frondeur-ii au renunţat la idee, că eu am rărit vizitele mele în casa de Chevreuse care este acum casa de Longueville şi care este, după cum ştiţi numai la o sută de paşi de Palatul Regal, unde locuia Regele. Mă duceam acolo în fiecare seară şi oamenii mei se aşezau regulat la douăzeci de paşi de santinelele gărzilor. Încă mai îmi e ruşine cînd mă gîndesc; dar ce se petrecea în sufletul meu, încă de pe atunci, părea măreţ plebei, pentru că era înalt, şi scuzabil

[1] Frondeur-ii, MONSIEUR şi partizanii Prinţilor intervin la Parlament pentru liberarea lui Condé întemniţat la Le Havre.

chiar celorlalţi pentru că era necesar. S-ar putea spune că nu era necesar să mă duc la familia de Chevreuse; dar nimeni nu spunea acest lucru atît este de puternic obiceiul, în dezbinări, în favoarea celor care au cîştigat inimile. Amintiţi-vă, vă rog, de ceea ce v-am spus în primul volum al acestei lucrări în legătură cu aceasta. Nimic nu era mai contrar celor ce se petreceau în casa de Chevreuse decît confirmările, conferinţele de Saint-Magloire şi alte ocupaţii. Găsisem arta de a le îmbina şi această artă justifică, faţă de lume, ceea ce îmbină.

Cardinalul, obosit după părerea mea de alarmele pe care abatele Foucquet începea să i le dea la Paris, pentru a se face util, şi convins pînă la încăpăţînare de capacitatea lui de a guverna o armată (mi-a vorbit de zece ori în viaţa lui despre asta, ţinîndu-mi un discurs încurcat despre deosebirea pe care o făcea între a guverna şi a conduce o armată), Cardinalul deci, plecă în timpul acela destul de brusc din Paris ca să se ducă la Champagne ca să recucerească Rethel şi Château-Portien, ocupate de duşmani, şi unde Domnul de Turenne pretindea să stea pe iarnă. Arhiducele care pusese stăpînire pe Monzon după un asediu destul de dur îi dăduse un corp de trupe foarte mare care împreună cu cele pe care le adunase, formate din oamenii Domnilor Prinţi, alcătuiau o armată adevărată şi frumoasă. Cardinalul i-a opus una care nu era mai slabă; căci el adăugă celei pe care mareşalul du Plessis o comanda deja în provincie, trupele pe care Regele le adusese din Guienne şi altele pe care Villequier şi Mocquincourt le menţinuseră şi le sporiseră chiar în tot timpul verii.

În ziua de 18 sosi vestea că Domnul mareşal du Plessis cîştigase o mare bătălie împotriva Domnului de Turenne; că acesta, care venea în ajutorul lui Rethel şi care-l găsise cînd se predase deja mareşalului du Plessis prin Liponti care comanda garnizoana spaniolă, vrînd să se retragă, fusese forţat să lupte în cîmpia de la Sompuis; că scăpase cu mare greutate, el al cincilea, după ce făcuse minuni; că pierduse mai mult de două mii de oameni omorîţi pe loc, printre care se afla unul din fraţii electorului Palatin şi şase colonei; şi aproape patru mii de prizonieri printre care se afla Don Ste-

van de Gamarre al doilea om în armată; Boutteville, care este astăzi Domnul de Luxembourg, contele de Bossut, contele de Quintin, Haucourt Serisi, cavalerul de Jairzé şi toţi coloneii. Se mai spunea că fuseseră capturate douăzeci de drapele şi optzeci şi patru de stindarde. Nu vă îndoiţi de uimirea partidului Prinţilor, dar nu vi-o puteţi închipui. N-am avut toată noaptea la mine decît plîngăreţi şi disperaţi; l-am găsit pe MONSIEUR distrus.

În ziua de 19, m-am dus la Palat unde trebuia să se adune camerele; pe străzi, poporul mi s-a părut posomorît, abătut, speriat. Mi-am dat seama în clipa aceea, mai clar decît pînă atunci, că Primul Prezident era bine intenţionat faţă de Domnii Prinţi, căci Domnul de Rhodes, mare maestru de ceremonii venind să ordone Parlamentului, din partea Regelui, să fie a doua zi la Notre-Dame, la *Te Deum*-ul victoriei, Primul Prezident se folosi în mod firesc şi fără afectare de acest prilej ca să spună că n-o să fie decît puţini care să-şi dea părerea, cînd el vedea că după toate probabilităţile nimeni nu şi-o va da decît foarte rezervat. Într-adevăr, nu vorbiră decît cincisprezece sau şaisprezece consilieri; Primul Prezident reuşise să consume timpul. Ei luară cuvîntul ca să ceară libertatea Prinţilor, dar simplu, timid, fără căldură, fără să vorbească împotriva lui Mazarin, şi numai Mainardeau-Champré l-a numit, dar lăudîndu-l şi acordîndu-i toţi laurii bătăliei de la Rethel, spunînd, ceea ce era adevărat, că îl forţase pe mareşalul du Plessis s-o piardă, şi susţinînd cu o obrăznicie de neconceput că Compania nu putea face nimic mai bun decît s-o implore pe Regină să-i dea pe Domnii Prinţi în grija acestui bun şi înţelept ministru care se va îngriji de ei la fel cum făcuse pînă atunci cu treburile Statului. Ceea ce mă miră şi mă uimi este că acest om nu numai că nu a fost fluierat de adunarea camerelor, dar chiar cînd a trecut prin sală, unde se afla o mulţime mare de oameni, nu s-a ridicat nici o voce împotrivă-i.

Această împrejurare care m-a făcut să văd clar descurajarea poporului, împreună cu tot ceea ce observasem în după-amiaza zilei dinainte şi în noua Frondă (aceasta era constituită de partidul Prinţilor) m-a făcut să iau hotărîrea să mă declar

încă de a doua zi ca să ridic moralul oamenilor. Apreciaţi cît de necesară am considerat această comportare dacă vă amintiţi cît m-am străduit pînă în acel moment să nu fiu descoperit. Corectivul pe care l-am adus în cuvîntul meu, prin care păream favorabil Domnilor Prinţi în general, a fost o portiţă pe care şi Mazarin şi Primul Prezident să poată crede că o ţineam deschisă dinadins ca să nu mă angajez să-i servesc personal pentru libertatea lor. Îl cunoşteam pe Primul Prezident drept un om dintr-o bucată; şi oamenii de acest fel înghit întotdeauna cu aviditate aparenţele care le întăresc prima impresie pe care şi-au făcut-o. Îl cunoşteam pe Cardinal drept un spirit care nu putea să nu creadă că există un gînd ascuns oriunde ar fi loc pentru un asemenea gînd; şi mergi aproape la sigur cu oamenii avînd firea asta cînd vrei să-i faci să creadă că ai intenţia să-i înşeli pe cei pe care vrei să-i serveşti. M-am hotărît, pe aceste temeiuri, să iau cu vehemenţă cuvîntul, a doua zi, împotriva dezordinilor din Stat şi să iau drept temă faptul că Dumnezeu, binecuvîntînd armele Regelui şi îndepărtînd duşmanii de la graniţă prin victoria Domnului mareşal du Plessis, ne dădea prilejul să ne gîndim serios la bolile interne care erau mai primejdioase: la care am plănuit să adaug că mă credeam dator să vorbesc despre oprimarea poporului într-un moment cînd plîngerile nu mai puteau fi favorabile spaniolilor, puşi la pămînt de ultima înfrîngere; că una din resursele Statului şi chiar cea mai sigură şi infailibilă era conservarea membrilor casei regale; că nu puteam să privesc decît cu multă durere că Domnii Prinţi stau într-un aer atît de prost ca cel de la Le Havre; şi că eram de părere că trebuiau făcute foarte umile observaţii Regelui ca să-i scoată de acolo şi să-i aşeze într-un loc în care să nu fie primejduită cel puţin sănătatea lor. Nu am crezut de cuviinţă să-l numesc pe Mazarin ca să-i dau lui şi Primului Prezident prilejul să-şi închipuie că acest menajament provenea dintr-un gînd ascuns pe care-l aveam poate să mă împac cu el mai uşor după ce instigasem şi asmuţisem împotriva lui partidul Prinţilor printr-o jumătate de declaraţie care nefiind pentru libertate nu mă angaja cu nimic în urmările ei. Au comunicat această idee, care

nu-mi venise decît luînd masa cu Doamna de Lesdiguières, lui MONSIEUR, Doamnei Palatine, Doamnei de Chevreuse, lui Viole, lui Arnauld, lui Croissi, prezidentului de Bellièvre şi lui Caumartin. Numai ultimul a fost de acord, toată lumea spunînd că trebuiau lăsate spiritele să se liniştească, or ele nu s-ar fi liniştit niciodată. Am învins în sfîrşit prin încăpăţînarea mea, dar am învins în aşa fel încît mi-am dat seama clar că dacă nu aş reuşi, aş fi dezaprobat de unii şi blamat de toţi. Acţiunea era atît de necesară încît am considerat că trebuie să merg la întîmplare.

A doua zi, adică pe 20, am mers, am vorbit aşa cum v-am semnalat. Toată lumea şi-a regăsit curajul; şi-au închipuit că totul nu era pierdut şi că trebuia să fi citit printre rînduri. Sala Palatului, informată de culise, reveni la primele ei sentimente: ea răsună la ieşirea noastră de aclamaţiile obişnuite şi în ziua aceea dacă n-au fost la poarta mea trei sute de trăsuri nu a fost nici una.

În ziua de 22, s-au continuat dezbaterile şi lumea şi-a dat seama treptat că Parlamentul nu urma carul triumfal al lui Mazarin. Imprudenţa lui de a fi angajat Regatul în riscul ultimei bătălii a fost subliniată în toate felurile care să poată şterge strălucirea victoriei sale.

Ziua de 30 încunună totul. Atunci s-a dat hotărîrea prin care se stabilea că se vor face prea umile observaţii Reginei pentru a se cere liberarea Domnilor Prinţi şi autorizaţia pentru Domnişoara de Longueville să se întoarcă la Paris. Se hotărî de asemenea să fie trimis un preşedinte şi doi consilieri Domnului duce de Orléans pentru a-l ruga să întrebuinţeze în acelaşi scop autoritatea sa. [...]

În sfîrşit MONSIEUR se linişi căci „se chinuise toată noaptea mai tare (îmi spuse MADAME de dimineaţă) decît m-am chinuit cînd am născut toţi copiii mei.“ L-am găsit în sala lui înconjurat de treizeci sau patruzeci de consilieri care-l asaltau cu laudele; el îi lua pe toţi deoparte, unii după alţii, ca să se informeze bine şi să se asigure de succes şi la fiecare lămurire pe care o obţinea îi retrăgea cîte un pic favoarea pe care i-o acordase de dimineaţă Domnului d'Elbeuf care, de la pacea de la Paris, se ataşase trup şi suflet de Cardinal şi

care era unul dintre negociatorii lui pe lîngă MONSIEUR. Cînd s-a lămurit pe deplin de aplauzele pe care le obţinuse declaraţia lui, nu s-a mai uitat la el, m-a sărutat de cinci sau şase ori de faţă cu toată lumea şi Domnului le Tellier, care venise să-l întrebe din partea Reginei dacă mărturisea ceea ce spusesem din partea lui Parlamentului, îi răspunse: „Da, confirm şi voi confirma mereu tot ceea ce va face şi va spune în numele meu." [...][1]

Decembrie 1652—1653

M-am dus astfel la Luvru, în ziua de 19 decembrie şi am fost arestat în camera Reginei de Domnul de Villequier care era căpitanul gărzii de serviciu. A lipsit puţin ca Domnul d'Haqueville să mă salveze. Cum intram la Luvru, el se plimba în curte; m-a întîmpinat cînd coboram din trăsură şi a venit cu mine la Doamna mareşal de Villeroi unde mă duceam să aştept să se facă lumină la Rege. El m-a lăsat acolo şi s-a dus sus unde l-a găsit pe Montmegue care îi spuse că toată lumea vorbea că am să fiu arestat. A coborît degrabă să mă anunţe şi să mă ajute să ies prin curtea de serviciu, care dădea în apartamentul Doamnei de Villeroi. Nu m-a mai găsit acolo; dar plecasem numai de o clipă şi această clipă mi-ar fi dat fără îndoială libertatea. Rămîn la fel de îndatorat Domnului de Haqueville; dar sînt convins că aşa cum este de prietenos nu a fost la fel de bucuros. Domnul de Villequier m-a dus în apartamentul lui unde ofiţerii lui îmi aduseră de mîncare. Curtea a privit prost faptul că am mîncat bine, într-atît de mare este nedreptatea şi laşitatea curtenilor. M-am supărat că m-a pus să-mi întorc pe dos buzunarele ca pe hoţii de buzunar. Domnul de Villequier avea ordin să îndeplinească această ceremonie care nu era uzuală.

A trebuit să străbat, la ora trei, toată galeria Luvrului şi să cobor prin pavilionul lui MADEMOISELLE. Au găsit

[1] În februarie 1650, MONSIEUR ia poziţie contra Cardinalului. Parlamentul cere eliberarea prinţilor şi înlăturarea lui Mazarin.

o trăsură a Regelui în care Domnul de Villequier s-a urcat lîngă mine împreună cu cinci sau șase ofițeri din gardă. Trăsura se îndreptă mai întîi spre oraș, dar coti brusc la Porte de la Conférence[1]. Era escortată de Domnul mareșal d'Albret în fruntea jandarmilor; de Domnul de la Vanguion în fruntea cavaleriei ușoare; de Domnul de Vennes, locotenent-colonel a regimentului Gărzilor care comanda opt companii. În drum spre Porte Saint-Antoine trebuia să depășim două sau trei alte trăsuri; aveau pentru fiecare un batalion de gărzi elvețiene cu sulițele întoarse spre oraș. Ce de precauții și precauții inutile. Nimeni nu mișca în oraș. Durerea și uimirea se manifestară; dar nu se transformară în mișcări, fie că descurajarea poporului era într-adevăr prea mare, fie că cei care erau bine intenționați față de mine își pierduseră curajul nemaiavînd cine să-i conducă. Mi s-a vorbit de atunci în mai multe sensuri despre acest lucru. La Honex, măcelar, dar om cu credit în popor și cu bun simț, mi-a spus că toți măcelarii din piața Viteilor au fost pe punctul să deschidă focul și că, dacă Domnul de Brissac nu i-ar fi spus că în acest caz aș fi ucis, el ar fi ridicat baricade în tot acel cartier cu mare ușurință. L'Espinai mi-a confirmat același lucru despre strada Montmartre. Mi se pare că domnul marchiz de Chateau-Regnault s-a zbătut mult în ziua aceea ca să pună în mișcare poporul; și știu bine că Malcher care a străbătut în același scop podurile Notre-Dame și Saint-Michel, unde oamenii mi-erau foarte devotați, a găsit femeile plîngînd, iar bărbații inactivi și speriați. Nimeni nu poate aprecia ce s-ar fi întîmplat dacă s-ar fi scos o spadă. Cînd nu se scoate nici o spadă în asemenea împrejurări, toată lumea spune că nu se putea întîmpla nimic, și dacă nu s-ar fi ridicat baricade la arestarea Domnului Broussel, s-ar fi rîs de cei care ar fi crezut că ar fi fost măcar posibile.

Am sosit la Vincennes între ora opt și nouă seara și cum domnul mareșal d'Albert m-a întrebat, cînd coboram din trăsură, dacă nu vroiam să transmit ceva Regelui, i-am răspuns că mi s-ar părea lipsit de respectul pe care i-l datoram să-mi îngădui acest lucru.

---

[1] Una din căile de acces la palatul Tuileries.

Am fost obligat să mă scol, a doua zi, fără foc, pentru că nu erau lemne și cei trei ofițeri care fuseseră puși să mă păzească au avut bunătatea să mă asigure că n-o să-mi lipsească a doua zi. Cel care rămase singur de gardă le luă pentru el și am stat cincisprezece zile, de Crăciun, într-o cameră mare cît o biserică fără căldură. Acest ofițer se numea Croisat, era gascon și fusese, cel puțin după cîte se spunea, valetul Domnului Servien. Nu cred că s-ar mai fi putut găsi pe lume un om ca ăsta. Mi-a furat lenjeria, hainele, pantofii; și eram obligat să stau uneori în pat opt sau zece zile pentru că nu aveam cu ce să mă îmbrac. Nu credeam că puteam să fiu tratat în felul acesta fără să mor de supărare. M-am înarmat împotriva acestei posibilități și m-am hotărît să nu mor cel puțin de moartea asta.

M-am îndeletnicit mult cu studiul în tot timpul detenției mele la Vincennes care a durat un an și trei luni — zilele nu-mi ajungeau încît studiam și noaptea. Am făcut un studiu special al limbii latine ceea ce m-a făcut să-mi dau seama că poți s-o studiezi oricît de mult pentru că este un studiu care le cuprinde pe toate. M-am apucat de greacă pentru că-mi plăcuse mult odinioară și mi-a făcut multă plăcere. Am compus după pilda lui Boece o *Consolare teologică* prin care am dovedit că oricine era închis trebuia să încerce să fie *vinctus in Christo*, după cum spunea Sfîntul Paul. Am adunat într-un fel de *silva* mai multe lucruri diferite și între altele o aplicație destinată Bisericii din Paris a celor cuprinse în cartea faptelor și în cea de la Milan compusă de cardinalii Borromées și am intitulat această carte: *Partus Vincennarum.*

Ați văzut că-mi alungam plictiseala studiind. Uneori mă relaxam. Aveam iepuri sus pe donjon, aveam turturele într-unul din turnulețe, aveam porumbei în altul. Datorită stăruințelor neîncetate ale Bisericii din Paris mi se acordau din cînd în cînd aceste mici distracții. Dar erau întotdeauna însoțite de mii și mii de șicane. Ceea ce nu înseamnă că nu mă distrau și cu atît mai mult cu cît le prevăzusem de mii și mii de ori gîndindu-mă cu ce m-aș putea ocupa dacă mi s-ar întîmpla vreodată să fiu arestat.

E de neînchipuit cît te ușurează cînd în nenorocirile care ți se întîmplă găsești consolările, e drept mici, pe care ți le-ai închipuit dinainte.

Aceste diversiuni nu mă preocupau atît de tare încît să nu mă gîndesc foarte asiduu să fug; și legăturile pe care le-am păstrat întotdeauna cu cei dinafară și fără încetare făceau să mă pot gîndi la acest lucru și cu speranță și cu roade. [...] Observasem pe cînd eram dus pe turn că sus de tot era o scobitură despre care n-am putut afla la ce servea. Era pe jumătate plină cu pietre, dar puteai să cobori și să te ascunzi acolo. Asta mi-a dat ideea să aleg momentul cînd paznicii mei se duceau la masă și cînd va fi ziua lui Carpentier, să-l îmbăt pe tovarășul lui care era un bătrînel pe nume Toneille care cădea ca mort cînd bea două pahare de vin, ceea ce Carpentier experimentase de mai multe ori, și să mă servesc de acel moment ca să mă sui pe turn fără să se bage de seamă pentru ca să mă ascund în gaura despre care v-am vorbit cu cîteva pîini și cîteva sticle de apă și de vin. Carpentier era de acord că acest prim pas era posibil și chiar ușor, cu atît mai mult cu cît cei doi paznici care trebuiau să-l schimbe, el și tovarășul lui, avuseseră întotdeauna bunul simț să nu intre în camera mea și să stea la ușă pînă ce puteau aprecia că mă sculasem, căci mă obișnuisem să dorm după-amiaza sau mai bine zis să mă fac că dorm. Asta nu pentru că li s-ar fi poruncit să mă lase vreun minut singur, dar există mereu oameni mai cumsecade decît alții. Carpentier trebuia să atîrne frînghii pe fereastra galeriei pe unde fugise Domnul de Beaufort și să arunce în șanț o mașină de țesut pe care Dl. Vacherot o lucrase noaptea în camera lui, ca să se creadă că mă ridicasem cu ajutorul ei deasupra ziduleţului care fusese construit după fuga Domnului de Beaufort. Urma ca în același timp să dea alarma ca și cînd m-ar fi văzut trecînd prin galerie și să-și arate spada pătată de sînge ca și cum m-ar fi rănit chiar urmărindu-mă. Toată garda s-ar fi adunat auzind zgomot; s-ar fi găsit frînghiile la fereastră; s-ar fi văzut mașina și sînge în șanț; opt sau zece cavaleri ar fi apărut în pădure cu pistolul în mînă, vrînd parcă să mă primească; ar fi ieșit unul pe porți cu o calotă roșie pe cap; s-ar fi despărțit

și acel care avea calota roșie ar fi tras în direcția Mézières; s-ar fi tras cu tunul la Mézières trei sau patru zile după aceea ca și cum aş fi sosit cu adevărat. Cine și-ar fi putut închipui că eram în gaură? Cu siguranță că s-ar fi ridicat garda de la pădurea Vincennes și nu s-ar fi lăsat decît niște soldați obișnuiți care ar fi arătat, pentru cîțiva, întregului Paris, fereastra și frînghiile, cum făcuseră cu cele ale Domnului de Beaufort. Prietenii mei ar fi venit din curiozitate ca toți ceilalți; m-ar fi îmbrăcat în femeie, în călugăr, în orice și aș fi ieșit fără măcar o umbră de bănuială sau de dificultate.

Cred că nu ar fi fost nimic mai ridicol pe lume pentru Curte dacă ar fi fost păcălită în acest fel. Este așa de extraordinar încît pare imposibil. Era chiar ușor; și sînt convins că nu ar fi dat greș dacă un paznic pe nume l'Escarmoncére nu ar fi intervenit printr-un incident datorită întîmplării. A fost chemat în locul altuia care era bolnav; și cum era un om dur, bătrîn și corect, el spuse ofițerului că nu-și închipuia cum de nu se pusese o ușă la intrarea scăriții care urcă spre turn. A doua zi de dimineață s-a pus ușa și astfel planul meu s-a năruit.[...]

1654

Felul în care am fost servit în această întîlnire are ceva miraculos.

Unchiul meu muri la patru dimineața; la ora cinci Arhiepiscopatul a fost luat în posesie, în numele meu, cu o procură din partea mea, după toate regulile; și domnul le Tellier care a venit la cinci și un sfert în biserică spre a se opune din partea Regelui a avut satisfacția să audă că se proclamau bulele mele. Tot ceea ce este surprinzător mișcă poporul. Această scenă era pe deplin, nefiind nimic mai extraordinar decît adunarea tuturor formalităților necesare unei acțiuni de acest fel într-o vreme cînd nu se credea posibil să respecți nici una. Preoții se încălziră mai mult decît de obicei; prietenii mei ațîțau focul; poporul nu-și mai vedea arhiepiscopul; Nun-

ţiul care credea că fusese de două ori înşelat de Curte vorbea foarte tare şi ameninţa cu blamul public. O cărticică fu scoasă la iveală — ea arăta că bisericile trebuiau închise. Domnului Cardinal i se făcu frică şi cum fricile lui se terminau mereu cu negocieri, el negocie: el ştia bine cît de avantajos este să negociezi cu oameni care nu sînt informaţi; el credea, cea mai mare parte a timpului, că fac parte din aceştia; el crezu acest lucru şi de data asta şi m-a făcut să întrevăd sute şi sute de transferuri, de consolidări de situaţie, de guvernări, de reintrare în graţiile Regelui, de legături solide cu ministrul. [...][1]

Toată lumea mă vedea; mi se ofereau chiar toate distracţiile posibile; asistam aproape în fiecare seară la piese comice. Toate doamnele din oraş erau prezente; ele supau deseori aici.

Doamna de la Vergne care se căsătorise a doua oară cu Domnul cavaler de Sévigné şi care era stabilită în Anjou cu soţul ei, a venit să mă vadă şi a adus-o şi pe Domnişoara de la Vergne care este acum Doamna de La Fayette. Era foarte drăguţă şi foarte amabilă şi era mult mai distinsă decît Doamna de Lesdiguières. Mi-a plăcut foarte mult; adevărul este că nu i-am plăcut de loc, fie pentru că nu avea nici o înclinaţie faţă de mine, fie că neîncrederea pe care mama şi tatăl ei vitreg i-o infiltraseră de la Paris cu perseverenţă faţă de inconstantele şi diferitele mele amoruri, o ţineau în rezervă faţă de mine. M-am consolat de cruzimea ei cu uşurinţa care-mi stă în fire; şi libertatea pe care Domnul mareşal de la Meilleraie mi-o lăsa faţă de doamnele din oraş, care era la drept vorbind foarte mare, îmi aducea o foarte mare uşurare. Nu pentru că corectitudinea pazei nu ar fi fost întru totul cinstită. Nu mă pierdeau niciodată din privire decît atunci cînd mă retrăgam în camera mea; şi singura uşă a acestei camere era păzită de şase paznici zi şi noapte. Nu aveam decît o fereastră foarte înaltă şi care în plus dădea în curtea în care se afla mereu un corp de gardă şi corpul care

[1] Negocierile pentru renunţarea lui Retz la Arhiepiscopia Parisului nu reuşesc. El este transferat la Nantes şi aşezat sub paza mareşalului de la Meilleraie.

mă însoțea întotdeauna cînd ieșeam, compus din acei șase oameni despre care am vorbit mai sus, se posta pe terasa unui turn de pe care mă vedeau cînd mă plimbam într-o grădiniță care se află pe un fel de bastion sau un turn în formă de semilună și care era înconjurat de apă. [...]

V-am mai spus că mergeam să mă plimb uneori pe un fel de turn în formă de semilună la picioarele căruia curgea Loara; și observasem, cum ne aflam în luna august, că apa nu lovea picioarele zidului și lăsa o mică limbă de pămînt între ea și bastion. Mai observasem că între grădina care se afla pe acest bastion și terasa pe care stăteau paznicii mei în timp ce mă plimbam, se afla o ușă pe care Chalucet o pusese ca să nu intre soldații să mănînce siropul de aguridă. Pe aceste observații mi-am construit planul: să trag, fără să se bage de seamă, ușa după mine; aceasta, fiind cu grilaj, nu i-ar fi împiedicat pe paznici să mă vadă, dar i-ar fi împiedicat cel puțin să vină după mine; să cobor cu ajutorul unei frînghii pe care doctorul meu și abatele Rousseau, fratele intendentului meu, mi-ar fi ținut-o, să trimit după cai, atunci cînd ar fi coborît, pentru mine și pentru gentilomi pe care contam să-i iau cu mine. Acest proiect era foarte greu de executat. Nu se putea executa decît în plină zi, între două sentinele care se aflau la treizeci de pași una de alta, în raza pistolului celor șase paznici ai mei, care puteau să tragă în mine prin zăbrelele ușii. Trebuia ca cei patru gentilomi care urmau să vină cu mine și să-mi ușureze evadarea să fie foarte punctuali la piciorul bastionului pentru că apariția lor putea ușor să dea de bănuit.

Nu puteam să mă folosesc de mai puțini pentru că eram obligat să trec printr-o piață în apropiere, unde se plimbau de obicei paznicii Mareșalului. Dacă n-aș fi urmărit decît să ies din închisoare, ar fi fost suficient să fiu atent la tot ceea ce v-am spus; dar cum proiectul meu era mai vast și cum vroiam să merg drept la Paris și să apar în public, trebuia să iau și alte precauții care erau, de departe, mai anevoioase. Trebuia să ajung cu diligența de la Nantes la Paris ca să nu fiu arestat pe drumuri unde curierii

mareşalului de la Meilleraie ar fi dat fără îndoială alarma; trebuia să-mi iau măsurile chiar şi la Paris unde era la fel de important ca prietenii mei să fie informaţi de fuga mea, precum era important ca ceilalţi să nu fie. Iată tot atîtea coarde care ar fi defectat angrenajul dacă una singură ar fi funcţionat greşit. [...]

Traducere de Andreea Dobrescu-Warodin

SAINT-SIMON

(1675—1755)

Louis de Rouvroy, duce de Saint-Simon și *pair* al Franței, se naște la 15 ianuarie 1675, la Paris. Viața sa, bogată în evenimente, se întinde pe o durată istorică cuprinzînd a doua jumătate a domniei lui Ludovic al XIV-lea și primele decenii ale domniei lui Ludovic al XV-lea, epocă de apogeu și început de declin al monarhiei absolute în Franța. Mușchetar al regelui în 1691, Saint-Simon participă la bătăliile de la Namur, Nerwiden, Charleroi. Își încheie cariera militară în 1702, trăiește un timp la Versailles, unde se atașează de partidul „Delfinului", iar la moartea acestuia devine adept al ducelui de Orléans, căruia îi va fi consilier (1721). În 1723 după o viață de Curte, agitată, nu străină de intrigile și mișcările de culise ale Versailles-ului, se retrage în castelul său din La Ferté-Vidame, unde va petrece, cu unele intermitențe, ultima epocă a existenței sale, aceea de meditație și activitate precumpănitor literară. În acești ani redactează cea mai mare parte a celebrelor sale „*Memorii*", operă subiectivă, de mare stil și ascuțime a observației, imens tablou părtinitor, angajat, al domniei celor doi regi sub care memorialistul a trăit. Moare la Paris, la 2 martie 1755.

MEMORIILE

Operă postumă, model ilustru al genului, „*Memoriile*" ducelui de Saint-Simon sînt începute cînd autorul avea doar 19 ani (el căpătase de curînd titlurile de duce și *pair*) și încheiate cu trei ani înaintea morții. Saint-Simon își motivează cu claritate inițiativa acestui lung ciclu de mărturii, care va însuma 173 de caiete: „Lectura istoriei și îndeosebi

a memoriilor (n.n. ducele se referă mai cu seamă la memoriile, astăzi obscure, ale lui Bassompierre)... făcură să se nască în mine ideea de a scrie de asemeni ceea ce vedeam, în dorința și speranța... de a ști cît mai multe posibil din treburile timpului meu. Inconvenientele nu întîrziară să se arate spiritului meu, dar hotărîrea fermă de a păstra pentru mine secretul (n.n. acestei întreprinderi) îmi păru a remedia totul". Operă extrem de vie, anagajînd o imensă diversitate de personalități, evenimente, momente istorice, scrisă cu un dar rafinat al pătrunderii caracterelor și situațiilor, „*Memoriile*" lui Saint-Simon cuprind nu numai un bogat material de observație directă, dar, de asemeni, fapte extrase din literatura și documentele secrete ale timpului său ca și din relatările verbale ale curtenilor mai vîrstnici. „*Memoriile*" constituie astfel un fel de cronică pasionantă a unei vremi, uneori cu ceea ce e ascuns dincolo de mirajul aparențelor.

ÎNCEPUTURILE DOMNIEI LUI LUDOVIC AL XIV-LEA

Nu trebuie să vorbim aici de primii săi ani. Rege aproape de la naștere, sugrumat de politica unei mame care vroia să guverneze și mai mult în interesele acute ale unui ministru dăunător care a pus de mii de ori Statul în primejdie numai pentru grandoarea lui și supus acestui jug atîta timp cît a trăit primul lui ministru — sînt tot atîția ani care trebuie scăzuți din domnia acestui monarh. Totuși, el lasă să i se întrevadă personalitatea sub acest jug. El a încercat sentimentul dragostei, considera inactivitatea dușmana gloriei; încercase domol să se îndrepte către una și către cealaltă; a avut destulă personalitate ca să se simtă eliberat la moartea lui Mazarin, dacă nu a avut suficientă forță să se elibereze mai devreme. Este chiar una din părțile frumoase ale vieții lui și al cărei rod a fost cel puțin să adopte această maximă, pe care nimic nu a putut s-o zdruncine de atunci, să aibă oroare de orice prim-ministru și nu mai puțin de orice față bise-

ricească în consiliul lui. A mai adoptat de atunci alta, dar nu a putut s-o susţină cu atîta tărie, pentru că aproape că nu şi-a dat seama de fapt că îi scăpa tot timpul din mînă — a fost aceea de a domni prin el însuşi, lucru de care a făcut cel mai mare caz, pentru care a fost lăudat şi măgulit cel mai mult şi pe care a pus-o cel mai puţin în practică.

Avînd din naştere o inteligenţă submediocră, dar aptă să se formeze, să se şlefuiască, să se rafineze, să împrumute de la alţii fără să imite şi fără să se jeneze, el a profitat enorm că a trăit toată viaţa lui cu oameni care aveau cît se poate de multă inteligenţă şi de cele mai diferite genuri, cu oameni şi femei de toate vîrstele, de toate felurile şi avînd firile cele mai diverse.

Dacă se cuvine să vorbim astfel de un rege de douăzeci şi trei de ani, prima lui intrare în lume a fost rodnică în spirite distinse de toate felurile. Miniştrii lui dinăuntru şi dinafară erau atunci cei mai puternici din Europa, generalii săi — cei mai mari, secunzii lor — cei mai buni şi au devenit căpitani în şcoala lor şi numele atît al unora cît şi al celorlalţi au rămas ca atare posterităţii prin consimţirea unanimă. Mişcările care tulburaseră Statul, cu atîta furie, înăuntru şi în afară, de la moartea lui Ludovic al XIII-lea, formaseră o mulţime de oameni care alcătuiau o curte de personaje pricepute şi ilustre şi de curteni rafinaţi.

Casa contesei de Soissons — care, în calitate de şefă a intendenţei personalului reginei, locuia la Paris, la Tuileries, unde se afla Curtea, şi care domnea datorită amintirii strălucirii răposatului cardinal Mazarin, unchiul ei, şi mai mult încă datorită inteligenţei şi dibăciei sale — devenise centrul Parisului, tot ce era mai select. Acolo veneau zilnic cei mai distinşi bărbaţi şi femei care făceau din această casă centrul de galanterie al Curţii, al intrigilor, al combinaţiilor datorate ambiţiei, în care rudenia avea o mare influenţă, atît de importantă, preţuită şi respectată atunci pe cît este de uitată acum. În acest strălucit vîrtej s-a aruncat regele la început şi a dobîndit acolo acel aer politicos şi galant pe care a ştiut să-l conserve toată viaţa, pe care a ştiut să-l îmbine cu decenţa şi cu maiestatea. Se pare că era făcut pentru această calitate

şi că, printre toţi ceilalţi bărbaţi, talia, portul, farmecul, frumuseţea lui şi aerul distins care a înlocuit frumuseţea, pînă şi timbrul vocii lui şi îndemînarea şi farmecul nativ şi maiestuos al întregii lui fiinţe l-au făcut să se distingă pînă la moarte ca regele albinelor; şi dacă s-ar fi născut un om de rînd ar fi avut în aceeaşi măsură talentul serbărilor, al plăcerilor, al galanteriei şi al celor mai mari tulburări ale dragostei. Ar fi fost bine să nu fi avut decît iubite ca D-na de La Vallière, pierdută datorită propriilor ei ochi, ruşinată de acest lucru mai mult decît de rodul dragostei ei, modestă, dezinteresată, blîndă, neînchipuit de bună, luptînd veşnic împotriva ei înseşi, biruindu-şi în sfîrşit rătăcirea datorită celor mai crude consecinţe ale dragostei şi geloziei care au fost în acelaşi timp zbuciumul şi salvarea ei, pe care a ştiut să le îmbrăţişeze destul în toiul suferinţelor pentru a se smulge în sfîrşit şi să se dăruiască celei mai dure şi mai sfinte ispăşiri! Trebuie aşadară să mărturisim că regele a fost mai degrabă de plîns decît de blamat că s-a lăsat pradă dragostei şi că merită lauda de a fi ştiut să se smulgă uneori ei în favoarea gloriei.

Intrigile şi aventurile pe care le-a îndurat, aşa rege cum era, în acest vîrtej al contesei de Soissons i-au lăsat amintiri care au devenit funeste pentru că au fost mai puternice decît el. Duhul, nobleţea sentimentelor, a avea conştiinţa valorii sale, a se respecta, a avea suflet nobil, a fi instruit, toate acestea i-au devenit curînd suspecte şi nesuferite. Cu cît înainta în vîrstă, cu atît s-a întărit această aversiune. El o adoptă pînă şi faţă de generalii lui şi faţă de miniştri şi nu a fost cumpănită decît de necesitate, după cum vom vedea mai departe. Vroia să domnească prin el însuşi. Susceptibilitatea lui în această privinţă se transforma veşnic într-o slăbiciune. A domnit, într-adevăr în mic; în mare nu a reuşit; şi chiar şi în mic a fost mereu condus. Cînd a luat prima dată în mînă frînele împărăţiei le-a menţinut cu o extremă duritate, cu o extremă înşelătorie. Fouquet a fost nenorocitul asupra căruia s-a dezlănţuit prima; Colbert a fost ministrul celei de-a doua, punînd singur mîna pe întreaga autoritate a finanţelor, şi făcîndu-l să creadă că treceau în întregime în mîna lui prin

numărul mare al semnăturilor pe care le solicita de la rege în locul celor pe care le dădea șeful intendenței, funcție pe care Colbert a suprimat-o neputînd să aspire la ea. [...]

APOGEUL DOMNIEI

Curînd după aceea, moartea regelui Spaniei l-a făcut pe acest tînăr prinț avid de glorie să se folosească de această ocazie de a intra într-un război de la care nu l-au putut îndepărta renunțările atît de recente și atît de minuțios stipulate de contractul de căsătorie a reginei. A intrat în Flandra; a făcut cuceriri rapide; a fost semnalată trecerea Rinului [...] S-a apucat să cucerească în plină iarnă toată regiunea Franche-Comté, ceea ce i-a servit la pacea de la Aix-la-Chapelle să păstreze cuceririle Franței în Flandra, cedînd provincia Franche-Comté.

Totul era înfloritor în stat, totul era bogat. Colbert ridicase la cel mai înalt grad finanțele, marina, comerțul, manufacturile, chiar și literele; și acest secol, ca și cel al lui Augustus producea după pofta inimii oameni iluștri în toate domeniile, pînă și din acei care nu sînt buni decît pentru distracții.

Le Tellier și Louvois, fiul lui, care deținea departamentul războiului se înfiorau de succesul și de încrederea de care se bucura Colbert, și nu le-a fost greu să-i bage în cap regelui un nou război ale cărui succese au dezlănțuit o asemenea teamă în Europa, încît Franța nu și-a putut reveni și după ce a crezut că va sucomba, ea se va resimți mult timp de povara și de nenorocirile lui. Aceasta a fost adevărata cauză a războiului cu Olanda, în care regele s-a lăsat antrenat și pe care dragostea lui pentru Doamna de Montespan a făcut-o atît de funestă Statului și gloriei sale. Cînd totul era cucerit și luat și Amsterdam-ul era gata să-i trimită cheile, regele, pradă nerăbdării, părăsește armata, zboară la Versailles și distruge într-o clipă întregul succes al armelor sale. El repară această ocară printr-o nouă cucerire a regiunii Franche-Comté, și care de data asta a rămas Franței.

În 1676, regele s-a întors în Flandra, l-a luat pe Condé, și pe MONSIEUR și pe Bouchain. Armatele regelui și ale prințului de Orania s-au apropiat atîta și așa de subit, încît se aflară față-n față, fără piedică, pe lîngă vama de la Meurtebise. S-a pus deci problema să se hotărască dacă se va da lupta și să se ia măsuri pe loc. MONSIEUR nu făcuse încă joncțiunea cu Bouchain, dar regele era și fără asta superior armatei dușmane. Mareșalii de Schomberg, Humières, La Feuillade, Lorges etc. s-au adunat călări în jurul regelui cu cîțiva dintre cei mai distinși ofițeri, generali și curtenii cei mai însemnați ca să țină un fel de consiliu de război. Toată armata era nerăbdătoare să intre în luptă și toți acești domni vedeau bine ce trebuia făcut, dar persoana regelui îi încurca și mai mult Louvois care-și cunoștea stăpînul și care se plimba de două ore de cînd începuse să se contureze ce avea să iasă. Louvois, ca să intimideze adunarea, vorbi primul, ca raportor pentru a o convinge să nu intre în luptă. Mareșalul d'Humières, prietenul lui intim și cam slugarnic, și mareșalul de Schomberg care căuta mereu să-i intre în voie, fură de părerea lui. Mareșalul de La Feuillade care era în termeni foarte proști cu Louvois, dar fiind un favorit căruia nu-i era indiferent ce părere ar fi trebuit să adopte, după cîteva vorbe încîlcite, ajunse la aceeași concluzie. Domnul de Lorges, nestrămutat de partea adevărului și care dorea înălțarea regelui și binele Statului, în relații proaste cu Louvois — ca și nepotul preferat al lui de Turenne, mort cu un an înainte — și care tocmai fusese făcut mareșal al Franței împotriva voinței acestui ministru și care era căpitan al gardei regale fu de părere, cu toată tăria, să se înceapă lupta și dădu argumente atît de logice, încît Louvois însuși și mareșalii nu au putut replica nimic. Cei cîțiva cu grade mai mici care luară cuvîntul după aceea îndrăzniră și mai puțin să-i displacă lui Louvois; dar, neputînd să combată argumentele domnului mareșal de Lorges, nu au făcut altceva decît să se bîlbîie. Regele care i-a ascultat pe toți mai ceru cîteva păreri sau mai bine spus voturi, fără să repete ce spusese fiecare, apoi, exprimîndu-și regretul că este reținut de argumente atît de puternice și spunînd că-și sacrifică propriile lui dorințe in-

tereselor Statului, se întoarse și nimeni n-a mai pomenit de luptă.

A doua zi, și domnul mareșal de Lorges mi-a spus-o, și era purul și simplul adevăr — mi-a povestit aceasta de mai multe ori și niciodată fără ciudă — a doua zi, deci, a avut ocazia să trimită un trompet la dușmanii care se retrăgeau. A fost păstrat o zi sau două în armata lor. Prințul de Orania a vrut să-l vadă și l-a întrebat mult ce îl împiedicase pe rege să-l atace fiind cel mai puternic, cele două armate atît de aproape una de alta, în plin cîmp, fără nici un obstacol între ele. După ce l-a pus să vorbească față de toată lumea, îi spuse cu un zîmbet viclean, ca să arate că era prevenit de mult și ca să-i facă în necaz regelui, să nu uite să-i spună mareșalului de Lorges că avusese mare dreptate cînd se pronunțase cu atîta încăpățînare în favoarea luptei; că niciodată nu scăpase așa de ușor și nu fusese atît de bucuros să vadă că e în afară de orice pericol de a mînca bătaie; că ar fi fost bătut fără scăpare și fără drept de apel dacă, ar fi fost atacat — și i se expuse în cîteva cuvinte argumentele. Trompetul, foarte mîndru că a avut cu prințul de Orania o așa lungă și ciudată întrevedere o reproduse nu numai mareșalului de Lorges, dar și regelui care a vrut să-l vadă pe loc, și apoi mareșalilor, generalilor și tuturor celorlalți ceea ce în ciudă și mai mult armata și pe Louvois. Această greșeală și acest gen de greșeală fu foarte prost văzută de trupe și provocă cele mai crude ironii în lume și la curțile străine. Regele nu mai rămase pe front, deși nu era decît luna mai. Se întoarse la iubita lui.

Anul următor se întoarse în Flandra și luă Cambrai; și MONSIEUR asedie în acest timp Saint-Omer. Îi ieși înainte prințul de Orania care venea în ajutorul cetății, se luptă cu el lîngă Cassel și repurtă o victorie completă, cuceri pe loc Saint-Omer, apoi se întoarse la rege. Aceasta îl contrarie așa de tare pe rege că de atunci nu i-a mai dat niciodată lui MONSIEUR să conducă o armată. Aparențele au fost perfect salvate, dar el luase hotărîrea din clipa aceea și nu s-a mai răzgîndit niciodată [...].

...Louvois, la moartea lui Colbert, primise postul lui de şef al intendenţei clădirilor. Micul Trianon de porţelan, făcut odinioară pentru doamna de Montespan îl plictisea pe rege care vroia peste tot palate. Îi făceau multă plăcere clădirile lui. Avea parcă un compas în ochi pentru măsurarea corectitudinii lor, proporţiei, simetriei, dar aceasta nu mergea mînă-n mînă cu gustul cum se va vedea mai departe. Castelul de abia fusese înălţat de la pămînt cînd regele îşi dădu seama de o greşeală la o fereastră care era să fie gata de-a lungul parterului. Louvois care era brutal din fire şi atît de răsfăţat încît suporta cu greu ca stăpînul lui să-i facă observaţie, se contrazise tare şi cu fermitate, şi susţinu că fereastra era bine făcută. Regele îi întoarse spatele şi se duse să se plimbe în altă parte a clădirii.

A doua zi îl găseşte pe Le Nôtre, arhitect bun, dar vestit prin pasiunea sa pentru grădini pe care a început să le introducă în Franţa şi pe care le-a adus la cel mai înalt grad de perfecţiune. Regele îl întrebă dacă fusese la Trianon. El răspunse că nu. Regele îi explică ceea ce îl izbise şi-i spuse să se ducă şi el. A doua zi aceeaşi întrebare, acelaşi răspuns; ziua următoare acelaşi lucru. Regele îşi dădu seama că aceasta nu îndrăznea să se expună şi să nu-i dea dreptate regelui sau să-l blameze pe Louvois. Se supără, îi porunci să fie a doua zi la Trianon cînd se va duce şi el şi-i va spune şi lui Louvois să se afle acolo. Nu mai avu cum să dea înapoi.

Regele îi găsi a doua zi pe amîndoi la Trianon. Întîi fu vorba despre fereastră. Louvois îşi menţinu părerea, Le Nôtre nu sufla o vorbă. În sfîrşit regele îi porunci să alinieze, să măsoare şi să spună apoi ce constatase. În timp ce lucra, Louvois, furios de această verificare, bombănea cu voce tare şi susţinea foarte acru că fereastra era absolut la fel cu celelalte. Regele tăcea şi aştepta, dar suferea. Cînd termină verificarea el îl întrebă pe Le Nôtre care era situaţia; şi Le Nôtre începu să se bîlbîie. Regele se înfurie şi îi porunci să vorbească fără înconjur. Atunci Le Nôtre mărturisi că regele avea dreptate şi spuse ce greşeală găsise. De abia terminase şi regele întorcîndu-se către Louvois, îi spuse că nimeni nu putea să ţină piept

încăpăţînării lui şi că, dacă nu se încăpăţîna şi el, s-ar fi construit anapoda şi că ar fi trebuit dărîmat totul îndată ce clădirea ar fi fost gata. Într-un cuvînt îl săpuni bine [...]

CARACTERUL LUI LUDOVIC AL XIV-LEA

Mai trebuie să spunem ceva. Spiritul regelui era submediocru, dar foarte capabil să se formeze. Îi plăcea gloria, a vrut ordine şi disciplină. Se născuse cuminte, moderat, ascuns, stăpîn pe mişcările lui şi pe limba lui; o să credeţi? se născuse bun şi drept şi Dumnezeu îl înzestrase să fie un rege bun şi poate chiar un rege destul de bun. Răul porni de altundeva. Prima lui educaţie fu atît de izolată, încît nimeni nu îndrăznea să se apropie de apartamentul lui. A fost deseori auzit vorbind cu amărăciune de vremurile acelea într-atît încît povestea că a fost găsit căzut într-un bazin de la Port-Royal, unde, se afla atunci Curtea.

Mai tîrziu a fost extrem de lipsit de independenţă. Abia a fost învăţat să scrie şi să citească şi a rămas atît de ignorant, încît despre lucrurile cele mai cunoscute din istorie, evenimentele, evoluţia carierelor, purtări, nobleţe, legi, nu a ştiut niciodată nimic. El a spus, din această pricină şi uneori în public, absurdităţile cele mai grosolane. [...]

S-ar părea că regelui i-ar fi plăcut marea nobilime şi că nu vroia s-o pună pe acelaşi picior cu cealaltă; nimic mai puţin adevărat. Se îndepărtase de sentimentele nobile şi slăbiciunea lui pentru miniştrii pe care îi avea, şi care urau şi micşorau pe ceilalţi, ca să se ridice pe ei, tot ceea ce nu erau şi nu puteau fi îl îndepărtase pe rege de cei de naştere distinsă. El se temea de ea în aceeaşi măsură ca şi de inteligenţă; şi, dacă aceste două calităţi erau reunite de un singur supus şi erau cunoscute, acesta era pierdut.

Miniştrii, generalii, metresele, curtenii lui îşi dădură seama curînd după ce a început să domnească de slăbiciunea mai mult decît de gustul lui pentru glorie. Îl lăudară pe întrecute şi îl răsfăţară. Laudele, mai bine spus linguşeala, îi plăceau

atît de mult, încît cele mai grosolane erau bine primite, cele mai josnice mai savurate [...] Este ceea ce a dat atîta autoritate miniştrilor lui prin ocaziile neîncetate pe care le aveau să-l tămîieze, maicuseamă să-i atribuie orice lucru şi să-l facă să creadă că venea din partea lui. Supleţea, josnicia, aerul admirativ, dependent, slugarnic, mai presus de orice aerul de a nu fi nimic decît prin el erau singurele mijloace de a-i fi pe plac. Oricît de puţin te-ai fi îndepărtat de această cale nu puteai să reintri în graţie şi este ceea ce a pecetluit pierzania lui Louvois.

Această otravă s-a întins fără încetare. A ajuns pînă la o culme de necrezut pentru un prinţ care nu era lipsit de inteligenţă şi care avea experienţă. El însuşi, fără să aibă nici voce, nici muzicalitate, cînta de faţă cu cei mai apropiaţi, părţile care-l proslăveau cel mai mult din prologurile operelor. Se scălda în ele şi pînă şi în supeurile publice unde cîntau uneori viori el fredona printre dinţi aceleaşi laude cînd se cîntau ariile care le serveau drept acompaniament.

De aci, această dorinţă de glorie care-l smulgea uneori dragostei; de aci această uşurinţă a lui Louvois de a-l angaja în războaie mari, ba pentru a-l da peste cap pe Colbert, ba pentru a se menţine şi a-l face să-i crească acţiunile şi să-i dovedească în acelaşi timp că el era mai mare comandant decît oricare din generalii lui atît în ce priveşte planurile cît şi executarea lor, lucru în care generalii îl ajutau ei înşişi pentru a fi pe placul regelui. Mă refer la cei de valoarea lui Condé, lui Turenne şi cu atît mai mult la cei care au urmat. El îşi însuşea totul cu o uşurinţă şi o amabilitate admirabilă în sine şi se credea aşa cum îl descriau cînd vorbeau de el. De aci, gustul pentru revizii care mergea aşa de departe, încît duşmanii îi spuneau „regele reviziilor" această plăcere a asediilor ca să-şi pună în valoare în mod ieftin bravura, ca să îi facă pe generali să-l reţină cu forţa, să-şi etaleze capacitatea, prevederea, vigilenţa, oboselile pentru care trupul său robust şi admirabil conformat era deosebit de apt înfruntînd foamea, setea, frigul, căldura, ploaia şi vremea oricît de proastă. Era de asemenea sensibil cînd auzea admirîndu-se în toate taberele aerul lui impunător, ţinuta lui călare şi toate ope-

rațiile sale. Cu metresele lui și uneori cu curtenii vorbea cel mai mult despre campaniile lui și despre trupe. Vorbea bine, în termeni adecvați, cu o viziune justă; el relata un fapt și povestea mai bine decît oricine. Conversațiile lui cele mai obișnuite nu erau niciodată lipsite de maiestate înnăscută și deosebită.

Mintea lui avea înclinații către lucrurile mici și îi plăceau tot felul de detalii. El le cerea mereu despre trupele lui: despre îmbrăcăminte, ornamente, exerciții, disciplină, într-un cuvînt, despre tot felul de detalii mărunte. Le cerca de asemenea despre construcțiile lui; [...] el credea mereu că îi învață ceva pe cei care în acest gen erau maeștri și care primeau din partea lui, ca niște novici, lecții pe care de mult le știau pe de rost. Această pierdere de vreme [...] constituia triumful miniștrilor lui care, cu puțină artă și experiență în a-l manevra, făceau să vină ca din partea lui ceea ce vroiau ei înșiși care conduceau în mare după vederile lor și prea des după interesul lor, în timp ce se bucurau să-l vadă înecîndu-se în aceste detalii.

Vanitatea și orgoliul care merg mereu crescînd, pe care le alimentau și le dezvoltau tot timpul la el, fără chiar ca el să-și dea seama și pînă și din amvon, prin predicatori, în prezența lui, au devenit baza exaltării miniștrilor lui deasupra oricărei măriri. [...] De aici n-a fost decît un pas ca secretarii de Stat și apoi miniștrii să-și lase mantia, apoi haina de cardinal, pe urmă haina neagră, mai apoi cea de o singură culoare, simplă, modestă, ca pînă la urmă să se îmbrace ca nobilii; de aci n-a fost decît un pas ca să adopte manierele acestora, apoi favorurile și treptat să fie admiși să mănînce cu regele; și nevestele lor, întîi sub pretexte personale, ca Doamna Colbert cu mult înainte de Doamna Louvois, în sfîrșit, ani după aceea, cu titlul de drept datorită locului soțului lor, au mîncat și s-au urcat în trăsuri și nu s-au mai deosebit cu nimic de femeile de primă noblețe.

De pe aceste poziții, Louvois a ridicat, sub diverse pretexte, onorurile civile și militare, în cetăți și în provincii, celor cărora nu le fuseseră niciodată disputate și ajunse să

nu mai scrie *monseigneur* acelorași, așa cum era dintotdeauna obiceiul. [...]

...Aceasta a provocat la început o mare discuție: cei mai mari nobili, cavaleri ai ordinului, guvernatorii și comandanții militari ai provinciilor și, după pilda lor, oamenii mai puțin nobili și comandanții militari ai armatelor au fost extraordinar de jigniți de o noutate atît de surprinzătoare și de ciudată. Miniștrii știuseră să-l convingă pe rege să înjosească tot ce era înalt și că, dacă el le-ar refuza acest tratament, însemna să-și disprețuiască propria autoritate și slujirea lui a cărui instrumente erau, pentru că prin altceva și prin ei înșiși ei nu erau nimic. Regele, sedus de această pretinsă reflectare a măririi lui asupra lui însuși se pronunță atît de dur în această privință, încît nu s-a mai pus problema dacă să te supui acestui nou stil sau să-ți părăsești slujba și să cazi în același timp, acei care ar fi părăsit-o și chiar acei care nu aveau slujbe, în dizgrația manifestă a regelui și să fii persecutat de miniștri, ocazie care se întîlnea la tot pasul.

Mai multe persoane distinse care nu aveau slujbe și mai mulți militari de prim ordin și cu cel mai înalt grad au preferat să renunțe la tot și să-și piardă averea, și într-adevăr au pierdut-o și cea mai mare parte a pățit-o și mai rău; și foarte curînd, încetul cu încetul nimeni nu a mai făcut nici o obiecție.

De aci autoritatea personală și deosebită a miniștrilor dusă la extrem, pînă și în ceea ce nu avea legătură nici cu ordinele, nici cu slujirea regelui, sub masca că ar fi fost în joc autoritatea lui, de aci acest grad de putere pe care au uzurpat-o; de aci bogăția lor imensă și alianțele pe care le-au contractat după cum au vrut.

Oricît de dușmani erau între ei, interesul comun îi reunea cu căldură în această privință și această splendoare uzurpată în defavoarea restului Statului a dăinuit tot atît cît domnia lui Ludovic al XIV-lea. El se mîndrea cu acest lucru și nu era mai puțin exigent decît ei în această privință; el nu vroia altă mărire decît aceea care emana de la el. Oricare alta i-ar fi devenit odioasă. El avea în această privință susceptibi-

lități de neînțeles ca și cum demnitățile, titlurile, funcțiile cu îndatoririle lor, distincțiile lor, prerogativele lor nu emanau de la el ca și locurile de ministru și titlurile de secretar de Stat care erau acordate numai de el. [...]

O altă vanitate personală l-a mai tîrît în această comportare. El simțea foarte bine că putea să strivească un nobil sub povara dizgrației lui, dar nu să-l distrugă, nici pe ai lui în timp ce prăvălind un secretar de Stat de la postul lui, sau un alt ministru de același fel, îl afunda pe el și pe toți ai lui în adîncul neantului din care acest post îl ridicase, fără ca averea care ar fi putut să-i rămînă să-l ridice din această neființă. Iată ce îl făcea să se complacă să-i facă să domnească pe miniștri asupra celor mai ridicați dintre supușii săi, asupra prinților din sîngele lui, cu autoritate, ca și asupra celorlalți și asupra tuturor celor care nu aveau nici rang, nici slujbă în regat, căci, în ceea ce privește mărirea ca și autoritatea, aceștia se aflau deasupra miniștrilor. Este și ceea ce a îndepărtat întotdeauna de la funcția de ministru orice om care avea resurse personale, ceea ce regele nu putea nici distruge, nici păstra, adică ceea ce l-ar fi făcut ca un astfel de ministru să fie într-un fel de temut și fără încetare greu de suportat. [...]

Tot de aci susceptibilitatea plină de precauții a miniștrilor care a făcut ca regele să asculte atît de greu pe oricare altul decît pe ei, în timp ce se felicita că era ușor accesibil și credea că este în joc mărirea, venerația și teama cu care îi plăcea să-i copleșească pe cei mai mari nobili dacă i-ar fi lăsat să se apropie de el altfel decît în treacăt. Astfel marele senior ca și cel mai subaltern din toate punctele de vedere vorbea liber cu regele cînd se ducea sau se întorcea de la biserică, cînd trecea de la un apartament la altul sau cînd se urca în trăsură; cei mai distinși și chiar și cîțiva alții, la ușa cabinetului lui,dar nu îndrăzneau să intre după el. Numai în felul acesta era ușor accesibil. Astfel nu-i puteau vorbi decît două cuvinte, ceea ce era foarte incomod și mereu auzit de mai mulți care-l înconjurau pe rege sau, dacă el îi cunoștea mai bine, la ureche, ceea ce nu era mai avantajos. Răspunsul cert era *am să văd*, ca să nu mintă și să cîștige timp, dar deseori

foarte puțin satisfăcător, în felul acesta totul trecea prin aprobarea miniștrilor, fără să te poți lămuri niciodată, ceea ce îi făcea stăpîni peste toate și regele era de acord sau nu băga de seamă.

Să speri să-ți acorde o audiență în cabinetul lui, nimic mai rar, chiar și pentru treburile regelui cu care te însărcinase. Niciodată, de pildă, celor care erau trimiși sau se întorceau din străinătate cu vreo funcție, niciodată vreunui ofițer general, cu excepția unor cazuri foarte speciale, și încă, dar foarte rar, vreunuia din cei însărcinați cu treburile trupelor, care îi plăceau atît de mult regelui; audiențe scurte generalilor care plecau, în prezența secretarului de Stat la război, audiențe mai scurte cînd se întorceau. [...] Niciodată vreo scrisoare de-a lor nu era primită direct de rege fără să treacă mai înainte pe la ministru cu excepția cîtorva ocazii rare și de moment și singur domnul de Turenne, spre sfîrșitul carierei lui, care, certat pe față cu Louvois, și cu strălucirea gloriei și a celei mai înalte considerații, trimitea mesajele sale Cardinalului de Bonillon care le înmîna direct regelui, ceea ce nu însemna că nu erau văzute după aceea de ministru cu care se consulta asupra ordinelor și răspunsurilor.

Adevărul este totuși că, oricît de flatat ar fi fost regele cu privire la mărirea și autoritatea lui care înăbușiseră la el oricare alt considerent aveau de cîștigat din aceste audiențe, cînd puteai face în așa fel încît să le obții, cînd știai să te comporți cu tot respectul care era datorat regalității și obiceiului. În afară de ceea ce am aflat din alte surse, pot să vorbesc din experiență. Au fost audiențe pe care le-am obținut și chiar pe care le-am uzurpat și l-am forțat pe rege, foarte mîniat pe mine, și a ieșit foarte convins și mulțumit de mine și mi-a arătat-o în urmă și mie și altora. Pot deci să vorbesc și de audiențele pe care le obțineai uneori din proprie experiență.

Odată obținută, oricît de suspicios ar fi fost, oricît de nemulțumit ar fi crezut că este cazul să fie, asculta cu răbdare, cu bunătate, doritor să se lămurească și să se informeze; el nu o întrerupea decît tot în acest scop. Descopereai un spirit de echitate și de dorință de a cunoaște adevărul și aceasta deși era mînios uneori și aceasta pînă la sfîrșitul

vieții sale. Odată în audiență puteai să spui orice, cu condiția încă o dată ca să păstrezi acel aer respectuos, supus, dependent, fără de care erai mai compromis decît înainte, dar și cu care, dacă spuneai adevărul, puteai la rîndul tău să-l întrerupi pe rege, să-l contrazici pe față despre fapte de care vorbea, să ridici tonul mai mult decît el cînd vorbeai și toate acestea nu numai fără ca el să te condamne, dar el se lăuda după aceea cu audiența pe care o acordase și cu cel care o obținuse, dezbărîndu-se de prejudecățile pe care le avusese sau de lucrurile false, pe care fusese silit să le înghită și o manifesta după aceea prin felul în care te trata. De aceea miniștrii erau foarte grijulii în a-i sugera regelui să nu dorească să le acorde și reușeau ca și în toate celelalte.

Este ceea ce făcea ca funcțiile care te apropiau de persoana regelui să fie atît de respectabile și cei care le posedau atît de respectați, și chiar miniștri, prin ușurința pe care o aveau zilnic să vorbească cu regele, singuri, fără să-l sperie cu o audiență despre care se afla întotdeauna, și s-o obțină în mod sigur și fără ca să se știe, atunci cînd aveau nevoie. Mai cu seamă consiliile de război constituiau din aceeași pricină culmea favoarei, mai mult decît o distincție și este ceea ce, în marile recompense ale mareșalilor de Boufflers și de Villars i-a ridicat la rangul de *pair*[1] și le-a dat dreptul să transmită drepturile lor de guvernare copiilor lor care erau cu toții tineri, într-o vreme cînd regele nu-l mai acorda nimănui.

Așadar, pe drept cuvînt trebuie să plîngem cu lacrimi oroarea unei educații care avea drept singur scop să înăbușe mintea și inima acestui prinț, otrava mîrșavă a lingușelii celei mai desăvîrșite care l-a consacrat zeu în sînul însuși al creștinismului, și cumplita politică a miniștrilor lui care l-au închis, și care pentru mărirea, puterea și averea lor îl îmbătară cu autoritatea, cu mărirea, cu gloria lui mergînd pînă la a-l corupe și a înăbuși în el dacă nu toată bunătatea, echitatea, voința de a ști adevărul pe care Dumnezeu i-o dăduse, cel puțin au vlăguit-o aproape cu totul și l-au

[1] Titlul de *pair*, mare vasal al regelui Franței.

împiedicat necontenit să se folosească de aceste virtuţi a căror victimă au fost regatul lui şi el însuşi.

Din aceste izvoare străine şi pestilenţiale a provenit un astfel de orgoliu, încît nu exagerez spunînd că dacă nu avea frica de diavol pe care Dumnezeu i-a hărăzit-o pînă în cele mai mari rătăciri, ar fi lăsat să fie adorat şi ar fi găsit adoratori; martore între altele acele monumente atît de exagerate ca să mă exprim în mod sobru: statuia lui din *place des Victoires* şi dedicaţia ei păgînă care i-a făcut o plăcere atît de deosebită; şi acest orgoliu l-a dus la pierzanie; am văzut atîtea din efectele lui funeste şi o să mai vedem altele şi mai funeste.

INFLUENŢA LUI LOUVOIS

Tot acest orgoliu pe care Louvois a ştiut să-l mînuiască atît de bine a secătuit regatul prin războaie şi fortificaţii nenumărate. Războiul cu Ţările de Jos, cu prilejul morţii lui Filip al IV-lea şi al drepturilor reginei, fiica lui, a format tripla alianţă. Războiul cu Olanda, în 1670, a speriat pe veci întreaga Europă prin succesul pe care l-a repurtat regele, şi el l-a abandonat în favoarea dragostei. El a reînviat partidul prinţului de Orania, a făcut să piardă partidul republican, a dat Provinciilor Unite şeful cel mai periculos prin capacitatea, vederile, suita, alianţele lui, care prin faptul că a refuzat cu mîndria cea mai mare din fiicele naturale ale regelui şi cea mai puţin nereuşită îl jigni puternic, într-atît încît nu l-a putut niciodată îmblînzi după aceea prin cea mai constantă manifestare a respectului său, a dorinţelor, a demersurilor sale şi din disperarea pricinuită de acest dispreţ, a devenit cel mai de temut duşman şi care a ştiut să profite enorm de acest lucru, deşi a fost întotdeauna înfrînt în războaiele duse cu el.

Prima lui încercare a fost faimoasa ligă de la Augsburg pe care a ştiut s-o formeze întreţinînd teama de puterea Franţei care creştea un şi mai mare duşman. Era Louvois, autorul şi sufletul tuturor acestor războaie, pentru că el conducea

acest departament și pentru că, gelos pe Colbert vroia să-l compromită epuizînd finanțele și să-l împingă la extremă. Colbert, prea slab pentru a putea împiedica războiul nu a vrut să sucombe; astfel după o administrație înțeleaptă dar forțată și din toate resursele pe care le putuse imagina a răsturnat în cele din urmă vechile și venerabilele lui bariere și ruina lui a antrenat în mod inevitabil aceea a Statului și l-a adus încetul cu încetul la nenorocirile care au secătuit de atîtea ori pe particulari după ce au ruinat țara. Iată la ce au dus aceste fortificații și trupe nenumărate care doborîră întîi pe dușmani, darcare i-au învățat în cele din urmă să aibă o armată la fel de mare ca a noastră, dar Germania și nordul aveau o populație imensă în timp ce Franța s-a depopulat.

Aceeași rivalitate a zdrobit marina într-o țară învecinată cu două mări; ea era înfloritoare sub Colbert și fiul lui, dar nu s-a mai putut realiza executarea proiectului înțelept de a face un port la La Hogue, pentru a se realiza retragerea în Marea Mînecii — greșeală imensă care mulți ani mai tîrziu a costat Franța, în același loc de la La Hogue, pierderea unei numeroase flote pe care o repusese în acțiune cu atîta cheltuială, ceea ce a zdrobit marina și nu i-a lăsat timpul, după ce a costat așa de mult să fie restabilită, să-și reia comerțul înăbușit încă de prima dată de către Louvois, or acesta este izvorul bogăției și ca să spun așa sufletul unui stat așezat în mod atît de fericit între două mări.

Aceeași rivalitate între Louvois și Colbert l-a dezgustat pe rege de negocierile pe care Richelieu le socotea atît de necesare de întreținut în mod continuu, în aceeași măsură cu marina și comerțul, căci toate trei erau în mîna lui Colbert și a lui Oroissy, fratele lui, căruia Louvois nu-i destina cadavrul înțeleptului și priceputului Pomponne, cînd se alătură lui Colbert pentru a provoca izgonirea lui.

Așadar, în această tristă situație internă, fereastra de la Trianon a determinat războiul din 1688; Louvois l-a convins mai întîi pe rege să nu creadă părerile lui d'Avaux, ambasadorul Olandei, și a multor altora care anunțau în mod sigur de la Haga, și din multe alte părți, proiectele și pregă-

tirile pentru revoluţia din Anglia; el trimise trupele noastre, care ar fi împiedicat-o, din Provinciile Unite prin Flandra spre Rin şi provocă un război sigur. Louvois atinse astfel în acelaşi timp două obiective personale: el îşi asigură prin neglijarea vădită a unui război lung şi greu cu Olanda şi Anglia, unde era sigur că ura înveterată a regelui pentru persoana prinţului de Orania nu va suporta niciodată mărirea şi stabilirea lui pe ruinele religiei catolice şi ale lui Iacob al II-lea, prietenul lui personal, atîta timp cît va putea spera să-l răstoarne pe primul şi să-l restabilească pe cel de-al doilea; şi în acelaşi timp profita de moartea electorului din Colonia, care deschidea cearta, pentru alegerea unui nou elector, dintre prinţul Clement de Bavaria, nepotul lui, şi cardinalul de Furstemberg, vicarul lui, susţinuţi în mod deschis de împărat şi de Franţa, şi sub acest pretext îl convinge pe rege să atace pe împărat şi imperiul prin asediul Philippsburg-ului etc.; şi pentru a înteţi războiul şi a-l prelungi arde Worms, Spira şi tot Palatinatul pînă la porţile Maienţei, unde capturează trupele regelui. După acest început subit, şi sigur în felul acesta de războiul cel mai aprig cu împăratul, imperiul, Anglia şi Olanda, interesul personal de a-l prelungi l-a făcut să-şi schimbe planul de acţiune.

Dacă ar fi împins teatrul operaţiunilor din Germania lipsită de cetăţi întărite şi plină de prinţi ale căror State mediocre şi sărace nu ar fi putut-o apăra, ar fi fost ameninţat din partea lor de o pace prea grabnică, în ciuda furiei pe care o aprinsese prin crudele sale incendii. Flandra dimpotrivă era înţesată de cetăţi şi, după o declaraţie de război nu era uşor să pătrunzi acolo. Aşadar l-a convins pe rege să deplaseze războiul aci şi să nu menţină în Germania decît un război de observaţie şi de subzistenţă. El l-a îmbiat spunîndu-i că o să cucerească oraşele fortificate personal şi că-i va pedepsi altădată pe olandezi care aşezaseră pe prinţul de Orania pe tronul regelui Iacob, refugiat în Franţa cu familia lui, şi a întreprins astfel un război fără de sfîrşit, în timp ce el ar fi fost cel puţin scurt cu împăratul şi imperiul dacă l-ar fi îndreptat brusc în miezul Germaniei şi ar fi rămas în defen-

sivă în Flandra, unde olandezii, mulțumiți de succesul lor din Anglia, nu s-ar fi gîndit să facă progrese printre atîtea cetăți.

Dar asta nu a fost totul. Louvois a vrut să se țină de cuvînt: războiul pe care îl aprinsese nu îi ajungea: el vru un război împotriva întregii Europe. Spania, inseparabilă de imperiu și chiar de olandezi, din pricina Flandrei spaniole, se declarase: a fost un pretext pentru proiectele sale asupra Lombardiei și aceste proiecte fură un nou pretext pentru promovarea ducelui de Savoia. Acest prinț nu dorea decît să rămînă neutru și, ca unul mai slab, să lase să treacă trupe limitate, în ordine și cu măsură, ceea ce era de dorit, prin țara lui, cu plată. Era un lucru greu de refuzat; de altfel Catinat, deja la frontieră cu trupele destinate acestei treceri, avu ordin să înceapă negocierile. Dar pe măsură ce avansa, Louvois cerea mai mult și trimitea, de la un curier la altul, ordine atît de contradictorii că nici domnul de Savoia, nici Catinat nu mai înțelegeau nimic. Domnul de Savoia se hotărî să-i scrie regelui ca să-l întrebe personal ce vroia și să se conformeze.

Asta încurca socotelile lui Louvois care vroia să-l forțeze pe acest prinț să intre în război. El îndrăzni să suprime scrisoarea adresată regelui și să ceară, fără știrea lui, lucruri atît de exorbitante că echivalau cu lăsarea tuturor statelor la discreția Franței. Ducele de Savoia a protestat și deja ofensat de disprețul de a nu fi primit un răspuns direct de la rege, se plînse pe față. Louvois s-a folosit de prilej pentru a-l trata în mod obraznic și a-l sili prin mii de afronturi la mai mult decît să se plîngă; în felul acesta l-a făcut pe Catinat să se poarte mai mult decît ostil și acesta nu putea înțelege procedeul ministrului care, fără să intre în război cu Savoia, obținu mai mult decît ar fi putut să-și propună.

În timpul acestor ciudate negocieri, împăratul, prințul de Orania și olandezii care priveau pe drept cuvînt joncțiunea lor cu ducele de Savoia ca un lucru capital, au știut să profite de situație. Acest prinț se alie deci cu ei, forțat și înciudat, și deveni prin situația lui cel mai costisitor și

cel mai de temut dușman al Franței și este ceea ce Louvois dorea și a știut să manevreze.

Atît de mare fu orbirea regelui, atît de mare fu îndemînarea, îndrăzneala, formidabila autoritate a unui ministru, cel mai eminent în ce privește proiectele și executarea dar cel mai funest ca să conducă de pe primul plan; fără să fie prim-ministru, el i-a doborît pe toți ceilalți, a știut să-l conducă pe rege unde și cum a vrut și a devenit cu adevărat stăpîn. El avu bucuria să trăiască mai mult decît Colbert și Seignelay, dușmanii lui și multă vreme rivalii săi. Această bucurie nu a fost lungă.

ÎNCEPUTUL CONSTRUIRII PALATULUI DE LA VERSAILLES ȘI PROGRESELE DESPOTISMULUI

Curtea fu un alt loc de uneltire a politicii despotismului. Am văzut-o pe aceea care a despărțit, a umilit, i-a coborît pe cei mai mari, aceea care i-a ridicat pe miniștri deasupra tuturor, ca autoritate și putere deasupra prinților de sînge regal, ca mărime chiar deasupra celor mai nobili, după ce le-a schimbat cu desăvîrșire situația. Trebuie să arătăm progresul multilateral al aceleiași purtări bazată pe același punct de vedere.

Mai multe lucruri au contribuit să instaleze pentru totdeauna Curtea în afara Parisului și s-o țină fără întrerupere la țară. Tulburările din timpul minorității lui, care s-au desfășurat în acest oraș, îi imprimase regelui aversiune, și convingerea că șederea lui acolo era periculoasă și reședința Curții în altă parte ar îngreuna cabalele la Paris prin distanță, chiar dacă aceasta nu era așa de mare, și că ele ar fi mai greu de ascuns prin absențe care s-ar observa atît de ușor. El nu putea ierta Parisului fuga lui din ajunul Bobotezei (1649), nici că orașul a fost martor, fără voia lui, a lacrimilor pe care le-a vărsat la prima retragere a doamnei de La Vallière. Încurcătura cu metresele și pericolul de a face cunoscute scandalurile în mijlocul unei capitale atît

de populate și atît de pline de spirite așa de felurite, a ocupat destul loc în hotărîrea lui de a se îndepărta de Paris. El era incomodat de mulțimea poporului de cîte ori ieșea, se întorcea și apărea pe străzi; nu mai puțin de o altă mulțime de oameni din oraș și care nu era supărată să-l caute, cu asiduitate mai departe. Alte neliniști care, îndată ce fură observate, cei mai intimi din garda sa, bătrînul Noailles, domnul de Lauzun și cîțiva subalterni își arătară pe întrecute vigilența și fură acuzați că înmulțesc înadins veștile false pentru a avea ocazia să se remarce și să aibă mai des întrevederi private cu regele; plăcerea plimbărilor și a vînătorii, mult mai comode la țară decît la Paris care era departe de păduri și lipsit de locuri de plimbare, plăcerea de a avea clădiri, care se născu mai tîrziu și crescu încetul cu încetul, nu îi permitea distracția într-un oraș în care nu ar fi putut evita să fie încontinuu sub privirile tuturor; în sfîrșit, ideea de a deveni mai venerabil sustrăgîndu-se ochilor mulțimii și obiceiului de a fi văzut în fiecare zi, toate aceste considerente l-au fixat pe rege la Saint-Germain curînd după moartea reginei, mama sa.

Acolo, el începu să atragă lumea prin serbări și galanterii și să dea de înțeles că vroia să fie văzut acolo.

Dragostea pentru doamna de La Vallière, care a fost la început un mister, a dat loc la numeroase plimbări la Versailles, pe atunci mic castel din cărți de joc, clădit de Ludovic al XIII-lea plictisit și mai plictisită suita lui că au dormit într-o cîrciumă proastă de căruțași și într-o moară de vînt, obosiți de vînătorile lui lungi în pădurea Saint-Léger și mai departe departe, de acele vremuri rezervate fiului său, cînd drumurile, viteza cîinilor și numărul rîndașilor plătiți și al vînătorilor călare au făcut vînătorile atît de ușoare și de rapide. Acest monarh nu dormea niciodată sau foarte rar la Versailles, cîte o noapte și numai nevoit, regele; fiul lui, ca să fie mai în intimitate cu metresa lui, gusta plăceri necunoscute exact eroului, demn fiu al lui Ludovic cel Sfînt, care a construit acest mic Versailles.

Aceste mici escapade ale lui Ludovic al XIV-lea au făcut să se ivească încetul cu încetul aceste clădiri imense pe care

le-a construit; și faptul că erau comode, pentru o curte atît de numeroasă, și atît de diferite de locuințele de la Saint-Germain, l-a făcut să-și mute complet reședința acolo, puțin timp înaintea morții reginei. El a construit nenumărate locuințe, pentru care îi făceai curte ca să le obții, în timp ce, la Saint-Germain, aproape toată lumea era nevoită să stea în oraș și cei puțini care locuiau la palat erau foarte înghesuiți.

Sărbătorile frecvente la Versailles, călătoriile fură mijloace de care regele se folosi ca să le dea preferință sau să pedepsească persoanele care trebuiau să-l însoțească de fiecare dată și să-l oblige pe fiecare să fie asiduu și să încerce să-i fie pe plac. Simțea că nu are chiar atîtea binefaceri de împărțit ca să se facă mereu simțite. El le înlocui deci pe cele adevărate cu unele ideale constînd din gelozie, mici favoruri pe care le acordă zilnic, și ca să spun așa în fiecare clipă, printr-o artă specială. Speranțele la care dădeau naștere aceste mici preferințe, aceste distracții, și considerația care le urma, nimeni nu a fost mai ingenios ca el în a inventa fără încetare astfel de lucruri. Mai apoi Marly i-a folosit și mai bine în acest scop și Trianon-ul unde toată lumea, la drept vorbind se putea duce să-i facă curte, dar unde doamnele aveau cinstea să mănînce cu el și unde el le alegea pentru fiecare masă; sfeșnicul pe care-l încredința în fiecare seară, la culcare, unui curtean căruia îi dădea preferință și-l alegea printre cei mai distinși dintre cei care asistau la sfîrșitul rugăciunii, numindu-l cu voce tare. *Justaucorps*-ul[1] cu brevet a fost încă una din aceste invenții. Era bleu, căptușit cu roșu cu ornamente și vestă roșii, cu un desen brodat minunat cu aur și puțin argint, specific acestor haine. Exista un număr fix pe care le purta regele, familia lui și prinții de sînge; dar aceștia ca și ceilalți curteni nu-l primeau decît pe măsură ce erau libere. Cei mai distinși de la Curte prin ei înșiși sau prin preferința ce li se acorda îl cereau regelui și era o favoare să-l primești. Secretarul de Stat care se ocupa de casa regelui și de acest departament expedia un brevet, dar nici unul nu era vizat să obțină unul. Ele au fost

[1] Haină strînsă pe corp din secolul al XVII-lea.

create pentru cei foarte puțini la număr care aveau libertatea să-l urmeze pe rege în plimbările de la Saint-Germain la Versailles fără să fie desemnați special, și după ce nu s-au mai acordat, aceste haine nu au mai constituit un privilegiu cu excepția celui de a fi purtat, deși erai în doliu de Curte sau de familie, cu condiția ca doliul să nu fie mare sau să fie pe sfîrșite și în perioada cînd era interzis să se poarte aur și argint. Nu l-am văzut purtînd niciodată pe rege, pe MONSEIGNEUR sau pe MONSIEUR, dar foarte des pe cei trei fii ai lui MONSEIGNEUR și pe toți ceilalți prinți, și, pînă la moartea regelui, de îndată ce era unul liber, cei mai de bază oameni de la Curte se băteau pe el și, dacă un nobil tînăr îl obținea era o mare cinste. Nu s-ar mai sfîrși dacă aș începe să detaliez diferitele invenții de acest fel care au urmat una după alta, pe măsură ce regele înainta în vîrstă și serbările se schimbau sau se împuținau, și atențiile pe care le acorda pentru a avea întotdeauna o curte numeroasă.

El era sensibil nu numai la prezența continuă a persoanelor cele mai dinstinse, dar și a celor mai mărunte. Se uita în dreapta și în stînga la sculare, la culcare, la mese, cînd trecea dintr-un apartament într-altul, în grădinile lui de la Versailles, unde numai curtenii lui aveau dreptul să-l urmeze; el vedea și remarca pe toată lumea, nu pierdea din vedere pe nimeni pînă și pe cei care nici nu sperau să fie văzuți. El reținea foarte bine lipsa celor care veneau mereu la Curte, a celor care erau în trecere și care veneau neregulat, el combina cauzele generale sau speciale ale acestor absențe și nu pierdea nici cea mai mică ocazie să se poarte cu ei în consecință. Era o greșeală pentru unii și pentru tot ceea ce era mai distins să nu fie nelipsiți de la Curte, pentru alții să vină rar și îți atrăgeai în mod sigur dizgrația dacă nu veneai, niciodată sau ca și niciodată. Cînd era vorba de ceva care-i privea: „Nu-l cunosc", răspundea el mîndru. Pentru cei care se prezentau rar: „Este o persoană pe care nu o văd niciodată"; și aceste sentințe erau irevocabile. Era o nouă crimă să nu te duci la Fontainebleau care avea aceeași importanță ca Versailles și pentru unii să nu ceară să meargă la Marly fie mereu, fie deseori, deși nu avea intenția să-i ia pe aceștia fie mereu, fie

deseori; dar dacă ajunseseși să mergi regulat, trebuia o scuză valabilă ca să te retragi, fie bărbat, fie femeie. Mai cu seamă nu putea să sufere persoanele cărora le plăcea la Paris. Îi suporta destul de ușor pe cei cărora le plăcea la țară, deși trebuia să chibzuiești sau să-ți iei măsuri înainte de a te duce să stai puțin mai mult.

Acestea nu se refereau numai la persoanele cu însărcinări, sau intime, sau favorizate, nici la cele pe care vîrsta sau situația lor le deosebeau de ceilalți. Simpla destinație era suficientă pentru cei care formau în mod obișnuit Curtea. Am văzut în această privință, la momentul respectiv, ce atenție a acordat regele unei călătorii pe care am făcut-o la Roma pentru un proces, cît eram de tînăr, mi-a trimis o scrisoare prin Pontchartrain ca să știe motivul plecării mele.

Ludovic al XIV-lea se străduia mult să fie bine informat de ceea ce se petrecea peste tot, în locuri publice, în case particulare, în societate, în intimitatea familiilor și a legăturilor. Spionii și oamenii de legătură erau nenumărați. Existau de mai multe feluri: unii care nu știau că delațiunile lor ajungeau pînă la el, alții care știau, unii îi scriau direct, trimițîndu-i scrisorile pe căile pe care el le prescrisese și aceste scrisori nu le vedea decît el, și mereu înaintea altora, cîțiva alții în sfîrșit îi vorbeau în taină în cabinete pe din dos. Aceste căi necunoscute frînseră gîtul unei mulțimi de oameni de toate condițiile fără ca ei să-și dea vreodată seama de cauză, deoseori foarte pe nedrept, și regele o dată ce intra în bănuială nu se răzgîndea niciodată sau atît de rar, încît nimic nu era mai nedrept.

Mai avea un defect foarte periculos pentru ceilalți și deseori pentru el însuși căci îl lipsea de cei mai buni supuși. Avea și o memorie excelentă și-și amintea de un om dintr-o mie, dacă îl văzuse odată, și peste douăzeci de ani, și reținea lucrurile pe care le aflase, nu le confunda; totuși nu era posibil să-și amintească de toate, atît de multe i se aduceau la cunoștință. Dacă i se spunea ceva de cineva pe care l-ar fi uitat în acest fel, îi rămînea în minte că era ceva contra lui și era de ajuns ca să-l excludă. El nu ceda argumentelor unui ministru, unui general și a însuși duhovnicului său,

după felul lucrurilor sau oamenilor despre care era vorba. El răspundea că nu mai știa ce auzise despre el, dar că era mai sigur să aleagă pe altul despre care nu i se spusese nimic. Alegerea în funcția atît de primejdioasă de șef al poliției depindea de curiozitatea lui. Ea se amplifica mereu. Acești funcționari au fost mereu, în timpul lui, mai temuți, mai menajați și tot atît de respectați ca și miniștrii înșiși, nu exista nimeni în Franța, chiar și prinții de sînge, care să nu aibă intreres să îi menajeze și care să nu o facă. În afară de relatările serioase care îi parveneau prin ei, el se distra să afle toate galanteriile și toate prostiile din Paris. Pontchartrain, în departamentul căruia intra Parisul și Curtea, îi făcea atîta curte pe această cale nedemnă de care tatăl lui era indignat, încît ea l-a sprijinit deseori pe lîngă rege, și, după însăși mărturisirea regelui, împotriva atacurilor dure sub care fără aceasta s-ar fi prăbușit și aceasta s-a aflat deseori prin doamna de Maintenon, prin doamna ducesă de Bourgogne, prin domnul conte de Toulouse, prin valeții dinăuntru.

Dar cel mai cumplit dintre mijloacele prin care regele a fost timp de mulți ani informat, înainte ca aceasta să se bage de seamă și prin care neștiința și imprudența multora a continuat multă vreme să-l informeze, a fost acela de a deschide scrisorile. Este ceea ce a dat atîta credit unor oameni de teapa lui Pajot, lui Roullier, care erau însărcinați cu această misiune și pe care nu le-a putut-o lua nimeni. [...]

Rapiditatea și dexteritatea cu care se executa acest lucru este de neînchipuit. Regele vedea un extras al oricărei scrisori în care se aflau lucruri pe care cheile poștii și apoi ale ministrului care o conducea considerau că trebuie să ajungă pînă la el, și scrisori întregi cînd meritau prin urzeala lor sau prin titlul celor care erau în corespondență. În acest fel principalii funcționari ai poștei, maeștri și comiși, au fost în stare să presupună tot ce le plăcea și despre cine le plăcea [...], nu aveau nevoie să clădească sau să urmărească vreo intrigă. O vorbă disprețuitoare la adresa regelui sau a guvernului, o ironie, într-un cuvînt, o parte dintr-o scrisoare dubioasă și ruptă de context, te compromite fără speranță, fără

nici o percheziție, iar acest mijloc le era mereu la îndemînă. De altfel, pe drept sau pe nedrept, este de neînchipuit cîți oameni de tot felul au fost mai mult sau mai puțin compromiși, secretul era de nepătruns și nimic nu-l costa mai puțin pe rege decît să tacă cu desăvîrșire sau, în aceeași măsură, să se prefacă.

Acest ultim talent l-a împins deseori pînă la falsitate, dar, în același timp, fără să-l oblige la vreo minciună și făcea caz că se ține de cuvînt. De aceea nu și-l dădea aproape niciodată. Pentru secretul altuia și-l respecta cu aceeași religiozitate ca pentru al lui. Era chiar mîndru de anumite destăinuiri, anumite mărturisiri și chiar încredere; și nici o metresă, un ministru sau un favorit nu putea să le afle chiar cînd secretul îl privea.

S-a aflat, printre multe altele, aventura vestită a unei femei de familie, al cărei nume nu a fost știut niciodată, nici măcar bănuit; despărțită prin distanță de bărbatul ei, de un an, fiind însărcinată și pe punctul să-l vadă venind din armată, în disperare de cauză, a cerut regelui favoarea unei audiențe secrete, de care nimeni nu și-a dat seama pentru nimic în lume. Ea obținu audiența. Ea îi încredință secretul regelui în această împrejurare grea și îi spuse că o face ca celui mai cinstit om din regat. Regele îi spuse să tragă învățăminte mai înțelepte pe viitor și îi promise să-l rețină imediat pe soțul ei la graniță, sub pretextul serviciului, atîta vreme încît să nu poată bănui nimic și să nu-l lase să se întoarcă sub nici un pretext. Într-adevăr, a dat ordinul în aceeași zi lui Louvois și i-a interzis nu numai orice concediu, dar să i se permită să lipsească chiar și o singură zi de la postul pe care i-l desemnă pentru toată iarna. Ofițerul, care se distinsese, și care nu dorise cîtuși de puțin și nu ceruse să fie reținut iarna la graniță, Louvois care nici nu se gîndise s-o facă fură în aceeași măsură mirați și supărați. N-a trebuit mai puțin să se conformeze scrisorii și fără ca să întrebe de ce, iar regele nu a povestit lucrul decît mulți ani mai tîrziu și cînd a fost încredințat că cei pe care-i privea nu puteau să fie recunoscuți, după cum nici nu au fost vreodată, nici măcar cu bănuiala cea mai vagă și nesigură.

GENEROZITATEA ŞI MĂREŢIA LUI LUDOVIC AL XIV-LEA

Nimeni niciodată nu a făcut daruri cu mai multă plăcere şi nu a sporit într-atît, prin aceasta, preţul binefacerilor sale. Nimeni niciodată nu şi-a vîndut mai bine cuvintele, surîsul chiar, pînă şi privirile. El le dădu preţ prin distincţie şi maiestate, la care adăuga mult faptul că vorbea puţin. Cînd se adresa cuiva, punîndu-i întrebări sau vorbind despre lucruri oarecare, toată adunarea îl privea; era o distincţie despre care se vorbea şi care impunea mereu un fel de respect. Acelaşi lucru se întîmpla cu atenţiile, distincţiile, preferinţele pe care le acorda cu măsură. Niciodată nu i-a scăpat vreo vorbă supărătoare la adresa cuiva; şi dacă trebuia să facă vreo observaţie, să certe sau să îndrepte pe cineva, ceea ce se întîmpla foarte rar, o făcea întotdeauna cu mai multă sau mai puţină bunătate, aproape niciodată brutal, niciodată cu mînie, cu excepţia întîmplării unice a lui Courteneaux, care a fost povestită la vremea ei; cîteodată o făcea cu severitate.

Niciodată nu a exitat un om atît de politicos din fire, nici care să aibă o politeţe atît de cumpătată, atît de măsurată, nici care să facă atît de bine distincţia vîrstei, a meritului, a rangului şi în răspunsurile sale, cînd plasa acel „Am să văd" şi în manierele sale. Aceste trepte diferite se exprimau foarte exact în felul de a saluta şi de a primi reverenţele, la plecare sau la sosire. Era neîntrecut în a primi salutările în mod diferenţiat în fruntea coloanelor, la armată sau la reviziile militare. Dar, mai cu seamă în ceea ce priveşte femeile, nimic nu-l egala. Niciodată nu a trecut pe lîngă cea mai neînsemnată scufie fără să-şi scoată pălăria, mă refer la slujitoare şi despre care ştia că sînt, cum se întîmpla foarte des la Marly. Pentru doamne salutul era mai accentuat, gestul mai larg sau mai apropiat; pentru oamenii cu titluri, pe jumătate şi ţinea pălăria în aer sau lîngă ureche cîteva clipe mai mult sau mai puţin. Pentru nobili, dar care aveau titluri, se mulţumea să ducă mîna la pălărie. El şi-o scotea pentru doamne şi pentru prinţii de sînge. Toate acestea afară, căci

în casă nu avea niciodată pălărie. Reverențele mai mult sau mai puțin accentuate erau întotdeauna ușoare, aveau un farmec și o maiestate neasemuită, pînă și în felul în care se ridica pe jumătate la supeu pentru oricare din doamnele care aveau dreptul să se așeze și care soseau, niciodată pentru vreo alta, nici pentru prinții de sînge; dar spre sfîrșitul lui, asta îl obosea, deși nu a renunțat niciodată și doamnele care aveau scaun rezervat evitau să intre la supeul lui după ce începuse. Cu aceeași distincție, primea serviciul lui MONSIEUR și al domnului duce de Orléans, ale prinților de sînge; acestora din urmă nu le făcea decît un semn, lui MONSEIGNEUR și domniilor sale, fiii lui, cu familiaritate; marilor ofițeri cu un aer de bunătate și de atenție.

Dacă trebuia să aștepte un lucru cînd se îmbrăca o făcea mereu cu răbdare. Era punctual la toate orele pe care le fixa în timpul zilei; era precis și succint cînd dădea ordine. Dacă pe vreme proastă de iarnă nu putea ieși, dacă intra la doamna de Maintenon cu un sfert de ceas înainte de ora la care dăduse ordin, ceea ce nu i se prea întîmpla, și căpitanul gărzii care era de serviciu nu se afla acolo, nu uita niciodată să-i spună după aceea, că din vina lui venise mai devreme, nu din cauza întîrzierii cu această regularitate pe care o respecta întotdeauna; era servit cu cea mai mare precizie și era foarte comod pentru curteni.

El își trata bine valeții mai cu seamă pe cei din casă. Cu ei se simțea cel mai în largul lui, și se arăta așa cum era, cu cea mai mare familiaritate, mai cu seamă față de cei mai importanți. Prieteniile și aversiunile acestora au avut întotdeauna mare importanță. Ei erau mereu în măsură să facă un serviciu sau un deserviciu; prin aceasta aminteau de puternicii liberți ai împăraților romani, cărora senatul și căpeteniile imperiului le făceau curte și se înclinau în fața lor cu umilință. Aceștia în tot timpul domniei nu au fost mai puțin respectați și curteniți. Miniștrii, chiar și cei mai puternici îi menajau pe față; și de la prinții de sînge pînă la bastarzi, fără să mai vorbim de cei inferiori lor, toți se purtau la fel. Însărcinările primilor gentilomi ai camerei fură mai mult

decît șterse de către primii valeți, și titlurile mari nu s-au menținut decît în măsura în care valeții demnitarilor respectivi sau micii ofițeri subalterni se apropiau mai mult sau mai puțin, prin slujba lor, de rege. Și insolența era mare la cea mai mare parte dintre ei, astfel că trebuia să știi s-o eviți sau s-o suporți cu răbdare.

Regele îi susținea pe toți și povestea uneori cu plăcere că, atunci cînd a trimis, în tinerețea lui, o scrisoare ducelui de Montbazon, guvernator al Parisului, care se afla într-una din vilele sale din împrejurimi, printr-unul din valeții lui, acesta ajunse cînd domnul de Montbazon se pregătea să se așeze la masă; el îl forțase pe valet să se așeze cu el și îl condusese, la plecare, pînă în curte pentru că venise din partea regelui.

Nu uita niciodată să-i întrebe pe gentilomii obișnuiți, după ce prezentaseră din partea lui complimente de bucurie sau de condoleanțe oamenilor titrați, bărbați și femei, dar nu și altora, cum fuseseră primiți; și s-ar fi supărat dacă bărbații nu ar fi fost poftiți să stea jos și conduși o bună bucată de drum, în trăsură.

Era neasemuit la revizii militare, la serbări și peste tot unde o atmosferă de galanterie putea să-și aibă locul prin prezența doamnelor. Am mai spus că prinsese acest lucru la curtea reginei, mama sa, și la contesa de Soissons; tovărășia metreselor îl obișnuiseră din ce în ce mai mult, dar ea era mai mult maiestuoasă, deși uneori veselă, și niciodată nu avea față de lume o purtare deplasată; dar pînă la cel mai mic gest, mersul, portul, toată atitudinea lui erau măsurate, decente, mobile, mărețe, maiestuoase și totuși foarte naturale, ceea ce era ușurat de obișnuință și avantajat de figura lui unică și incomparabilă. De altfel, în lucrurile serioase, audiențele ambasadorilor, ceremoniile, era neasemuit de impunător; și trebuia să începi să te obișnuiești să-l vezi dacă nu vroiai să te expui să rămîi uimit cînd vorbeai cu el. Răspunsurile lui în aceste împrejurări erau mereu scurte, precise, mereu pline de o amabilitate care rareori lipsea, uneori chiar măgulitoare, cînd convorbirea merita.

Şi respectul pe care-l impunea prezența lui oriunde ar fi fost, impunea o liniște și chiar un fel de teamă.

Îi plăcea foarte mult aerul liber și mișcarea, atît cît putea să facă. Fusese foarte tare la dans, la crochet și la oină. Avea încă prestanță la vîrsta lui, cînd călărea. Îi plăcea să vadă lucrurile făcute cu grație și îndemînare. Dacă te achitai bine sau prost de ele era în ochii lui o laudă sau o ocară. El spunea că aceste lucruri, care nu erau necesare, nu trebuia să le faci dacă nu le făceai bine. Îi plăcea foarte mult vînătoarea și nu exista om să vîneze așa de bine ca el, nici cu atîta grație. El vroia cîini docili, excelenți; avea mereu vreo șapte-opt în camerele lui și îi plăcea să le dea chiar el să mănînce ca să îl cunoască. Îi plăcea mult vînătoarea de cerbi, dar din caleașcă, de cînd își rupsese mîna la Fontainebleau, curînd după moartea reginei. Era singur într-un fel de burduf, tras de patru căluți cu cinci sau șase schimburi și îi conducea singur, în viteză mare, cu o îndemînare și o precizie pe care nu o aveau cei mai buni vizitii și mereu cu aceeași grație în tot ce făcea. Surugiii lui erau copii între nouă sau zece ani și cincisprezece, și el îi conducea.

I-a plăcut în toate splendoarea, grandoarea, îndestularea. Această preferință a transformat-o în maximă, din diplomație și a inspirat-o întregii Curți. Îi erai pe plac dacă ofereai mese, haine, trăsuri, clădiri, joc. Erau ocazii ca să vorbească cu oamenii. În fond el tindea și reuși în felul acesta să dea luxului un loc de cinste și în anumite privințe un loc necesar și reduse astfel încetul cu încetul pe toată lumea să depindă în întregime de binefacerile lui ca să subziste. El își satisfăcea și orgoliul cu o Curte superbă întru totul și printr-un amestec care reducea din ce în ce mai mult distincțiile naturale.

Este o rană care, odată introdusă a devenit cancerul intern care roade toată lumea pentru că de la Curte s-a răspîndit repede în Paris și în provincii, în armate, unde oamenii de un anumit grad nu însemnau ceva decît proporțional cu suprafața și cu strălucirea lor, de cînd s-a introdus acest nefericit obicei care roade pe particulari, care-i obligă pe cei cu stare să fure, pe cei mai mulți să nu ezite din nevoia de

a face față cheltuielilor; în acest fel s-au egalat situațiile pe care mîndria, pînă și bunacuviință le întreține și care prin nebunia de mărire merge mereu crescînd; urmările lor sînt nesfîrșite și nu duc nici mai mult, nici mai puțin la ruina și răsturnarea generală.

Nimeni pînă la el nu a avut trăsuri de vînătoare și tot felul de altele atît de multe și de atît de strălucitoare. Clădirile lui, cine le-ar putea număra? În același timp, cine nu ar deplora atîta îngîmfare, capricii, prost gust? El a plecat de la Saint-Germain și nu a făcut la Paris nici înfrumusețări, nici construcții, afară de *Pont-Royal*, și aceasta numai de nevoie; de aceea, cu toată mărimea lui neobișnuită, este într-atît inferior atîtor orașe din toată Europa.

Cînd s-a construit piața Vendôme, era pătrată. D-l de Louvois a văzut cele patru clădiri construite. Scopul lui era să ducă acolo biblioteca regelui, medaliile, mașinile de bătut monedă, toate academiile și marele consiliu care-și mai ține adunările într-o casă pe care o închiriază. Prima grijă a regelui în ziua în care a murit Louvois a fost să oprească lucrările și să dea ordine să se taie colțurile pieții cu clădiri, micșorînd-o, să nu mute nimic din ce era proiectat și să nu facă decît locuințe așa cum se află și acum.

Saint-Germain, loc unic care întrunește tot ce poate fermeca privirile, imensa pădure alăturată, mică și ea prin frumusețea copacilor ei, a terenului, a situării, bogăția și apropierea izvoarelor pe această înălțime, plăcerile minunate ale grădinilor, ale dealurilor și teraselor care, unele peste altele nu puteau atît de ușor conduce pe orice întindere, farmecele și înlesnirile Senei, în sfîrșit un oraș întreg pe care poziția lui îl întreținea singur, el le-a părăsit pentru Versailles, cel mai trist și cel mai ingrat loc din lume, fără perspectivă, fără păduri, fără apă, fără pămînt pentru că nu sînt decît nisipuri mișcătoare și mlaștini, fără aer care, evident, nu putea fi bun.

I-a plăcut să tiranizeze natura, să o îmblînzească prin meșteșug și bani. El a construit clădirile unele după altele fără vreun plan general; s-au amestecat părți frumoase și urîte, grandioase și meschine. Apartamentul lui și cel al reginei sînt

foarte incomode, cu ferestrele camerelor dînd în locurile cele mai întunecoase, cele mai închise, cele mai urît mirositoare. Grădinile a căror strălucire te uimește, dar care sînt respingătoare, sînt tot de prost gust. Nu ajungi la răcoare și la umbră decît străbătînd o zonă mare încinsă, la capătul căreia nu poți, în orice direcție decît să urci sau să cobori; și odată cu dealul, care este foarte mic, se termină grădinile. Pietrișul îți arde picioarele, dar fără acest pietriș te-ai înfunda în nisip sau în cel mai mare noroi. Violarea naturii la tot pasul te dezgustă și te respinge fără voie. Cantitatea apelor silite și culese din toate părțile le face verzi, vîscoase, pline de noroi; ele răspîndesc o umezeală nesănătoasă și accentuată, și un miros mai nesănătos încă. Efectul pe care-l produc, trebuie să recunoaștem, este neasemuit; dar rezultatul este că admiri și fugi. În dreptul curții, după ce te-ai înăbușit, te sufoci; aripile lui vaste se întind fără să se lege de nimic. În dreptul grădinii, te bucuri de frumusețea oricărui ansamblu, dar crezi că ești în prezența unui palat care a ars, care nu mai are ultimul etaj și acoperișul. Capela care îl zdrobește, căci Mansard vroia să-l convingă pe rege să ridice încă un etaj, seamănă privit din orice parte cu un imens catafalc. Manopera este minunată în toate privințele, aranjarea nulă, totul a fost făcut pentru tribună, căci regele nu cobora de loc și treptele din mijloc sînt inaccesibile, datorită unicului defileu care duce la ele. N-am mai isprăvi înșirînd defectele monstruoase ale unui palat atît de imens și atît de scump cu accesoriile lui care sînt și mai scumpe.

Seră, grădină de zarzavat, curte pentru cîini, grajd mic și mare asemănătoare, atenanse prodigioase; în sfîrșit un oraș întreg în care nu există decît o cîrciumă foarte proastă, o moară de vînt, și acel mic palat de cărți de joc pe care Ludovic al XIII-lea îl construise ca să nu mai doarmă în fîn și care nu era decît o încăpere strîmtă și joasă în jurul curții de marmură care constituia curtea și a cărei clădire din fund nu avea decît două aripi scurte și mici. Tatăl meu le-a văzut și a dormit deseori acolo. De altfel, acest Versailles al lui Ludovic al XIV-lea, această capodoperă atît de păguboasă și de așa prost gust, unde schimbarea completă

a bazinelor și boschetelor a îngropat atîta aur care nu se vede, nu a putut fi terminat.

Printre atîtea saloane îngrămădite unul peste altul nu există nici sală de comedie, nici sală de banchete, nici de bal; și în față și în spate rămîn destule de făcut. Parcurile și aleile, toate plantate, nu pot să dea roade. În privința vînatului, trebuie să-l alimentezi; în privința rigolelor lungi de patru și cinci leghe, ele sînt nenumărate; în ce privește în sfîrșit zidurile, prin imensul lor contur, închid parcă o mică provincie din cea mai tristă și mai urîtă țară a lumii.

Trianonul în același parc și la poarta Versailles-ului, mai întîi casă de porțelan pentru luat gustări, mărită apoi ca să se poată dormi, în fine palat de marmură de jasp și porfir, cu grădini delicioase; menajeria, de cealaltă parte a încrucișării canalului de la Versailles, făcută toată din nimicuri delicioase, și împodobită cu tot felul de animale cu două și cu patru picioare, din cele mai rare; în sfîrșit Clagny, clădit pentru D-na de Montespan personal, dată ducelui de Maine, la capătul Versailles-ului, castel superb cu fîntînile, grădinile, parcurile sale; apeducte demne de romani, în toate părțile. Asia nici antichitatea nu oferă nimic atît de vast, atît de sporit, atît de lucrat, atît de superb, atît de plin de monumentele cele mai rare ale tuturor secolelor, de marmurile cele mai fermecătoare, de tot felul de bronzuri, de picturi așa de desăvîrșite, de sculpturi.

Dar nu era apă, orice ai fi făcut, și aceste minuni ale artei fîntînilor se uscau, cum se întîmplă și acum în fiece clipă în ciuda prevederii, a acestor mări de rezervoare a căror așezare și întreținere pe nisipul mișcător și pe noroi costaseră atîtea milioane. Cine ar fi crezut? această greșeală a constituit ruina infanteriei. Doamna de Maintenon domnea, voi vorbi de ea la rîndul ei. Domnul de Louvois era atunci în relații bune cu ea, era timp de pace. El a avut ideea să schimbe cursul rîului Eure în porțiunea dintre Chartres și Maintenon și să o facă să se verse în întregime la Versailles. Cine ar putea spune cît aur și cîți oameni au fost sacrificați timp de mai mulți ani, într-atît încît s-a interzis sub

amenințarea celor mai grele pedepse, în tabăra care se stabilise și care a durat foarte mult timp, să se vorbească despre bolnavi, mai cu seamă despre morții pe care munca grea și mai mult miasmele atîtor pămînturi răscolite îi ucideau, cîți alții au trebuit să aștepte ani ca să se refacă după bolile molipsitoare! cîți nu și-au putut îndrepta sănătatea tot restul vieții! Și totuși, nu numai ofițerii particulari, dar coloneii, brigadierii și acei ofițeri generali care au fost folosiți, nu aveau dreptul, oricine ar fi fost ei, să lipsească un sfert de ceas. Războiul întrerupse lucrul în sfîrșit în 1688, fără ca să fi fost reluat de atunci; nu au mai rămas decît monumente informe care vor sta mărturie acestei cumplite nebunii.

Pînă-n cele din urmă, regele, sătul de frumos și de mulțime, s-a convins că vroia uneori ceva mic și singurătate. A căutat în jurul Versailles-ului cum ar putea să-și satisfacă acest gust. A vizitat mai multe locuri, a străbătut dealurile de unde se vede Saint-Germain și vasta cîmpie care se află la picioarele lui, unde Sena șerpuiește și stropește atîtea regiuni și bogății la ieșirea din Paris. A fost sfătuit să se oprească la Lucienne, unde Cavoye a avut după aceea o casă a cărei perspectivă e fermecătoare, dar răspunse că această așezare fericită l-ar ruina și că, nevrînd decît ceva mic, ar dori o așezare care să nu-i permită să-i vină ideea să facă altceva decît ceva mic.

A găsit în spatele lui Lucienne o vîlcea strîmtă, adîncă, cu pante abrupte, inaccesibilă din pricina mlaștinilor, fără nici o perspectivă, închisă de jur împrejur între dealuri, cu un sat urît, pe povîrnișul unuia din dealuri care se numea Marly. Această închizătură fără perspectivă nici posibilitate de-a o crea a fost principalul ei merit. Strîmtoarea vîlcelei care nu permitea extinderea a contribuit mult și ea. I s-a părut că alege un ministru, un favorit, un general de armată. A fost o muncă grea să secătuiești această cloacă de toate gunoaiele care veneau din împrejurimi și să aduci pămînturi. Sihăstria fu terminată. Nu era necesară decît ca să doarmă trei nopți, de miercuri pînă sîmbătă, de două sau de trei ori pe an, cu

cel mult vreo doisprezece curteni cu funcțiile cele mai importante.

Încetul cu încetul sihăstria s-a mărit; întinzîndu-se din ce în ce s-au tăiat dealurile pentru a se mări spațiul de construcție și dealul din fund mult tăiat pentru a oferi cel puțin o perspectivă foarte imperfectă. În sfîrșit, prin clădiri, grădini, păduri împodobite și închise, prin statui și mobile de preț, Marly a devenit ceea ce mai este și acum. Oricît de sărăcit ar fi de la moartea regelui. Păduri toate înverzite și stufoase aduse de la Compiègnes și de mai departe, fără încetare, dintre care mai mult de trei sferturi se uscau și erau îndată înlocuite; vaste spații de pădure deasă și de alei obscure, schimbate subit în bazine pe care te plimbai cu gondola, apoi transformate în păduri de nu se vedea lumina zilei din clipa în care erau plantate, vorbesc de ceea ce am văzut în șase săptămîni; bazine schimbate de o sută de ori; la fel cascade cu figuri schimbate și toate deosebite; populări cu crapi aurii și cu desenele cele mai fermecătoare, de abia isprăvite și transformate din nou de același maistru, și asta de nenumărate ori; această mașină prodigioasă despre care am vorbit, cu imensele sale apeducturi, conducte și rezervoare monstruoase, consacrată numai Marly-ului fără să mai ducă apă la Versailles; este puțin dacă spunem că Versailles, așa cum l-am văzut, nu a costat cît Marly.

Dacă se adaugă cheltuielile acestor veșnice călătorii care au devenit în sfîrșit la fel de lungi ca cele de la Versailles, deseori aproape la fel de numeroase, și la sfîrșitul vieții regelui, reședința cea mai obișnuită, nu o să spunem prea mult numai despre Marly numărînd cu miliardele.

Aceasta a fost soarta unei vizuini de șerpi și de stîrvuri, de crapi și de broaște, aleasă anume ca să nu se cheltuiască mult. Acesta a fost prostul gust al regelui în toate și această plăcere îngîmfată de a silui natura, pe care nici războiul cel mai apăsător, nici evlavia nu l-au putut birui.

De la astfel de excese de putere și atît de prost înțelese să trecem la altele mai conforme cu natura, dar care, în felul lor au fost mult mai funeste? Acestea sînt iubirile regelui. Scandalul pe care l-au provocat a umplut Europa, a com-

promis Franța, a zdruncinat Statul, a atras blestemele sub povara cărora el s-a văzut atît de aproape de cea mai adîncă prăpastie, a redus posteritatea lui legitimă la un firișor aproape de stingere în Franța. Sînt rele care s-au transformat în flagele de tot felul și care se vor resimți multă vreme. Ludovic al XIV-lea, în tinerețe, făcut pentru dragoste mai mult decît oricare din supușii lui, obosit să zboare și să culeagă favoruri trecătoare, s-a fixat în sfîrșit la La Vallière. Se cunosc evoluția și roadele.

Traducere de Andreea Dobrescu-Warodin

DOAMNA DE LA FAYETTE

(1634–1693)

Deși provenind dintr-o familie din mica nobilime, Marie-Madeleine Pioche de la Vergne este admisă din 1649 printre domnișoarele de onoare ale Anei de Austria. În 1655 se căsătorește cu contele de La Fayette. Participă la viața strălucitoare a saloanelor, întreținînd în acest cadru relații amicale cu diferite personalități literare (Ménage, umanistul Huet, Segrais etc.). În 1662 publică, fără să-l semneze, romanul *Principesa de Montpensier*. Din 1665 o strînsă prietenie se leagă între ea și La Rochefoucauld. În 1669 și 1671 apar cele două părți ale nuvelei *Zayde, povestire spaniolă de Dl. de Segrais*, deși principala autoare a scrierii este Doamna de La Fayette: numai înalta poziție socială o face să-și ascundă adevărata identitate literară. *Principesa de Clèves* apare în 1678 tot fără semnătură. După moarte i se mai publică: *Istoria Doamnei Henriette d'Angleterre*, nuvela *Contesa de Tende* și *Memorii de la curtea Franței pentru anii 1688 și 1689*.

PRINCIPESA DE CLÈVES

(1678)

Unii istorici au atribuit romanul, publicat, anonim, lui La Rochefoucauld sau lui Segrais, dar faptul că el a fost scris de Doamna de La Fayette este pe deplin dovedit astăzi: autorul *Maximelor* și scriitorul, aproape complet uitat în zilele noastre, n-au colaborat decît prin mici corecțiuni aduse textului. *Principesa de Clèves* este unul dintre produsele cele mai pure ale spiritului de analiză clasic aplicat atît de complicatei psihologii a sentimentului erotic. Acțiunea începe cu prezentarea la Curtea lui Henric al

II-lea (1547—1559) a Domnișoarei de Chartres. Doamna de Chartres, spre a evita consecințele posibile ale unor intrigi, acceptă cu plăcere unirea fiicei ei cu prințul de Clèves, pe care aceasta nu-l iubea, dar îl stima. Doamna de Chartres îi justifică tinerei principese *sentimentul datoriei*, recurgînd la argumente de autoritate morală și totul pare a se desfășura cît se poate de normal (în înțelesul de conform *normelor)* pînă la apariția Ducelui de Nemours, de care Doamna de Clèves se îndrăgostește spontan, *par inclination*. Mama ei își dă seama și o previne asupra primejdiilor ce o pîndesc, dar curînd moare și tînăra principesă are de dus singură lupta împotriva pasiunii care a pus stăpînire pe ea și pe ducele de Nemours. Sporită parcă de obstacole (sociale și morale) dragostea celor doi crește, dar este de fiecare dată confruntată cu și mai mari piedici. Un moment esențial este cel al confesiunii principesei către soțul ei, dovadă a unei dramatice purități interioare, dar prin reflexele ei externe dînd naștere unui șir întreg de confuzii și răstălmăciri posibile, care alimentează suspiciunile crescînde ale prințului. De moartea lui, principesa se va considera pe de-a-ntregul vinovată și, deși continuă să-l iubească pe ducele de Nemours, va refuza să se căsătorească cu el.

Pînă atunci nu cunoscuse neliniștile cumplite ale neîncrederii și geloziei; nu se gîndise decît cum să se apere de sentimentele pe care i le inspira domnul de Nemours și n-o atinsese teama că el ar putea iubi altă femeie. Cu toate că bănuielile deșteptate de scrisoare se risipiseră, nu trecuseră fără a-i deschide ochii asupra primejdiei de a fi înșelată, de a încerca gelozia și neîncrederea, sentimente pe care nu le cunoscuse încă niciodată. Se miră cum de nu se gîndise pînă atunci cît era de puțin probabil ca un om ca domnul de Nemours, care se arătase atît de ușuratic față de femei, să fie în stare de o dragoste sinceră și trainică. Găsi că era aproape cu neputință să fie bucuroasă de dragostea lui. „Dar chiar dacă aș putea fi, își zicea, la ce bun? Vreau s-o accept? Vreau să-i răspund? Vreau să mă las antrenată într-o aventură? Vreau să-l trădez pe domnul de Clèves? Vreau să mă trădez pe mine însămi?

Vreau, în sfîrşit, să mă expun crudelor remuşcări şi cumplitelor suferinţe ale dragostei? Mă las înfrîntă de o patimă care mă tîrăşte fără să vreau; toate hotărîrile mele sînt zadarnice; ieri gîndeam tot ce gîndesc şi azi, şi totuşi azi calc toate hotărîrile de ieri! Trebuie să-l smulg din inimă pe domnul de Nemours; trebuie să plec la ţară, oricît de ciudată ar părea plecarea mea; iar dacă domnul de Clèves se încăpăţînează să mă împiedice sau să afle cauzele plecării, poate că am să-i fac răul de pe urma căruia voi suferi şi eu, am să-i spun adevărul." Rămase la această hotărîre şi petrecu toată seara acasă, fără să se ducă la doamna-delfină, să mai afle ce s-a întîmplat cu falsa scrisoare a vidamului.

La întoarcerea domnului de Clèves, îi spuse că doreşte să plece la ţară, că se simţea rău şi că avea nevoie să schimbe aerul. Domnul de Clèves, care-o vedea în faţa lui de o frumuseţe ce nu-l putea întări în credinţa că este atît de grav bolnavă, la început luă în glumă proiectul ei de plecare, şi îi răspunse că uitase probabil de nunţile principeselor şi de turnirul ce urma să aibă loc, şi că nu rămînea prea mult timp pentru a se pregăti să apară la serbări cu aceeaşi splendoare ca şi celelalte doamne. Argumentele soţului nu-i strămutară hotărîrea; îl rugă să accepte ca, în timp ce el va fi la Compiègne cu regele, ea să plece la Colomiers, drum de o zi de la Paris, unde aveau o casă frumoasă la finisarea căreia se lucra cu multă grijă. Domnul de Clèves consimţi; ea plecă acolo, cu gîndul de a nu se întoarce prea curînd, iar regele se duse la Compiègne, unde urma să rămînă numai cîteva zile.

Domnul de Nemours fusese foarte îndurerat că n-o mai văzuse pe doamna de Clèves din acea după amiază, pe care o petrecuse cu ea atît de plăcut, şi care îi sporise speranţele. Era atît de nerăbdător s-o revadă, că nu mai avea linişte, aşa încît, atunci cînd regele se întoarse la Paris, se hotărî să se ducă la sora lui, ducesa de Mercoeur, care era la ţară, destul de aproape de Colomiers. Propuse vidamului să meargă cu el, şi acesta acceptă bucuros propunerea; domnul de Nemours îl invitase în nădejdea că împreună se vor putea duce s-o vadă pe doamna de Clèves.

Doamna de Mercoeur îi primi cu multă bucurie și nu se gîndi decît cum să-i distreze și să le ofere toate plăcerile vieții la țară. Pe cînd erau la o vînătoare de cerbi, domnul de Nemours se rătăci prin pădure. Întrebînd de drumul pe care trebuia să apuce, ca să se întoarcă, află că era aproape de Colomiers. Cum auzi de Colomiers, fără să se mai gîndească ce va face anume, apucă în goană în direcția arătată. Intră în pădure și se lăsă în voia calului pe niște drumuri bine întreținute care, după cum își închipuia, duceau spre castel. La capătul drumului urmat, găsi un pavilion ce avea un salon mare la parter, și încă două încăperi mai mici, din care una da spre o grădină plină de flori, despărțită de pădure doar printr-un gard scund, iar cea de-a doua da spre o alee mare din parc.

Intră în pavilion, și s-ar fi oprit să-i admire frumusețea, dacă n-ar fi zărit venind pe alee pe domnul și doamna de Clèves, însoțiți de o mulțime de servitori. Cum nu se așteptase să-l găsească pe domnul de Clèves, pe care îl lăsase cu regele, primul lui imbold fu să se ascundă; intră în salonașul care dădea spre grădina de flori, cu gîndul să iasă în pădure pe altă ușă, dar văzînd că doamna de Clèves și soțul ei se așază în fața pavilionului, că slugile lor rămîn în parc, deci nu riscă să vină spre el, deoarece trebuiau să treacă pe unde se aflau domnul și doamna de Clèves, nu putu să renunțe la plăcerea de-a o vedea pe principesă, nici să reziste curiozității de a asculta conversația cu un soț care îi inspira mai multă gelozie decît oricare altul dintre rivalii lui.

Auzi cum domnul de Clèves îi spunea soției sale:

— Nu înțeleg de ce nu vreți să vă întoarceți la Paris? Cine poate să vă rețină la țară? De cîtva timp vă place singurătatea, ceea ce mă miră și mă întristează, fiindcă ne îndepărtează pe unul de celălalt. Vă găsesc chiar mai tristă ca de obicei și mă tem să nu aveți vreun motiv real de tristețe.

— Nu am nimic pe suflet, răspunse ea stînjenită, dar viața de la curte e atît de intensă și primiți atîta lume la dumneavoastră că e cu neputință ca trup și suflet să nu obosească și să nu tînjești după puțină tihnă.

— Tihna aceasta, răspunse el, nu se potrivește cu o persoană de vîrsta dumneavoastră. Duceți și acasă și la curte o viață care nu vă poate da prilej de oboseală și mai degrabă m-aș teme că sînteți mai mulțumită trăind departe de mine.

— Mi-ați face o mare nedreptate cu un asemenea gînd, reluă ea din ce în ce mai încurcată; dar vă implor să mă lăsați aici. Dacă ați putea rămîne cu mine aș fi fericită, cu condiția să rămînem singuri, aș mai vrea să nu avem în jurul nostru atîția oameni care se țin de noi aproape mereu.

— Vai, doamnă! exclamă domnul de Clèves, tonul și cuvintele dumneavoastră mă fac să întrevăd că aveți motive serioase să căutați singurătatea; nu le cunosc și vă implor să mi le spuneți.

Insistă mult timp, dar n-o înduplecă; după ce se apărase într-un fel care sporea îngrijorarea soțului ei, se adînci într-o tăcere profundă, cu ochii în jos; apoi, deodată, privindu-l, îi spuse:

— Nu mă siliți să mărturisesc ceea ce nu am puterea să vă mărturisesc, deși de mai multe ori m-am gîndit s-o fac. Închipuiți-vă doar că prudența te sfătuiește ca o femeie de vîrsta mea, și stăpînă pe mișcările ei, să rămînă la curte unde este atît de expusă.

— Ce-mi dați a înțelege, doamnă! exclamă domnul de Clèves. Nici nu îndrăznesc să v-o spun, de teama de a nu vă jigni.

Doamna de Clèves nu răspunse, iar tăcerea ei confirmă ceea ce nu exprimase soțul:

— Nu-mi răspundeți, reluă el, și numai atît îmi spune că nu mă înșel.

— Ei bine, domnule, vorbi ea în sfîrșit, aruncîndu-se la picioarele lui, am să vă fac o mărturisire cum niciodată nu i-a fost dat unui soț să audă; dar nevinovăția purtării și intențiilor mele îmi dau puterea s-o fac. Într-adevăr am motive să mă depărtez de curte, și vreau să evit primejdiile în care se găsesc uneori femeile de vîrsta mea. N-am dat niciodată vreo dovadă de slăbiciune, și nici nu m-aș teme de așa ceva, dacă mi-ați da libertatea de a mă retrage de la curte, sau dacă aș mai avea încă alături pe doamna de Char-

tres, care să mă sfătuiască. Oricît de primejdioasă ar fi hotărîrea pe care o iau, o iau cu bucurie pentru a mă păstra demnă de dumneavoastră. Vă cer de o mie de ori iertare, dacă sentimentele mele vă supără, dar cel puțin nu vă vor supăra faptele mele. Gîndiți-vă că pentru a face ceea ce fac, trebuie să ai mai multă prietenie și mai multă stimă pentru soțul tău, decît s-a pomenit vreodată; sfătuiți-mă, aveți milă de mine, și iubiți-mă încă, dacă veți mai putea! Cît vorbi ea, domnul de Clèves rămase cu capul în palme atît de pierdut, că nici nu se gîndi să-și ridice de jos soția. Cînd ea tăcu, cînd el își aruncă privirile asupra ei, și cînd o văzu în genunchi, cu fața scăldată în lacrimi și de-o minunată frumusețe, crezu că o să moară de durere, o ridică, sărutînd-o, și-i spuse:

— Fie-vă milă de mine, doamnă; merit mila aceasta și, iertați-mă dacă, în primele clipe ale unei dureri atît de violente ca aceea pe care o simt, n-am răspuns cum se cuvine la gestul dumneavoastră. Îmi păreți mai demnă de stimă și de admirație decît oricare femeie de pe lume. V-am iubit cu pasiune din prima clipă în care v-am văzut. Răceala dumneavoastră nu mi-a putut-o stinge, și nici faptul că erați a mea: rămîne aceeași; n-am putut niciodată să vă inspir o pasiune și văd că vi-i teamă să nu iubiți pe altul. Și cine e acela, doamnă, acel om fericit, care inspiră această teamă? De cînd vă place? Ce-a făcut el ca să vă placă? Ce cale a găsit pentru a ajunge la inima dumneavoastră? Mă consolasem oarecum că, dacă nu am ajuns eu pînă la ea, cel puțin nimeni n-ar fi putut s-o atingă. Cu toate acestea cineva a izbutit acolo unde n-am putut să ajung. Simt totodată gelozia unui soț și gelozia unui amant; dar nu-mi este îngăduit să o mai simt pe aceea de soț, față de o comportare ca a dumneavoastră.E prea nobilă, pentru a nu-mi da o deplină încredere; consolează chiar pe amantul din mine. Încrederea și sinceritatea pe care mi le arătați sînt de nepreţuit: aveți pentru mine destulă stimă ca să credeți că nu voi abuza de asemenea mărturisire. Aveți dreptate, doamnă, nu voi abuza și nu vă voi iubi mai puțin. Mă faceți nenorocit prin cea mai mare dovadă de fidelitate pe care o soție a dat-o vreodată soțului ei. Dar,

doamnă, mergeţi pînă la capăt şi spuneţi-mi cine este acela pe care vreţi să-l evitaţi.

— Vă implor să nu mi-o cereţi, răspunse ea; sînt hotărîtă să nu vă spun şi cred că prudenţa mă sfătuieşte.

— Nu vă temeţi, doamnă, reluă domnul de Clèves; cunosc prea bine lumea pentru a şti că stima acordată soţului nu împiedică să fii îndrăgostit de soţia lui. Poţi urî pe cei care sînt astfel îndrăgostiţi, dar nu te poţi plînge de ei; şi, încă o dată, doamnă, vă implor să-mi spuneţi ceea ce doresc să ştiu.

— Insistaţi zadarnic, replică ea; am puterea să nu mărturisesc ceea ce cred că nu trebuie să spun. Mărturisirea făcută nu vine din slăbiciune; şi ai nevoie de mai mult curaj pentru a mărturisi asemenea adevăr, decît pentru a-l ascunde.

Domnul de Nemours nu pierdea un cuvînt din cele auzite; şi ceea ce spusese doamna de Clèves nu-i stîrnea mai puţină gelozie decît soţul ei. Era îndrăgostit atît de nebuneşte, încît credea că toată lumea pentru ea avea aceleaşi sentimente. Era adevărat că şi avea rivali; dar şi-i închipuia încă şi mai numeroşi, iar mintea i se rătăcea, căutînd pe omul la care făcea aluzie doamna de Clèves. De multe ori crezuse că nu-i displăcea, şi îşi întemeia această impresie pe lucruri care în clipa de faţă i se păreau cu totul neconcludente, nu-şi putea închipui că stîrnise o pasiune atît de puternică pentru ca doamna de Clèves să caute un leac atît de extraordinar. Era atît de înflăcărat că aproape nu pricepea ceea ce vedea aievea, şi nu-i putea ierta domnului de Clèves că nu insista destul să smulgă soţiei numele pe care ea i-l ascundea.

Domnul de Clèves se străduia, totuşi, dar zadarnic, să afle acest nume. În sfîrşit ea îi răspunse:

— Cred că ar trebui să vă mulţumiţi cu sinceritatea mea; nu-mi cereţi mai mult şi nu-mi daţi prilejul să mă căiesc de ceea ce am făcut acum; mulţumiţi-vă cu asigurarea ce vă dau, că nici una din faptele mele nu mi-a trădat sentimentele şi că niciodată nu mi s-a adus vreo jignire.

— Ah! doamnă, reluă brusc domnul de Clèves, mi-este greu să vă cred. Îmi aduc aminte ce încurcată păreaţi în

ziua cînd vi s-a pierdut portretul. L-ați dat, doamnă, ați dat acest portret care îmi era atît de scump și care pe drept cuvînt mi se cuvenea. Nu v-ați putut ascunde sentimentele; iubiți, asta se vede; virtutea dumneavoastră v-a ferit de mai mult.

— E cu neputință, exclamă principesa, să credeți că ar putea fi un calcul într-o mărturisire ca a mea, cînd nimic nu mă silea să v-o fac! Aveți încredere în cuvintele mele; e destul de mare prețul cu care cîștig încrederea cerută. Vă implor să credeți că n-am dăruit portretul acela; este adevărat că am văzut cînd a fost luat; dar n-am vrut să arăt că am observat, de teamă să nu mi se adreseze cuvinte pe care nimeni încă n-a îndrăznit să mi le spună.

— Ce v-a făcut să vă dați seama că sînteți iubită, întrebă domnul de Clèves și ce dovezi de iubire vi s-au dat?

— Scutiți-mă, răspunse ea, de durerea de a vă destăinui amănuntele de care mi-e rușine și mie că le-am reținut și care n-au făcut decît să mă convingă cu prisosință de slăbiciunea mea.

— Aveți dreptate, doamnă, reluă el; sînt nedrept. Astfel de mărturisiri trebuiesc refuzate ori de cîte ori vi le-aş cere; dar nu considerați totuși o jignire dacă vi le cer.

În clipa aceea, mai mulți dintre oamenii rămași pe alei veniră să-l înștiințeze pe domnul de Clèves că-l caută un gentilom trimis de rege, cu ordinul de a se prezenta, în seara aceea chiar, la Paris. Domnul de Clèves a fost astfel obligat să plece, nemaiputînd să-i spună nimic altceva soției sale afară doar că o imploră să vină și ea a doua zi, și o roagă din suflet să creadă că, deși era îndurerat, păstra pentru ea o dragoste și o stimă de care trebuie să se bucure.

Odată principele plecat, doamna de Clèves, rămasă singură, chibzui la ceea ce făcuse, și o cuprinse o spaimă atît de mare, încît abia îi venea să creadă că cele întîmplate se petrecuseră aievea. Se gîndea că singură pierduse inima și stima soțului, că săpase o prăpastie între ei din care nu va mai ieși niciodată. Se întreba de ce a făcut ceva atît de primejdios și constată că se purtase doar după impulsul inimii.

Ciudățenia unei astfel de mărturisiri fără precedent o făcu să întrevadă toate primejdiile.

Dar pe cînd se gîndea că remediul acesta, oricît de violent ar fi fost el, era singurul care mai putea s-o apere de domnul de Nemours, găsea că nu avea de ce să se căiască și că nu riscase prea mult. Petrecu toată noaptea, frămîntată de îndoieli, de tulburare și de teamă, dar, în cele din urmă, sufletul i se potoli. Găsi chiar o mîngîiere în dovada de fidelitate dată unui soț care o merita atît de mult, care avea pentru ea atîta stimă și atîta afecțiune și care chiar în acea clipă îi dăduse noi dovezi de iubire, prin felul cum îi primise mărturisirea.

Între timp, domnul de Nemours plecase din locul de unde auzise o conversație care îl privea atît de aproape, și se afundă în pădure. Ceea ce spusese doamna de Clèves despre portretul ei, îi redase viața, făcîndu-l să afle că el era acela pe care ea îl iubea. Mai întîi se lăsă în voia bucuriei, dar bucuria se risipi repede la gîndul că ceea ce îi îngăduise să afle ce se petrecea în inima doamnei de Clèves trebuia, totodată, să-l convingă că nu va mai avea din partea ei nici un semn de afecțiune și că era cu neputință să cîștige pe o femeie care recursese la un remediu atît de extraordinar. Simți totuși o deosebită bucurie de a o fi împins pînă la această extremitate. Găsi că e o glorie să fii iubit de o femeie atît de deosebită de toate celelalte; în sfîrșit se simți de o sută de ori fericit și tot pe atît de nefericit. Noaptea îl surprinse în pădure și cu greu regăsi drumul spre castelul doamnei de Mercoeur. Sosi în zorii zilei. Se arătă destul de încurcat cînd trebui să-și explice absența; găsi o explicație oarecare și chiar în ziua aceea se întoarse la Paris cu vidamul.

Domnul de Nemours era atît de copleșit de pasiunea lui, și atît de uimit de cele auzite, încît comise o imprudență, destul de obișnuită în asemenea cazuri, și vorbi în termeni generali de sentimentele lui intime, și își povesti propria aventură recurgînd la nume împrumutate. Întors la Paris, aduse vorba despre amor; exageră plăcerea de a fi îndrăgostit de o persoană demnă de a fi iubită. Vorbi de consecințele ciudate ale acestei pasiuni; și în cele din urmă, nefiind în

stare să păstreze numai pentru el uimirea stîrnită de fapta doamnei de Clèves, o povesti vidamului, fără a trăda numele și fără să-i spună că el ar avea amestec; dar povesti întîmplarea cu atîta căldură și cu atîta admirație, încît vidamul bănui ușor că îl privește direct pe principe. Insistă mult să i se destăinuiască. Îi spuse că bănuia de mult că era stăpînit de o pasiune puternică, și că era nedrept să se ferească de un om care îi încredințase secretul vieții sale. Domnul de Nemours era prea îndrăgostit ca să-i mărturisească dragostea; o ascunsese totdeauna vidamului, deși el era omul pe care îl iubea mai mult dintre toți curtenii. Îi răspunse că această aventură îi fusese povestită de unul dintre prietenii lui, căruia îi promisese să nu pomenească nimănui despre ea și că, la rîndul său, îl imploră să păstreze secretul. Vidamul îl asigură că nu va vorbi nimănui; totuși domnul de Nemours se căi că i-a destăinuit atîtea.

În timpul acesta, domnul de Clèves se dusese la rege, cu inima străpunsă de o vie durere. Niciodată un soț n-a avut o pasiune atît de puternică pentru soția sa și n-a stimat-o atît. Ceea ce aflase acum nu-l făcea să-și piardă stima pentru ea, dar îl făcea s-o stimeze în alt fel decît pînă atunci. Ceea ce îl preocupa mai mult era dorința de a descoperi cine a știut să-i cucerească inima. Domnul de Nemours îi veni cel dintîi în minte, findcă el era cel mai fermecător dintre curteni; se gîndi apoi la cavalerul de Guise și la mareșalul de Saint-André, doi bărbați care se obosiseră să-i placă ei și care o înconjurau cu omagiile lor; rămase deci cu convingerea că unul dintre aceștia trei trebuia să fie. Sosi la Luvru, unde regele îl pofti în cabinetul său, spre a-i spune că îl alesese printre cei ce urmau s-o conducă pe doamna Elisabeta în Spania; că este încredințat că nimeni nu s-ar putea achita mai bine ca el de asemenea însărcinare, după cum nimeni nu ar face acolo mai multă cinste Franței decît doamna de Clèves. Domnul de Clèves primi omagiul acestei alegeri așa cum se cuvenea și o privi chiar ca pe un prilej de a o îndepărta pe doamna de Clèves de la curte, fără ca absența ei să pară nefirească. Totuși, data plecării era încă prea îndepărtată pentru a reprezenta o ieșire din cumpăna în care se afla.

îi scrise imediat doamnei de Clèves pentru a o înștiința de dispozițiile date de rege și îi ceru să se întoarcă neapărat la Paris. Ea veni, dîndu-i ascultare și cînd se văzură față în față rămaseră amîndoi cuprinși de o tristețe nemărginită. Domnul de Clèves îi vorbi cu o noblețe extremă, arătîndu-se demn mai mult decît oricine, de gestul ei.

— N-am nici o temere în privința purtării dumneavoastră, îi spuse el; aveți mai multă tărie și mai multă virtute decît vă închipuiți. Nu e nici teama de viitor care mă întristează. Nu sînt îndurerat decît de a vedea că nutriți pentru altul sentimente pe care eu n-am putut să vi le inspir.

— Nu știu ce să vă răspund, îi spuse ea; mă pierd de rușine, vorbindu-vă. Cruțați-mă, vă rog, de cuvinte atît de crude; hotărîți ce conduită să am; faceți astfel să nu mai văd pe nimeni. E tot ce vă cer. Dar îngăduiți-mi să nu vă mai vorbesc despre ceea ce mă face atît de puțin demnă de dumneavoastră și atît de nedemnă de mine.

— Aveți dreptate, doamnă, răspunse el, abuzez de bunătatea și de încrederea dumneavoastră; dar aveți milă de starea în care m-ați adus, și gîndiți-vă că, orice mi-ați fi spus, îmi ascundeți un nume ce-mi stîrnește o întrebare cu care nu voi putea să trăiesc. Nu vă cer totuși să-mi satisfaceți dorința; dar nu mă pot stăpîni de a vă spune că eu cred că cel pe care trebuie să-l invidiez este sau mareșalul de Saint-André, sau ducele de Nemours, sau cavalerul de Guise.

— Nu vă pot răspunde, îi zise ea, înroșindu-se, și prin răspunsurile mele n-am să vă dau prilejul de a vă întări bănuielile; dar dacă încercați să le lămuriți supraveghindu-mi gesturile mi-ați crea o tulburare ce va fi observată de oricine. Pentru numele lui Dumnezeu, continuă ea, îngăduiți ca sub pretextul unei boli oarecare să nu mai văd pe nimeni!

— Nu, doamnă, răspunse el, s-ar bănui repede că e ceva la mijloc; și, mai ales, nu vreau să mă încred decît în dumneavoastră; e calea pe care inima mă sfătuiește s-o iau și rațiunea mă îndeamnă la fel. În starea sufletească în care vă

aflaţi, lăsîndu-vă pe deplin libertatea, vă îngrădesc mai mult decît aş putea s-o fac prin constrîngere.

Domnul de Clèves nu se înşela; încrederea ce-i arăta soţiei sale îi dădea şi mai multă putere faţă de domnul de Nemours şi o determină să ia hotărîri mai severe decît prin orice constrîngere. Se duse deci, ca de obicei, la Luvru, şi la regina-delfină; dar evita prezenţa şi privirea domnului de Nemours cu atîta grijă încît îi spulberă aproape toată bucuria stîrnită de credinţa că este iubit. Nu vedea nimic în purtarea ei care să nu-l convingă de contrariul. Aproape că nu mai ştia dacă ceea ce auzise nu fusese un vis, atît de puţin verosimil i se părea. Singurul lucru care îl asigura că nu se înşelase, era extrema tristeţe a doamnei de Clèves, oricît se căznea ea s-o ascundă; poate că priviri şi vorbe binevoitoare n-ar fi sporit într-atîta dragostea domnului de Nemours, ca această comportare severă.

Într-o seară pe cînd domnul şi doamna de Clèves erau la regină cineva spuse că circulă zvonul că regele ar mai numi încă un mare senior de la curte spre a o însoţi pe doamna Elisabeta în Spania. În timp ce se mai adăuga că ar fi poate cavalerul de Guise, sau mareşalul de Saint-André, domnul de Clèves avea privirea aţintită asupra soţiei sale. Observă că aceste două nume nu o tulburaseră de loc şi nici perspectiva ca aceştia să facă parte din aceeaşi suită cu ea, ceea ce îl făcu să gîndească îndată că nici unul din cei doi nu era cel de a cărui prezenţă se temea doamna de Clèves şi, vrînd să-şi verifice bănuielile, intră în cabinetul reginei, unde se afla şi regele. După ce rămase acolo un timp, reveni lîngă soţia sa şi îi spuse în şoaptă că aflase chiar acum că domnul de Nemours ar fi acela care ar merge cu ei în Spania.

Numele domnului de Nemours şi ideea de a fi nevoită să-l vadă zilnic, în cursul unei lungi călătorii şi în prezenţa soţului ei, tulburară atît pe doamna de Clèves, încît nu putu să se stăpînească; şi, căutînd altă explicaţie, spuse:

— Alegerea acestui principe este neplăcută pentru dumneavoastră. Va împărţi cu dumneavoastră toate onorurile şi cred că ar trebui să încercaţi să fie ales altcineva.

— Nu onorurile, doamnă, reluă domnul de Clèves, vă fac să vă temeţi de domnul de Nemours! Supărarea pe care o resimţiţi vine din alt izvor. Această supărare vă trădează, aşa cum pe altă femeie ar fi trădat-o bucuria. Dar nu vă temeţi, ceea ce v-am spus acum nu e adevărat, am născocit-o eu, ca să mă asigur de ceea ce bănuiam deja.

După aceste cuvinte, ieşi, nevoind să sporească prin prezenţa lui tulburarea soţiei sale.

Tocmai atunci intră domnul de Nemours şi observă îndată emoţia doamnei de Clèves. Se apropie de ea şi îi spuse în şoaptă că, din respect nu îndrăznea s-o întrebe ce o făcea mai visătoare ca de obicei. Vocea domnului de Nemours o făcu să-şi revină şi, privindu-l fără să fi auzit ceea ce îi spunea, captivată de gîndurile ei şi de teama ca nu cumva soţul ei să-l vadă lîngă ea, îi spuse:

— Pentru numele lui Dumnezeu, lăsaţi-mă singură!

— Vai, doamnă, răspunse el, vă ocolesc chiar prea mult; de ce vă puteţi plînge? Nu îndrăznesc să vă vorbesc; nu îndrăznesc nici să vă privesc; nu mă apropii de dumneavoastră decît tremurînd. Prin ce mi-am atras ceea ce mi-aţi spus acum, şi de ce mă faceţi să cred că aş avea vreo vină în mîhnirea ce-o încercaţi?

Doamna de Clèves se simţi foarte necăjită de a fi dat domnului de Nemours prilejul să vorbească mai limpede decît o făcuse vreodată. Plecă fără să-i răspundă, şi se întoarse acasă cu sufletul mai răscolit ca niciodată. Soţul ei îşi dădu uşor seama că era şi mai tulburată decît o lăsase. Crezu că se temea să nu-i vorbească despre cele petrecute. Veni în urma ei în camera unde intrase.

— Nu mă ocoliţi, doamnă, îi spuse el; n-am să vă spun nimic ce ar putea să vă supere; vă cer iertare pentru starea sufletească pe care v-am pricinuit-o adineaori. Sînt destul de pedepsit prin ceea ce am aflat. Dintre toţi bărbaţii, domnul de Nemours era acel de care mă temeam mai mult. Văd primejdia ce vă pîndeşte; trebuie să aveţi puterea de a vă stăpîni, din dragoste pentru dumneavoastră şi, dacă e posibil, şi din afecţiune pentru mine. Nu vi-o cer ca soţ, ci ca un om pentru care sînteţi toată fericirea şi care vă păstrează o iu-

bire mai duioasă şi mai puternică decît a celui pe care inima dumneavoastră l-a ales.

Domnul de Clèves era profund mişcat cînd pronunţă ultimele cuvinte şi le isprăvi cu greu. Soţia lui, impresionată, izbucni în lacrimi şi îl îmbrăţişă cu o duioşie şi îndurerare pe care el o împărtăşi arătîndu-se la fel de copleşit ca şi ea. Rămaseră un timp fără să-şi spună nimic şi se despărţiră fără a mai avea puterea de a-şi vorbi.

Pregătirile pentru nunta doamnei Elisabeta erau gata. Ducele de Alba sosi pentru a o lua pe mireasă. A fost primit cu toată splendoarea şi tot fastul tradiţional în asemenea împrejurări. Regele trimise în întîmpinarea lui pe principele de Condé, pe cardinalii de Lorena şi de Guise, pe ducii de Lorena, de Ferrara, de Aumale, de Bouillon, de Guise şi de Nemours[1]. Erau însoţiţi de mai mulţi gentilomi şi de un mare număr de paji în ţinută de gală. Regele însuşi îl aştepta pe ducele de Alba la prima poartă a Luvrului, însoţit de două sute de gentilomi, cu conetabilul în fruntea acestei gărzi regale. Cînd ducele se apropie de rege, voi să îngenuncheze în faţa lui, regele nu-l lăsă, şi-l conduse de mînă la regină şi la doamna Elisabeta, căreia ducele de Alba îi prezentă un dar nepreţuit din partea suveranului său. Se duse apoi la doamna Margareta, sora regelui, să-i prezinte omagiile domnului de Savoia şi s-o asigure că va sosi şi el în cîteva zile. Se dădură mari serbări la Luvru, pentru a arăta ducelui de Alba şi principelui de Orange, care îl însoţea, splendorile de la curtea Franţei. Doamna de Clèves nu îndrăzni să lipsească, oricît ar fi dorit-o, de teamă să nu-şi supere soţul, care îi ceruse să-l însoţească. Ceea ce o hotărîse, însă, era absenţa domnului de Nemours. Acesta plecase în întîmpinarea domnului de Savoia şi, după sosirea principelui, trebuia să stea mereu pe lîngă el, pentru a-l ajuta în tot ce privea ceremonialul nunţii. De aceea doamna de Clèves nu-l întîlnea aşa de des, ca de obicei şi, astfel, s-a simţit puţin mai liniştită.

[1] Parte din amănuntele momentelor istorice sînt, bineînţeles, romanţate; ducele de Nemours, de pildă, avea 15 ani la data acestei nunţi regale.

Vidamul de Chartres nu uitase conversaţia pe care o avusese cu domnul de Nemours. I-a rămas în minte ideea că scena pe care principele i-o descrisese îl privea direct, şi îl urmărea cu atîta atenţie, încît poate ar fi descifrat adevărul, dacă sosirea ducelui de Alba şi a domnului de Savoia n-ar fi adus la curte schimbări şi preocupări care l-au împiedicat să vadă ceea ce ar fi putut să-i dezvăluie adevărul. Curiozitatea de a cunoaşte despre cine era vorba, sau poate mai curînd pornirea de a povesti tot ce ştii femeii iubite, îl făcu să spună la rîndul său doamnei de Martigues nemaipomenita faptă a unei femei care mărturisise soţului pasiunea ei pentru un altul. O asigură că domnul de Nemours era cel care inspirase această puternică pasiune şi o imploră să-l ajute să afle adevărul, urmărindu-l şi ea pe principe. Doamna de Martigues a fost foarte bucuroasă să afle cele povestite de vidam; iar interesul pe care-l observase totdeauna la doamna-delfină pentru tot ce privea pe domnul de Nemours îi trezea o şi mai mare dorinţă de a pătrunde această aventură.

Cu cîteva zile înainte de ceremonia nunţii, regina-delfină dădea un ospăţ în cinstea regelui, socrul său, şi a ducesei de Valentinois. Doamna de Clèves, care zăbovise gătindu-se, ajunse cu întîrziere la Luvru. În drum întîlni un gentilom, care tocmai venea s-o caute din partea doamnei-delfine. Cum intră în camera acesteia, principesa o strigă, de pe pat, că o aştepta cu mare nerăbdare.

— Îmi închipui, doamnă, răspunse principesa, că nu trebuie să vă mulţumesc pentru această nerăbdare, pentru că, fără îndoială, nu este din dorinţa de a mă vedea, altceva vă face atît de nerăbdătoare.

— Aveţi dreptate, îi replică doamna-delfină, dar totuşi trebuie să-mi fiţi recunoscătoare, căci am să vă aduc la cunoştinţă o întîmplare pe care, sînt convinsă, veţi fi foarte bucuroasă s-o aflaţi.

Doamna de Clèves îngenunche în faţa patului şi, spre fericirea ei, lumina crudă a zilei nu-i cădea pe faţă.

— Ştiaţi, îi spuse regina, cît de dornică eram să aflu care era cauza schimbării pe care o vedeam la ducele de Nemours; cred că ştiu acum, şi e ceva ce o să vă uimească. Este în-

drăgostit la nebunie şi foarte iubit de una din cele mai frumoase femei de la curte.

Aceste cuvinte, pe care doamna de Clèves nu putea să-şi închipuie că o priveau, deoarece nu putea crede că cineva ştia că ea-l iubea pe principe, îi pricinuiră o durere uşor de închipuit.

— Nu văd nimic, răspunse ea, surprinzător pentru un bărbat tînăr şi frumos ca domnul de Nemours.

— Întocmai, reluă doamna-delfină, şi nu asta trebuie să vă mire, ci faptul că această femeie, care-l iubeşte pe domnul de Nemours, nu i-a dat niciodată nici o dovadă de dragoste, iar teama pe care a avut-o că nu va fi totdeauna stăpînă pe sentimentele ei a determinat-o să se spovedească soţului cerîndu-i să o ducă departe de curte, iar cel care-a povestit tot ce vă spun este chiar domnul de Nemours.

Dacă doamna de Clèves suferise mai întîi la gîndul că nu avea nici un amestec în această întîmplare, ultimele cuvinte ale doamnei-delfine o aruncară în disperarea de a fi prea direct vizată. Nu putu răspunde, şi rămase cu capul aplecat pe pat, în timp ce regina continua să vorbească, preocupată de ceea ce spunea, încît nu da atenţie acestei tulburări. Cînd doamna de Clèves îşi reveni puţin, răspunse:

— Această poveste nu mi se pare verosimilă, doamnă, şi tare aş vrea să ştiu cine v-a relatat-o.

— Doamna de Martigues, replică doamna-delfină, care a aflat-o de la vidamul de Chartres. Ştiţi că el e îndrăgostit de ea; vidamul i-a încredinţat-o ca pe un mare secret pe care-l ştie chiar de la ducele de Nemours. E adevărat că ducele de Nemours nu i-a spus numele doamnei şi nici nu i-a mărturisit că el ar fi iubitul; dar vidamul de Chartres nu are nici o îndoială că de el este vorba.

Pe cînd regina-delfină spunea aceste ultime cuvinte, cineva se apropie de pat. Doamna de Clèves era astfel aşezată, încît nu putea să vadă cine intrase; dar n-a avut nici o îndoială, cînd doamna-delfină a exclamat cu veselie:

— Iată-l în persoană, şi-o să-l întreb chiar pe dînsul!

Doamna de Clèves îşi dădu bine seama că era însuşi ducele de Nemours şi, fără să se întoarcă spre el, se apropie

grabnic de doamna-delfină și îi spuse în șoaptă că nu e delicat să povestească această aventură; dacă principele o încredințase vidamului de Chartres ca pe un secret, ar fi un motiv de ceartă între ei. Doamna-delfină îi răspunse, rîzînd, că știe ea ce este prudența și se întoarse către domnul de Nemours. El era gătit pentru recepția de seară și, luînd cuvîntul cu acea grație care îi era firească, spuse:

— Cred, doamnă, fără a cuteza prea mult, că vorbeați despre mine cînd am intrat, că aveți de gînd să mă întrebați ceva și că doamna de Clèves s-ar opune, parcă.

— Adevărat, răspunse doamna-delfină; dar de data asta n-am s-o ascult, cum fac de obicei. Vreau să știu de la dumneavoastră dacă istoria ce mi s-a povestit este adevărată și dacă nu sînteți acela care este îndrăgostit și iubit de o doamnă de la curte, care vă ascunde cu grijă pasiunea ei, dar care i-a mărturisit-o soțului.

Tulburarea și nedumerirea doamnei de Clèves era mai presus de tot ce se poate închipui, și, dacă moartea i s-ar fi înfățișat s-o cruțe de această situație, ar fi găsit-o plăcută. Dar domnul de Nemours era și mai uluit, dacă așa ceva ar fi fost posibil. Spusele doamnei-delfine, de care avea motive să creadă că era agreat, și tocmai în prezența doamnei de Clèves, curteana în care ea avea cea mai mare încredere și care, la rîndu-i, avea cea mai mare încredere în regina-delfină, îi învălmăși atît de cumplit gîndurile, încît era cu neputință să-și stăpînească tulburarea. Încurcătura în care o vedea căzută pe doamna de Clèves din vina lui și gîndul că, pe drept cuvînt, îi va da prilejul să-l deteste îi pricinuiseră emoția ce-i luase graiul. Doamna-delfină, văzînd cît era de buimăcit, îi spuse doamnei de Clèves:

— Uitați-vă la el, uitați-vă la el, și spuneți dacă nu el era eroul!

Între timp domnul de Nemours, revenindu-și din prima surpriză, și văzînd cît e de important să iasă repede dintr-un impas atît de primejdios, făcu efortul de a-și stăpîni gîndurile și expresia feței:

— Recunosc, doamnă, începu el, că nu poate fi om mai surprins și mai mîhnit decît mine de trădarea vidamului

de Chartres, care a povestit desigur mai departe confesiunea unuia dintre prietenii mei, pe care i-am încredințat-o eu, ca pe un mare secret. Aș putea să mă răzbun, continuă el, surîzînd cu un aer liniștit care aproape că-i spulberă și doamnei-delfine bănuielile de pînă atunci. Și el mi-a făcut confesiuni care nu sînt de mică importanță. Dar nu știu, doamnă, continuă el, cărui fapt datorez cinstea de a mă vedea amestecat în această întîmplare. Vidamul nu poate pretinde că ea m-ar privi, o dată ce l-am asigurat de contrariul. Calitatea de bărbat îndrăgostit poate să-mi convină, dar aceea de bărbat iubit, nu cred, doamnă, că mi-o puteți atribui. Principele era foarte fericit că putea să spună doamnei-delfine ceva în legătură cu ceea ce îi dovedise în alte timpuri, pentru a-i abate gîndurile de la subiectul discutat. Într-adevăr, ea crezu într-o aluzie; dar, fără să dea un răspuns, continuă să-l hărțuiască pe aceeași temă.

— Mi-am pierdut cumpătul, doamnă, răspunse el, din cauza prietenului meu, a justelor reproșuri pe care ar putea să mi le facă, de a fi repetat un secret ce-i este mai scump decît viața. Totuși el nu mi l-a încredințat decît parțial, nu mi-a spus numele persoanei pe care o iubește. Știu numai că e omul cel mai îndrăgostit și cel mai de plîns din lumea aceasta!

— Îl găsiți chiar atît de deplîns, replică doamna-delfină, cînd este iubit?

— Credeți că ar putea să fie așa, doamnă? reluă el. Credeți că o femeie care ar nutri o adevărată pasiune ar putea s-o dezvăluie soțului? Această doamnă, fără îndoială, nu știe ce e dragostea, și a luat drept dragoste o vagă emoție față de dragostea de care se bucură. Prietenul meu nu se poate amăgi cu nici o speranță; dar, așa nefericit cum este, se simte totuși fericit că a deșteptat în inima iubitei măcar teama de a iubi și el nu și-ar schimba soarta cu a celui mai fericit bărbat din lume!

— Prietenul dumneavoastră este deci ușor de împăcat, zise doamna-delfină, și încep a mă convinge că nu vorbiți de dumneavoastră. Puțin mai lipsește, continuă ea, să nu împărtășesc și eu părerea doamnei de Clèves, care susține că această poveste este inventată.

— Într-adevăr, nu cred că ar putea fi adevărată, reluă doamna de Clèves, care pînă atunci nu vorbise încă de loc; iar dacă ar fi cu putinţă, prin cine s-ar fi putut afla? E greu de crezut că o femeie capabilă de o faptă atît de deosebită să aibă slăbiciunea de a o povesti mai departe; probabil că nici soţul ei n-ar fi povestit-o, sau, altfel, ar fi un soţ cu totul nedemn de încrederea ce i s-a arătat.

Domnul de Nemours care îşi dădu seama ce bănuieli împotriva soţului avea doamna de Clèves, se simţea ispitit să le confirme. Ştia că era rivalul cel mai de temut pe care trebuia să-l înlăture.

— Gelozia, răspunse el, şi curiozitatea de a afla mai mult decît i s-a spus ar putea să-l determine pe un soţ să facă multe imprudenţe.

Doamna de Clèves ajunsese la capătul puterilor şi, nemaiputînd să susţină conversaţia, era gata să spună că nu se simte bine, cînd, din fericire pentru ea, intră ducesa de Valentinois, care o anunţă pe doamna-delfină că soseşte regele. Regina-delfină trecu în cabinetul ei, să se îmbrace. Pe cînd doamna de Clèves se pregătea s-o urmeze, domnul de Nemours se apropie de ea.

— Mi-aş da viaţa, doamnă, îi zise el, pentru a vă vorbi o clipă, dar din tot ce aş avea de spus, nimic nu-mi pare mai important, decît de a vă implora să credeţi că, dacă am spus ceva doamnei-delfine ce i-ar purta gîndul pe alt făgaş, am făcut-o din motive ce nu o privesc.

Doamna de Clèves se făcu că nu-l ascultă pe domnul de Nemours; plecă fără să-l privească, în suita reginei, care tocmai intrase. Cum era tulburată, se împiedică în rochie şi călcă greşit; se folosi de acest pretext pentru a ieşi dintr-un loc unde nu mai avea puterea să rămînă şi prefăcîndu-se că abia se mai ţine pe picioare, se duse acasă.

Domnul de Clèves sosi la Luvru, şi fu foarte mirat că nu-şi găseşte soţia; i se spuse de accidentul cu rochia. Se întoarse imediat acasă să afle cum se simte; o găsi în pat şi află că nu e nimic alarmant. După ce rămase cîtva timp lîngă ea, îşi dădu seama că era de-o tristeţe atît de covîrşitoare, încît fu surprins:

— Ce se întîmplă, doamnă? spuse el. Mi se pare că aveți și alte motive de suferință, decît cel de care vă plîngeți!

— Sînt adînc mîhnită, răspunse ea. Cum ați răsplătit încrederea extraordinară, sau mai bine zis nebunească pe care am avut-o în dumneavoastră? Nu meritam eu oare să păstrați taina, și chiar de n-aș fi meritat-o, propriul dumneavoastră orgoliu nu vi-o dicta? Se poate ca extrema curiozitate de a afla un nume, pe care nu se cuvine să-l rostesc, să vă împingă să vă destăinuiți cuiva, încercînd să aflați acel nume? Numai curiozitatea v-a făcut să comiteți o atît de cumplită imprudență, ale cărei urmări sînt cît se poate de supărătoare. Întîmplarea este cunoscută și mi-a fost povestită chiar acum, neștiindu-se că eu eram prima interesată.

— Ce-mi spuneți, doamnă?! exclamă el. Mă acuzați să fi povestit ceea ce s-a petrecut între dumneavoastră și mine, și îmi spuneți că lucrul e știut. Nu încerc să mă justific; asigurîndu-vă că n-am repetat un cuvînt, nu m-ați crede desigur, dar trebuie să fi luat, fără îndoială, drept o aluzie la dumneavoastră ceea ce vi s-a spus despre altcineva.

— Ah, domnule! răspunse ea, nu există în toată lumea o situație identică pentru o femeie; nu există alta în stare de asemenea faptă. Întîmplarea nu poate fi născocită; asemenea gînd nu i-a putut trece nimănui prin minte, decît numai mie. Doamna-delfină mi-a povestit tot ce știm că s-a petrecut într-adevăr; a aflat de la vidamul de Chartres, care cunoaște întîmplarea de la domnul de Nemours.

— Domnul de Nemours! exclamă domnul de Clèves, cu un gest care trăda violența și disperarea. Cum! Domnul de Nemours știe că îl iubiți și că eu știu?

— Mereu căutați să vă opriți la domnul de Nemours, mai curînd decît la oricine, răspunse ea; v-am spus că niciodată nu vă voi confirma bănuielile. Nu știu dacă domnul de Nemours știe ce rol am în această întîmplare, nici acela pe care i-l atribuiți; dar a povestit-o vidamului de Chartres și i-a spus că o știe de la unul din prietenii săi, care nu i-a dezvăluit numele persoanei despre care este vorba. Acest prieten al domnului de Nemours trebuie să fie și prietenul dumneavoastră în care v-ați încrezut, încercînd să aflați totul.

— Poți avea un prieten pe lumea asta căruia să-i faci o asemenea mărturisire? reluă domnul de Clèves. Și cine ar vrea să-și lămurească bănuielile, cu prețul de a spune altuia ceea ce ar dori să-și ascundă și lui însuși? Gîndiți-vă mai degrabă, doamnă, cui ați vorbit. E mai firesc ca acest secret să vă fi scăpat dumneavoastră, decît mie. N-ați putut îndura singură toată greutatea ce vă apăsa și ați căutat o alinare, plîngîndu-vă vreunei prietene de încredere, care v-a trădat.

— Nu mă faceți mai nefericită decît sînt, strigă ea, și nu mă învinuiți cu atîta asprime de o greșeală de care dumneavoastră răspundeți! Puteți oare să mă bănuiți, fiindcă am fost în stare să fac asemenea mărturisiri, că aș fi în stare să le fac și altcuiva?

Mărturisirea pe care doamna de Clèves o făcuse soțului ei era o atît de puternică dovadă de sinceritate și contrazicea cu tărie posibilitatea de a se fi destăinuit altcuiva, așa că domnul de Clèves nu mai știa ce să gîndească. Pe de altă parte, era sigur că nu spusese nimic nimănui; era vorba de o situație care nu ar fi putut fi ghicită, era lucru știut; așadar trebuie să fie unul dintre ei, dar ceea ce îl durea mai ales era că acest secret era acum cunoscut și de altcineva și că, după cîte se petrecuseră, putea fi divulgat în curînd.

Doamna de Clèves gîndea și ea aproape la fel, găsea cu neputință ca soțul ei să fi vorbit și tot atît de imposibil să nu fi vorbit. Ce spusese domnul de Nemours despre curiozitatea ce-ar împinge pe un soț la imprudențe, i se părea că i se potrivește atît de bine domnului de Clèves, încît nu se putea convinge că le rostise doar întîmplător; iar acest adevăr aparent o încuraja să creadă că domnul de Clèves abuzase de încrederea ei. Erau, și unul și celălalt, atît de plini de gîndurile lor, că multă vreme tăcură și nu începură să vorbească decît pentru a repeta aceleași și aceleași lucruri. Rămaseră cu inima și gîndurile mai înstrăinate și mai goale ca niciodată.

E ușor de închipuit, în ce stare sufletească au petrecut noaptea. Domnul de Clèves ajunsese la capătul puterilor, nu mai putea răbda nefericirea de a-și ști soția, pe care-o

adora, nutrind o mare iubire pentru altul. Pierduse curajul; își zicea chiar că la ce i-ar sluji asemenea curaj într-o împrejurare în care mîndria și onoarea lui erau greu lovite. Nu mai știa ce să creadă despre soția lui; nu mai vedea ce sfaturi să-i dea, și nici cum trebuie să se poarte el însuși; nu mai vedea decît prăpăstii și abisuri deschise în jurul lui. În sfîrșit, după o frămîntare cu atîtea gînduri contradictorii, ce-l stăpîniră mult timp, la ideea că în curînd va pleca în Spania, se hotărî să nu ia nici o măsură ce ar întări bănuielile, sau ar trăda starea lui disperată. Se duse la doamna de Clèves și îi spuse că nu era cazul să lămurească între ei care din doi a divulgat secretul; dar că trebuia să facă tot posibilul să apară evident pentru toți ceilalți că povestea istorisită nu era decît un basm, în care ea nu avea nici un amestec; că depindea de ea să-l convingă pe domnul de Nemours și pe ceilalți; că n-avea decît să se comporte față de acesta cu severitatea și răceala cuvenită unui bărbat care îi declarase că o iubește; că, prin această atitudine, îi va scoate din minte ideea că ea ar avea vreo înclinație particulară pentru el; că nu trebuia să se necăjească de tot ce ar putea gîndi principele, fiindcă, dacă de-acum încolo ea nu-și va mai trăda slăbiciunea, gîndurile acestea i se vor spulbera curînd, și că mai ales trebuia să se ducă neapărat la Luvru și la recepții, ca de obicei.

După aceste cuvinte, domnul de Clèves își lăsă soția fără să-i mai aștepte răspunsul. Ea găsi că e foarte chibzuit tot ce-i spusese el, și mînia ei împotriva domnului de Nemours o făcea să se înșele singură, că îi va fi foarte ușor să urmeze sfaturile soțului ei; totuși i se păru greu să meargă la toate ceremoniile nunții, și să apară acolo cu fața senină și sufletul împăcat; era însă ea aceea care trebuia să țină trena doamnei-delfina și, cum fusese preferată multor principese, nu era cu putință să renunțe la această onoare fără a stîrni multă vîlvă, fără ca toată lumea să nu se întrebe de ce. Se hotărî, deci, să-și adune toate puterile și să se stăpînească; folosi astfel tot restul zilei pentru a se pregăti și a se lăsa pradă sentimentelor ce o răscoleau. Se închise singură în cabinetul ei. Dintre toate nefericirile, cea care o urmărea mai stărui-

tor era gîndul că avea motive să se plîngă de domnul de Nemours și că nu-i găsea nici o justificare. Nu se îndoia că povestise aventura vidamului de Chartres; o mărturisea deschis, iar după felul cum îi vorbise era neîndoios că el știa că aventura aceasta o privea. Cum poți scuza o atît de mare imprudență și ce devenise acea extremă discreție a principelui, de care fusese atît de mișcată?

„A fost discret, își zicea ea, cît timp a crezut că e nefericit; dar gîndul că se poate considera fericit, chiar fără a fi sigur de aceasta a pus capăt discreției sale. N-a putut să-și închipuie că era iubit fără să rîvnească să se știe. A spus tot ce se putea spune; n-am mărturisit că pe el îl iubeam; el a ghicit și a lăsat să se vadă ce bănuiește. Dacă ar fi fost sigur la fel s-ar fi purtat. Am greșit, crezînd că ar fi vreun bărbat în stare să ascundă ceea ce îi măgulește vanitatea. Totuși, din cauza acestui om, pe care l-am considerat atît de deosebit de ceilalți, am ajuns și eu ca orice femeie, fiind totuși atît de departe de a semăna altora. Am pierdut inima și stima unui soț care trebuia să fie fericirea mea. Voi fi curînd privită de toată lumea ca o femeie ce se lasă pradă unei nebunești și nestăvilite pasiuni. Cel care mi-a deșteptat-o o știe, acum; și doar pentru a evita asemenea nenorociri mi-am riscat liniștea și chiar viața!"

Tristele reflecții ale doamnei de Clèves erau însoțite de un potop de lacrimi; dar oricît de mare era durerea ce-o copleșea, își dădea bine seama că ar avea puterea să o îndure dacă ar fi fost mulțumită de domnul de Nemours.

Principele se zbătea și el în ghearele unei mari neliniști. Nesocotința de a se fi destăinuit vidamului de Chartres, și grelele urmări ale acestei nesocotințe îl făceau să sufere de moarte. Nu putea să-și amintească cele întîmplate fără a fi copleșit de nedumerirea, tulburarea și tristețea doamnei de Clèves. Nu se putea consola de a-i fi făcut prea multe aluzii la această aventură, care, deși pline de curtenie, i se păreau acum grosolane și ireverențioase, pentru că îi dăduseră doamnei de Clèves să înțeleagă că el nu ignora că ea era femeia stăpînită de o pasiune violentă, iar el bărbatul iubit. Tot ce-ar

fi putut dori ar fi fost să-i vorbească; dar găsea că mai degrabă trebuia să se teamă de o explicație decît s-o dorească. „Ce aş putea să-i spun?! exclamă el pentru sine. Să-i mai explic ceea ce i-am tot explicat? Să-i arăt că știu că mă iubește, eu care n-am îndrăznit nici măcar să-i spun că o iubesc? Să-i vorbesc deschis despre marea mea iubire și astfel să apar drept un om care a devenit îndrăzneț pentru că are speranțe? Pot să mă gîndesc măcar să mă apropii de ea, să cutez să o supăr prin prezența mea? Cum aş putea să mă justific? N-am nici o scuză, sînt nedemn de privirile doamnei de Clèves și nici nu sper să-și mai arunce vreodată privirile asupra mea. Greșeala mea este o mai bună armă de apărare îndreptată împotriva mea, decît toate cele pe care le caută, ori la care ar fi recurs zadarnic. Prin nesăbuința mea pierd fericirea și mîndria de a fi iubit de cea mai fermecătoare și mai demnă de stimă femeie din lume; dacă aș fi pierdut această femeie fără să fi suferit și ea și fără să fi fost ea cauza acestei mari suferințe, m-aş fi consolat; dar eu simt acum mai mult răul pe care i l-am făcut ei decît răul ce mi l-am făcut mie."

[..]

Durerea principesei întrecea orice margini. Soțul ei muribund, și murind din cauza ei, și cu atîta dragoste pentru ea, nu-i ieșea din minte. Se gîndea la tot ce-i datora lui și socotea o crimă faptul de a nu-l fi iubit cu pasiune, ca și cum aceasta ar fi putut depinde de ea. Nu găsea mîngîiere decît la gîndul că-l regreta atîta cît merita să fie regretat și că atît cît îi mai rămînea de trăit nu va mai face decît ceea ce i-ar fi dat fericirea, dacă nu l-ar fi pierdut.

Se gîndise de mai multe ori cum a aflat el că domnul de Nemours fusese la Colomiers; nu bănuia că principele ar fi povestit ceva, și i se părea chiar lipsit de importanță dacă ar fi făcut-o, atît se credea de vindecată și de departe de pasiunea ce o simțise pentru el. Era stăpînită totuși de o vie durere la gîndul că principele era cauza morții soțului ei; și cu mîhnire își amintea de teama exprimată de domnul de Clèves pe patul de moarte că ea s-ar putea căsători cu domnul de Nemours; dar toate aceste dureri se contopeau într-o

singură mare durere, aceea pricinuită de moartea soțului ei și nici nu-și închipuia că ar mai putea să existe alta pentru ea.

După ce au trecut mai multe luni, ieși în sfîrșit din această cumplită îndurerare și trecu la o stare de tristeță și de mare sfîrșeală. Doamna de Martigues făcu o călătorie la Paris și avu grijă s-o viziteze în timpul șederii ei acolo. Îi vorbi de cei de la curte, de tot ce se petrecea; și cu toate că doamna de Clèves nu părea interesată de cele povestite, doamna de Martigues nu mai contenea să vorbească, vrînd s-o abată puțin de la durerea ei. Îi povesti noutăți despre vidam, despre domnul de Guise și despre toți cei care se distingeau prin persoana sau prin calitatea lor.

— În ce-l privește pe domnul de Nemours, spuse ea, nu știu dacă în inima lui politica a luat locul dragostei, dar e mult mai puțin vesel ca de obicei; trăiește departe de societatea femeilor; se duce deseori la Paris și cred chiar că și acum este aici.

Numele domnului de Nemours o surprinse pe doamna de Clèves și o făcu să roșească. Schimbă vorba, iar doamna de Martigues nu observă tulburarea ei.

A doua zi, principesa de Clèves, care căuta îndeletniciri potrivite stării în care se găsea, se duse în apropiere la cineva care lucra în mătase cu mare dibăcie, gîndindu-se să-și comande ceva. După ce i se arătară mai multe modele, dădu cu ochii de ușa unei camere în care se gîndi că mai are ce să vadă; ceru să i se deschidă ușa, dar stăpînul casei îi răspunse că nu avea cheia, că odaia era ocupată de cineva care venea din cînd în cînd în timpul zilei să deseneze casele frumoase și grădinile ce se vedeau de la ferestrele lui.

— Este omul cel mai chipeș din cîți am văzut, adăugă el, și nu pare să fie din aceia nevoiți să-și cîștige viața muncind; ori de cîte ori vine aici, îl văd mereu privind casele și grădinile, dar nu-l văd niciodată lucrînd.

Doamna de Clèves îi ascultă vorbele cu multă atenție. Cele spuse de doamna de Martigues, că domnul de Nemours venea cîteodată la Paris, s-au asociat în închipuirea ei cu omul acesta chipeș care venea atît de aproape de casa ei, și

se gîndi la domnul de Nemours, la dorința lui de a o revedea, ceea ce o tulbură fără să vrea. Se apropie de fereastră, să vadă unde dă și descoperi că de acolo se putea vedea toată grădina și fațada casei sale. Cînd ajunse în camera ei, văzu îndată chiar fereastra la care i s-a spus că ședea și privea acel bărbat. Gîndul că putea fi domnul de Nemours îi schimbă cu totul dispoziția; nu mai simți acea tristă lîncezeală cu care începea să se deprindă, ci o cuprinse îngrijorarea și neliniștea. În sfîrșit, nemaiputînd să rămînă singură cu gîndurile ei, ieși să ia aer într-o grădină de la marginea orașului, unde credea că poate fi singură. Cînd ajunse acolo crezu că într-adevăr nu se înșelase; nu văzu nici un semn ce putea trăda prezența cuiva și se plimbă destul de mult.

După ce trecu printr-un crîng, zări la capătul unei alei, în locul cel mai dosnic al grădinii, un fel de pavilion deschis din toate părțile, spre care-și îndreptă pașii. Cînd se apropie, văzu întins pe o bancă un om care părea cufundat într-o adîncă visare și recunoscu pe domnul de Nemours. Această neașteptată prezență o făcu să-și încetineze pașii, dar oamenii ei, care o însoțeau, făcură zgomot, ceea ce tulbură starea de visare a domnului de Nemours. Fără să cerceteze de unde venise zgomotul auzit, se ridică de la locul lui și, ca să se ferească de cei care înaintau spre el, coti pe altă alee, făcînd o reverență atît de adîncă, încît nici nu văzu pe cine saluta.

Dacă ar fi știut pe cine evita el cu atîta grabă, cît de repede s-ar fi întors! Dar continuă să-și urmeze drumul pe alee, iar doamna de Clèves îl văzu cum ieșea pe o poartă secundară unde îl aștepta trăsura. Ce furtună stîrni apariția aceasta de o clipă în inima doamnei de Clèves! Ce pasiune adormită se redeșteptă în inima ei și cu cîtă violență! Se duse să se așeze în același loc de unde, o clipă mai înainte, plecase domnul de Nemours; și rămase acolo copleșită. Principele apăruse în mintea ei mai atrăgător decît orice altă ființă de pe lume, iubind-o de atîta timp cu o pasiune plină de respect și de credință, disprețuind totul pentru ea, respectînd pînă și durerea ei, căutînd s-o vadă fără a se gîndi să fie văzut, părăsind curtea pe care prezența lui o împodobea, pen-

tru a veni să privească pereții între care ședea ea închisă, pentru a veni să viseze în locurile unde se putea aștepta s-o întîlnească întîmplător; în sfîrșit, un om demn să fie iubit numai pentru dragostea lui, și pentru care simțea o pornire atît de violentă, încît l-ar fi iubit chiar dacă el n-ar fi iubit-o; și pe deasupra un om de rang înalt, potrivit cu al ei. Nici datoria, nici virtutea nu se mai opuneau sentimentelor sale; toate obstacolele erau îndepărtate acum, iar din situația de altădată nu mai rămînea decît pasiunea domnului de Nemours, iubirea pentru ea și iubirea pentru el. Toate aceste gînduri îi veniră în minte pentru întîia oară. Durerea morții domnului de Clèves o copleșise într-atîta, încît nu mai lăsase loc pînă acum unor asemenea gînduri. Prezența domnului de Nemours i le trezi puzderie în mintea ei aprinsă; dar cînd imaginea lui se limpezi cu totul, își aminti că omul acela, la care se gîndea că ar putea s-o ia de soție, era același pe care-l iubise pe cînd trăia soțul ei, și că tocmai el pricinuise moartea acestuia; își amintea cum pe patul de moarte soțul ei își mărturisise teama că ea s-ar putea căsători cu principele; virtutea ei severă a fost atît de rănită la acest gînd, încît nici ea însăși n-a găsit mai puțin criminală o căsătorie tocmai cu domnul de Nemours, decît vina de a-l fi iubit pe vremea cînd soțul ei era în viață. Se lăsă dusă de aceste gînduri, atît de potrivnice fericirii sale; căută să se întărească în hotărîrea luată, gîndindu-se că și-ar pierde liniștea, că ar avea parte numai de chinuri sufletești dacă s-ar căsători cu domnul de Nemours. În sfîrșit, după ce zăbovi acolo vreo două ceasuri, se întoarse acasă convinsă că datoria ei era să nu-l mai vadă niciodată.

Dar această convingere, dictată de rațiune și de virtute, nu-i cîștiga inima. Inima ei rămînea legată de gîndul la domnul de Nemours, cu o putere ce o aducea într-o stare de plîns și care nu-i mai îngăduia liniștea; petrecu una dintre cele mai cumplite nopți din cîte avusese vreodată. Dimineața, primul ei îndemn a fost să se ducă să vadă dacă nu era nimeni la fereastra ce dădea spre casa ei; se duse și-l văzu într-adevăr pe domnul de Nemours. La vederea lui se retrase surprinsă și cu mare grabă, ceea ce-l făcu pe principe să-și

dea seama că fusese recunoscut. De cînd pasiunea îl împinse la această cale de a o vedea pe doamna de Clèves de multe ori dorise să fie recunoscut, iar cînd nu mai spera să aibă o asemenea bucurie mergea să viseze în grădina unde-l găsise ea.

În sfîrșit, nemaiputînd îndura atîta nefericire și nesiguranță, se hotărî să îndrăznească ceva ce i-ar lămuri soarta, i-ar arăta ce are de făcut.

„Ce mai pot aștepta? își spunea el; e mult de cînd știu că sînt iubit; ea este liberă, nici o îndatorire nu i-ar mai sta în cale; de ce să mă mulțumesc doar s-o văd, fără să mă vadă și fără să-i adresez o vorbă? Este oare cu putință ca dragostea să-mi fi luat mințile și orice îndrăzneală să mă fi făcut atît de deosebit de cum am fost în celelalte pasiuni ale vieții mele? A trebuit să respect durerea doamnei de Clèves; dar o respect de prea mult timp și îi dau răgazul să-și potolească iubirea ce o are pentru mine."

După ce chibzui astfel, se gîndi cum să facă pentru a o vedea. Socoti că nu mai era nimic ce-ar putea să-l oblige [illegible]undă sentimentele față de vidamul de Chartres. [illegible] să-i vorbească și să-i spună intențiile sale cu pri[illegible] nepoata lui.

[illegible]ul se afla atunci la Paris; venise acolo toată lumea [illegible]gătească hainele și toate cele necesare pentru a face [illegible]în suita regală ce urma s-o conducă pe regina Spaniei.

Do[illegible]ul de Nemours se duse deci la vidam și-i mărturisi cu inimă deschisă tot ce ascunsese pînă atunci, fără să pomenească în[illegible] ce sentimente avea doamna de Clèves pentru el, prefăcîndu-se că nu știe care ar putea fi ele.

Vidamul ascultă cu multă bucurie tot ce i se spuse și-l asigură că și fără a-i cunoaște sentimentele se gîndise de multe ori, de cînd doamna de Clèves rămăsese văduvă, că ea era singura femeie demnă de el. Domnul de Nemours îl rugă să-i înlesnească o întîlnire cu doamna de Clèves, pentru a afla ce gînduri ar putea avea în această privință.

Vidamul îi propuse să-l însoțească la ea acasă, dar domnul de Nemours crezu că ar putea-o supăra, pentru că nu

primea încă pe nimeni. Găsiră că ar trebui ca domnul vidam s-o poftească la el, sub un pretext oarecare, iar domnul de Nemours să vină acolo pe o scară secretă, nevăzut de nimeni. Totul se petrecu într-adevăr așa cum conveniseră; doamna de Clèves veni la vidam; vidamul îi ieși în întîmpinare și o conduse printr-un lung șir de încăperi, pînă la un salon mare.

Cîtva timp după aceea, intră domnul de Nemours, ca din întîmplare. Doamna de Clèves rămase nespus de mirată; văzîndu-l, roși, încercînd totuși să-și ascundă tulburarea. Vidamul vorbi de fel de fel de întîmplări fără mare însemnătate, apoi ieși ca și cum ar fi avut de dat vreo dispoziție servitorilor. Se adresă doamnei de Clèves, rugînd-o să facă onorurile casei și spunînd că el se întoarce într-o clipă.

Cu neputință de exprimat ce a simțit domnul de Nemours și doamna de Clèves cînd s-au văzut singuri și în situația de a-și vorbi pentru prima oară de la doliul ei. Rămaseră un timp fără cuvînt; în cele din urmă domnul de Nemours rupse tăcerea și spuse:

— Veți ierta oare, doamnă, domnului de Chartres că m[illegible] dat prilejul de a vă vedea și de a vă vorbi, acest prile[illegible] care mereu, cu atîta cruzime mi l-ați refuzat?

— Nu-i pot ierta, răspunse ea, că a uitat situația mea[illegible] că îmi expune buna reputație.

Rostind aceste cuvinte, făcu gestul de a se ridica să plec[illegible] dar domnul de Nemours îi replică, reținînd-o:

— Nu aveți nici o teamă, doamnă, nimeni nu știe că mă aflu aici și nu există nici o primejdie. Ascultați-mă, doamnă, ascultați-mă; dacă nu din bunăvoință, cel [illegible]n din dragoste pentru dumneavoastră și pentru urmările nebuniei la care m-ar duce negreșit o pasiune pe care nu mai sînt stăpîn.

Pentru prima oară doamna de Clèves nu se mai împotrivi atracției pe care o simțea pentru domnul de Nemours, și, cu ochii plini de dragoste și de farmec, îi spuse:

— Dar ce sperați de la bunăvoința pe care o invocați? Poate că v-ați căi dacă ați obține-o, iar eu m-aș căi negreșit că v-am acordat-o. Meritați o soartă mai fericită decît

aceea pe care ați avut-o pînă acum și decît aceea la care cred că vă gîndiți, afară de cazul cînd v-ați aflat fericirea în altă parte.

— Eu, doamnă, să-mi aflu fericirea în altă parte! Poate fi altă fericire decît aceea de a fi iubit de dumneavoastră? Deși nu v-am vorbit niciodată despre aceasta, n-aș putea crede, doamnă, că nu-mi cunoașteți pasiunea și că nu o cunoașteți drept cea mai adevărată și puternică din cîte vor fi existat. La ce încercare a fost supusă ea de împrejurări pe care nici nu le știți? Și la ce încercări ați pus-o prin asprimea dumneavoastră?

— Fiindcă voiți să vă vorbesc deschis și fiindcă m-am hotărît s-o fac, răspunse doamna de Clèves, am s-o fac cu o sinceritate pe care cu greu ați mai putea-o găsi la o altă femeie. N-am să vă spun că n-am observat dragostea pe care ați avut-o pentru mine; poate nici nu m-ați crede dacă v-aș spune-o. Vă mărturisesc deci, nu numai că am știut de ea, dar am privit-o așa cum puteați dori dumneavoastră să fie privită.

— Și dacă este așa, doamnă, e cu putință să nu fi fost mișcată? Și, aș îndrăzni să vă întreb, n-a avut ea nici un răsunet în inima dumneavoastră?

— Ar trebui să vă fi dat seama din comportarea mea, îi răspunse ea; dar mult aș vrea să aflu ce ați gîndit dumneavoastră.

— Ar trebui să fiu într-o situație mult mai fericită pentru mine, ca să cutez să v-o mărturisesc, dar norocul meu are prea puțin loc în orice v-aș spune. Tot ce vă pot mărturisi, doamnă, este că aș dori din toată inima să nu fi destăinuit domnului de Clèves ceea ce mie mi-ați ascuns și să-i fi ascuns lui ceea ce ați fi putut să mă lăsați să întrevăd.

— Cum ați putut afla, reluă ea, roșind, că am mărturisit ceva domnului de Clèves?

— Am aflat chiar de la dumneavoastră, doamnă, răspunse el. Dar pentru a-mi ierta îndrăzneala pe care am avut-o de a vă asculta în timp ce vorbeați, gîndiți-vă numai dacă am abuzat cumva de cele auzite, dacă speranțele mele au crescut și dacă v-am vorbit cu prea multă îndrăzneală?

Începu să-i povestească cum a ascultat el conversația ei cu domnul de Clèves, dar ea îl întrerupse, chiar înainte ca el să fi terminat.

— Nu-mi spuneți mai mult, îl opri ea; acum văd cum de ați fost atît de bine informat; mi-ați părut chiar prea bine informat, atunci, la doamna-delfină, care a aflat această scenă prin cei cărora ați povestit-o.

Domnul de Nemours îi explică, totuși, cum se petrecuseră lucrurile.

— Nu vă mai scuzați, reluă ea; e mult de cînd v-am iertat, fără ca dumneavoastră să fi venit la mine cu vreo scuză; dar fiindcă ați aflat chiar prin mărturisirea mea ceea ce gîndeam să vă ascund toată viața, vă mărturisesc acum că mi-ați inspirat sentimente ce-mi erau necunoscute înainte de a vă fi întîlnit și pe care nu le-aș fi bănuit măcar posibile; atît de neașteptate au fost, încît mi-au sporit tulburarea, și așa firească. Vă mărturisesc toate acestea cu mai puțină rușine, vă adresez asemenea cuvinte, fără a săvîrși o crimă și fiindcă v-ați dat seama că purtarea mea nu a fost cîtuși de puțin dictată de sentimentele mele.

— Credeți, doamnă, îi spuse domnul de Nemours, aruncîndu-se la picioarele ei, că n-am să mă sfîrșesc aici, la picioarele dumneavoastră, de atîta nemărginită fericire?

— Nu fac decît să vă repet, îi spuse ea zîmbind, ceea ce știați prea bine de mult.

— Ah, doamnă, cîtă deosebire este să poți afla asemenea lucruri printr-un joc al întîmplării, și să le afli de la ființa iubită, și să mai văd că vă pare bine s-o știu.

— Într-adevăr, îi spuse ea, mă bucur ca dumneavoastră să știți toate acestea și că găsesc în această mărturisire o alinare; nici nu știu chiar dacă nu o spun mai mult din dragoste pentru mine decît din dragoste pentru dumneavoastră. Căci, oricum, această mărturisire nu va avea urmări și mă voi supune mai departe aceleiași aspre austerități pe care mi-o impune datoria.

— Să nu vă gîndiți la un asemenea lucru, doamnă, răspunse domnul de Nemours; nu mai există datorie care să vă îngrădească libertatea; și dacă aș îndrăzni v-aș spune că de-

pinde numai de dumneavoastră să faceţi astfel, încît într-o zi chiar datoria să vă oblige să păstraţi sentimentele ce le aveţi pentru mine.

— Datoria îmi interzice, răspunse ea, să mă mai gîndesc vreodată la cineva şi mai puţin decît la oricine pe lume la dumneavoastră, din motivele pe care nu le ştiţi.

— Poate că le bănuiesc, doamnă, reluă el; dar nu sînt motive întemeiate. Cred că domnul de Clèves m-a crezut mai fericit decît eram într-adevăr, că şi-a închipuit că aţi aprobat nebuniile pe care pasiunea m-a împins să le fac, fără ştirea dumneavoastră.

— Să nu mai vorbim de acestea, îi zise ea; n-aş putea să-i rabd amintirea; mi-e ruşine cînd mă gîndesc şi mi-e prea dureroasă întîmplarea, prin urmările ei. Este, din nefericire, adevărat că aţi pricinuit moartea domnului de Clèves; bănuielile pe care i le-a trezit purtarea dumneavoastră nesocotită l-au costat viaţa ca şi cum i-aţi fi luat-o cu mîna dumneavoastră. Vă daţi seama ce ar trebui să fac, dacă aşa s-ar fi petrecut lucrurile. Ştiu bine că în ochii lumii nu e acelaşi lucru; dar în ai mei, nu e nici o deosebire, de vreme ce ştiu că de la dumneavoastră i s-a tras moartea şi din cauza mea.

— Ah! Doamnă, îi spuse domnul de Nemours, ce fantomă a datoriei puneţi în calea fericirii mele? Cum, doamnă! un gînd zadarnic şi fără temei să vă împiedice să faceţi fericit un om pe care nu-l urîţi? Cum! Aş fi putut spera să-mi petrec viaţa alături de dumneavoastră; soarta mi-a scos în cale pe femeia cea mai demnă de respect din lume; a întruchipat, pentru mine, femeia visurilor mele, şi ea să nu mă urască, şi să nu găsesc totuşi în purtarea ei faţă de mine tot ce poate fi aşteptat de la femeia iubită? Căci, în sfîrşit, doamnă, sînteţi poate singura femeie care a atins desăvîrşirea în aceste două calităţi. Toţi acei care iau în căsătorie amante de care sînt iubiţi, tremură luîndu-le de soţie şi, cu gîndul la alţi bărbaţi din jurul ei, îşi amintesc cu teamă purtarea de care s-au bucurat din partea sa; dar cu dumneavoastră, doamnă, nu poate exista vreo temere, şi nu pot găsi decît prilejuri de admiraţie. Să fi întrezărit eu oare, îmi spun, o atît de mare fericire, numai pentru a vă vedea, chiar pe dumneavoastră.

ridicînd atîtea stavile? Ah, doamnă! uitați că m-ați distins de restul lumii, sau mai degrabă nu ați vrut să fiu distins de dumneavoastră între ceilalți bărbați; vai, m-am amăgit!

— Nu v-ați amăgit de loc, îi răspunse ea; îndatoririle mele nu mi s-ar fi părut, poate, atît de riguroase, fără acea distingere pe care o puneți la îndoială, și tocmai ținînd seamă de ea mă tem de nenorocirile ce ar veni, dacă mi-aș lega viața de viața dumneavoastră.

— N-am nimic de adăugat, doamnă, reluă el, dacă mă faceți să înțeleg că vă temeți să nu vă amenințe nenorocirea; dar trebuie să vă mărturisesc că, după tot ce ați avut bunătatea să-mi spuneți, nu mă așteptam să am de întîmpinat un argument atît de crud.

— Este atît de puțin în defavoarea dumneavoastră, reluă doamna de Clèves, încît îmi este chiar foarte greu să vi-l explic.

— Vai, doamnă! răspunse el, după cele ce mi-ați spus adineori vă puteți teme că ar exista măgulire prea mare pentru mine?

— Vreau să vă vorbesc, zise ea, cu aceeași sinceritate cu care am început și voi trece peste orice rezervă, și peste rezerva ce ar trebui s-o păstrez într-o primă convorbire cu dumneavoastră; dar vă implor să mă ascultați, fără să mă întrerupeți. Cred că datorez dragostei dumneavoastră și slaba răsplată de a nu vă ascunde nici unul din sentimentele mele și de a vă lăsa să le cunoașteți așa cum sînt. Va fi probabil singura dată în viața mea cînd îmi voi îngădui să vi le arăt; totuși n-aș putea să vă mărturisesc fără să mă rușinez că posibila certitudine de a nu mai fi iubită de dumneavoastră, așa cum sînt, mi se pare o atît de groaznică nenorocire, încît, chiar dacă n-aș avea argumente izvorîte dintr-o datorie atît de înaltă, mă îndoiesc că aș fi putut să mă expun unei asemenea nefericiri. Știu că sînteți liber și eu sînt liberă, iar lucrurile stau astfel, încît lumea, poate, nu v-ar condamna, și nici pe mine, dacă ne-am lega viața pentru totdeauna. Dar bărbații își păstrează oare pasiunea în asemenea angajamente eterne? Pot spera să mă bucur eu de un miracol și pot eu oare să mă pun în situația de a vedea cum piere acea dra-

goste ce-ar fi toată fericirea mea? Domnul de Clèves era poate unicul bărbat din lumea asta în stare să păstreze dragostea în căsătorie. Destinul n-a vrut ca eu să mă bucur de această mare fericire; poate că și pasiunea lui n-a rezistat timpului, decît pentru că n-o împărtășeam. Dar eu n-aș avea aceeași putere asupra dumneavoastră; cred că, și aci, tocmai piedicile întîmpinate v-au făcut să fiți statornic. Ați întîmpinat destule pentru a dori să le învingeți, iar faptele mele involuntare, cît și ceea ce ați aflat din întîmplare, v-au hrănit speranța, pentru a nu vă descuraja.

— Ah, doamnă! reluă domnul de Nemours; nu mai pot păstra tăcerea pe care mi-o impuneți; mă nedreptățiți prea mult și mă faceți să văd prea bine cît de departe sînteți de a fi îngăduitoare cu mine.

— Recunosc, răspunse ea, că pasiunile pot să mă conducă; dar nu mă vor orbi. Nimic nu mă poate împiedica să-mi dau seama că v-ați născut cu toate însușirile făcute să atragă dragostea și succesul. Veți mai fi fost îndrăgostit de atîtea ori și veți mai fi și pe viitor; într-o bună zi eu nu voi mai însemna fericirea pentru dumneavoastră. Vă voi vedea înconjurînd-o pe alta cu iubirea cu care am fost înconjurată eu. Voi suferi de moarte și nu sînt nici măcar sigură că aș fi scutită de chinurile înjositoare ale geloziei. V-am mărturisit prea multe pentru a vă mai ascunde că mi-ați dat prilejul s-o cunosc, că am suferit cumplit în seara cînd regina mi-a dat acea scrisoare a doamnei de Thémines, care se spunea că vă este adresată, și am rămas cu convingerea că e cea mai mare dintre toate nenorocirile. Din sinceră înclinare, sau numai din vanitate, toate femeile doresc să vă cucerească; puține sînt acelea cărora nu le plăceți mult; propria experiență m-ar face să cred că nu există nici una căreia să nu-i puteți place. V-aș crede mereu îndrăgostit și iubit și nu m-aș înșela deseori. În această situație, totuși, n-aș avea altceva de ales decît suferința; nici nu știu dacă aș îndrăzni să mă plîng. Îi faci reproșuri unui amant, dar poți să-i reproșezi ceva unui soț, dacă nu are altă vină, decît că nu te mai iubește? Să zicem că aș putea să mă obișnuiesc însă și cu aceea de-a crede că-l văd mereu dinaintea ochilor pe domnul de

Clèves, acuzîndu-vă de moartea lui, reproşîndu-mi că v-am iubit, că v-am luat în căsătorie, şi arătîndu-mi diferenţa dintre dragostea lui şi a dumneavoastră? E cu neputinţă, continuă ea, să treci peste argumente atît de puternice; trebuie să rămîn în situaţia în care sînt şi la hotărîrea pe care am luat-o, de-a nu o părăsi niciodată.

— Ei, doamnă, credeţi că veţi putea?! exclamă domnul de Nemours. Vă închipuiţi că hotărîrile dumneavoastră ar putea rezista voinţei unui om care vă adoră şi are fericirea să vă placă? E mai greu decît vă închipuiţi, doamnă, de a rezista la ceea ce ne face plăcere şi la cine ne iubeşte. Aţi izbutit pînă acum printr-o virtute severă, aproape fără pereche; dar virtutea nu se mai opune sentimentelor dumneavoastră şi sper că, peste voinţa dumneavoastră, le veţi urma totuşi.

— Ştiu bine că nimic nu e mai greu decît ce mi-am propus eu, replică doamna de Clèves; mă îndoiesc de tăria mea în faţa argumentelor mele. Ceea ce cred că datorez memoriei domnului de Clèves ar fi încă prea slab ajutor, dacă nu aş fi susţinută şi de interesul propriei mele linişti; iar liniştea mea are nevoie să fie susţinută de respectarea datoriei mele. Dar, deşi mă îndoiesc de mine însămi, cred că niciodată nu-mi voi învinge scrupulele şi nici nu sper să înving atracţia ce-o am pentru dumneavoastră. Ea mă va face nenorocită, şi mă voi lipsi de-a vă vedea, oricît de cumplită mi-ar părea constrîngerea aceasta. Vă implor, cu toată puterea pe care o am asupra dumneavoastră, de a nu mai căuta nici un prilej să mă vedeţi! Sînt într-o situaţie cînd mi se pare o crimă tot ceea ce, în alte împrejurări, ar putea fi îngăduit, şi chiar numai bunacuviinţă ne interzice orice relaţie între noi.

Domnul de Nemours se aruncă la picioarele ei, lăsîndu-se pradă marelui său zbucium sufletesc. Prin cuvintele şi lacrimile lui, o făcu să vadă dinaintea ochilor cea mai vie şi mai duioasă pasiune ce a putut mişca vreodată o inimă de femeie. Inima doamnei de Clèves nu era de piatră şi, uitîndu-se la principe, cu ochii gata să se umple de lacrimi, exclamă:

— De ce-a vrut oare destinul să vă pot acuza de moartea domnului de Clèves?! De ce nu v-am cunoscut acum, pentru

întîia oară, de cînd sînt liberă, sau de ce nu v-am cunoscut înainte de a mă căsători? De ce ne desparte soarta, printr-un obstacol de neînvins?

— Nu există obstacol, doamnă, reluă domnul de Nemours, dumneavoastră singură vă opuneți fericirii mele, dumneavoastră singură vă impuneți o lege pe care virtutea și rațiunea nu vi-o poate impune.

— Este adevărat, răspunse ea, că sacrific mult unei îndatoriri pe care închipuirea mea o exagerează. Așteptați să vedem ce va face timpul. Domnul de Clèves de abia și-a dat sufletul și această nenorocire este prea recentă pentru a putea judeca limpede. Consolați-vă cu gîndul de a vă fi făcut iubit de o femeie care n-ar fi iubit pe nimeni vreodată, dacă nu v-ar fi întîlnit; credeți-mă că sentimentele pe care le am pentru dumneavoastră nu se vor stinge niciodată, că ele vor rămîne aceleași, peste voința mea. Adio, îi spuse ea; iată o convorbire de care mi-e rușine; puteți s-o povestiți domnului vidam, și chiar vă rog s-o faceți.

Rostind aceste cuvinte, plecă, fără ca domnul de Nemours s-o mai poată opri. Ea-l găsi pe vidam în camera cea mai apropiată. El o văzu atît de tulburată încît nu îndrăzni să-i vorbească și o conduse, fără un cuvînt, pînă la trăsura ei. Se întoarse apoi la domnul de Nemours, care era atît de exaltat de bucuria lui, de tristețe, de uimire și de admirație, totodată, în sfîrșit de toate sentimentele pe care le poate răscoli o pasiune plină de temeri și de speranțe, încît parcă își pierduse mințile. Vidamului îi trebui multă vreme pînă să-l poate face să povestească ce se discutase. În sfîrșit, principele repetă cele spuse în conversația cu doamna de Clèves și domnul de Chartres, fără a fi el îndrăgostitul, nu simți mai puțină admirație pentru virtutea, inteligența și caracterul ales al doamnei de Clèves, ca însuși domnul de Nemours. Examinară împreună ce putea spera principele de la norocul lui și, oricîte temeri îi stîrnea iubirea lui, recunoscu încurajat de vidam că era cu neputință ca doamna de Clèves să stăruie în hotărîrile luate. Au convenit că domnul de Nemours trebuia să se supună exigențelor ei, ca nu cumva să observe dragostea lui pentru ea, iar doamna de Clèves să facă declarații

categorice de dezminţire, pe care ar fi nevoită să le confirme prin comportarea ei de mai tîrziu, temîndu-se să nu se creadă că l-a iubit şi pe cînd soţul ei trăia.

Domnul de Nemours se hotărî să facă parte din suita regelui. Era o călătorie de la care, de altfel, nu se putea sustrage; şi s-a hotărît să plece, fără a încerca măcar s-o revadă pe doamna de Clèves de la ferestrele de unde o privea din cînd în cînd. Îl rugă pe domnul vidam să-i vorbească. Cîte nu i-a spus să-i transmită? Nenumărate argumente pentru a o convinge să-şi învingă scrupulele. În sfîrşit, o parte din noapte trecuse, înainte ca domnul de Nemours să se fi gîndit să-l lase să se odihnească.

Doamna de Clèves nu era în stare să-şi găsească liniştea; i se părea un lucru atît de nou faptul de a fi ieşit din acea constrîngere pe care şi-o impusese pînă atunci, de-a fi îngăduit, pentru prima dată în viaţa ei, să i se spună că era iubită de un bărbat, şi de a fi spus ea însăşi că-l iubeşte, încît nu se mai recunoştea. Era uimită de ceea ce fusese în stare să facă; se căia şi se simţea bucuroasă, totodată; toate aceste sentimente ale ei erau agitate şi pasionate. Cercetă din nou temeiurile îndatoririlor ce se ridicau împotriva fericirii ei; simţi durerea de-a le găsi atît de întemeiate şi regreta, totuşi, că le susţinuse atît de tare în faţa domnului de Nemours. Deşi gîndul de a se căsători cu el îi venise în minte de cum îl revăzuse în grădină, gîndul acesta nu-i făcuse o impresie atît de covîrşitoare ca discuţia cu el, şi erau momente cînd îi era greu să priceapă de ce ar fi nefericită recăsătorindu-se cu principele. Tare ar fi vrut să-şi poată spune că nu-i erau întemeiate nici scrupulele din trecut, nici temerile pentru viitor. Alteori, raţiunea şi datoria îi arătau cealaltă faţă a lucrurilor şi o duceau repede la hotărîrea de a nu se recăsători şi de a nu-l mai vedea niciodată pe domnul de Nemours. Dar era o hotărîre prea dură, pentru a-şi găsi loc într-o inimă atît de fierbinte ca a ei şi de curînd captivată de farmecele dragostei. În sfîrşit pentru a găsi puţină pace, se gîndi că nu era încă nevoie să ia cu orice chip o hotărîre; buna-cuviinţă n-o zorea să se decidă; dar hotărî să rămînă neclintită în hotărîrea ei de-a nu-l mai vedea pe domnul de Nemours. Vidamul veni s-o

viziteze și îl sprijini pe principe cu toată ingeniozitatea și zelul cu putință; dar nu izbuti s-o facă să-și schimbe atitudinea, și nici exigențele impuse domnului de Nemours. Îi spuse că dorește să rămînă în situația de văduvă, că știe că această intenție era greu de împlinit, dar că spera să aibă și această tărie. Îi arătă atît de bine cît era de convinsă că domnul de Nemours pricinuise moartea soțului ei, și cît era de încredințată că ar face o faptă contrară datoriei, luîndu-l de soț, încît vidamul se temu că foarte greu și-ar mai schimba părerea. Nu-i spuse principelui nimic în această privință și, povestindu-i conversația avută, îi lăsă speranța pe care rațiunea o poate da unui om care se știe iubit.

A doua zi, au plecat să-l ajungă pe rege. La rugămintea domnului de Nemours, vidamul îi scrise doamnei de Clèves, vorbindu-i despre principe; iar într-o a doua scrisoare, care urmă imediat celei dintîi, domnul de Nemours adăugă și el cîteva rînduri de mîna lui. Dar doamna de Clèves, care nu vroia să-și calce hotărîrile și se temea de neplăcerile ce se pot isca din scrisori, îi comunică în chip hotărît vidamului că nu-i va mai deschide corespondența trimisă ei, dacă mai continua să-i vorbească despre domnul de Nemours; și a fost atît de categorică în această privință, încît însuși principele îl rugă pe vidam să nu mai pomenească de el.

Curtea se dusese s-o conducă pe regina Spaniei pînă în Poitou. În timpul acestei absențe, doamna de Clèves rămase singură cu gîndurile ei, și pe măsură ce se îndepărta de domnul de Nemours și de tot ce putea să-i trezească amintirea lui, evoca tot mai des amintirea domnului de Clèves, pe care i-o păstra neatinsă, ca pe o mare cinste pentru ea. Argumentele invocate pentru a nu se căsători cu domnul de Nemours îi păreau puternice față de glasul datoriei și de neînvins în ce privește liniștea ei de viitor.

Stingerea iubirii principelui și chinurile geloziei, pe care le credea de neînlăturat într-o căsătorie, îi puneau în față nenorocirea în care s-ar fi aruncat cu siguranță; dar își dădea seama, totodată, că-i era imposibil să încerce a rezista prezenței celui mai fermecător om din lume, pe care îl iubea și de care era iubită, și de a-i rezista la ceva ce nu stînjenea

nici virtutea, nici buna-cuviinţă. Se gîndi că doar absenţa şi depărtarea puteau să-i dea oarecare putere; găsi că avea nevoie de tărie, nu numai pentru a stărui în hotărîrea de a nu-şi lega viaţa de alt bărbat, dar chiar pentru a se feri să-l mai vadă pe domnul de Nemours, şi se decise să facă o destul de lungă călătorie, în care vreme să se scurgă zilele pe care buna-cuviinţă o obliga să le petreacă în singurătate deplină. Marile moşii pe care le stăpînea la poalele Pirineilor i s-au părut locul cel mai potrivit pe care l-ar fi putut alege. Plecă cu vreo cîteva zile înainte de întoarcerea curţii; şi, la plecare, îi scrise domnului vidam, pentru a-l implora ca domnul de Nemours să-şi ia orice gînd de-a avea veşti de la ea sau de a-i scrie.

Domnul de Nemours a fost mîhnit de această plecare, cum ar fi fost altul de moartea iubitei sale. Gîndul de a nu o putea vedea atîta timp pe doamna de Clèves îi era nespus de dureros, şi mai ales într-un timp cînd avusese bucuria să o vadă plină de iubire. Cu toate acestea nu putea face altceva, decît să se întristeze, iar tristeţea lui spori peste măsură. Doamna de Clèves al cărei suflet fusese atît de tulburat, căzu bolnavă grav, de îndată ce sosi pe moşiile ei; vestea ajunse la curte. Domnul de Nemours era nemîngîiat; durerea lui atingea disperarea şi nebunia. Vidamului i-a fost extrem de greu să facă în aşa fel ca domnul de Nemours să nu-şi trădeze pasiunea în ochii lumii; i-a fost tot aşa de greu să-l facă să-şi ia gîndul de a pleca el însuşi, să afle ce se întîmplă cu ea. Rudenia şi prietenia domnului vidam îngădui să se poată trimite mai mulţi curieri şi s-a aflat, în sfîrşit, că trecuse criza cu bine, dar că rămăsese într-o stare de slăbiciune, ce nu lăsa nici o speranţă că va mai scăpa cu viaţă.

Această apropiere atît de îndelungată de viziunea morţii o făcu pe doamna de Clèves să considere lucrurile din viaţa aceasta cu alţi ochi decît ai cuiva care este sănătos. Sfîrşitul inevitabil, de care se vedea atît de aproape, o obişnui să se detaşeze de toate, iar lunga ei boală îi deveni o stare obişnuită. Cînd îşi reveni, descoperi, totuşi, că domnul de Nemours nu se ştersese din inima ei; dar pentru a se apăra de amintirea lui, invoca toate argumentele posibile, ce o încurajau

să nu se mai căsătorească niciodată. În sufletul ei se dădu o luptă încă destul de mare. În cele din urmă, își înfrînse ceea ce mai rămăsese din această pasiune, pe care-o potoliseră sentimentele calme date de boală. Gîndul morții o făcu să-i fie tot mai aproape amintirea domnului de Clèves. Această amintire care se împăca și cu datoria ei i se întipări adînc în inimă. Pasiunile și legăturile din lumea aceasta i se arătară așa cum apar oamenilor care văd de sus de tot și mult mai departe. Starea sănătății ei rămase foarte zdruncinată și o ajută să-și păstreze această stare sufletească; dar știind ce pot unele împrejurări asupra hotărîrilor celor mai cuminți, nu mai vru să le pună la vreo încercare, nici să se întoarcă prin locurile amintirilor dragi. Sub cuvînt că vrea să schimbe aerul, se retrase într-o casă monahală, fără a lăsa, totuși, să se creadă că intenționează să renunțe definitiv la viața de la curte.

Îndată ce domnul de Nemours află vestea, simți toată greutatea semnificației acestei retrageri, și înțelese cît este de hotărîtoare. În acele momente își dădu seama că orice speranță e pierdută pentru el; dar pierderea nădejdilor lui nu-l împiedică să facă tot ce-i mai sta în putință pentru a o determina pe doamna de Clèves să revină asupra hotărîrii ei. A rugat-o pe regină să-i scrie, l-a rugat pe vidam, l-a mai rugat determinîndu-l să se și ducă la ea; dar totul a fost zadarnic. Vidamul o vizită; iar ea nu-i vorbi de vreo hotărîre categorică. El, însă, își dădu seama că ea nu va mai reveni niciodată la curte.

În sfîrșit, a mers acolo și domnul de Nemours, sub pretext că se duce la o cură de aer. Ea a fost extrem de tulburată și surprinsă, aflînd de sosirea lui. I-a trimis vorbă printr-o persoană de încredere, pe care o iubea și pe care o avea atunci pe lîngă ea: îl ruga să nu-i pară ciudat dacă nu se expune la primejdia de a-l revedea, de teama de a nu distruge, prin prezența sa, împăcarea sufletească pe care trebuia să și-o apere; dorea mult ca el să știe că, o dată ce datoria și liniștea ei se opuneau pornirii de a fi soția lui, celelalte lucruri din lumea asta i se par atît de indiferente, încît a renunțat la orice, pentru totdeauna; că nu se mai gîndește decît la viața de

dincolo și că nu-i mai rămîne nici un alt sentiment puternic decît dorința să-l știe în aceeași pace sufletească, pe care și-a cîștigat-o ea.

Domnul de Nemours crezu că moare de durere în fața celei care îi vorbea. O imploră, insistînd să se întoarcă la doamna de Clèves și să facă astfel ca s-o poată totuși vedea; dar persoana de încredere îi spuse că doamna de Clèves nu numai că îi interzisese să-i transmită ceva din partea lui, dar chiar să-i repete conversația lor. Pînă la urmă, principele a trebuit să plece copleșit de atîta durere, cîtă n-ar putea duce cu el decît un om care pierdea ultima rază de speranță de a revedea vreodată pe aceea pe care o iubea cu cea mai violentă, cea mai firească și mai întemeiată pasiune, din cîte vor fi fost pe lume. Totuși, încă nu se dădu cu totul bătut, și făcu tot ce crezu că ar mai fi fost în stare să o clintească din hotărîrile ei. În sfîrșit, ani după ani trecuseră, timpul și depărtarea îi mai potoliră durerea, și-i stinseră pasiunea.

Doamna de Clèves își duse viața mai departe în așa fel, încît nu lăsă se se întrevadă că ar mai fi putut să se răzgîndească vreodată. O parte din an și-o petrecea în acea casă de călugărițe, iar cealaltă la ea acasă; dar într-o sihăstrie și cu îndeletniciri mai sfinte chiar decît în cele mai austere mînăstiri; iar viața sa,care i-a fost destul de scurtă, a rămas un exemplu de virtute fără pereche.[1]

---

[1] Traducere de Demostene Botez. Din volumul: *Doamna de La Fayette: Principesa de Clèves*, Editura pentru literatură universală, 1966.

FÉNELON

(1651–1715)

François de Pons de Salignac de la Mothe (Fénelon) s-a născut la 6 august 1651 dintr-o familie nobilă din Perigord. Învață în colegii de prestigiu ale Franței (între care „Collége du Plessis“ sau seminarul „Saint-Sulpice“); la 27 de ani conduce o casă de reeducare morală și religioasă a tinerelor fete protestante convertite la catolicism. Aici scrie celebrul său „*Traité de l'education des filles*“ în 1687. Urmează „*Réfutation du traité de la nature et de la grâce du P. Malebranche*“ (publicat postum), „*Le traité du ministère des pasteurs*“ (1688).

În 1693 Fénelon este ales membru al Academiei Franceze, iar în 1695 e numit arhiepiscop de Cambrai. Scrie apoi „*L'explication des maximes des saints sur la vie intérieure*“ (1697), lucrare condamnată de papă la cererea lui Ludovic al XIV-lea, ca neconformă spiritului catolic; în 1699 publică „*Les aventures de Télémaque*“, roman sugerat de „Odiseea“ și destinat unor scopuri instructive literare, morale și politice (lucrarea cuprinde numeroase aluzii politice la actualitatea timpului). Pentru conținutul aluziv al acestui „*Télémaque*“, Ludovic al XIV-lea îl exilează pe scriitor la Cambrai.

În ultima perioadă a vieții publică o seamă de lucrări cu caracter instructiv și apologetic între care cunoscutele „*Les dialogues des morts, composés pour l'education d'un prince*“ (1700). La 1 ianuarie 1715 Fénelon moare într-un accident.

AVENTURILE LUI TELEMAC (1699)

Inițial nedestinată publicării, tipărită — după mărturia lui Fénelon — fără voia autorului, ci prin „infidelitatea unui copist“, romanul peripețiilor lui Telemac este

redactat în scopuri educative, pentru formarea ca bun suveran a tînărului duce de Burgundia, moștenitorul tronului. Telemac, fiul lui Ulise, urmaș pe tronul Itacăi, trece printr-o seamă de aventuri care îi întăresc virtuțile, avatarurile lui fiind pilduitoare pentru tînărul principe francez. Plin de referiri politice abia disimulate, cartea a fost suspectată de rege, că ar conține „chei" ducînd la personaje și fapte din lumea Versailles-ului și alcătuind un fel de istorie alegorică a vieții de Curte. Dezaprobarea regelui va fi motivată însă îndeosebi de atitudinea de frondă a lui Fénelon față de unele principii de guvernămînt ale lui Ludovic al XIV-lea, de satirizarea vieții lui somptuoase, de ura scriitorului față de război și de tot ceea ce ține de tiranie și absolutism.

CARTEA A V-A

[...] L-am întrebat[1] în ce constă autoritatea regelui și mi-a răspuns: „Este atotputernic asupra popoarelor, dar legile sînt atotputernice asupra lui. Are puteri absolute pentru a face ceva bun și mîinile legate de îndată ce vrea să facă ceva rău. Legile îi încredințează popoarele ca un bun neprețuit, cu condiția ca el să fie tatăl supușilor săi. Ele vor ca un singur om să slujească, prin înțelepciunea și cumpătarea sa, fericirii atîtor oameni; și nu ca atîția oameni să slujească, prin mizeria și servitutea lor lașă, măgulirii orgoliului și a moliciunii unui singur om. Regele nu trebuie să posede nimic mai mult decît ceilalți, cu excepția celor necesare pentru a-l ușura în funcțiile lui dificile sau pentru a imprima popoarelor respectul față de cel care trebuie să susțină legile. În rest regele trebuie să fie mai sobru, mai dușman al moliciunii, mai lipsit de fast și de îngîmfare decît oricare altul. El nu trebuie să-și acorde mai multe bogății și mai multe desfătări, ci mai multă înțelepciune, virtute și glorie decît ceilalți oameni. El trebuie să fie, în afară, apărătorul patriei și comandantul armatelor, și înăuntru, judecătorul popoarelor pentru a-i

[1] Pe Mentor.

face pe oameni buni, înțelepți, fericiți. Zeii nu l-au făcut rege pentru el, ci pentru ca să fie omul popoarelor: el datorează poporului tot timpul său, toată grija lui, toată afecțiunea lui, și nu este demn să fie rege decît atît timp cît se uită pe sine pentru a se sacrifica intereselor publice. Minos nu a vrut ca copiii lui să domnească după el decît cu condiția ca să domnească după aceste maxime: își iubea mai mult poporul decît propria lui familie. Numai printr-o astfel de înțelepciune a făcutCreta atît de puternică și defericită ;numai prin această cumpătare a întunecat gloria tuturor cuceritorilor care vor ca popoarele să slujească măririi lor, adică vanității lor, în sfîrșit prin echitatea lui a meritat să fie, în infern, judecătorul suprem, al morților." [...]

În acest timp cretanii, nemaiavînd rege spre a-i guverna, au hotărît să aleagă pe unul care să mențină puritatea legilor stabilite. Iată măsurile pe care le-au luat pentru a face această alegere. Toți cetățenii principali ai celor o sută de orașe sînt adunați aici; au și început făcînd sacrificii, au adunat pe toți înțelepții cei mai vestiți ai țărilor vecine ca să cerceteze înțelepciunea celor care vor părea demni să-i conducă. S-au pregătit jocurile publice în care toți pretendenții vor combate căci vor să acorde titlul de rege drept premiu celui care va fi socotit învingătorul tuturor celorlalți atît în ce privește mintea cît și trupul. Ei vor un rege cu trupul puternic și îndemînatic al cărui suflet să fie împodobit cu înțelepciune și cu virtute. Au chemat aici pe toți străinii.

După ce ne-a spus această poveste ciudată, Nosicrat ne spune: „Grăbiți-vă așadar, o, străinilor, să veniți în adunarea noastră: o să luptați cu ceilalți și dacă zeii desemnează victoria pentru unul din voi, el va domni în această țară." L-am urmat, fără nici o dorință de a izbîndi, ci din simpla curiozitate de a vedea un lucru atît de extraordinar.

Ajunserăm într-un fel de circ foarte mare împrejmuit de o pădure deasă; în mijlocul circului se afla o arenă pregătită pentru luptători; era mărginită de un amfiteatru sădit cu iarbă proaspătă pe care se afla așezată în rînduri o mulțime de popor. Cînd sosirăm furăm primiți cu cinste; căci cretanii sînt poporul care practică cu cea mai mare noblețe și religio-

zitate ospitalitatea. Furăm poftiţi să ne aşezăm şi să luăm parte la lupte. Mentor se scuză din pricina vîrstei, Hazaël din pricina sănătăţii sale. Tinereţea şi vigoarea mea mă împiedicau să mă retrag; aruncai totuşi o privire spre Mentor ca să-i ghicesc gîndul şi-mi dădui seama că dorea să intru în luptă. Am primit deci: m-am dezbrăcat de haine; am fost uns cu valuri de ulei dulce şi lucios pe toate membrele trupului şi mă amestecai printre luptători. Se spunea peste tot că fiul lui Ulise venise să încerce să obţină premiul şi mai mulţi cretani care fuseseră la Itaca cînd eram copil mă recunoscură.

Prima probă fu lupta. Un locuitor din Rodos de vreo treizeci şi cinci de ani a fost mai puternic decît toţi cei care îndrăzniră să i se înfăţişeze. Era încă în deplină putere a tinereţii lui: braţele lui erau nervoase şi bine hrănite; la cea mai mică mişcare pe care o făcea i se vedeau toţi muşchii: era în acelaşi timp suplu şi puternic. Nu i-am părut demn de a fi învins şi privind cu milă frageda mea tinereţe, a vrut să se retragă; dar m-am dus la el. Atunci ne înşfăcarăm; ne-am strîns de ni s-a tăiat respiraţia. Eram umăr la umăr, picior lîngă picior, cu nervii întinşi şi braţele încolăcite ca nişte şerpi fiecare sforţîndu-se să-l ridice pe adversarul său. Ba încerca să mă ia prin surprindere împingîndu-mă din partea dreaptă, ba se străduia să mă aplece spre stînga. În timp ce mă pipăia aşa l-am împins atît de puternic încît se încovoie: a căzut în arenă, trăgîndu-mă după el. În zadar a-ncercat să mă încalece: îl ţintuisem sub mine; tot poporul striga: „Victorie fiului lui Ulise!“ şi l-am ajutat pe adversarul meu ruşinat să se ridice.

Pugilatul a fost mai greu. Fiul unui bogat cetăţean din Samos dobîndise o mare reputaţie în acest fel de lupte. Toţi ceilalţi fură învinşi; eu singur speram să înving. Întîi mi-a dat în cap, apoi în stomac, lovituri care m-au făcut să vomit sînge şi care-mi înceţoşară ochii. M-am clătinat: el nu-mi dădea răgaz şi nu mai puteam respira; dar m-am dezmeticit auzind vocea lui Mentor care-mi striga: „O, fiul lui Ulise, ai să te laşi învins?“ Mînia mi-a dat puteri noi; am evitat mai multe lovituri care m-ar fi putut zdrobi. Îndată ce adversarul dădea o lo-

vitură în gol și brațul lui se întindea zadarnic, îl surprindeam aplecat: el se și retrăgea cînd am ridicat pumnul ca să mă năpustesc asupra lui cu mai multă putere: el a vrut să evite lovitura și, pierzîndu-și echilibrul, mi-a dat posibilitatea să-l răstorn. De abia era întins la pămînt că i-am întins mîna să se ridice. S-a ridicat singur plin de praf și de sînge; rușinea lui a fost mare, dar nu a îndrăznit să înceapă din nou lupta.

Apoi am început întrecerile de care, împărțite prin tragere la sorți. Al meu a fost din întîmplare cel mai slab în ce privește ușurința roților și vigoarea cailor. Plecăm: un nor de praf zboară și acoperă cerul. La început i-am lăsat pe ceilalți să mi-o ia înainte. Un tînăr lacedemonian pe nume Crantor, îi lăsase la început pe toți în urma lor. Un cretan numit Policlet îl urma de aproape. Hipomac, rudă cu Idomeneu, care aspira să-i urmeze la tron, dînd drumul frîului cailor din care ieșeau aburi de nădușeală, era aplecat asupra coamei lor fluturînde; și mișcarea roților carului său era atît de iute încît păreau nemișcate ca aripile unui vultur care spintecă aerul. Caii mei se încălziră și intrară încetul cu-ncetul în ritm; i-am lăsat departe în urma mea pe aproape toți cei care plecaseră cu atîta avînt. Hipomac, ruda lui Idomeneu, forțîndu-și caii, cel mai puternic cal s-a prăbușit și i-a răpit astfel stăpînului său speranța de a domni. Policlet, aplecîndu-se prea mult asupra cailor lui nu și-a putut menține echilibrul la un hop; el căzu, scăpă frîul din mînă și a fost prea fericit să scape cu viața. Crantor, văzînd plin de indignare că eram în apropierea lui, se înfierbîntă; ba invoca zeii promițîndu-le ofrande bogate; ba le vorbea cailor ca să-i zorească. Se temea să nu trec între bornă și el, căci caii mei, mai menajați decît ai lui erau în stare să-l depășească; nu-i mai rămînea altă scăpare decît să-mi închidă trecerea. Ca să reușească el a riscat să se sfarme de bornă. Și-ntr-adevăr și-a sfărîmat roata. N-am avut alt gînd decît să-l ocolesc ca să nu fiu prins în căderea lui și o clipă după aceea m-a văzut la capătul pistei. Poporul a strigat încă o dată: „Victorie fiului lui Ulise! Pe el l-au ales zeii să domnească."

În timpul acesta cei mai iluștri și cei mai înțelepți dintre cretani ne conduseră într-o pădure antică și sacră, departe

de privirile oamenilor profani în care, bătrînii pe care Minos îi stabilise ca judecători ai poporului și paznicii legilor, ne adunară. Eram aceiași care ne întrecuserăm în lupte; nici un altul nu fu primit. Înțelepții deschiseră cartea în care toate legile lui Minos sînt adunate. [...]

Primul din acești bătrîni deschise cartea legilor lui Minos. Era o carte mare care stătea de obicei închisă într-o casetă de aur cu parfumuri. Toți acești bătrîni o sărutară cu respect; căci ei spun că, după zeii de la care provin aceste bune legi, nimic nu trebuie să fie atît de sfînt pentru oameni ca legile menite să-i facă buni, înțelepți și fericiți. Cei care au în mînă legile pentru a-i cîrmui pe oameni trebuie să fie ei înșiși cîrmuitori de legi. Legea și nu omul trebuie să domnească. Așa spuneau acești înțelepți. Apoi, cel care prezida propuse trei întrebări la care trebuia să se răspundă după principiile lui Minos.

Prima întrebare era: „Care este cel mai liber dintre toți oamenii?" Unii răspunseră că regele care are asupra poporului său o putere absolută și care-i învinge pe toți vrăjmașii lui. Alții susținură că e omul atît de bogat încît să-și poată satisface toate dorințele. Alții spuseră că este un bărbat care nu se însoară și care călătorește în diverse țări fără să fie supus legilor niciuneia. Alții se gîndiră că este un barbar care, trăind din vînat în mijlocul pădurii, este independent de orice poliție și de orice constrîngere. Alții crezură că este un om de curînd liberat, pentru că, ieșind din rigorile servituții, se bucura ca nimeni altul de binefacerile libertății. Alții, în sfîrșit, îndrăzniră să spună că este un muribund pentru că moartea îl elibera de tot și că toți oamenii laolaltă nu mai aveau nici o putere asupra lui. Cînd îmi veni rîndul nu mi-a fost greu să răspund, pentru că nu uitasem ceea ce Mentor îmi spusese deseori. „Cel mai liber dintre oameni, răspunsei, este cel care poate fi liber chiar și în sclavie. În orice țară și în orice stare te-ai afla, ești foarte liber cu condiția să te temi de zei și să nu te temi decît de ei. Într-un cuvînt, omul cu adevărat liber este cel care, desprins de orice teamă și de orice dorință nu se supune decît zeilor și rațiunii

sale". Bătrînii se uitară unii la alții surîzînd și fură surprinși să vadă că tocmai răspunsul meu era și cel al lui Minos.

Apoi se propuse a doua întrebare care suna astfel: „Care este cel mai nefericit din toți oamenii?" Fiecare spuse ce i-a venit în minte. Unul a spus: „Este un om care nu are nici avere, nici sănătate, nici onoare." Altul spuse: „Este un om care nu are nici un prieten." Alții susțineau că este un om care are copii ingrați și nedemni de el. Veni un înțelept din insula Lesbos care spuse: „Cel mai nefericit dintre toți oamenii este cel care se crede nefericit; căci nefericirea depinde mai puțin de ceea ce înduri decît de nerăbdarea cu care-ți sporești nenorocirea." La aceste cuvinte toți exclamară; se aplaudă și toți crezură că înțeleptul din Lesbos va obține premiul pentru această întrebare. Dar am fost întrebat ce gîndeam și am răspuns după maximele lui Mentor: „Cel mai nefericit dintre oameni este un rege care crede că poate fi fericit nenorocind alți oameni: el este de două ori nefericit prin orbirea lui: neștiind că e nefericit el nu se poate vindeca; se teme chiar să afle acest lucru. Adevărul nu poate străpunge mulțimea lingușitorilor pentru a ajunge pînă la el. Este tiranizat de pasiunile sale; nu-și cunoaște îndatoririle; n-a gustat niciodată dorința de a face binele nici n-a simțit farmecul virtuții pure. El e nefericit și demn de a fi astfel: nefericirea lui crește pe zi ce trece; el fuge spre pierzanie și zeii se pregătesc să-l nimicească printr-o pedeapsă veșnică." Toată adunarea mărturisi că-l învinsesem pe acest înțelept din Lesbos și bătrînii declarară că înțelesesem adevăratul sens al lui Minos.

Drept a treia întrebare s-a cerut să spunem ce este preferabil, pe de o parte un rege cuceritor și de neînvins în război; pe de alta un rege fără experiență în război dar capabil să civilizeze cu înțelepciune popoarele în timp de pace. Cea mai mare parte răspunseră că un rege de neînvins în război era preferabil. [...] Au vrut să știe părerea mea. Am răspuns: „Un rege care nu știe să guverneze decît în pace sau în război și care nu este în stare să-și conducă poporul în ambele situații nu este decît pe jumătate rege. Dar dacă e vorba să compar un rege care nu știe decît să facă război cu un rege

care, fără să se priceapă, este în stare să facă față la nevoie prin generalii lui, îl găsesc preferabil pe acesta. Un rege pe de-a-ntregul îndreptat spre război ar vrea mereu să se războiască: pentru a-și întinde dominația și a-și mări gloria, și-ar ruina poporul. La ce servește unui popor ca regele lui să subjuge alte națiuni, dacă el este nefericit sub domnia lui? [...]

Să ne întoarcem acum la regele iubitor de pace. Este adevărat că el nu este capabil să facă mari cuceriri; asta înseamnă că nu s-a născut pentru a turbura fericirea poporului său vrînd să învingă alte popoare pe care dreptatea nu i le-a dat în stăpînire; dar, dacă este într-adevăr capabil să guverneze în pace, are toate calitățile necesare pentru a asigura poporul lui împotriva dușmanilor. [...]

Concluzia mea este deci că regele pașnic care nu știe să poarte războaie este un rege imperfect din moment ce nu știe să-și îndeplinească una din cele mai importante funcții, care este să-și învingă dușmanii; dar adaug că este totuși infinit superior regelui cuceritor care nu are calitățile necesare în timpul păcii și care nu este capabil decît să se războiască."

Am zărit în adunare mulți care nu puteau să guste această părere căci cea mai mare parte a oamenilor orbiți de lucrurile strălucitoare, precum victoriile și cuceririle, le preferă lucrurilor simple, liniștite și solide ca pacea și buna rînduire a popoarelor. Dar toți bătrînii declarară că vorbisem ca Minos.

Primul dintre acești bătrîni exclamă: «Văd îndeplinirea oracolului lui Apolo cunoscut în toată insula noastră. Minos consultase zeul ca să știe cît timp va domni rasa lui după legile pe care le stabilise. Zeul îi răspunse: „Ai tăi vor înceta de a mai domni cînd un străin va intra în insula ta pentru a face să domnească legile tale." Ne temusem că un străin va veni să cucerească insula Creta; dar nenorocirea lui Idomeneu și înțelepciunea fiului lui Ulise, care pricepe mai bine ca orice muritor legile lui Minos ne arată sensul oracolului. Ce așteptăm ca să încoronăm pe acel pe care destinul ni-l desemnează drept rege?»

Îndată bătrînii ies din incinta pădurii sacre; și primul, luîndu-mă de mînă, anunță deja poporului nerăbdător, în aș-

teptarea unei hotărîri, că repurtasem premiul. De abia isprăvise de vorbit că se aude un zgomot nedeslușit în toată adunarea. Fiecare striga de bucurie. Tot malul și toți munții învecinați răsună de acest strigăt: „Fiul lui Ulise, asemănător cu Minos, să domnească asupra cretanilor!“

Am așteptat o clipă și am făcut semn cu mîna să fiu ascultat. În acest timp Minos îmi spunea la ureche: „Renunți la patria ta? Ambiția de a domni te va face s-o uiți pe Penelopa, care te așteaptă ca ultima ei nădejde, și pe marele Ulise, pe care zeii hotărîseră să ți-l înapoieze?“ Aceste cuvinte îmi străpunseră inima și mă susținură împotriva zadarnicei dorințe de a domni.

În timpul acesta o liniște adîncă a acestei adunări zgomotoase îmi dădu prilejul să vorbesc astfel: „O, iluștri cretani! Nu merit să vă conduc. Oracolul despre care vi s-a vorbit spune că rasa lui Minos va înceta să domnească atunci cînd un străin va intra în insultă și va face să domnească înțeleptele legi ale acestui rege; dar nimic nu spune că acest străin va domni. [...] Dacă am participat la jocurile voastre nu am făcut-o pentru a merita stima și mila voastră; am făcut-o pentru ca să-mi oferiți mijloacele de a mă întoarce degrabă la locul unde m-am născut. Prefer să ascult de tatăl meu Ulise și s-o consolez pe mama mea Penelopa decît să domnesc asupra popoarelor din univers. O, cretani! voi citiți în adîncul inimii mele: trebuie să vă părăsesc; dar numai moartea va putea pune capăt recunoștinței mele. Da, pînă la ultima lui răsuflare, Telemac îi va iubi pe cretani și va fi interesat de gloria lor ca de a lui însuși. [...]

Îngăduiți-mi, o, cretani, să vă spun ce gîndesc. Sînteți cel mai înțelept din toate popoarele: dar înțelepciunea cere, mi se pare, o precauție care vă scapă. Trebuie să alegeți nu pe omul care raționează cel mai bine asupra legilor, ci pe acel care le practică cu cea mai statornică virtute. În ce mă privește sînt tînăr, prin urmare fără experiență, expus violenței pasiunilor și mai capabil să mă instruiesc ascultînd, ca să conduc într-o zi, decît să conduc acum. Nu căutați deci un om care să-i fi învins pe ceilalți în jocurile minții și ale trupului, ci care să se fi învins pe sine însuși; căutați un om care să aibă

legile voastre săpate în adîncul inimii și a cărui viață întreagă să constituie aplicarea acestor legi; faptele mai degrabă decît vorbele sale să vă facă să-l alegeți."

Toți bătrînii, fermecați de aceste vorbe și văzînd cum cresc mereu aplauzele adunării îmi spuseră: „Din moment ce zeii ne iau speranța de a te vedea domnind în mijlocul nostru, cel puțin ajută-ne să găsim un rege care să instaureze legile noastre. Cunoști pe cineva care să poată conduce cu atîta cumpătare? — Cunosc, le spusei mai întîi, un om de la care am învățat tot ceea ce ați prețuit în mine; înțelepciunea lui, nu a mea v-a vorbit; el mi-a inspirat toate răspunsurile pe care le-ați auzit."

În același timp, toată adunarea și-a aruncat privirile asupra lui Mentor pe care l-am arătat, ținîndu-l de mînă. [...] El le răspunse: «În timp ce eram în mijlocul mulțimii spectatorilor, am observat un om care nu manifesta nici o grabă: este un bătrîn destul de viguros. Am întrebat cine era: mi s-a răspuns că se numește Aristodem. Apoi am auzit cînd se spunea că cei doi copii ai lui erau printre cei care participaseră la lupte; el nu a arătat nici o bucurie; el a spus că în ce-l privește pe unul nu-i dorea primejdiile domniei, și că-și iubea prea mult patria ca să admită ca celălalt să domnească vreodată. Astfel am înțeles că acest tată își iubea cu o dragoste înțeleaptă unul din copii care este virtuos, și că nu-l încuraja pe celălalt în dezordinile vieții lui. Curiozitatea mea a sporit și am întrebat ce viață a dus acest bătrîn. Unul din cetățeni mi-a răspuns: „A fost mult timp sub arme și este plin de răni; dar virtutea lui sinceră și potrivnică lingușelii nu au fost pe placul lui Idomeneu. Este ceea ce l-a determinat pe rege să nu se servească de el în timpul asediului Troiei: se temea de un om care să-i dea sfaturi înțelepte pe care nu s-ar fi putut hotărî să le urmeze; a fost chiar gelos de gloria pe care acest om putea s-o dobîndească repede; a uitat toate serviciile pe care i le adusese; l-a lăsat aici, sărac, disprețuit de oamenii grosolani și lași care nu respectă decît bogățiile — dar mulțumit în sărăcia lui. El trăiește bucuros într-un loc retras al insulei unde își cultivă cîmpul cu propriile lui mîini. Unul din copiii lui muncește cu el; ei

se iubesc mult; sînt fericiți. Prin cumpătarea și munca lor sînt îmbelșugați cu lucrurile necesare unei vieți simple. Înțeleptul bătrîn dă bieților bolnavi din vecinătatea lui tot ceea ce-i rămîne în afara nevoilor sale și ale fiului său. Îi pune pe toți tinerii să muncească; el îi îndeamnă, îi instruiește; el judecă toate neînțelegerile din vecinătate; este tatăl tuturor familiilor. Nenorocirea familiei lui este că are un al doilea fiu care nu a vrut să urmeze nici unul din sfaturile sale. Tatăl,după ce l-a suportat multă vreme pentru a încerca să-l corecteze de viciile lui, l-a gonit în cele din urmă: el este pradă unei ambiții nebunești și tuturor plăcerilor."

Iată, o,cretani, ceea ce mi s-a povestit: trebuie să știți dacă această poveste este adevărată. Dar dacă acest om este așa cum mi-a fost descris, de ce să mai organizați jocuri? De ce să adunați atîția necunoscuți? Aveți în mijlocul vostru un om care vă cunoaște și pe care-l cunoașteți, care se pricepe la război, care și-a arătat vitejia, nu numai împotriva lăncilor și sulițelor, dar și împotriva groaznicei sărăcii, care a disprețuit bogățiile dobîndite prin lingușeală, căruia îi place să muncească, care știe cît de folositoare este agricultura pentru un popor, care urăște fastul, care nu se lasă moleșit de o dragoste oarbă pentru copiii lui, care iubește virtutea unuia și condamnă viciile celuilalt; într-un cuvînt, un om care este deja tatăl poporului. Iată regele vostru dacă este adevărat că vreți să domnească la voi legile lui Minos.»

Tot poporul strigă: „Este adevărat, Aristodem este așa cum spui; el este demn să domnească." Bătrînii au trimis să-l cheme; a fost căutat în mulțimea în care se amestecase cu cei mai mărunți. El părea liniștit. I se spuse că va fi făcut rege. El răspunse: „Nu pot primi decît cu trei condiții: prima, să părăsesc domnia peste doi ani dacă nu vă fac mai buni decît sînteți și dacă vă împotriviți legilor; a doua, să fiu liber să-mi continui viața simplă și frugală; a treia, copiii mei să nu aibă nici un rang și, după moartea mea, să fie tratați fără deosebire, după meritul lor, ca și ceilalți cetățeni."

La auzul acestor cuvinte s-au ridicat în aer mii de strigăte de bucurie. Diadema a fost pusă de căpetenia bătrînilor păzitori ai legii pe capul lui Aristodem. S-au înălțat sacrificii lui Jupiter și celorlalți zei mari. Aristodem ne făcu daruri, nu cu măreția obișnuită a regilor, ci cu o nobilă simplitate. [...]
Cum ne grăbeam să plecăm, el porunci să mi se pregătească o corabie cu mulți vîslași și oameni înarmați; el puse să ni se aducă haine și provizii. În aceeași clipă s-a pornit un vînt favorabil pentru a ne duce la Itaca. [...]

Traducere de Andreea Dobrescu-Warodin

JEAN DE LA FONTAINE

(1621—1695)

Debutează în literatură cu o adaptare în versuri a comediei *Eunucul* de Terenţiu (1654). Din 1658 datează o primă versiune a poemului *Adonis* (publicat în 1669). Primele opere importante ale lui La Fontaine sînt *Povestirile și nuvelele în versuri*, apărute în patru culegeri: 1665, 1666, 1671, 1674. În 1669 se publică *Iubirile lui Psyche și ale lui Cupidon* împreună cu *Adonis*. Cea dintîi culegere de *Fabule* apăruse în 1668 (primele șase cărți), urmată de încă trei: din 1678 (cărțile VII—VIII), din 1679 (cărțile IX—XI) şi din 1694 (cartea a XII-a). Între celelalte opere ale lui La Fontaine se pot menţiona încercările dramatice, comedia satirică *Florentinul* (scrisă în 1674, jucată în 1685), comedia *Ragotin* (în colaborare cu Champmeslé) inspirată din *Romanul comic* al lui Scarron (1683), precum și, alături de diferite poeme cu caracter didactic sau satiric, importanta *Epistolă către Huet* (1687), expunere a ideilor sale estetice. În 1683 La Fontaine fu ales membru al Academiei franceze.

FABULE

(1668—1694)

Capodopera lui La Fontaine, fabulele, exprimă personalitatea poetului în toate aspectele ei și totodată alcătuiesc unul dintre tablourile cele mai complete ale epocii. Dintr-o specie simplă și rigid didactică, *fabula* devine în mîinile lui un instrument muzical cu infinite resurse evocatoare, de la registrul ironiei străpungătoare pînă la cel al unei învăluitoare și dulci melancolii: căci într-adevăr, pentru cititorul avizat, efectul final al lecturii *Fabulelor* este o stare

muzicală. Ceea ce nu înseamnă că nu găsim în textul lor şi o bogată substanţă reflexivă: numai că înţelepciunea lui La Fontaine *cîntă*. Dintre numeroasele tălmăciri româneşti, le-am ales pentru această antologie pe cele ale lui Aurel Tita, care a dat în 1959 o versiune *completă* a *Fabulelor* (E.S.P.L.A., colecţia „Clasicii literaturii universale"), cu toate că există o versiune a unui număr de 35 de fabule, datorată lui Tudor Arghezi (Editura tineretului, 1954). Artistic superioare, tălmăcirile lui Arghezi sînt însă mai mult opere de congenialitate și chiar de creaţie originală decît niște traduceri în sensul strict al cuvîntului.

GREIERELE ŞI FURNICA

Petrecuse cu chitara
toată vara.
Însă iată că-ntr-o zi,
cînd vifornița porni,
Greierele se trezi
fără muscă[1], fără rîmă,
fără umbră de fărîmă.
Ce să facă?... Hai să ceară
la Furnică, pîn'la vară,
niscai boabe de secară.
— „Pe cuvînt de lighioană
voi plăti cinstit, cucoană,
cu dobînzi, cu tot ce vrei!..."
Dar Furnica, harnică,
are un ponos al ei:
nu-i din fire darnică
și-i răspunse cam răstit:
— „Astă-vară ce-ai păzit?..."

[1] Naturaliștii au arătat că greierii nu se hrănesc nici cu muşte, nici cu rîme.

— „Dacă nu e cu bănat,
şi zi şi noapte am cîntat
pentru mine, pentru toţi..."
— „Joacă astăzi, dacă poţi!"

CORBUL ŞI VULPEA

Jupînul Corb, pe-o creangă cocoţat,
ţinea în clonţ un boţ de caş furat.
Ademenită de mirosul caşului,
cumătra Vulpe-i spuse-aşa borfaşului:
— „Să ne trăiţi mulţi ani, Măria Voastră,
că sînteţi zău, ca din cutie scos!
Iar de-aţi avea şi glasul mlădios
pe cît v-arată penele frumos —
mă prind c-aţi fi vreo Pasăre Măiastră!"
Ci Corbul, auzind-o, pe gînduri nu mai şade,
deschide ciocul. Prada cade.
Şi Vulpea, înghiţind-o, îl dăscăleşte: — „Bade,
linguşitorii — nu ştiai, se pare —
trăiesc pe seama cui le dă crezare.
Dar lecţia pe care o-nvăţaşi
o fi făcînd cît boţul tău de caş!...."
Înmărmurit, croncanul juratu-s-a cumplit
că n-o să se mai lase de-acuma păcălit.

BROASCA ŞI BOUL[1]

Văzînd pe pajişte un Bou
voinic, o Broască oarecare
— cam de mărimea unui ou —
se opintea s-ajungă şi ea cît el de mare.

---

[1] Titlul original: „La grenouille qui se veut faire aussi grosse que le boeuf" („Broasca ce vrea s-ajungă la fel de mare ca boul").

— „Suratelor, le spuse, luîndu-și-l model,
mai am, mai am, mai am nițel s-ajung cît el?“
—„ Mai ai!...“ — „Și-acum?“ — „Tot ai!....“
— „Mai sînt departe?...“
„Ești, surioară dragă, tot pitică....“
S-a mai umflat o dată, pe viață și pe moarte,
și a plesnit ca o bășică.
Au cîți, cuprinși de chinurile grijii
de-a fi mai breji, nu-și ies și azi din minți?
Nu țin să aibă soli atîția prinți?
Burghezii-și fac palate. Vor paji mai toți marchijii...

ȘOARECELE DE LA TÎRG ȘI ȘOARECELE DE LA ȚARĂ

Într-o bună zi de vară,
Șoarecele tîrgovăț
îl pofti pe cel de țară,
la ospăț.

Rar un praznic îți dă ghes
cu merinde-atît de bune!
Cum e lesne de-nțeles,
petrecură de minune.

Pe un lat covor persan,
ronțăiră amîndoi
niște resturi de fazan.
Dar pe cînd mîncau, vioi,

auziră ușa, poc!
Șoarecele tîrgovăț
iute o zbughi din loc.
Aferim de-așa ospăț!

Zgomotul iscat în casă
încetînd, veniră-n grabă
ca să-și vadă iar de masă.
— „Înghețasem!... Asta-i treabă?

(zise Șoarecul bălai).
Mulțumesc cum se cuvine
și te-aștept să vii pe plai
să prînzești și tu cu mine.

De, la mine-n iniște
nu-s ospețe-mpărătești;
dar mănînci în liniște
fără să te mai ferești...."

OMUL ȘI CHIPUL SĂU[1]

Pentru dl.Duce de La Rochefoucauld[2]

Credea pe vremuri unul (dar i-am uitat de nume)
că el era frumosul cel mai frumos din lume.
Oglinzile, cu pînza lor știută,
îi arătau aceeași mutră slută,
căci, pasămite, Soarta, mustrîndu-l oarecum
de-asemenea greșeală, îi tot scotea în drum
acele mute sfetnice
ce le slujesc ades,
atîtor mîndre, vrednice
la dat cu dres:

[1] Este una dintre puținele fabule al căror subiect este născocit de La Fontaine.

[2] *François, duce de La Rochefoucauld* (1613—1680) autorul *Maximelor* publicate în 1665. La Fontaine i-a mai închinat și fabula a 15-a din cartea a X-a.

oglinzi de cingătoare[1], oglinzi de buzunare,
oglinzi de galantare,
oglinzi de grinzi, oglinzi de tinzi!
Zadarnic slutul nostru ţinea să le surîdă,
că toate-i arătau o mutră hîdă.
Ce bănuiţi, atunci, că şi-o fi zis,
în gîndul său, rivalul lui Narcis?
S-o ia, sărmanul, razna prin paragini,
să nu mai dea de-asemenea imagini!
Şi într-un rîu ce-n pajişti cu susur mulcom trece
şi limpezile-i unde le schimbă în ierugă,
zărindu-şi mutra iar — voia să fugă;
dar vraja apei nu-l lăsa să plece....
Ni-i sufletul, ca dînsul, îndrăgostit de sine.
Oglinzile-s, fireşte, prostiile străine.
Iar rîul ce-şi croieşte drum clar în largul zărilor
şi ne vrăjeşte ochii cu apele-i senine
e cartea CUGETĂRILOR[2].

VRACIUL CARE PICĂ-N IAZ[3]

Cu ochii prin genunile tăriei,
un vraci căzu în iazul din livezi.
Vrei să citeşti deasupra scăfîrliei,
nătîngule, cînd tu în jur nu vezi?....

Păţania din fabula de faţă
e pentru mulţi din noi ca o povaţă.

[1] Cam de prin 1635 se purtau asemenea oglinzi.

[2] E vorba de *Maximele* lui La Rochefoucauld, răspîndite de prieteni înainte de publicare; cartea a cunoscut două ediţii, în 1665 şi 1666, anul cînd a scris La Fontaine fabula de faţă.

[3] Titlul original: „L'Astrologue qui se laisse tomber dans un puits" („Astrologul care pică într-un puţ").

Voind să desluşească misterele Ursitei,
    atîţia cad în mrejile ispitei.
Şi pravila Ursitei, suită-n slăvi de bardul
Homer, e pentru lumea din vremea lui, Hazardul,
    şi-n vremurile noi,
    e Pronia cerească, pentru noi;
dar nu e, printre-atîtea ştiinţe acătării,
    şi una a-ntîmplării.
Că de-am citi în slova de zodii tăinuită,
s-ar mai numi-ntîmplarea Hazard, Noroc, Ursită?
În ce priveşte, însă, neţărmurita vrere
a Celui Ce tronează, Înalt, mai sus de sfere,
şi făureşte toate-n vederea unui ţel,
au cine i-o cunoaşte pe lume decît El?
Cum, să fi scris, cu slove de taină, sus, în stele,
ce-nchide bezna vremii în negurile-i grele?
Şi cu ce rost? S-ascută neascuţitul duh
al celor ce-au să scrie de glob şi de văzduh?
De-ar fi să ştie cîte mai au să i se-ntîmple,
ar sta pe gînduri omul, cu palmele la tîmple,
şi-ar căuta să scape de ce nici nu-i scăpare,
făcîndu-şi, de mîhnire, plăcerile amare?
Şi, plictisit de bunuri ştiute dinainte,
nu le-ar schimba-n năpaste?.... Desigur, nu-i cuminte
să ştie ce-o să fie. E poate chiar o crimă.
Cînd astrele cărarea din slavă îşi urmează
Şi Soarele răsare şi lumea luminează,
noi ce putem desprinde din taina lor sublimă?
Că fără dărnicia neţărmuritei bolte
n-ar fi nici anotimpuri nici n-am avea recolte.
        Dar ce-are armonia
        tăriilor cereşti
        cu nestatornicia
        ursitei omeneşti?
De-acuma înainte, eu cred că-n orice caz
s-a isprăvit cu vracii la curţile crăieşti...
Dar să ne-ntoarcem iarăşi la cel căzut în iaz.

Nu-i oare vraciul nostru de-a dreptul un ridicol,
cînd vrea să deslușească, din stele, ce-o să fie
    și uită cîteodată ce fiecare știe
privind în jur: că-l paște un pericol?
    Se poate o mai mare nerozie?

COCOȘUL ȘI VULPEA

Pe creanga lui, părînd că dormitează,
Cocoșul cel isteț mereu veghează.
— „Frăție, zise Vulpea, pițigăindu-și glasul;
sînt fericită c-a venit și ceasul
cel jinduit de la o vreme-ncoace
să fie pace între dobitoace.
    Sînt prima care te-nștiințez.
    Coboară să te-mbrățișez!
    Doar vezi și tu, de bună seamă:
    s-a isprăvit cu vechea teamă!
        Umblați
        pe unde veți pofti:
        ca niște frați
        de-acum vom fi!
Dar hai că, uite, mă grăbesc
să-ți dau sărutul meu frățesc!"
Isteț, din vîrful unei crăci,
Cocoșul nostru o salută
spunînd: — „Nu-i veste mai plăcută
ca vestea mult doritei păci!
Sînt fericit și-mi pare bine
că-ntîi o aflu de la tine.
Dar uite, văd în zare că vin ca o furtună
și doi ogari, pesemne, cu-aceeași veste bună.
Azi lasă-le încolo de treburi, toate baltă,
    că pînă una-alta am să cobor și eu,
Ne-om bucura îndată cu toții laolaltă...."
— „E prea tîrziu, n-am vreme, zău, pe cuvîntul meu!"
    Și a pornit mînată ca de streche....

A rîs grozav Cocoşul, văzîndu-i astfel zorul,
căci e-o plăcere fără de pereche
cînd izbuteşti să-nşeli înşelătorul.

VULPEA ŞI STRUGURII

Oricît e de măiastră cumătra-n vicleşuguri,
mai rabdă cîteodată şi de foame....
Zărind cîndva pe-o boltă de viţă nişte struguri
frumoşi şi copţi, se mulţumi cu poame.
Dar spuse, înciudată că n-ajungea la ei:
— „O, agurida asta îţi face gura pungă.
E bună pentru derbedei!...."

Au n-a făcut mai bine decît să se mai plîngă?

LEU-NDRĂGOSTIT

Domnişoarei de Sévigné[1]

Te-ai născut să fii frumoasă,
Graţiilor ca model.
Dar, văzînd că, într-un fel,
Dumitale nu-ţi prea pasă,
eu o fabulă-ţi trimit
— joc de duh, neprihănit —
ca să vezi ce ştiu şi zeii:
dragostea-mblînzeşte leii!
Cum, necum, — pe toţi ne paşte.
Fericit cel ce-o cunoaşte
doar din spuse şi citite,
nu, ca mulţi, din pătimite!

[1] *Françoise-Marguerite de Sévigné*, fiica *Doamnei de Sévigné*, cunoscută scriitoare franceză (1626—1696).

Adevărul povestirii
prea e crud, cînd îl auzi
în isprăvile iubirii.
Fabula — poţi s-o acuzi? —
ştie arta ocolirii...

Cînd vorbeau, demult, blajine,
tot puhoiul de jivine, —
cu sămînţa omenească
ar fi vrut să se-nrudească
nişte Lei, spunînd că ei
— gata sînt să dovedească —
nu-s nici sluţi şi nici mişei,
ci viteji, ca nişte zmei....
Un leu voinic, ilustră mladă,
ieşit din seminţie mare,
trecînd odată pe-o cărare
şi întîmplîndu-se să vadă
o Ciobăniţă-ntr-o livadă,
a şi cerut-o de nevastă.
Dar tatăl ei, om chibzuit;
nu vrea un ginere cumplit.
„Să nu i-o dau? Dau de năpastă.
Aşa-i cînd dragostea căşună:
o şterg în lume împreună!
O, fetele mai toate sînt
îndrăgostite nebuneşte
de primul crai ce se iveşte
mai arătos, cu chica-n vînt.
Cum să-i înlătur peţitorul?
Mai bine-l iau cu binişorul:
— „În faţa dragostei mă-nchin!
Dar, drept să-ţi spun, mă tem de dinţi:
să n-o răneşti cînd o alinţi.
Ce-ar fi să-i mai pilim puţin?
De gheare iar grozav mă tem.
Ce zici, putem să le tăiem?

Şi alintări şi sărutări
Vor fi mai dulci, de bună seamă,
cînd ţi-o răspunde fără teamă,
la rîndul ei, cu desfătări...."

Şi Leul meu, ca scos din minţi,
cuprins de-a dragostei văpaie,
a consimţit să i le taie.
Iar fără gheare, fără dinţi,
fu alungat — în van gemu! —
de nişte cîini, cu uşurinţă.

— Iubire, cînd ne-nlănţui tu,
adio orice chibzuinţă!

ŞOBOLANUL SCHIVNICIT

Un Şobolan, scîrbit de toţi,
fugi de-al omenirii val
în pustnicia unei roţi
de caşcaval.
Şi în chilia
lui rotundă
era profundă
sihăstria.
Dar tot rozînd, găman,
din negura chiliei,
ajunse, dolofan,
la marginile schivniciei.
(Căci Domnu-i bun şi plin de milostenie
cu cei ce i se-nchină cu smerenie....)
Dar, într-o bună zi, pe la chindie,
sosi-n chilie o solie
a neamului şobolănesc
să-i ceară ajutor bănesc.

Prea pirpirii în fața armiei pisicești,
crezuseră gherlanii lor că-i bine
s-aducă ajutoare din țările străine.
Cetatea lor, mîndria lor, Chițcani,
vestita capitală a Țării Șoricești,
fiind împresurată de dușmani, —
porniseră-n solie fără bani...
— „Desprinsu-m-am de cele pămîntești
(le spuse el cu vorbe prefăcute)
și nu pot să v-ajut cu gologani;
dar am să-l rog pe Domnul să v-ajute...."
Și noul sfînt, zgîrcit și la taifas,
le-nchise ușa-n nas.

Sihastrul meu din chilioara roții
de cașcaval ținteșțe un
derviș[1] nebun.
Călugării sînt milostivi cu toții!

CURTEA LEULUI

Ținuse să-i cunoască Măria Sa Leiască
pe cei, din vrerea Slăvii, sortiți să-i cîrmuiască.
Trimise, deci, cu cărțile[2],
tocmite după datină,
ceauși[3], în toate părțile,
la orice soi de gădină[4],
poftindu-le să vie cu toate, se-nțelege,
la un divan cu praznic, ocîrmuit de Rege....

[1] Călugăr musulman care trăiește din mila locuitorilor.
[2] Cărțile: în sensul vechi, de scrisori.
[3] Soli, împuterniciți.
[4] Jivină.

Voind să vadă Curtea și mai ales serbările,
veneau mereu supușii, buluc, din toate zările.
Dar în Palat — cumplită grozăvie —
duhnea mai rău ca la o stîrvărie
și Ursului ce-și astupase nările
îi și făcu pe loc de petrecanie
Măria Sa, o crîncenă dihanie.
Îndată, lingușindu-l cu toată josnicia,
Maimuța îi slăvește asprimea și mînia
și-n ticluiri fiind destul de meșteră,
ridică-n slăvi miasmele din peșteră,
spunînd că nu se află flori sub soare
cu-asemenea mireasmă-mbătătoare...
Ci Vodă (pasămite, cu Caligula[1] rudă)
scîrbit și scos din fire
de-atîta lingușire,
o răsplăti cu-aceeași osîndă foarte crudă.
Iar cum cumătra Vulpe se nimerea pe-aproape,
Măria Sa îi zise să spună adevărul:
„Într-adevăr, și dînsei îi miroase?...."
Cum Vulpile-s fricoase,
i se zbîrlise părul,
dar îi răspunse, căutînd să scape,
că e cu guturai și n-are cum
să-i spună de miroase duhoare sau parfum....

La Curte, dacă vrei să placi,
se cade uneori să taci
ori să răspunzi ca un normand dibaci.

---

[1] Împărat roman (12—41) care, după moartea surorii lui, Drusila, a ridicat-o la rang de divinitate, pedepsind cu moartea pe cei care o plîngeau că murise, pentru că astfel jigneau nemurirea zeiței, cum și pe cei care nu o plîngeau, pentru că erau fără inimă.

SCULPTORUL ŞI STATUIA LUI JUPITER

Un Cioplitor avînd norocul
să cumpere un bloc frumos,
se întreba, privindu-şi blocul
de marmură, fără ponos:

„Să fac un jgheab la o fîntînă,
o masă mare-ncăpătoare,
sau zeu cu trăsnetul în mînă?...
Fac zeu. Cădeţi-i la picioare!“

Şi meşterul, cu tot avîntul,
cu măiestrie l-a cioplit,
că nu-i lipsea decît cuvîntul,
atît era de izbutit.

Se zice chiar că statuarul,
privindu-şi propria lucrare,
s-ar fi făcut mai alb ca varul
şi nu e lucru de mirare.

Poetul, alt artist de seamă,
au n-a păţit, cîndva, la fel,
cînd s-a uitat, cuprins de teamă,
la zeii făuriţi de el?

Copil era-n privinţa asta
ursit în veci să sufere,
la gîndul că-l pîndea năpasta
păpuşile să-şi supere!

O, minte, inimii stăpînă;
din tine a purces anume
această temere păgînă
atît de răspîndită-n lume?

Aşa e omul hărăzit:
chiar o nălucă îl îmbată.
Pygmalion[1] s-a-ndrăgostit
de-o Véneră[2] de el sculptată!

ŞOARECELE PRESCHIMBAT ÎN FATĂ

Un Şoarece căzu, odată, din ciocul unui huhurez.
Eu, ce e drept, nu l-aş fi luat de jos
cu dragoste, să-l înfiez,
cum a făcut brahmanul cel milos.
Dar fiecare vede într-un fel!
Iar Şoarecele nostru, chiar şi el,
era, la drept vorbind, cam stingherit
de-asemenea aproape nedorit.
Noi nici n-am lua în seamă şobolanii,
dar iată că brahmanii
îi socotesc, fireşte, nişte fraţi
mai scăpătaţi.
Căci dînşii cred că sufletul uman
cînd iese, bunăoară, dintr-un Rege,
se cuibăreşte într-un Şobolan,
(ori altă lighioană, se-nţelege,
pe care şi-o alege).

[1] Sculptor din insula Cipru, îndrăgostit de o statuie a Galateii, cu care s-a căsătorit, după ce Venus i-a dat viaţă, la rugăminţile lui.
[2] Aici, cuvîntul are sensul general de „femeie peste măsură de frumoasă"; „frumuseţe divină".

Convingerea aceasta e, pentru dînșii, lege.
(Pitagora[1], se pare, a luat-o de la ei).
Brahmanul, pe acest temei,
rugă un vrăjitor să schimbe-ndată
micuța lighioană în ce-a fost altădată.
Și vrăjitorul o schimbă în fată.
Cum timpul trece iute, c-așa-i sortit să treacă,
ajunse fetișcana la cinsprezece ani,
frumoasă ca frumoasa Elena, mîndra greacă[2],
de i-a uimit grozav și pe brahmani.
Cum toți mureau în jur de dragul ei,
tătîne-său, brahmanul, îi spuse: — „Astăzi poți
s-alegi ca soț, din ei, pe care vrei...."
— „L-aleg pe cel mai tare dintre toți!"
— „Tu ai să-i fii, atunci, sortit ca ginere,
o, Soare sfînt, acestei mîndre tinere!"
Dar Soarele îndată îi răspunde:
— „Mai tare-i Norul gros, că mă ascunde!"
Iar Norul gros, luînd și el cuvîntul,
răspunse că-i mai tare Vîntul,
că-l tot alungă ne-ncetat...
Venea vuind și Vîntul voios, fiind chemat,
dar fu oprit în cale de un Munte.
— „Un Munte? Va rămîne frumoasa, deci, cu el,
că nu mai văd pe altul în stare să-l înfrunte."
— „Ba e un...Șoricel
și-ar trebui să duc cu el o luptă lungă,
dar nu mă prind, că poate oricînd să mă străpungă!..."
Și fosta Șoricică ciuli, atunci, urechea:
— „Un Șoricel!.... Vezi c-am ajuns la țel?
Abia acum mi-am nimerit perechea!"
(Pe cîte nu le pișcă, oare, strechea
și fac la fel?....)

[1] Filozof grec din sec. al VI-lea î.e.n., născut la Samos.
[2] Soția lui Menelaos, răpită de Páris, fiul lui Priam; din pricina ei, zice-se, a izbucnit războiul troian.

Că-l vom numi destin sau fatalism,
se vede cît de colo că omul e legat
ca un pîrîu de matca din care a plecat.
Dar, e, aici, și-oleacă de sofism.
Ce soț nu-i preferabil oare
unui Soare?
Nici Puricul n-ajunge cît Hércule de-nalt;
dar care-l mușcă, oare, din ei pe celălalt?...
Motanul e mai tare decît un Șoricel,
Grivei decît Motanul și Lupul decît el.
Prin astfel de temeiuri... circulare
ajungem, ca Pilpay, din nou la Soare.
Nici magul, nici brahmanul, din păcate,
nu au dreptate:
metempsihoza lor e-o falsitate.
Om, Șoarece sau Vierme sau orice dobitoc
vin sufletul să-și ia de la un loc.
Deci, după dînșii, sufletele sînt
cam brambura: o apă și-un pămînt,
dar trupul rămînînd să hotărască
de-o să se-nalțe sau să se tîrască.
Au cum Frumoasa-aceea un Șoarec și-a ales,
nu Soarele? E lucru de-nțeles?
Că fetele sau șoarecii le poartă, —
da, sufletele-s pururi felurite.
Mai chibzuit e să asculți de soartă;
adică de făgașele croite
prin legile de cer statornicite.
Că-l folosești pe Diavol sau vraja nu știu cui,
nu poți abate omul de la ursita lui.

IEPURII

Cuvînt către domnul duce de La Rochefoucauld

Văzînd de la un timp încoace
cum umblă Omul și se poartă,

eu m-am gîndit c-aceeași soartă
conduce Om și Dobitoace;
iar Craiul proastelor jivine,
cuprins și el de năbădăi,
nu are, poate, mai puține
cusururi ca supușii săi.
Dar fie că e Om ori că-i Jivină,
a pus în toate Firea un licăr de lumină.

La ora cînd seninul, divinul slăvii astru,
s-afundă-n recea undă a hăului albastru
ori cînd mijește iarăși din vasta lui fîntînă,
cînd zorile cu noaptea pe culmi se mai îngînă,
mă cațăr într-un paltin la marginea dumbrăvii
și-aidoma lui Joe din piscurile slăvii,
trăsnesc un Iepure c-un foc.
Fîrtații lui de cină și de joc,
ce-și parfumau ospățul, — puzderie flămîndă —
cu cimbru crud, ciulindu-și urechile la pîndă,
s-ascund de zor prin ierburi, nu știu unde.
Dar nici nu trec vreo două-trei secunde
că și uitînd, netoții
și înguștii,
vin iar buluc sub focurile puștii.
N-om fi ca ei adeseori cu toții?...
Furtunile fac uneori ravagii
și mii de nave-neacă sau le sparg.
Dar cei scăpați pornesc din nou în larg,
să-nfrunte iarăși alte și alte naufragii,
ca Iepurii mînați de biciul Sorții
sub trăsnetele morții!

Voi întări iar pilda cu alta, mai de rînd.
Un Cîine oarecare, din sat în sat trecînd,
fu dus cu tărăboi de-a lungul căilor
de hămăitul tuturor potăilor.

Cum îndrăznește unul să dea măcar o raită,
    stîrnește totdeauna-ntreaga haită.
Aceleași interese meschine, rang, renume
și uneori chiar pizma, le întîlnim și-n lume;
iar spiritul de haită, bîrfeala, lăcomiile
le poți găsi la Curte și-n toate meseriile.
De cînd e lumea lume, așa s-a pomenit:
    e vai de pielea noului-venit!
    Căci legea egoismului și-a urii
    vrea doar cîțiva în jurul prăjiturii,
și între-atîtea molii și ințepați pedanți,
    e vai și-amar de bieții debutanți!...

V-aș mai aduce-o pildă cu tîlcul înțelept
din cîte se întîmplă în Codru sau la Curte,
de n-aș mai fi, cum sînt, un dîrz adept
    al operelor scurte,
adevărate perle-n tezaurul pămîntului,
cum, rînd pe rînd, ne-arată toți meșterii cuvîntului.
    Din cîte ai în cartea ta de pus,
        nu totul se cuvine spus:
    îndreaptă-ți cititorul către țel
    și lasă-l să mai cugete și el!
    Deci, mă opresc oleacă mai devreme.

Mi-ați dăruit, Seniore, urzeala-ntregii teme.
Pot să-mi plătesc cu vorbe vrodată datoria,
cînd știu că modestia vă-ntrece dărnicia?
    Nu-ngăduiți, unica nedreptate —
    nici laudele bine meritate!
Am obținut, desigur, destul de anevoie
    să scriu aici un nume cu renume,
    iar azi vă rog să-mi dați, firește, voie
    să vă declar că bunul vostru nume
îmi va sluji, prin veacuri, ca pavăză în lume.

ŢĂRANUL DE LA DUNĂRE

Un Şoarece prin pozna şi-ncrederea-i neroadă
mi-a folosit, pe vremuri, ca dovadă
că omul, — om de treabă, cinstit, tîlhar sau cutră —
nu-i bine totdeauna să-l judeci după mutră.
Aş mai putea aduce noi pilde minunate
deprinse din Esop sau din Socrate,
dar şi aşa sînt cunoscute toate.
Azi v-aş propune, însă, ca model
ţăranul zugrăvit în chip fidel
de înţeleptul Marcu-Aurel[1].

Avea Ţăranul ăsta o barbă-aşa stufoasă,
că-ntreaga lui făptură, păroasă la refuz,
părea o matahală fioroasă
de urs ieşit din peşteră, ursuz.
De sub sprîncene dese neguroase,
privea scalîmb,
şi-avea un nas cam borcănat şi strîmb
şi buzele întoarse şi cărnoase.
Purta cojoc de capră sălbatică-n spinare,
şi era-ncins, îmi pare, cu trestie de mare.
Venise pîn'la Roma în pricina impunerii,
ca sol al unor tîrguri de lîngă malul Dunării.
Căci nu era pe lume-ungher cît de ascuns,
în care, duşi de lăcomie,
romanii să nu fi-pătruns.
Şi solul, măsurîndu-i, le-a spus cu bărbăţie:
— „Romani şi senatori, aş vrea să cer
întîi oblăduirea stăpînilor din cer,
să nu rostesc vro vorbă mai nelalocul ei, —

---

[1] *Marc-Aureliu*, zis *Filozoful*, împărat roman (Roma, 121-Vindobona, 180). Împăratul-filozof aminteşte de discursul acestui sol de pe meleagurile dunărene ţinut în Senat „în primul an al consulatului meu", spune el.

că fără ajutorul puternicilor zei
nu-i judecată dreaptă, nici om fără prihane,
iar harul lor, de nu-l ceri la nevoi,
calci pravila din ceruri, cum o călcarăm noi,
ca să-ndurăm osînda urgiilor romane.
Da, mai curînd din vina noastră decît din vrednicia ei
ne asuprește astăzi Roma, ca o pedeapsă de la zei!
Voi ne-ați robit pe vremuri prin săbii, suliți, arce;
dar carul vremii umblă și roata se întoarce
și s-ar putea ca zeii să mute și la voi
amarul și obida și jalea de la noi.
Feriți-vă de-a zeilor urgie,
căci dreapta lor mînie
ne-o pune, poate, mîine-n mînă arme
să darme asuprirea și lanțul să ni-l sfarme,
făcîndu-vă, la rîndul vostru, robi!
Azi sîntem noi ai voștri. De ce? Doar de neghiobi!
Ce merite v-au hărăzit sub soare
să fiți stăpînitori peste popoare?
Să fi rămas cu fala și bogăția voastră!
Ce-ați căutat în sărăcia noastră?
Noi țarina străbună ne-o cultivăm în pace
cu brațele la sapă și-n meserii dibace.
Ce-au învățat, de pildă, germanii de la voi?
Sînt oameni pricepuți și curajoși
și de-ar fi fost și ei nesățioși
și bătăioși
ar fi, în locul vostru, stăpîni și peste noi
și poate că ar fi mai omenoși
ca pretorii pe care ni-i tot trimiteți voi,
să-nfrunte zeii-n ceruri și în temple,
să-i supere cu lăcomia lor,
sfidîndu-i prin asemenea exemple.
Nimic nu le ajunge și pururea mai vor:
nici rodul țarinii și-al pomului,
nici truda și obida omului.
I-au despuiat pe oameni și i-au jignit pe zei.
Nu mai lucrează nimeni pămîntul pentru ei,

Ne-am părăsit și casa și soția
să ne-nfrăţim, în munți, cu sihăstria.
Căci nu mai vrem s-aducem nenorociţi pe lume
şi să-mpuiem o ţară, ca Roma s-o sugrume.
Cît despre fiii noştri, sleiţi la plug, la sapă,
noi, ca părinţi, am vrea să-i știm în groapă.
Retrageți-vă solii, ce biruri strîng cu biciul,
că de la ei n-avem de luat exemple
decît ticăloșiile și viciul!
La fel e și la Roma, deși n-ai loc de temple!
De nu vii cu plocoane sau purpură, ca danie,
zadarnică rămîne sărmana ta strădanie:
poți să aștepți la ușă ani întregi,
că nu găsești scăpare nici în legi!
Cum plîngerea cu care m-a-nvrednicit neparte
prea slobodă-i și-ncepe, mă tem, să nu vă placă, —
e vremea pentru sol acum să tacă
și să-și aștepte moartea".
Și, liniștit, trimisul în for a-ngenuncheat.
Au admirat romanii curajul și credința,
înțelepciunea ca și elocința
sălbaticului astfel prosternat
și ca osîndă mai presus de ștreang
propuseră să-l suie patrician în rang
și pretorii-și schimbară în orice orășel
şi-i scriseră discursul, să-l aibă ca model.[1]
(Dar nu se prea ținură mult de el!)[2]

---

[1] Romanii cunoșteau și practicau stenografia.

[2] Traduceri de Aurel Tita. Din volumul: *La Fontaine: Fabule*, „Clasicii literaturii universale", Editura de stat pentru literatură și artă, 1959.

LITERATURĂ ENGLEZĂ

JOHN DRYDEN

(1631–1700)

Personalitate complexă — poet, dramaturg și critic literar — Dryden (născut la Northamptonshire la 9 august 1631) a fost unul din inițiatorii și teoreticienii clasicismului englez. Stăpîn pe o solidă cunoaștere a antichității greco-latine, Dryden a manifestat deopotrivă o vie receptivitate față de literatura franceză a secolului XVII și îndeosebi față de Corneille pe care și-l va propune de altfel ca model.

Debutează cu versuri încă din Colegiu, în anii revoluției burgheze din Anglia îl cîntă pe Cromwell închinîndu-i o odă și un ciclu de „stanțe eroice" *(Heroic Stanzas)* cu prilejul morții acestuia (1658). Dar mai tîrziu, în timpul Restaurației, Dryden va face elogiul monarhiei în opere ca „*Astrea Redux*" (1660), „*Majestății sale, un panegiric cu prilejul încoronării*" *(To His Sacred Majesty, A Panegyrick on His Coronation*, 1661), scrie satira politică „*Absalom și Achitophel*" (1681) și satira „*Medalia*" *(The Medal)*.

Ca autor dramatic debutează în 1663 cu o comedie *(The Wild Gallant)*; în următoarele două decenii scrie nu mai puțin de 30 de piese dintre care 10 tragedii, 10 comedii, 5 tragicomedii, librete de operă etc. Creează așa-numitele „piese eroice" ale căror principii estetice sînt formulate în lucrarea sa teoretică „*Eseu despre piesele eroice*" *(An Essay of Heroic plays*, 1672). În acest eseu, devenit celebru, autorul preconizează îmbinarea tradițiilor consacrate de drama Renașterii engleze cu normele clasicismului francez. Scrie de asemeni ode și elegii, numeroase cîntece și un ciclu de *Fabule*. Cea mai izbutită operă poetică a sa este oda „*Ospățul lui Alexandru sau Puterea muzicii*" *(Alexander's Feast, or The Power of Music*, 1697), transpusă apoi în muzică de Haendel.

Dryden a pus bazele criticii literare în Anglia. *„Eseu despre poezia dramatică"* (*Essay of Dramatick Poesie*, 1668) constituie programul teoretic al clasicismului englez. Moare la Londra la 1 mai 1700.

ESEU DESPRE POEZIA DRAMATICĂ

(1668)

Acest eseu este scris în proză sub forma unei conversații între patru interlocutori (unul dintre ei fiind însuși Dryden sub numele de Neander). Cei patru se află într-o barcă pe Tamisa, la gurile fluviului, în 3 iunie 1665, ziua unei mari bătălii navale între englezi și olandezi. Pe măsură ce bubuitul tunurilor se depărtează, dialogul se îndreaptă către tărîmurile literaturii. Autorul enunță principiile teatrului clasic, regulile compoziției, legile celor trei unități, rolul rimei în dramaturgie, problema simplității de exprimare etc. Eseul constituie o încercare valoroasă de critică raționalistă întemeiată pe examenul analitic atent al operelor și creatorilor.

Așa încheie Lisideius; iar Neandru îi răspunse astfel, după o scurtă pauză:

Fără prea multă discuție am să-i dau dreptate lui Lisideius pentru mare parte din lucrurile pe care le-a spus împotriva noastră; recunosc într-adevăr, că francezii își construiesc mai bine intrigile pieselor lor și — în general — respectă legile comediei și ale decenței pe scenă cu mai multă exigență decît englezii. Mai mult decît atît, nu vreau să neg faptul că ne-a judecat foarte corect pentru unele abateri ale noastre pomenite de el; și totuși, dacă stau să mă gîndesc, cred că nici greșelile noastre, nici virtuțiile lor nu sînt destul de însemnate ca să-i așeze pe ei mai presus decît noi.

Întrucît o piesă este prin definiție o imitație vie a naturii, acei care aplică cel mai bine această lege ar trebui să fie soco-

tiți superiori celorlalți. E drept, frumusețile poeziei franceze au darul de a înălța desăvîrșirea pe noi culmi, atunci cînd ea există, dar nu sînt suficiente pentru a o crea atunci cînd ea lipsește; de fapt ele sînt frumusețile unei statui dar nu ale unui om, pentru că nu le animează sufletul poeziei, care constă în imitarea comicului și a pasiunilor; și acest lucru va trebui să-l recunoască și Lisideius, și toți ceilalți — oricît de părtinitori ar fi pentru tabăra lor — dacă vor voi să compare fie umorul comediilor noastre, fie personajele din piesele noastre serioase, cu ale lor. Cel care va cerceta piesele lor, scrise pînă acum vreo zece ani, cu greu va găsi mai mult de două-trei demne să fie evidențiate pentru umorul lor acceptabil. Însuși Corneille, poetul prin excelență, n-a produs altceva decît *Mincinosul*, și știți cu toții ce laude exagerate i s-au adus în Franța; dar cînd a fost jucată pe scena englezească, deși era bine tradusă și deși rolul lui Dorante s-a bucurat de o interpretare — sînt sigur — mai bună decît a avut vreodată în țara sa de baștină, chiar și cei mai îndîrjiți susținători ai acestei comedii n-au pretins că poate să se ia la întrecere cu multe dintre piesele lui Fletcher sau Ben Jonson. În celelalte comedii ale lui Corneille găsiți prea puțin umor; chiar el vă spune că obiceiul lui este să arate întîi doi îndrăgostiți care se înțeleg de minune și pe care apoi, în decursul acțiunii, îi bagă într-o încurcătură datorită unei greșeli, învrăjbindu-i, ca în cele din urmă să lămurească încurcătura și să-i împace pe îndrăgostiți.

Dar în ultimii ani, Molière, Corneille cel tînăr, Quinault și cîțiva alții au imitat de departe turnúrile rapide și grațioase ale pieselor de pe scenele englezești. După moartea Cardinalului Richelieu, ei au presărat puțină veselie în piesele lor grave, ca și în tragicomediile noastre, lucru pe care Lisideius și mulți alții nu l-au băgat de seamă, lăudîndu-i pe francezi pentru o virtute pe care ei înșiși n-o mai aplică. Multe dintre piesele lor noi sînt inspirate, ca și unele dintre ale noastre, din romanele spaniolești. Rar se întîmplă să lipsească din ele omul de încredere numit Diego care glumește tot timpul, după maniera *Aventurilor*. Dar umorul lor, dacă pot să le fericesc cu acest atribut, este semănat cu atîta zgîr-

cenie încît se ivește rar în piesele lor. Îndrăznesc să afirm că găsesc o mai mare varietate a mijloacelor comice într-o singură piesă de-a lui Ben Jonson decît în toate piesele lor luate la un loc, după cum va încuviința fără doar și poate orice om care a văzut *Alchimistul*, *Femeia tăcută* sau *Iarmarocul de la Sf. Bartolomeu*.

Sînt de acord că francezii au făcut tot ce se putea face pe canavaua pieselor spaniole; ceea ce era plăcut mai înainte, a devenit, datorită lor, armonios; dar nu cred să fie nici măcar două la număr piesele bune scrise pe baza acestor subiecte; ele se aseamănă prea mult ca să poată fi văzute adeseori cu aceeași încîntare, lucru pe care îl putem justifica ușor chiar și fără experiența propriilor noastre scene. Cît despre inovația lor de a amesteca veselia cu intriga gravă, eu n-o condamn ca Lisideius, deși nu pot să aprob felul cum o aplică în practică; el ne spune că după o scenă de mare pasiune și îngrijorare, nu ne putem reveni atît de repede încît să trecem la o scenă de veselie și umor și s-o savurăm din plin. Dar ce-l face să-și închipuie că sufletul omului este mai greoi decît simțurile lui? Oare ochiul nu trece de la un obiect neplăcut la unul plăcut într-un timp mult mai scurt chiar decît se cere pentru asta? Și oare faptul că primul e neplăcut nu scoate mai mult în evidență frumusețea celui de-al doilea? Vechea regulă a logicii că alăturarea contrariilor le face să se reliefeze unul pe altul ar fi trebuit să-l convingă. Permanența tonului grav ține spiritul nostru prea multă vreme încovoiat; din cînd în cînd trebuie să-i mai împrospătăm forțele, așa cum la drum fiind facem cîte un popas pentru a lua masa, ca să putem după aceea să mergem mult mai ușor, mai departe. O scenă de veselie în mijlocul unei tragedii are asupra noastră același efect pe care-l are și muzica noastră cîntată între actele unei piese; în ea găsim o ușurare după încordarea celor mai bune intrigi și replici de pe scenă, mai ales dacă discursurile ținute acolo au fost foarte lungi. De aceea ar trebui să mi se ofere argumente mai puternice a mă convinge că înduioșarea și umorul cuprinse în același subiect s-ar distruge reciproc; pînă atunci nu pot decît să trag concluzia că, spre onoarea națiunii noastre, noi am inventat, am dezvoltat și

am perfecționat un mod de a scrie pentru scenă, mai plăcut decît oricare din cele cunoscute anticilor sau modernilor vreunei națiuni, și anume, tragicomedia.

Iar aceasta mă face să mă întreb de ce Lisideius și mulți alții laudă în mod exagerat austeritatea intrigilor din piesele franțuzești, mai mult decît varietatea și bogăția celor englezești. Subiectele lor sînt unice, ele duc pînă la capăt un singur țel care este împins înainte de către toți actorii, fiecare scenă din piesă contribuind la acest țel și tinzînd către el; piesele noastre, pe lîngă țelul principal, au și acțiuni secundare, preocupări laterale, cu persoane mai puțin importante și intrigi care sînt duse înainte de curentul subiectului principal: așa cum se zice că orbitele stelelor fixe și cele ale planetelor, deși au fiecare mișcarea lor proprie, sînt rotite de mișcarea acelui *primum mobile* în care sînt cuprinse cu toatele; această asemănare exprimă un mare adevăr despre scenele englezești: pentru că dacă în natură vedem cum se armonizează mișcări contrarii, dacă o planetă poate să meargă în același timp către răsărit și către apus, într-o parte datorită propriei sale mișcări, iar în partea cealaltă datorită forței acelui *primum mobile*, nu va fi greu să ne închipuim cum intriga secundară care este doar diferită de țelul principal și nu opusă lui, poate în chip firesc să fie dusă de același curent.

Eugenius ne-a arătat deja, din mărturisirea poeților francezi, că unitatea de acțiune este păstrată într-o măsură suficientă dacă toate acțiunile imperfecte ale piesei conduc către țelul principal; dar cînd acele intrigi mărunte ale unei piese sînt atît de prost orînduite încît nu au nici un fel de legătură coerentă cu intriga principală, trebuie să recunosc că Lisideius are dreptate să critice această lipsă a unei legături necesare; deoarece lipsa coordonării într-o piesă prezintă la fel de multe primejdii și posibilități de abatere de la natură ca și într-un stat. Pe de altă parte el trebuie să admită că varietatea noastră, dacă e bine rînduită, va oferi publicului mai multă bucurie.

Cît despre celălalt argument al lui, că prin urmărirea unei singure teme francezii cîștigă un avantaj în exprimarea și

gradarea pasiunilor, aș dori să văd dacă izbutește să ne aducă din piesele lor un exemplu care să ne demonstreze convingător această idee; în ceea ce mă privește, mărturisesc că eu găsesc versurile lor extrem de reci; și pe de altă parte este imposibil pentru asemenea versuri, așa cum sînt ele, să exprime pasiunea astfel încît efectele ei să se vădească în încordarea stîrnită în rîndurile publicului; și asta datorită faptului că replicile lor, conținînd atîtea declamații, ne obosesc prin lungimea lor; de aceea, în loc să ne convingă să-i jelim pe eroii lor imaginari, ne fac să ne îngrijoreze propriile noastre necazuri, așa cum se întîmplă cînd primim vizitele plictisitoare ale unor oameni antipatici: suferim cumplit pînă cînd îi vedem plecați. Cînd teatrul francez a fost reformat de Cardinalul Richelieu, s-au introdus acele lungi discursuri moralizatoare pentru a face pe placul ținutei grave a unui cleric. Să luăm de exemplu *Cinna* și *Pompei*: ele nici nu prea pot să fie numite piese pentru că li s-ar potrivi mai bine titlul de lungi discursuri despre diverse rațiuni de stat; iar în materie de religie *Polyeucte* este la fel de solemn ca și lungile acorduri cîntate la orgă în catedralele noastre. De atunci acesta a devenit un obicei și actorii lor, ca și popii noștri, vorbesc după clepsidră; ba, mai mult decît atît, ei consideră că în asta constă frumusețea rolurilor lor și se socotesc nedreptățiți și înjosiți de autori dacă nu au posibilitatea măcar de două-trei ori într-o piesă să distreze publicul cu o cuvîntare de vreo sută de versuri. N-aș putea să spun că lucrul acesta nu le convine francezilor, pentru că noi, care sîntem un popor mai morocănos, ne ducem la teatru ca să ne distrăm, iar ei, care au o fire mult mai degajată și mai veselă, se duc acolo ca să devină gravi și serioși. Iată de ce îmi închipui eu că acesta ar fi unul din motivele pentru care nouă ne plac mai mult comediile, iar lor tragediile. Dar, ca să vorbim în general, nu se poate nega că replicile scurte și vioaie sînt mai potrivite decît cele lungi pentru a exprima pasiunile și pentru a stîrni preocupările și îngrijorarea noastră. Este nefiresc pentru oricine a căzut pradă unei mari pasiuni să vorbească mult de tot dintr-o dată, după cum e la fel de nefiresc pentru un alt om în aceeași situație, să aibă

rădarea să-l asculte fără să-l întrerupă. Durerea și pasiunea sînt ca inundațiile provocate de o ploaie mare într-un pîrîiaș; ele se înalță repede și dacă asupra noastră se revarsă pe neașteptate îngrijorarea, ne face și pe noi să ieșim din matcă; dar o ploaie lungă și liniștită, chiar abundentă fiind, le dă apelor timpul să se scurgă fără să tulbure curentul obișnuit. Cît despre comedie, arta replicii este una din frumusețile ei principale; cea mai mare plăcere a publicului este goana după replici spirituale, întreținută de ambele părți și condusă cu repeziciune. Și tocmai lucrul acesta l-au avut străbunii noștri, dacă nu și noi, în piesele lui Fletcher, într-un grad mult mai înalt de perfecțiune decît pot nădăjdui să aibă, după cît se pare, poeții francezi.

Traducere de Andrei Bantaș

TOTUL PENTRU DRAGOSTE

(1678)

Tragedia istorică în cinci acte, în versuri, „*Totul pentru dragoste*" este inspirată din Plutarh și scrisă, după mărturia lui Dryden, „imitînd stilul lui Shakespeare". Dramaturgul se oprește asupra ultimei etape a existenței lui Marc Antoniu, respectiv cea a asedierii eroului în Alexandria de către armatele lui Octavianus. Cleopatra pe de o parte, iar pe de alta Ventidius, Dolabella, Octavia, luptă pentru întîietate pe lîngă Antoniu și în tabăra acestuia. Deși cel de al doilea grup pare la un moment dat mai aproape de țintă, hotărîtoare va fi dragostea generalului roman pentru Cleopatra.

ACTUL V
SCENA I

(Intră Cleopatra, Charmion și Iras)

CLEOPATRA

Unde-i stăpînul meu?

CHARMION

E mort — privește-l...
Alături zace și Ventidiu.

CLEOPATRA

Teama
A fost profetul meu; vin prea tîrziu.
Alexas, blestematul! *(aleargă spre el)*

ANTONIU

Ești în viață?
Sau am murit fără să știu, iar tu
Ești primul duh blajin ce-l întîlnesc?

CLEOPATRA
Să-l așezăm în jilț! Hai, iute, iute,
Trimiteți după ajutor *(îl așază într-un jilț)*.
ANTONIU
Răsplata am primit-o. Viețuim.
Te-așază, Cleopatra mea iubită...
Cu viața mă voi război cît pot
Ca să mai stau cu tine.
CLEOPATRA
Cum te simți?
ANTONIU
Precum un om ce pleacă-n graba mare:
A strîns ce-avea de strîns, dar a uitat,
În zoru-i, un odor neprețuit
Și pentru el se-ntoarnă. Tot așa
Mă-napoiez și eu la tine.
CLEOPATRA
O, Ceruri, prea-ndelung m-ați asuprit!
Ci dregeți-vă-acum credința frîntă,
Fugara-i viață dați-mi-o-ndărăt!
ANTONIU
Nu este cu putință, draga mea.
Cu sila sufletul îl mai opresc.
Atîta spune-mi: că nu m-ai trădat.
CLEOPATRA
E prea tîrziu să spun că-s doar a ta;
Dar ți-o voi dovedi, murind cu tine.
Fără să știu, Alexas a vestit
Că m-am trecut din vii; și-aflînd acestea,
Eu m-am grăbit urmările să-mpiedic.
De flotă amîndoi am fost trădați.
ANTONIU
Și Dolabella?
CLEOPATRA
L-am cinstit cîtva
Pîn-a iubit; acum însă-l urăsc.

ANTONIU
Ajunge: nu mă mai adastă viaţa.
Mă vei urma, ai spus şi eu te cred;
Acum cred tot, ca despărţirea
Să fie mai uşoară

CLEOPATRA
Voi veni,
Curînd, curînd — nu te-ndoi, iubite!
Asupra-ţi, Cezar nu va triumfa.

ANTONIU
Cît zăboveşti aici, nu căina
Restriştea ce în urmă-am cunoscut.
Avut-am parte şi de-o zi senină
Şi-amurgul pîn-să se-nfiripe, Cerul
S-a îndurat să-ntîrzie furtuna.
Sînt zece ani de dragoste, din care
O clipă n-am pierdut, împărtăşind
Atîta fără seamăn fericire —
Nu-s pîn-la urmă veacuri? Şi acum
Murim unul al celuilalt; şi iată,
În timp ce, mînă-n mînă, vom umbla
Prin crîngurile lumilor de jos,
Îndrăgostiţii-duhuri, cete, cete,
Ne vor încinge şi alaiul lor
Va fi al nostru.

CLEOPATRA
Ţi-e vorba cînt al lebedei ce moare,
Prea dulce spre-a dura. Atîtea ceasuri
Le-ai hărăzit asprimii; unul doar
Iubirii nu-l închini?

ANTONIU
Nu, nici o clipă. Sărutarea-aceasta
Mai scumpă-i decît tot ce-i las lui Cezar *(moare)*.

CLEOPATRA
O, spune asta înc-o dat' şi-n schimb
Primeşte zece mii de sărutări!
Stăpînul meu! Stăpînul meu! vorbeşte,
De eşti încă-n fiinţă; fă-mi un semn

De-ți este gura mută sau, încalte,
Aruncă-mi o privire, fă ceva
Ca să-mi arăți că încă ești în viață.

IRAS

E prea departe-acum — nu te aude;
Ce vezi e-o grămăjoară de țărînă,
Nesimțitoare-a sufletului drojdii.

CHARMION

Stăpînă, să nu uiți:
A stăruit să nu jelești.

CLEOPATRA

Și eu
L-ascult! Doar n-am iubit pe un roman
Ca să nu știu cum șade să se poarte
Soția lui. Soția, Charmion!
Acesta-i numele spre care năzui;
Și n-am să mor pe-o treaptă mai prejos.
N-are decît Octavia cea proastă
Să mai trăiască, moartea să i-o plîngă;
Ci soarta-mi, fără seamăn mai aleasă,
Ne va lega iubirea într-un nod
Prea strîns să-l rupă legile romane.

IRAS

Cum — ai de gînd să mori?

CLEOPATRA

De ce mă-ntrebi?

IRAS

Cezar e milostiv.

CLEOPATRA

Să fie astfel
Cu-acei ce îndurarea i-o cerșesc!
Sărmanul meu stăpîn n-a încheiat
Asemeni legămînt cu el — de moare,
Pe mine să mă cruțe împăratul!
Mîndriei Cezarului să mă-nchin?
Să fiu purtată în triumf pe străzi,
Priveliște pentru plebei mișelnici!
Și-n timpu-acesta, ghemuit prin colțuri,

De-al lui Antoniu vreun prieten trist
Să clatine din cap și să îngaime
Blesteme celei care l-a surpat!
Nu pot să-ngădui.

CHARMION

Orice-ai hotărî,
Eu te urmez și-n moarte.

IRAS

Mă temeam
Doar pentru tine; însă și mai rău
M-aș teme fără tine să trăiesc.

CLEOPATRA

E bine-așa. Mai repede, prieteni,
Grăbiți-vă: căci într-acestea, Cezar
S-a-nstăpînit pe-oraș; stăpînul meu
E abătut și îngrijat că stau,
Căci ar putea vrăjmașii să mă prindă;
Să nu m-aștepte mult iubirea lui!
Ascultă, Charmion, adă-mi coroana
Și-odoarele; cununa biruinții
Din ele-am împletit-o pentru el
Și el — deșart augur! — acum e mort.
Tu, Iras, adă leacu-atotputernic.

IRAS

Aspidele?

CLEOPATRA

Să-ți spun de două ori?

(Charmion și Iras ies)

E dulce moartea-atunci cînd cu de-a sila
Vor să mă facă să trăiesc; măreț,
Să mă prăval în neagra morții hrubă
Și să fiu prima care-l va găsi;
Și de-o aduce cu iubitul meu,
Încredințată-s că nu-i spăimîntos.
Stinghere stăm, în taină și tăcere;
Nu stau în felu-acesta-ndrăgostiții?
Pot săruta aceste buze reci;
Octavia nu mă vede și, pe Ceruri!

Mai bine-mi pare să îl știu așa
Decît la sînul ei! — Vin, vin îndată!
(Intră Charmion și Iras)
CHARMION
Urmează-acum...
CLEOPATRA
O scurtă rînduială,
Așa cum cere buna cuviință.
Întîi și-ntîi aceste foi de laur
Să-l încunune pe eroul meu;
Nici a căzut ca un mișel, nici scutul
În urma-i nu l-a lepădat. Doar tu
Puteai pe tine însuți să te birui;
Doar tu ai meritat acest triumf!
CHARMION
Ce rost au toate-aceste-nzorzonate
Insemne-ale puterii și măririi?
CLEOPATRA
Netoato, astfel mi-întîlnesc iubitul,
Ca-atunci cînd l-am văzut pe țărmul Cydnei,
Ca o zeiță, toată numai sclipet;
Gătită-astfel, îl voi găsi din nou;
Și-n strălucire, nunta mea de-a doua
Se va asemui cu cea dintîi.
Grăbiți-vă, grăbiți-vă-amîndouă,
Gătiți-o pe mireasa lui Antoniu!
CHARMION
Întocmai, doamnă.
CLEOPATRA
Acum, mă așezați
Lîngă stăpînul meu — căci am tot dreptul
Și trebuie să-l cuceresc pe Cezar
Asemeni lui și să-mi cîștig
Și eu o parte din această lume.
Cu bine, rămășițe dragi
Ale iubirii mele făr-de moarte!
Aici să odihniți — să nu vă mute
Nicicînd o mînă mîrșavă. Egiptul

Să dăruiască morții sale pacea
Pe care vieții i-a tăgăduit.
Aduceți-mi lăcrița.
IRAS
Dar sub poame
Doarme aspida...
CLEOPATRA
Fii binevenită
(dă frunzele la o parte),
Blajin amăgitor! Tîlhar de treabă
Ce viața o descui atît de lesne
Și, nevăzut de noi, de noi ne prazi
Plinind menirea strașnică a morții
Mai bine decît dînsa; adormind
Atît de lin a noastre mădulare,
Că moartea, amăgită de-al ei chip,
Privește, și-și închipuie că doarme.
SERAPION *(dinăuntru)*
Regina unde e? Orașul
A-ngenuncheat și Cezar e la porți.
CLEOPATRA
Sosește prea tîrziu ca să încalce
A morții drepturi. Grabă, dezgolește-mi
Ăst braț și-nfurie aspida
(își întinde brațul, apoi îl retrage).
Fricoasă carne,
Urzești cu Cezar, vrei să mă trădezi
De parcă nu ai fi din mine-o parte?
Te voi sili atunci!
Nu el mă va trimite la Antoniu;
Eu însămi sufletu-mi i-l voi aduce
(se întoarce, apoi își arată brațul însîngerat).
Duceți-o, și-a făcut lucrarea.
SERAPION *(dinăuntru)*
Desfaceți ușa, sfărîmați-o,
Pe trădător păziți-l cu nădejde.
CHARMION
E rîndul nostr-acum.

IRAS

Da, Charmion, vrednice vom fi
De marea noastră doamnă şi stăpînă
(lipeşte aspidele de braţ).

CLEOPATRA

Te simt în vine, moarte. Mă îndrept
Atît de hotărît spre domnul meu,
Încît ne vom vedea curînd.
O toropeală trupul mi-l cuprinde;
Acum şi capul: ochii mi se-nchid;
Iubitul meu în ceţuri se destramă...
Unde-l găsi-voi, unde? Către dînsul
Mă îndrumaţi ca să mă culc la pieptu-i!
Acum răzbună-te în voie, Cezar,
Şi ne desparte, dacă poţi!
(Moare. Iras se prăbuşeşte la picioarele ei şi moare. Charmion stă în spatele jilţului, ca şi cum ar pieptăna-o.)

Traducere de Leon Leviţchi

POPE

(1688—1744)

Poetul și eseistul englez Alexander Pope s-a născut la Londra dintr-o familie catolică de negustori. Prima perioadă a vieții și-o petrece într-un sat aproape de capitală, citind mult și vădind încă de timpuriu o puternică înclinare către poezie. Impresionat de arta și estetica poetică a lui Boileau, Pope va debuta cu „*Pastorale*" (1709) și „*Eseul despre critică*" (*Essay on Criticism*, 1711) în care influența marelui clasic francez este evidentă. Acest prim eseu, alături de alte lucrări poetice scrise în aceeași epocă, îi va asigura tînărului poet faimă și un loc însemnat în viața literară a Angliei, ca cel mai meritoriu urmaș al lui Dryden. Scrie în 1728 poemul satiric „*Dunciada*" (*The Dunciad*), apoi „*Eseuri morale*" (*Moral Essays*, 1731-1735), „*Eseul despre om*" (*An Essay on Man*, 1733-1734), precum și traduceri remarcabile din „*Iliada*" (1715-1720) și „*Odiseea*" (1720-1727). În jurul lui Pope (autoritatea literară a poetului devine uriașă în vremea sa) se strînge întreaga elită scriitoricească a capitalei engleze. Pope moare în 1744.

ESEU ASUPRA CRITICII

(1711)

Publicat anonim în primă „ediție", acest eseu este un poem didactic în care autorul enunță normele unei critici temeinice și sănătoase. Inspirată din clasicii latini, înrudită, ca mentalitate și concepție, cu cele ale lui Boileau sau Dryden, lucrarea cuprinde un fel de prelucrare și adaptare pentru critică a principiilor enunțate de Boileau

pentru poeți. Pope recomandă criticilor fidelitate față de natură și imitarea anticilor (a căror cunoștință a naturii îi pare poetului desăvîrșită).

....

Inteligentul critic cînd judec-un autor
Să se transpună pururi în gîndu-i creator;
Să urmărească-ntregul, nu-ntîmplătoarea vină,
Atunci cînd simțămîntul stîrnește sau alină;
Dar nici să piardă, iarăși, pentru plăceri răzlețe,
Tot ce gîndirea-aleasă dorește să-l învețe.
Sînt scrieri fără număr ce nu cunosc mareea,
Seci, reci și monotone, corecte; de aceea
Vînăm greșeli de-a surda căci n-o să le găsim;
Însă cuprinsul searbăd ne face s-adormim.
Ca-n toate, ce ne mișcă-n a fanteziei lume
Nu e desăvîrșirea cutărei părți, anume;
Nu zicem: „Frumusețea e-n acest ochi sau buză";
Alcătuirea-ntreagă ne-nvață și amuză.
Cînd cercetăm, de pildă, o boltă reușită
(La care Roma însăși s-ar fi uitat uimită),
Nu anumite laturi ne înrobesc simțirea
Ci-ntregul: el vrăjește și farmecă privirea.
Lărgimea, înălțimea, lungimea nu apar
Deosebit, ci-ntregul grijit și temerar.
Să-nchipuim volume perfecte n-are rost;
Nu-s azi, nici n-au să fie și nicicînd nu au fost!
În orișice lucrare cătați să-i prindeți țelul,
Căci un autor se-avîntă doar cît îl lasă zelul;
Și dacă-i dreaptă calea și omul merge bine,
În ciuda-a mici abateri, cinstire-i se cuvine.
Ca oamenii de lume, și Geniul mare poate,
Spre-a ocoli prăpăstii, să facă mici păcate.
Ce reguli vă învață un critic vorbăreț
Le ocoliți căci fleacul nu are nici un preț.

Destui sînt criticaștrii robiți de amănunt:
La ei întregul ține de tot ce e mărunt;
Vorbesc despre „principii", sînt sclavi ai „noțiunii"
Și unei idei fixe jertfescu-i ca nebunii.
Pe vremuri, Don Quichotte a întîlnit, se pare,
În calea-i vitejească un scriitor oricare,
Și-a sfătuit cu dînsul de mult simț dînd dovadă
(De parc-ar fi fost Dennis din tînăra Eladă).
Urmarea la aceste a fost că-i un netot
Acel ce nu respectă ce zis-a Aristot.
Autorul nostru, mîndru de-așa o judecată
În fața lui Quichotte și-a scos piesa pe dată,
Rugîndu-l să-și însemne subiectul, acțiunea,
Conflictul, unitatea, năravul, pasiunea,
Adică tot ce legea să știe îl silea,
Atît doar că pe scenă bătaia n-apărea.
„Cum? Lupta nu se-arată?" Quichotte nu-nțelege.
„Firește! Fiindc-altminteri ne lepădăm de lege!"
„Nu, asta nu! Pe ceruri!" el spune cu mînie.
„Toți cavalerii, caii, pe scenă vor să vie!"
„Pentru așa mulțime nu-i scena-ncăpătoare!"
„Jucați în cîmpul liber sau faceți una mare".
Așa-s și unii critici, cari, stăruind în vină,
Știu cîte una-alta, dar caută pricină;
Cu gîndurile tulburi, se-apucă să înfrunte
Și artă și moravuri, chitind la amănunte.
Pe alții îi încîntă închipuirea beată
Și versul cu dichisuri îi cucerește-ndată;
Le place o lucrare de-i suie și scălîmbă,
Un haos de simțire și judecată strîmbă.
Ca și un pictor, bardul lipsit de dibăcie,
Nereușind să facă natura moartă vie,
Acopere cu aur, cu fir și ornament
Pasajele ce n-au fost compuse cu talent.
Căci Geniul e Natura-mbrăcată chibzuit:
Să spui cît mai măiastru ce-ades a fost gîndit
Și-acele adevăruri ce cuceresc îndată
Căci oglindesc întocmai a noastră judecată.

Cum umbra dă luminii nou farmec, tot așa,
Prin simplitate, geniul mereu va cîștiga.
„Sclipirile“ prea dese înăbușă-o lucrare,
Întocmai cum și trupul de prea mult sînge moare.
Mulți cercetează limba și judecă-un volum
Ca pe-un bărbat, femeia — adică prin costum.
Desăvîrșit de-i stilul nu se întîmplă des
Să fie și cuprinsul atîta de ales.
Cuvintele-s ca frunza: de-a lor îmbelșugare,
Gîndirea sănătoasă puține roade are.
Ca sticla-n chip de prizme, și falsa elocvență
Prin jocuri de lumină-și vestește-a sa prezență.
Zadarnic fața Firii dorim a cerceta;
La fel dau sclipet toate pe-aceeași canava.
Expresia frumoasă, ca neschimbatul soare,
Însuflețește-o lume cu raza-i lucitoare,
O aurește, însă n-aduce vătămare.
Expresia e straiul gîndirii omenești:
Te prinde numai dacă-ai știut s-o potrivești.

Traducere de Leon Levițchi

ESEU DESPRE OM

(1733—1734)

Este un poem filozofic în versuri, alcătuit din patru epistole adresate lui Sir Henry St. John Lord Bolingbroke și constituind părți distincte ale unei compoziții mai ample neterminate de autor. Prima epistolă se ocupă de raporturile dintre om și natură; a doua ne înfățișează omul în raporturile lui cu sine însuși; a treia, omul în societate; în sfîrșit a patra epistolă vorbește despre fericire. Ni se arată că răul există dar că binele este cel care biruie și domnește în lume, poetul fiind pătruns de încredere în bunătatea și demnitatea înnăscută a omului.

Epistola a doua (fragment)

Tu nu-l scruta pe Domnul, ci numai firea ta;
Deci omenirea cată pe *om* a-l cerceta:
Ființă stînd pe istmul zis stare mijlocie,
De-o istețime-ascunsă, greoaie-n măreție:
Prea știutor se-arată, cu scepticii să țină,
Dar pentr-un stoic mîndru, puterea-i prea puțină;
Cu greu se hotărăște la tihnă ori la faptă:
Un zeu să se socoată, ori fiară ne-nțeleaptă?
Ce să aleagă: trupul, ori mintea sa domoală?
Născut doar ca să moară, gîndind doar cu greșeală.
Așa fiindu-i mintea, nimic a ști nu poate
Ori judecînd prea firav, ori chiar gîndind la toate
Un vălmășag de gînduri și patimi bălmăjite
De el doar amăgite, de el dezamăgite;
Sortit pe jumătate să urce și să cadă
Semeț stăpîn pe toate, și totuși a lor pradă;
El judec-adevărul — greșind neîncetat;
E-a lumii ghicitoare, mîndrie, rîs, păcat!

Hai, ființă rară, urcă, de știință îndrumată,
Pămînt, văzduh măsoară, și a mareei roată.
Planetelor le spune cum să-și aleag-un crug
Bătrînul Timp îndreaptă-l, pe soare-l pune-n jug!
Avîntă-te cu Platon în prea înalte sfere,
Spre-ntîia perfecțiune, mîndrețe și plăcere.
Ori intră-n labirintul umplut de-ai lui urmași,
Călăuzit de Domnul nevrînd să te mai lași;
În Răsărit, prelații fac roate-amețitoare;
Mereu sucindu-și capul, se iau tot după soare.
Eterna 'Nțelepciune învaț-o-n al ei rost
Apoi recazi în tine, rămîi de-a pururi prost.

Ființe mai înalte văzut-au de curînd
A firii lege smulsă de-un muritor de rînd;
De pămînteana minte mirîndu-se pe șleau,
Cum arătăm maimuțe, pe Newton l-arătau.

Cel ce comete repezi le prinde într-o lege
Mișcarea minții sale o poate înțelege?
De-i vede strălucirea crescînd și-apoi scăzînd
Putea-va să-și explice al său purces și-orînd?
Vai ce minunăție! Cea mai cerească parte
A omului se-nalță, urcînd din arte-n arte.
Dar cînd măreața-i muncă abia a început
Ce țese rațiunea, de patimi e pierdut.

Urmează dar știința, purtat de modestie!
Întîi și-ntîi dezbracă-i veșmîntul de trufie
Aruncă doar ce este orgoliu ori podoabă,
Sau luxu-nvățăturii sau lenea fără grabă,
Sau trucuri ca s-arate cuprinsul minții noastre
— Plăcerile ciudate, torturile măiastre —
Și curăță întregul ori taie tot prisosul;
Din tot păcatul nostru, doar arta e folosul;

Apoi să vezi ce mică e suma ce-a rămas.
Trecutului slujit-a, și nu se-ntoarce-n ceas.
Doi factori veșnic luptă în firea omenească:
Mîndria să-i dea pinteni, rațiunea s-o oprească;
Nu spune c-asta-i bună, iar cealaltă e rea:
Să stăpînească totul, și una și-alta vrea;
Pe ele să le lauzi de iese totul bine;
De nu, n-au fost mînate așa cum se cuvine.

Căci dragostea de sine e suflet și strateg
Iar cumpăna rațiunii domnește peste-ntreg
De n-ar fi prima, omul n-ar fi nicicînd prea harnic,
A doua de-ar lipsi, el s-ar trudi zadarnic:

E țintuit ca planta în locul hărăzit,
Hrănirii, înmulțirii și morții fiind sortit,
Sau ca bolizii zboară, prin viduri, fără țel;
Pe alții distrugîndu-i, se arde și pe el.
Putere multă cere principiul mișcător:
Cu sarcina acțiunii te-ndeamnă, îți dă zor.

Cuminte, liniștită, asemuirea-apare
Născută pentru-opreliști, sau sfat, deliberare.
Mîndria-i tot mai mare, cînd ținta e captivă.
Gîndirea stă deoparte, rămîne-n perspectivă:
Se pare c-așa-i bine, departe de nu sări;
Rațiunea-i viitorul și ale lui urmări.
Ispitele se-adună, înving orice-argument
Și mătură din cale tot gîndul conștient.
Acțiunea-acestei forțe, de vrei s-o curmi cumva,
Tot cu rațiunea umblă, te bizuie pe ea!
Deprinderi și atenție, cu grijă de le strîngi,
Pot întări rațiunea, punînd mîndria-n chingi.
Să-nvețe cărturarii pe cei sătui de pace
— Mai dornici să dezbine, decît cumva să-mpace —;

Virtute, har, simțire, subtil să le despice
Cu gînduri iscusite cu ale minții brice.
Ca proștii, spiritele, certîndu-se pe-un nume
Ori sînt ca sens, asemeni, ori n-au un sens anume.
Mîndria și rațiunea au cam aceleași ținte;
Să-și curme grabnic sila, plăcerea să-și alinte.
Dar ea, rîvnindu-și prada, va mai avea răbdarea
Din miere să se-nfrupte, făr-a răni și floarea?
Plăcerea-i răul nostru, de o-nțelegi greșit
Altminteri e folosul suprem, desăvîrșit.

Traducere de Andrei Bantaș

LITERATURĂ GERMANĂ

GOTTSCHED

(1700–1766)

Născut la 2 februarie 1700, Johann Cristoph Gottsched este unul dintre scriitorii reprezentativi ai literaturii germane din secolul XVIII și, în același timp, unul dintre promotorii influenței clasicismului francez în această literatură. Face studii temeinice de filozofie, filologie și teologie la universitatea din Königsberg, iar peste cîțiva ani predă ca profesor la universitatea din Leipzig.

Preocupările sale literare se afirmă de timpuriu. La 26 de ani este președintele unei societăți literare; editează apoi o revistă, scrie o tragedie înrîurită de literatura franceză („*Caton murind*" 1732), publică săptămînal articole cu caracter moralizator și literar, colaborează cu trupa de teatru a Carolinei Neuber, care aplica ideile estetice asupra dramaturgiei. Gottsched militează pentru dezvoltarea teatrului german în slujba instruirii intelectuale și etice a publicului. Concepțiile sale sînt cristalizate în lucrări ca „*Retorica*" (1730) și în „*Încercări cu privire la o artă poetică critică*" (1729).

Se stinge din viață la 12 decembrie 1766.

ÎNCERCĂRI CU PRIVIRE LA O ARTĂ POETICĂ CRITICĂ

În 1729 apare în primă ediție lucrarea lui Gottsched „*Încercări cu privire la o artă poetică critică*", avînd drept prefață traducerea „*Artei poetice*" a lui Horațiu. Este un tratat în care scriitorul german își exprimă concepția sa — normativă în esență — despre arta literară și regulile ei, despre principalele genuri, despre meşte-

șugul și valoarea unor scriitori vechi și moderni. Influențată puternic de ideile clasicismului francez, al cărui elogiu îl face, de altfel, în unele referiri la reprezentanții acestuia, „*poetica critică* "a lui Gottsched rămîne, în epoca sa, principalul document de doctrină literară a clasicismului german.

Partea a II-a, capit. XI. Despre comedie. *Paragraful 17.*

Personajele întîlnite în cuprinsul comediei sînt, în general, cetățeni obișnuiți, sau oameni de stare socială modestă, uneori, dacă e nevoie, chiar baroni, marchizi și conți. Aceasta, nu pentru că maimarii acestei lumi n-ar face și ei prostii care să provoace rîsul, ci pentru că a-i prezenta vrednici de rîs ar însemna o încălcare a respectului pe care li-l datorăm. E drept că, în Grecia, Aristofan nu s-a sfiit să-l reprezinte pe Xerxes cu armata lui de 40 000 oameni mărșăluind pe un munte de aur și punîndu-l să-și facă nevoile în toată solemnitatea podoabelor regești. El era însă un spirit republican, care știa prea bine că grecilor le făcea plăcere să rîdă mai cu seamă de regi, fără să mai amintim și de faptul că el căutase să accentueze și mai mult, în mod firesc, prostia lui Xerxes.

Plaut denumise pe „Amfitrion" al său, o tragi-comedie; aceasta, pentru că socotea că personajele regale aparțin exclusiv tragediei. Numai că expresia tragi-comedie este tot atît de absurdă, precum ar fi expresia „cîntec vesel de jale". E, cu alte cuvinte, ceva monstruos. Și, cum sfîrșitul *Amfitrionului* său e vesel, ar fi trebuit pur și simplu să-i spună „comedie". Același lucru e de spus și despre „Esop la curte", de Boursault, piesă pe care acesta, din motive similare, ar fi vrut s-o intituleze „comedie eroică". Dar, iată că, tocmai de aceea și fără să fi fost nevoie, născocise o expresie nouă.

Paragraful 18.

Subiectul unei comedii trebuie, în ceea ce privește conținutul său, la fel ca și tragedia, să respecte principiul unității de timp și de loc. Dacă acțiunea se petrece într-un oraș, ea trebuie să se desfășoare într-o casă sau undeva pe o uliță publică. Altminteri ar putea fi și un palat al unei familii nobile, o grădină, sau, în cazul unei piese pastorale, o pădurice. Totuși, așa cum am arătat mai sus, el va rămîne neschimbat în tot cursul piesei. Din acest punct de vedere, dl. profesor Holberg, în piesa d-sale, în care întîlnim tipul germanului politicastru, fanfaron și franțuzit, n-a prea respectat regula amintită, unele scene ale piesei desfășurîndu-se în afara caselor, altele înăuntrul acestora. Tot astfel nici timpul nu trebuie să cuprindă mai mult decît vreo cîteva ceasuri și să nu dureze zile și nopți întregi, iar repartiția acestora, la fel ca și în cazul tragediilor să se facă în cinci acte, indiferent dacă italienii se mulțumesc numai cu trei. Altfel ajung să fie prea lungi și să cuprindă atît de multe scene perindîndu-se una după alta, încît ne pun în grea încurcătură. Scenele se socotesc însă după intrarea și ieșirea unei persoane. Pe măsură ce o persoană intră sau alta iese, se socotește o nouă scenă. Și, după cum au fost întocmite, scurte sau lungi, în aceeași măsură și actul va cuprinde mai multe sau mai puține. Observ cu acest prilej încă o dată, că scena pe care se joacă, nu trebuie în nici o clipă să rămînă goală cît timp durează actul. Face o impresie urîtă să vedem cum cîteva persoane se grăbesc să iasă de aici, cînd dincolo, alte cîteva persoane proaspete își fac apariția, neavînd nici un cuvînt de schimbat împreună. Cu prilejul acesta se poate întîmpla ca replicile acestea intermediare să nu aibă nimic comun cu subiectul principal. Cînd, prin urmare, cineva apare pe scenă, el trebuie neapărat să afle acolo pe altcineva cu care să stea de vorbă. Și, cînd cineva pleacă, trebuie să lase pe cineva care să umple scena, cu excepția cazului cînd, cu tot dina-

dinsul, vrea să nu dea ochi cu noul venit. Boileau numeşte aceasta:

Et les scènes toujours l'une à l'autre liées.[1]

Paragraful 19.

Deoarece vorbesc despre scene, sînt dator să amintesc şi de acele scene în care nu apare decît o singură persoană. E drept că acestea erau la cei vechi, mai posibile decît la noi, din pricină că, atunci, corul era în permanenţă prezent pe podium, putînd fi considerat ca o persoană, astfel că nu se putea pretinde că vorbitorul ar vorbi cu sine însuşi. La noi însă, podiumul e gol, iar spectatorii nu pot fi socotiţi ca fiind personaje ce aparţin comediei. Prin urmare, personajul de pe scenă nu are pe nimeni cui să i se adreseze. Oamenii inteligenţi însă nu au obiceiul să vorbească cu glas tare atunci cînd sînt singuri, afară de anumite împrejurări şi afecte; şi chiar atunci, numai, mărginindu-se la puţine cuvinte. Iată de ce, majoritatea scenelor cu cîte o singură persoană, mi se par foarte nenaturale. Şi, în afară de prima scenă din „*Avarul*" de Molière, n-aş putea pomeni de nici una care să-mi fi plăcut. Tocmai de aceea am şi lăsat cu totul pe dinafară scena întîia din „*Fanfaronul*" d-lui profesor Holberg, în care „vulpoiul" apărea de unul singur şi care prea era lungă, după cum am încercat şi în ce priveşte scena cu „politicastrul" să împiedic cîteva astfel de mici greşeli. Lucru care, de cele mai multe ori trebuie observat şi atunci cînd alăturăm vorbitorului încă o persoană, care poate, fără pericol, să ştie şi să audă ceea ce spune acesta. Tot atît de rău stau lucrurile cînd, pe scenă, cineva vorbeşte ca pentru sine, în aşa fel ca cel ce stă lîngă dînsul să nu audă. Şi totuşi, vorbeşte atît de tare încît tot auditoriul îl poate înţelege. Care este rostul acestui lucru n-am putut niciodată să-l aflu. Afară de cazul cînd, cealaltă persoană prezentă, pentru acea mică durată de timp, şi-ar fi pierdut auzul. A se vedea cu privire la aceste

---

[1] Iar scenele, mereu una de alta legate.

piese, cartea abatelui Hedelin d'Aubignac, despre exercițiul artei poetice teatrale, în tălmăcirea domnului von Steinwehr.

Paragraful 20.

Despre caracterele comediei, nu e, de fapt, nimic deosebit de amintit, în afară de ceea ce s-a spus și la tragedie. Trebuie să știm observa natura și felul oamenilor, înveșmîntînd fiecare vîrstă, fiecare stare socială, fiecare gen și fiecare popor, cu acele apucături și sentimente, cu care ne-au obișnuit. Totuși, dacă vreodată întîlnim ceva deosebit, dacă de pildă un bătrîn nu e avar, un tînăr nu e risipitor, o femeie nu e prea sentimentală, un bărbat nu e prea inimos, atunci trebue neapărat ca spectatorul să fie dinainte pregătit să creadă în probabilitatea unor astfel de caractere neobișnuite. Lucru care se obține prin dezvăluirea împrejurărilor care au contribuit la această situație. Să ne ferim totuși de a scoate prea mult în relief caracterele ridicole. De îndată ce spectatorul ajunge să creadă că nici un om nu poate fi atît de caraghios, caracterul își pierde însemnătatea sa. Pînă și cei mai buni poeți greșesc adesea în această privință, așa cum am observat mai sus vorbind de „*Avarul*" lui Molière. În chestiunile de asemenea natură, Terentiu a fost deosebit de dibaci. Toate chipurile lui trăiesc. Iată ce spune în legătură cu aceasta Boileau[1]:

Contemplez de quel air un père dans Terence
Vient d'un fils amoureux gourmander l'imprudence.
De quel air cet amant écoute ses leçons
Et court chez sa maitresse oublier ces chansons.
Ce n'est pas un portrait, une image semblable,
C'est un amant, un fils, un père véritable.

---

[1] Priviți cum, în Terențiu, un tată dojenește
Pe fiul său, ce-n viață, nechibzuit iubește.
Priviți pe-amantu-acesta, ce-ascultă aiurit,
Cum fuge la iubita-i, uitînd ce-a auzit.
Nu de vreo cadră-i vorba, de-un chip doar ce se-arată,
Ci-namorat, de-un fiu chiar, și-adevărat de-un tată.

Paragraful 26.

Noi, germanii, trebuie atîta vreme să ne mulțumim numai cu traduceri din limba franceză, pînă ce vom ajunge să avem și noi poeți care să facă și ei ceva corespunzător regulelor. Eu am propus zece modele. Dacă vor ajunge să și le însușească înseamnă că sînt pe calea cea bună. De altfel, s-au și făcut diverse încercări de către oameni pricepuți pe care le voi expune în părțile următoare. Totul e însă ca domnii noștri cei mari să ajungă și ei în sfîrșit să capete gust pentru piesele germane. Căci, atîta vreme cît nu le plac decît piesele străine, nu putem nădăjdui prea mult. Cîțiva dintre actorii noștri au și izbutit, cu ajutorul pieselor celor mai bine întocmite și mai alese, să cîștige mulți prieteni pentru arta lor teatrală. Și, dacă vor stărui, atunci, cu vremea, desigur că, în această privință, nici Germania nu va rămîne cu nimic în urma străinătății.

Traducere de
Lazăr Iliescu

LITERATURĂ ITALIANĂ

MURATORI

(1672—1750)

Ludovico Antonio Muratori, scriitor, reprezentant remarcabil al erudiției istorice și arheologice, s-a născut la Vignola la 21 octombrie 1672. La 20 de ani este doctor în teologie; lucrează mai mulți ani ca bibliotecar la marea Bibliotecă ambroziană din Milano, apoi la biblioteca ducelui de Modena, făcînd studii aprofundate asupra Italiei medievale. Operele sale istorice și juridice principale sînt: *„Scriitorii întîmplărilor italiene"* (*Rerum Italicarum scriptores*", 1721 — 1738), *„Antichitățile italiene ale evului mediu"* (*„Antiquitates Italicae medii aevi"*, 1738—1742) *„Noul tezaur al inscripțiilor"* (*„Novus Thesaurus inscriptionum"*, 1739—1743) ș.a. În afara acestora, Muratori publică lucrări de estetică despre „forța, fanteziei" (1745), despre „bunul gust" (1703), despre *„poezia italiană desăvîrșită"* (1706). Moare la Modena, la 23 ianuarie 1750.

DESPRE POEZIA ITALIANĂ DESĂVÎRȘITĂ

(1706)

Este, poate, lucrarea cea mai semnificativă pentru gîndirea estetică a lui Muratori. În concepția marelui erudit italian, poezia are o dublă finalitate: ca formă de imitație a naturii ea determină delectarea noastră, iar ca formă sau expresie a filozofiei morale ea urmărește instrucția și edificarea noastră spirituală. Scopul esențial al poeziei este însă desfătarea, opera de artă putîndu-se constitui și independent de criterii etice și pedagogice. (Prin această independență a sa poezia se distinge de oratorie care urmărește promovarea utilă și instructivă a unor ade-

văruri morale.) Estetica lui Muratori încearcă să sintetizeze tradiția italiană a artei ca ornament și delectare, cu cea a clasicismului francez, pentru care, rațiunea ordonează fantezia și o constrînge la rigorile „bunului simț."

DESPRE POEZIA ITALIANĂ DESĂVÎRȘITĂ (1706).

Vol. I, Cartea I, cap. VIII. Poezia trebuie să perfecționeze Natura. Prin urmare poetul va trebui să descopere în lucruri și în subiect tot ceea ce este mai rar și mai minunat, prezentînd obiectele mai frumoase, mai mari, mai diforme, mai plăcute, mai josnice, mai îngrozitoare, mai triumfătoare, mai ridicole decît sînt în realitate. Și pentru a explica cum se cuvine această funcție și datorie a poeziei, fie-mi îngăduit să spun că Poetul trebuie să perfecționeze Natura. Și spunînd că trebuie s-o perfecționeze înțeleg prin aceasta că el trebuie să reliefeze cu putere Natura în deprinderile, faptele, înscrierile și în toate aspectele ei; ceea ce nu înseamnă că va trebui doar să reprezinte maxima desăvîrșire a lucrurilor, ci să înfățișeze și cea mai mare nedesăvîrșire a lor. Astfel, Pictura perfecționează și ea prin culoare Natura, întrucît pictînd o pădure, un om, o bătălie, un monstru, moartea cuiva, și alte asemenea subiecte ea se străduiește să le redea așa cum Natura însăși poate și trebuie să le împlinească potrivit însușirilor și speciilor lor. Într-adevăr, Natura nu obișnuiește cel mai adesea să ducă la un înalt grad de perfecțiune sau de nedesăvîrșire produsele sale din Universul uman sau Material. Datoria și funcția Poeziei este să ajute Natura, îmbunătățind-o și corectînd-o sau făcînd obiectele ei mai diforme și mai ridicole, într-un cuvînt mai evidențiate în însușirile lor decît obișnuiește acesta să ni le înfățișeze. Aflați apoi că din Talentul și mai cu seamă din Fantezia poeților vor proveni aceste perfecțiuni sau nedesăvîrșiri, aceste adevăruri reliefate ale Naturii; de bună seamă ele vor cuprinde noul, adică acel Frumos care provine din Subiect. Pentru perfecțiunea îmbunătățită și corectă, Arta Poetică trebuie numai să descopere și să înfățișeze ceea ce Natura însăși a înfăptuit și înfăptuiește sau ar pu-

tea şi ar trebui să facă cu mai mult relief, după cum va şti, să şi-l imagineze Fantezia puternică şi fecundă. Pentru aceasta, Poetul nu trebuie să iasă în afara tărîmului Naturii, altfel nu ar mai înfăţişa Adevărul sau Verosimilul a căror substanţă este plămădită în adîncul ei. Pentru a reliefa Natura el trebuie să se folosească întotdeauna chiar de aceasta, adunînd şi aranjînd în ordine, într-un spaţiu determinat, pajişti, copaci, fructe, flori, boschete, fîntîni, ceea ce Natura prin ea însăşi face numai rareori sau chiar niciodată. Prin urmare Talentul omului şi Imaginaţia sa pot ajuta Natura, descoperind acele Frumuseţi pe care, prin ea însăşi, nu le descopere în mod obişnuit, deşi ar putea uneori să o facă.

Poeţii perfecţionează Natura prin toate cele patru aspecte esenţiale, remarcate de Aristotel, ale Poemelor: prin Naraţiune sau Acţiuni; prin obiceiuri; prin Sentinţă sau simţăminte, prin Felul de exprimare sau cuvinte. Asediul şi cucerirea Troiei nu au avut loc cu atîtea fapte uimitoare ale zeilor şi oamenilor cum ne sînt reprezentate de Homer şi Virgiliu. Cu Geniul lor divin şi cu rodnica lor Fantezie aceştia au descris acel eveniment închipuindu-şi-l cum ar fi putut sau ar fi trebuit în mod verosimil să aibă loc. Tot aşa a făcut acelaşi Homer cu aventurile lui Ulisse la întoarcerea în Itaca, după cucerirea Troiei. Se prea poate că, într-adevăr, acel Conducător, rătăcind încoace şi-ncolo pe mări s-a adăpostit în felurite locuri şi a găsit cînd gazde crude, cînd altele ademenitoare care-i puneau în primejdie viaţa şi stăpînirea de sine. Dar acest fapt nu îi uimea pe cititori. Şi-a propus aşadar Poetul să descrie aceeaşi acţiune, aşa cum şi-a închipuit el în mod verosimil că s-ar fi petrecut. A umplut-o cu întîmplări ciudate şi nemaiauzite, dezvăluind întreagă acea noutate uimitoare pe care Natura ar fi putut sau ar fi trebuit să o producă într-un astfel de eveniment; din care cauză citind *Iliada* şi *Odiseea* încercăm acea plăcere pe care nu ne-am fi putut-o făgădui citind simpla istorie a lui Ahile şi Ulisse.

Cartea I, Cap. V. *Ce este bunul gust.*

Pentru că limbajul nostru este sărac sau pentru că Metafora ne oferă o exprimare mai potrivită decît termeni proprii, noi folosim bucuros şi de bunăvoie expresia *bun gust* pentru a desemna acea capacitate de a înţelege şi de-a deosebi Binele şi Frumosul compunerilor Poetice şi chiar ale tuturor ştiinţelor, Artelor şi acţiunilor omeneşti. Atunci cînd Cerul gurii noastre sau mai bine spus Limba noastră poate, cînd gustă mîncărurile, să distingă gustul lor bun sau rău după senzaţia plăcută sau neplăcută pe care o are, spunem atunci că avem *bun gust.* [...] Capacitatea Intelectului nostru de a judeca potrivit regulilor, şi de a cunoaşte ce este Bun, ce este Frumos şi ce este Diform se numeşte, în mod obişnuit, *bun gust*, mai cu seamă în acele arte care sînt în întregime fiice ale Geniului nostru. Prin urmare, propoziţia permite să se numească Savoare plăcută acea bunătate şi frumuseţe pe care Gustul nostru o descoperă în compunerile altuia sau o pune în ale noastre şi care este de asemeni o urmare a Gustului desăvîrşit. De aceea Intelectul nostru dăruit cu bunul Gust poate să acţioneze în două chipuri. Sau gustă el produsele altuia şi le înţelege frumuseţile, sau, producînd el însuşi propriile lui concepte, le îmbibă cu acea savoare plăcută care ar putea să placă altora. În acelaşi fel, pictorul îşi poate exercita bunul Gust în două feluri, pictînd el însuşi, sau apreciind cele făcute de alţi pictori. Dar după cum le e mult mai uşor pictorilor să-şi dea părerea despre operele altora decît să realizeze cu propriile lor penele o operă, desăvîrşită, tot aşa Intelectul nostru este mult mai simplu să observe şi să guste în compunerile altora urmările bunului Gust decît să le producă prin propria noastră strădanie.

Din care fapt se deduc două încheieri: Prima, că merită lauda deplină şi supremă cel ce este înzestrat cu acest bun Gust pe care îl putem numi *Potenţă rodnică*; pentru că oricine este apt să compună în chip desăvîrşit, va putea gusta bine şi compunerile altora, şi de aceea va cuprinde în el însuşi celălalt bun Gust pe care îl putem numi *Potenţă stearpă.* Cine nu se poate lăuda decît cu acest de pe urmă Sterp bun

Gust nu merită decît jumătate din laude pentru că are numai o parte a Gustului desăvîrşit, şi tocmai pe aceea mai uşor de dobîndit. Aşa stînd lucrurile cu siguranţă ni se pare că cel mai potrivit este ca bunul Gust Sterp al unora să fie moderat cînd critică compunerile altora, iertînd mai degrabă şi compătimind decît rîzîndu-şi de lipsurile şi greşelile lor; pentru că greutăţii şi ostenelii care însoţesc zămislirile bunului Gust Rodnic i se cuvine cu prisosinţă acest privilegiu. Căci dacă vreunul dintre aceştia s-ar apuca să scrie versuri ar constata cu uşurinţă că e mult mai simplu să înveţi, decît să aplici în fapt învăţămintele Artelor. [...]

Cealaltă încheiere este că pentru a duce Intelectele noastre la desăvîrşirea Gustului, va trebui mai întîi, ca fiind un lucru mai uşor, să le faci să cunoască buna Savoare ce se află în scrierile altora şi să le insufli Gustul pe care l-am numit Sterp. Apoi vom putea face dovada rodniciei Geniilor noastre, pentru care este necesară o osteneală şi o sîrguinţă mai mare pentru a ajunge la desăvîrşire. Prin urmare eu voi socoti foarte folositor Încercării noastre de a descoperi Binele şi Frumosul Poetic sau contrarele lor, care sînt şi ele obiecte ale bunului Gust, dacă voi însoţi observaţiile mele cu pilde din Scriitorii antici şi moderni; şi dacă în acelaşi timp mă voi strădui să ajut Geniile Sterile să guste şi să judece bine operele altora . [...]

Traducere de
Cornel Mihai Ionescu

ALFIERI

(1749—1803)

Vittorio Alfieri, marele autor dramatic şi poet italian, s-a născut în Piemont dintr-o familie nobilă. Format în spiritul iluminismului materialist, el anticipează totuşi, prin structura temperamentului şi prin energia sa pasională, mentalitatea romantică. Prin predilecţia pentru anumite specii (comedia, satira, epigrama), prin gustul estetic vădit pentru rigoarea formală şi prin patosul nobil şi sever al tragediei sale, Alfieri aparţine în însemnată măsură sferei de concepţie şi artă clasică. Seria tragediilor, iniţiată de *Antoniu şi Cleopatra* (1775) numără cîteva capodopere ale teatrului italian ca *Filip*, *Antigona*, *Virginia*, *Maria Stuart*, *Merope* (1782), *Mirra* (1784), *Brutus I* şi *Brutus II* (1786). În tragedia *Saul* (1782), inspirată din antichitatea biblică, gustul pentru oroare şi patos funebru ca şi tensiunea lirică compensează schematismul acţiunii aproape statice, redusă la o succesiune de momente dramatice.

SAUL (1782)

Numită pe bună dreptate „tragedie a nebuniei", *Saul* dezvoltă un subiect biblic extras din *Cartea I a lui Samuel*, a cărei literă o respectă cu destulă fidelitate. Opera lui Alfieri reliefează fondul de violenţă şi primitivitate care inspiră, în bună măsură, paginile Vechiului Testament, dar pe care dramaturgul italian le converteşte într-un patos modern, ordonat cu stricteţe de normele tragediei clasice.

Saul, regele Israelului, a căzut în dizgrația lui Dumnezeu care i-a luat înțelepciunea. Invidios pe gloria lui David, ginerele său, el îl urăște pe acesta și-l persecută. În timpul luptei lui Saul cu filistenii, David vine să-i dea ajutor. Saul îl primește binevoitor, dar mai apoi îl amenință cu moartea și-l constrînge să fugă. De asemeni, Saul îl ucide pe preotul Achimelec, protectorul lui David. Chinuit de remușcări și teroare, părăsit de David, el este înfrînt de filisteni și se sinucide, pentru a nu cădea în mîinile dușmanului.

ACTUL I
SCENA II
Saul — Abner

SAUL
Ce limpezi zori! Azi soarele nu mai răsare
În giulgi de sînge de parc-o zi ferice
Mi-ar făgădui. O, vremuri apuse!
Unde v-ați dus? Nicicînd din covoarele-asire
Saul nu se-nălța spre cîmpul de luptă,
Ca seara să nu se-ntoarne în dulce tihnă
Învingător!

ABNER
Și-acum de ce-i stinsă, rege,
Nădejdea? Au n-ai înfrînt tu cutezanța
Filistină? Dar azi ia aminte ce-ți spun:
Cu cît mai tîrziu sosi-vei în crîncena luptă,
Vei dobîndi o mai deplină izbîndă.

SAUL
Oh, nu știi, Abner, că tinerii cugetă altfel
Decît cei cărunți la nefericirile sorții?
Cînd brațu-mi vînjos mînuia cu ușurință
Lancea cea grea pe care de-abia o mai port,
Nu cunoșteam nici eu îndoiala... De-atunci
Nu am pierdut doar tinerețea... De-ar fi
Cu mine și azi dreapta de neînvins
A Domnului sfînt... sau măcar David să-mi fie
În ajutor.

ABNER

Dar noi cine sîntem?
Au fără el nu-i cu putință izbînda?
De-aş crede aşa, doar în sîngele meu
Mi-aş mai scălda spada cruntă. David
E pricina dintîi a nefericirilor tale...

SAUL

Nenorocirile-mi vin din mai crîncen izvor.
Au vrei să-mi ascunzi, groaza mizeriei mele?
Oh, de n-aş fi fost părintele fiilor dragi,
Aş fi dorit izbînda, regatul şi viaţa?
Ca un torent m-aş fi zvîrlit între duşmani
Şi-aş fi curmat de-atunci tot firul vieţii.
De ani şi ani pe buze nu mi-a-nflorit
Surîsul senin. Iar fiii pe care-i iubesc
Mai des îmi aprind mînia decît iubirea...
De-a pururi trufaş, întunecat, mînios,
Mie însumi duşman adesea şi altar,
Pace aş vrea de-i război şi război de e pace,
Din orice pocal sorb otravă ascunsă...
Şi duşmani văd în prieteni dragi... moi covoare
Mă sîngerează cu spini... somnul scurt
E spaima, iar visele groază...
Ce chin e mai crunt? La cine afla-voi crezare?
Şi ce cumplit te-nspăimîntă trompeta de luptă,
Sărmane Saul! Vezi, dar, casa lui văduvită
De strălucirea în care trăia altădată
Cînd Dumnezeu se mai afla cu mine.
Şi tu, chiar tu, ştii bine că-mi pari uneori,
Aşa cum şi eşti, prieten adevărat, iubitor,
Şi îmi pari scut gloriei mele, războinic
Şi bun căpitan, iar adesea un laş
Curtean şiret, mincinos, nesătul de onoruri,
Necredincios, duşman...

ABNER

Te-ai cufundat din plin
În marea ta de tulbure gînduri, Saul
Recheamă acum în cuget toate cele trăite.

Au nu pricepi că de a ta tulburare
Pricină sînt şi temei prorocii din Rama?[1]
Şi cine întîi cutează să-ţi spună în faţă
Că de Cel Sfînt te-ai depărtat? Îndrăzneţul
Ambiţios, bătrînul întunecat şi şiret,
Preotul Samuel, iar ai lui îi ţin partea.[2]
Invidios privea cum străluce pe frunte-ţi
Regescul nimb, spunîndu-şi că i se cuvine.
Îl şi simţea în dalbele-i plete cunună
Cînd într-un glas mulţimile lui Israel
Speranţa-n vînt i-au risipit-o şi-un rege
Războinic demn ales-au, la cîrmă să fie.
Doar asta e singura ta fărădelege.
Şi conteni să-ţi mai spună de Domnul ales
De-ndată ce ai contenit să i te supui.
La început îţi tulbura înţelepciunea,
Apoi David, cu vorbe şiret ticluite,
Desăvîrşi nelegiuirea-ncepută.
Este viteaz în lupta cea grea, nu tăgădui,
Dar serv supus lui Samuel e de-a pururi.
Cugetul lui înclină mai mult spre altar,
Decît la război; că-n braţ e oştean cu renume
Dar preot în duh şi tu ştii prea bine-adevărul.
Despoaie-l dar de aşa mîhnită podoabă.
Din sîngele tău m-am născut şi a ta biruinţă
Izbîndă-mi e, dar David n-o să se-nalţe
În rangul voit de n-o să-l doboare pe Saul.

SAUL

David?... Îl urăsc... Dar chiar pe draga mea fiică
Soaţă i-am dat... Tu nu ştii, chiar sfîntul glas
Glasul suprem ce-n atîtea nopţi m-a chemat,

[1,2] La Rama, Samuel înfiinţase o şcoală de sacerdoţi şi profeţi. Aceştia constituie un partid eclezîastic care, deţinînd prin tradiţie autoritatea spirituală, tind să o dobîndească şi pe cea terestră şi lumească. Clanul sacerdotal condus de Samuel îi contestă de aceea autoritatea laică regelui Saul. Conflictul tragediei are, în primul rînd, un caracter politic şi exprimă ciocnirea de interese între gruparea clerului şi partidul militar condus de regele Israelului.

Cînd tînăr eram neştiut şi atît de departe
De tronul regesc şi de cumplita-i ispită,
Acelaşi glas, acum plin de groază şi spaimă,
Nopţi lungi la rînd mă izgoneşte şi tună,
Mugind adînc ca marea în toi de furtună.
„Pleacă Saul... Pleacă Saul..." şi în somn
Sub un alt chip pe Samuel îl revăd,
Pe sfîntul profet, bătrînul cu chip venerabil,
Zărit în vis mai înainte ca el
Să-mi fi vădit că Dumnezeu în Israel
Rege mă vrea... Acum eu mă aflu-ntr-un hău
Întunecat, într-o vale plină de spaimă
Şi îl privesc pe el strălucind pe un munte.
Îngenuncheat David îi stă la picioare,
Iar sfîntul bătrîn pe fruntea semeaţă îl unge
Cu sfîntul ulei[1], iar cu cealaltă mînă
Lungă de-o sută de coţi o-ntinde agale
Spre capul meu şi-mi smulge din plete cununa
Şi lui David pe creştet ar vrea să i-o pună.
De necrezut! David cu umilinţă se-nclină
Şi nu vrea s-o ia... Face semne şi plînge şi urlă,
Ca mie pe cap din nou să mi-o pună... Vedenii!
O, David iubit! Supus îmi eşti încă şi fiu,
Ginere drag, prieten fidel... O, turbare!
Mie să-mi smulgi coroana... Ia seama ce-ţi spun,
Bătrîn smintit, căci cutezanţa ta te-o pierde...
Au cine eşti? Să piară toţi cei ce cred astfel...
Vai mie, vai! Iar aiurez...

ABNER

Nu, să piară
Numai David şi dimpreună s-or stinge
Visul cel rău, nenorocirea şi spaima.

---

[1] Uleiul sacru, preparat din ulei de măsline şi aromate, cu care erau unşi regii şi sacerdoţii.

ACTUL IV

SCENA 4

Saul, Ionatan, Abner, Achimelec, Soldați.

SAUL

Tu cine ești? De nu mă-nșel te știu bine.
Nu ești cumva din gloata trufașă și vană
De proroci din Rama?

ACHIMELEC

Îmbrac tunica[1].
Între leviți[2] sînt primul și lui Aron[3] urmez
După lung șir de sacerdoți venerabili
În slujba lui pentru care-l menise cerul.
În Nobe stau, alături de arca sfîntă[4]
A sfintei păci ce alteori sălășluia
În miez de cîmp și vai și amar o să fie
Chiar pe ascuns solul ceresc de-o să vină.
Unde Saul domnește-i străin orice preot
Dar nu și unde-n luptă e prins Israelul
Pentru Cel Sfînt, cum vom învinge de-a pururi.
Nu mă cunoști? Ce-mi spui e de mirare!
Dar tu te știi? Pașii tăi au părăsit
Drumul cel drept ce duce-n cereasca lumină.
Eu sălășluiesc în tabernacolul sfînt
Lui Dumnezeu cămară de taină în care
De-atîta timp Saul nu s-a mai arătat.
Achimelec mă numesc.

SAUL

Trădător
Înseamn-acum numele-ți. Sosești la vreme
În fața mea. Au lui David izgonit

---

[1] Tunica de in a preoților.

[2] Leviții erau membrii tribului lui Levi, din care proveneau sacerdoții. De aceea levit a devenit sinonim cu preot.

[3] Aron, fratele lui Moise.

[4] Chivotul, arca sfîntă care consfințea alianța între Dumnezeu și poporul Israelului. Construit din lemn prețios montat în aur, el conținea legile mozaice.

Nu tu i-ai dat sălaş şi blînd-ocrotire
Hrană i-ai dat şi arme, încă ce arme...
Spada lui Goliat, sfînt trofeu dăruit
Lui Dumnezeu, aninat în tabernacolu-n care
O ai luat cu trufaşă mînă profană
Şi l-ai încins cu ea pe-acest prieten perfid
Al domnului tău, al celui de singur ţi-e rege?
Şi răzvrătit soseşti; dar pentru trădare.
Totu-i vădit...

ACHIMELEC

Drept e, vin pentru trădare,
Pentru că cer Domnului sfînt biruinţa
Armelor tale să o tăgăduiască,
E drept ce-ai spus, că mîna prietenească
Întinsu-i-am lui David. Dar el cine-i?
Au nu e soţ chiar cu a regelui fiică?
Nu este el cel mai viteaz dintre-oşteni?
Cel mai frumos, mai omenos şi mai drept
Printre fiii iubiţi ai lui Israel? Nu-i el
Cutezanţa-n război, iar în paşnice vremi
În palate, cîntînd, domn al inimii tale?
Fecioarelor dar, bucurie mulţimii,
Spaimă de moarte duşmanilor, aşa era
Cel ocrotit. Şi nu l-ai chemat tu însuţi,
Nu demult, la cele mai înalte onoruri?
Nu l-ai ales lupta cu sîrg să o poarte
Şi biruinţi în tabără iar să-ţi aducă?
Să aţipeşti teama de neizbîndă,
Pe care-n piept chiar Dumnezeu ţi-a sădit-o?
De mă condamni, tu te condamni deopotrivă.

SAUL

Mila în voi din ce să îşi tragă puterea
Voi, preoţi cruzi, sacrilegi de sînge-nsetaţi?
Lui Samuel o fărădelege părut-a
Că nu l-am ucis pe regele amalechit[1]
În luptă prins, cu arma cumplită în mînă,

[1] Agag, regele din Amalek, învins în luptă şi cruţat de moarte de către Saul, este ucis de Samuel.

Rege măreț, generos, luptător şi destoinic.
Şi-n sîngele-atunci vărsat pentru gloate prea darnic.
Rege sărman! Adus dinainte-mi în lanțuri,
Deși învins, păstra pe chip nobil mîndria.
Nu ne sfida dar nici nu cerea îndurare
Lui Samuel îi păru vinovat de curaj
Şi de trei ori cu mîna-i sacerdotală,
În pieptul gol fierul cel crunt l-a rotit.
Acestea sînt, o, lașilor, luptele voastre.
Dar cine-apoi cutează trufașa frunte
S-o-nalțe crunt în fața regelui vostru,
La voi va afla sălaș, îndemn și-apărare,
O, alte griji vă chinuiesc, nu altarul.
Cine sînteți, cine sînteți? neam blestemat,
Voi ce petreceți în toiul luptelor noastre,
Şi-n moale in învăluiți, cutezați
Să ne supuneți pe noi, istoviții sub scuturi,
Ce-n spaimă și-n sînge și-n bezna morții,
Pentru soațe și fii și chiar pentru voi,
Ades înduram zile de groază și chinuri.
Sînteți mai lași decît leneșul cîrd de muieri.
Cu bleg toiag[1] și-n cîntece — așa iscusite
S-opriți ați vrea al spadei avînt și pe noi?

ACHIMELEC

Dar tu ce ești? ești al pămîntului rege
Da-n fața Lui cine e rege? Saul,
Nu te-amăgi, ești doar pulbere-ncoronată.
Eu nu-s vrednic dar dacă-n mine coboară
Domnul cel sfînt, mă fac fulger, torent și furtună,
Domnul cel sfînt, ce te-a clădit și-ntr-o clipă
Ochiul lui, drept moartea o fulger-asupră-ți.
Nu-l apăra pe Agag și-n nelegiuire
Pildă nu-l lua. Ce altă pedeapsă se cade
Unui rege stricat decît spada dușmană?
Au taie ea fără a Domnului voie?
În piatră-i scrisă sfînta lui răzbunare!

---

[1]Toiagul sacru al lui Aron, păstrat în chivotul legilar, simbol al autorității sacerdotale.

Şi-o va-mplini filisteanul şi chiar Israel.
Cutremurat priveşte în norii de beznă,
Îngerul morții plutind pe aripi de pară,
Răzbunător, cu spada de foc într-o mînă,
Părul cărunt ți-l înșfacă cu mîna cealaltă.
Tremură dar şi vezi cum te duce la moarte
Acest Abner, fratele bun al Satanei,
Ce ți-a vîrît îndoiala în cuget adîncă,
Şi din ostaş destoinic te face un prunc.
Bătrîn smintit, cum alungi acum de la tine
Reazimul sfînt, adevărat şi temeinic.
Unde e dar casa ta, o, Saul? Pe nisip
Ai înălțat-o și-acum se prăvale...
Pulbere-i iarăşi şi fum, nu e nimic.

SAUL

O, proroc al nenorocirilor mele
Pe ale tale cum de încă nu le-ai citit?
N-ai profețit în tabără pînă să vii
C-aici vei muri; eu ți-o prezic. Abner
O va-nfăptui. Mergi dar, credinciosule Abner.
Schimbă îndat-ale lui David porunci
Căci numai trădări poruncile lui măsluiesc.
Mîine în zori ne vom lupta; astrul curat
Martor va fi cu lumina-i, izbînzilor noastre.
Gînd necurat, acum pricep ce clocea David
Cînd a cerut să atacăm la asfințit.
Parc-ar fi spus că brațul meu n-are vlagă.
Dar vom vedea. Simt în duh o putere
Şi-un zel izvorît din amenințările tale.
În frunte voi fi și ziua de mîine-o să-mi pară
Prea strîmt răgaz pentru marea vărsare de sînge.
Acum Abner pe-acesta de dinainte-mi
La moarte du-l...

IONATAN

O, Doamne, ce faci , vai, tată?
O, tată...

SAUL
Taci... A leşinat... Mîrşavu-i sînge
Asupra filistenilor să cadă.
ABNER
A şi murit...
SAUL
Dar răzbunarea-mi nu-i deplină.
Trimite-n Nobe mînia-mi, sclavi, turme şi case
Mame şi prunci să ardă-n vîltori şi să piară,
Să spulbere-n vînt cenuşa cumplitei lor stirpe.
De-acum pe drept preoţii tăi îşi vor spune
„El e Saul", căci dreapta-mi nicicînd n-a ucis,
Deşi, ticăloşi, mînia ades i-aţi stîrnit-o.
Iar mila ei a-ntîmpinat doar batjocuri.
ACHIMELEC
Sfîrşit nepătat nu-i rege să-mi tăgăduiască.
Moartea-mi va fi dulce popas şi izbîndă,
Pe cînd a ta de mult şi fără scăpare
Şi-a lui Abner, de Cel Sfînt e pecetluită.
Şi veţi sfîrşi de spadă-amîndoi, în chip laş,
Dar nu luptînd şi nici de duşmană spadă.
Eu i-am rostit al Domnului ultim cuvînt
Şi surd a rămas. Datoria din plin mi-am făcut-o.
N-am irosit zadarnic viaţa.
SAUL
Luaţi-l,
Chinul cumplit şi moartea-ndelungă să-i fie.

Traducere de Cornel Mihai Ionescu

DESPRE CLASICISM

CE ESTE UN CLASIC?

Delicată problemă şi asupra căreia s-ar putea da soluţii foarte diferite, după timpuri şi epoci. Mi-o propune astăzi un om inteligent şi vreau să încerc dacă nu s-o rezolv, cel puţin s-o examinez şi s-o frămînt în faţa cititorilor, fie şi numai pentru a-i angaja să-şi răspundă şi pentru a limpezi, dacă mi-e cu putinţă, părerea lor şi a mea. Şi pentru ce nu ne-am aventura, din cînd în cînd, să tratăm în critică unele din acele subiecte care nu sînt personale, unde nu e vorba de cineva, ci despre ceva şi în care vecinii noştri, englezii, au izbutit să facă un adevărat gen, sub titlul modest de *eseuri?* Este adevărat că, pentru a trata asemenea subiecte, totdeauna oarecum abstracte şi morale, e bine să vorbeşti într-o dispoziţie calmă, să fii sigur pe atenţia ta şi a celorlalţi şi să prinzi unul din acele sferturi de oră de tăcere, de moderaţie şi răgaz, rareori hărăzite scumpei noastre Franţe şi pe care strălucitul ei geniu n-are răbdarea să-l suporte, chiar atunci cînd îşi dă osteneala să fie înţelept şi nu mai face nici o revoluţie.

Un clasic, după definiţia obişnuită, este un autor vechi, consacrat în admiraţia noastră, şi care face autoritate în genul său. Cuvîntul *clasic*, luat în acest înţeles, apare la romani. Ei numeau propriu-zis *clasici* nu pe toţi cetăţenii diferitelor clase, ci numai pe aceia ai primei clase care aveau un venit destul de ridicat. Toţi care aveau un venit inferior erau desemnaţi prin denumirea *infra classem*, subclasa prin excelenţă. La figurat, cuvîntul *classicus* se află întrebuinţat în Aulus Gellus, şi este aplicat scriitorilor: un scriitor de valoare şi de marcă, *classicus assidusque scriptor*, un scriitor care înseamnă ceva şi care nu se confundă cu mulţimea proletarilor. O atare expresie presupune o epocă destul

de înaintată, pentru ca să se fi operat un fel de recensămînt şi o clasare în literatură.

La moderni, la origine, adevărații, singurii clasici au fost, natural, anticii. Grecii, care printr-un noroc unic şi prin uşurința spiritului n-au avut alți clasici decît pe ei înşişi, au fost, mai întîi, singurii clasici ai romanilor, care şi-au dat osteneala să-i imite. Şi ei, după frumoasele epoci ale literaturii lor, după Cicero şi Virgiliu, şi-au avut, la rîndu-le, clasicii lor, devenind aproape exclusiv clasicii secolelor care urmară. Evul Mediu, care nu era chiar atît de ignorant în materie de Antichitate latină, pe cît se crede, dar care n-avea simțul proporției în gust, amestecă ierarhiile şi valorile. Ovidiu fu pus pe o treaptă mai sus decît Homer şi Boetius păru un clasic cel puțin egal lui Platon. Renaşterea literară, din secolul al XV-lea şi al XVI-lea, vine să limpezească această prelungită confuzie, şi abia atunci admirațiile se gradară. Veritabilii autori clasici ai dublei Antichități se desprinseră pe un fond luminos şi se grupară armonios, pe cele două versante.

Între timp se născuseră literaturile moderne şi unele dintre ele, dintre cele mai precoce, ca cea italiană, îşi şi dobîndiră un fel de antichitate proprie. Apăruse Dante şi de timpuriu posteritatea l-a salutat ca pe un clasic. După el, poezia italiană a putut să scadă, dar cînd a vrut ea a regăsit totdeauna şi a păstrat un imbold şi o strălucire a acestei nobile origini. Nu e puțin lucru ca poezia să-şi aibă punctul de plecare, izvorul clasic, într-un loc atît de înalt şi, de pildă, să descindă din Dante în loc să se nască cu greutate din Malherbe.

Italia modernă îşi avea clasicii ei, şi Spania avea tot dreptul să creadă că-şi avea pe ai ei, cînd Franța se căuta încă. Cîțiva scriitori de talent, de fapt, dotați cu originalitate şi vervă excepțională, cîteva sforțări strălucite, izolate, dar fără suită, repede sfărîmate şi trebuind să reînceapă mereu, nu ajung să înzestreze o nație cu acest fond solid şi impunător de bogăţie literară. Ideea de clasic implică în sine ceva care are suită, consistență, care face un tot şi o tradiție, care se întregeşte, se transmite şi durează.

Numai după frumoşii ani ai domniei lui Ludovic al XIV-lea, naţiunea a simţit cu emoţie şi orgoliu că e pe cale să atingă asemenea fericire. Atunci, toate glasurile sugestionară pe Ludovic al XIV-lea, cu linguşire, cu exagerare şi emfază, şi totuşi cu un anume sentiment al adevărului. Se văzu atunci o contradicţie unică şi picantă: oamenii cei mai înflăcăraţi de minunile secolului lui Ludovic cel Mare erau cît pe-aci să sacrifice pe toţi anticii modernilor, cei al căror şef era Perrault, care preconiza pe moderni, adică pe Corneille, Molière, Pascal şi pe bărbaţii eminenţi ai veacului, chiar şi pe Boileau, ca pe unul din cei mai de frunte. Bunul La Fontaine, intrînd în vrajba generală şi luînd partea doctului Huet, nu-şi dădea seama că el însuşi, cu toate rătăcirile lui, era, la rîndul său, gata de a se trezi un clasic.

Cea mai bună definiţie este exemplu. De cînd Franţa şi-a avut secolul său, al lui Ludovic al XIV-lea şi de cînd a putut să-l privească dintr-o oarecare perspectivă, ea şi-a dat seama ce înseamnă a fi un clasic, mai bine decît cu toate raţionamentele. Secolul al XVIII-lea, cu tot amestecul lui, prin cîteva frumoase opere datorite celor patru mari oameni, a contribuit la fixarea acestei idei. Citiţi *Secolul lui Ludovic al XIV-lea (Le Siècle de Louis XIV)* de Voltaire, *Măreţia şi decăderea romanilor (Considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence)* de Montesquieu, *Epocile Naturii* de Buffon, *Vicarul Savoyard* şi frumoasele pagini de vis şi descripţie ale naturii lui Jean-Jacques şi spuneţi-mi dacă veacul al XVIII-lea n-a ştiut, în părţile lui memorabile, să împace tradiţia cu libertatea evoluţiei şi cu independenţa. Dar, la începutul acestui veac şi sub Imperiu, în faţa primelor încercări ale unei literaturi hotărît noi şi cam aventuroase, ideea de clasic se restrînse în chip ciudat, la cîteva spirite rezistente şi mai mult mîhnite decît severe. Primul Dicţionar al Academiei (1694) definea simplu un autor clasic „un autor vechi foarte încuviinţat şi care face autoritate în materia pe care o tratează". Dicţionarul Academiei din 1835 restrînge mult această definiţie şi din oarecum vagă, o face precisă şi chiar strîmtă. El defineşte drept autori clasici pe aceia „care au devenit *mo-*

dele într-o limbă oarecare"; şi, în toate articolele următoare, expresiile de *modele*, de *reguli* cărora trebuie *să ne conformăm*, revin necontenit. Această definiţie a *clasicului* a fost făcută, evident, de respectabilii academicieni, înaintaşii noştri, faţă de ceea ce se numea atunci *romantic*, adică în vederea inamicului. Este timpul, mi se pare, să renunţăm la aceste definiţii restrictive şi timorate şi să le lărgim spiritul.

Un adevărat clasic, cum mi-ar plăcea să-l înţeleg definit, este un autor care a îmbogăţit spiritul uman, care i-a sporit, în mod real, comoara, care l-a silit să facă un pas mai mult, care a descoperit un adevăr moral fără echivoc sau a surprins o pasiune eternă în inima noastră, în care totul părea cunoscut şi explorat; care şi-a exprimat gîndirea, observaţia sau invenţia, indiferent sub ce formă, însă largă şi mare, fină şi de bun-simţ, sănătoasă şi frumoasă; care s-a adresat tuturora într-un stil propriu şi care este, în acelaşi timp, al întregii lumi, într-un stil nou fără neologisme, nou şi vechi, uşor contemporan tuturor epocilor.

Un astfel de clasic a putut fi un moment revoluţionar sau cel puţin a putut să pară: n-a distrus mai întîi nimic în jurul lui, n-a răsturnat ceea ce-l incomoda decît pentru a restabili repede echilibrul, în profitul ordinii şi al frumosului.

Dacă vreţi, se pot pune nume sub această definiţie, pe care aş vrea s-o fac cu tot dinadinsul grandioasă şi nobilă, sau, într-un cuvînt, generoasă. Aş pune aci, mai întîi, pe Corneille din *Polyeucte*, din *Cinna* şi *Horaţiu*. Aş pune pe Molière, geniul poetic cel mai complet şi cel mai plin pe care l-am avut: „Molière este atît de mare, zicea Goethe (acest rege al criticii), încît ne uimeşte de fiecare dată ce-l citim. Este un om cu totul deosebit; piesele lui ating tragicul şi nimeni nu îndrăzneşte să le imite. *Avarul* lui, în care viciul distruge orice afecţiune între tată şi fiu, este una din cele mai sublime opere şi dramatice în cel mai înalt grad. Într-o piesă de teatru, fiecare dintre acţiuni trebuie să fie importantă în sine şi să tindă către o acţiune mai mare, *Tartuffe* este, sub acest raport, un model. Ce expoziţie, în prima scenă! De la început totul capătă o înaltă semnificaţie şi te

face să presimţi ceva cu mult mai important. Expoziţia cutărei piese a lui Lessing, care s-ar putea cita, este foarte frumoasă: dar aceea din *Tartuffe* este unică în lume. În acest gen este tot ce poate fi mai mare... În fiecare an citesc o piesă de Molière, după cum din cînd în cînd contemplu unele gravuri, după marii maeştri italieni"[1].

Nu mă amăgesc că această definiţie pe care am dat-o despre clasic depăşeşte oarecum ideea care în mod obişnuit se cuprinde sub acest nume. Se cuprind în ea mai ales condiţiile de regularitate, de înţelepciune, de moderaţie şi de raţiune, care domină şi conţin pe toate celelalte. Vrînd să-l laude pe d. Royer-Collard, d. de Rémusat spunea: „Dacă deţine de la clasicii noştri *puritatea gustului*, *proprietatea termenilor*, *adevărul expresiilor*, grija atentă de *a potrivi expresia şi ideea*, numai lui însuşi îi aparţine caracterul ce-l dă tuturora". De aici se vede că însuşirile clasice par a ţine mai ales de armonizare şi de nuanţă, de felul ornat şi temperat; este părerea cea mai generală.

În acest înţeles, clasicii prin excelenţă ar fi scriitorii de un rang mijlociu, de bun-simţ, eleganţi, totdeauna limpezi, însufleţiţi de o nobilă pasiune şi de o forţă uşor mascată. Marie-Joseph Chénier a schiţat poetica acestor scriitori moderaţi şi desăvîrşiţi în sine, în aceste versuri în care se dovedeşte fericitul lor discipol:

C'est le bon sens, la raison qui fait tout,
Vertu, génie, esprit, talent et goût,
Qu'est-ce vertu? raison mise en pratique;
Talent? raison produite avec éclat;
Esprit? raison qui finement s'exprime;
Le goût n'est rien qu'un bon sens délicat;
Et le génie est la raison sublime.[2]

---

[1] Goethe, *Convorbiri cu Eckermann (Gespräche mit Eckermann)*, 12 mai, 1825.

[2] Bunul-simţ, raţiunea-i totul,
Virtute, geniu, spirit, talent, gust.
Ce-i virtutea? raţiune tradusă-n practică.

Alcătuind aceste versuri, se gîndea neîndoios la Pope, la Despréaux, la Horațiu, maestrul tuturora. Esențialul acestei teorii, care subordonează imaginația și însăși sensibilitatea rațiunii, al cărei prim semnal l-a dat, poate, Scaliger printre moderni este teoria *latină*, și ea a fost cu preferință timp îndelungat teoria *franceză*. Ea cuprinde un adevăr, dacă e folosită cu măsură, dacă nu abuzăm de cuvîntul *rațiune;* dar este evident că se abuzează și că dacă rațiunea, de pildă, se poate confunda cu geniul poetic, făcînd una cu el, într-o epistolă morală, ea nu poate fi identică cu geniul atît de variat și divers creator, în expresia pasiunilor dramei și epopeii. Unde găsiți rațiunea în cartea a IV-a a *Eneidei* și în elanurile Didonei? Unde veți găsi-o în furiile Fedrei? Oricum ar fi, spiritul care a dictat această teorie ne-a împins să punem în primul rang al clasicilor mai curînd pe scriitorii care și-au stăpînit inspirația decît pe aceia care i s-au încredințat întru totul, punînd în frunte pe Virgiliu, înaintea lui Homer, pe Racine înaintea lui Corneille. Capodopera pe care această teorie o citează, cu preferință, și care într-adevăr întrunește toate condițiile de prudență, de forță, de îndrăzneală graduală, de elevație morală și de măreție, este *Atalia.* Turenne în ultimele lui două campanii și Racine în *Atalia*, iată marile pilde de ceea ce pot spiritele prudente și înțelepte, cînd intră în posesia întreagă a maturității geniului lor și cînd se încredințează supremei lor îndrăzneli.

Buffon, în *Discurs asupra stilului*, stăruind asupra unității intenției, ordinii și execuției, care este taina operelor propriu-zis clasice, spunea: „Orice subiect este unic; și *oricît de vast ar fi, poate fi închis într-un singur discurs.* Întreruperile, pauzele, secțiunile n-ar trebui folosite decît atunci cînd tratăm subiecte diferite, sau cînd, avînd a vorbi despre probleme mari, spinoase și disparate, mersul geniului e întrerupt de mulțimea obstacolelor și constrîns de necesitatea

Talentul? rațiune cu strălucire manifestată.
Spiritul? rațiune cu finețe exprimată.
Gustul? Doar bunul-simț delicat.
Geniu-i rațiune sublimă.

împrejurărilor; altminteri, prea multele diviziuni, departe de a face o operă mai solidă, îi sfărîmă întregul; cartea pare mai limpede ochilor, dar intenţia autorului rămîne obscură..." Şi îşi continuă critica, avînd în vedere *Spiritul legilor* de Montesquieu, această carte excelentă ca fond, dar fragmentată, în care ilustrul autor, obosit înainte de a ajunge la capăt, nu-şi poate susţine întreg suflul şi organiza într-un fel întreaga materie. Totuşi, cu greu îmi vine să cred că Buffon nu s-a gîndit prin contrast, chiar în acest loc, la *Discursul asupra Istoriei universale* al lui Bossuet, subiect într-adevăr atît de vast şi atît de *unitar* şi pe care marele orator a ştiut să-l *închidă* întreg *într-un singur discurs*. Deschideţi prima ediţie, din 1681, înainte de împărţirea pe capitole, care a fost mai apoi introdusă şi care a trecut de pe margine în text, tăindu-l: totul se desfăşoară aici într-o suită şi aproape într-o singură răsuflare, încît s-ar zice că oratorul a procedat aici ca natura, de care vorbeşte Buffon, că *a lucrat pe planul eternităţii, de la care nu s-a abătut*, atît pare de pătruns în familiaritatea şi în sfaturile Providenţei.

Atalia şi *Discursul asupra Istoriei universale* sînt capodoperele cele mai impunătoare, pe care riguroasa teorie clasică le poate oferi partizanilor şi inamicilor ei. Şi totuşi, în pofida a ceea ce este admirabil de simplu şi de măreţ, în desăvîrşirea unor astfel de producţii unice, am vrea, după bunul obicei al artei, să destindem oarecum această teorie şi să arătăm că e locul s-o lărgim, fără a cădea în delăsare. Goethe, pe care îmi place să-l citez în asemenea materie, a spus:

„Numesc clasic pe *sănătos*, şi romantic pe *bolnav*. Pentru mine poemul *Nibelungilor* este clasic ca şi Homer; amîndoi sînt sănătoşi şi plini de vigoare. Operele de azi nu sînt romantice, pentru că sînt noi, ci fiindcă sînt slabe, bolnăvicioase sau bolnave. Operele antice nu sînt clasice, fiindcă sînt vechi, ci fiindcă sînt energice, proaspete şi binefăcătoare. Dacă socotim romanticul şi clasicul sub aceste două puncte de vedere, cădem de acord numaidecît."[1]

---

[1] Goethe, op. cit., 2 aprilie 1829.

Şi într-adevăr, înainte de a-şi fixa şi opri ideile la acest punct de vedere, mi-ar plăcea ca fiecare spirit liber să facă ocolul lumii, şi să-şi ofere spectacolul diferitelor literaturi în vigoarea lor primitivă şi în infinita lor varietate. Ce-ar vedea? Mai întîi pe Homer, tatăl lumii clasice, dar care este, desigur, mai puţin un simplu individ bine distinct, cît expresia vastă şi vie a unei epoci întregi şi a unei civilizaţii semibarbare. Pentru a-l considera ulterior un clasic a trebuit să i se atribuie mai întîi un scop, un plan, intenţii literare, însuşiri de aticism şi urbanitate, la care, desigur, nu s-a gîndit niciodată în abundenta desfăşurare a inspiraţiei lui naturale. Şi alături de el ce vedem? Antici auguşti, venerabili, Eschil, Sofocle, dar cu totul mutilaţi şi care nu sînt prezenţi decît ca să ne înfăţişeze resturile lor, resturile atîtor altora tot atît de demni ca şi ei să supravieţuiască, şi care au murit pentru totdeauna, sub injuria timpului. Acest singur gînd ar învăţa un spirit drept să nu privească totalitatea literaturilor, chiar clasice, cu o vedere prea simplă şi prea restrînsă şi să ştie că ordinea aceasta atît de exactă şi măsurată, care de atunci a dominat, n-a fost introdusă decît în mod artificial, în admiraţia noastră pentru trecut.

Ajungînd la lumea modernă, ce se va întîmpla oare? Cele mai mari nume, care se văd la începutul literaturilor, sînt acelea care schimbă şi zdruncină cele mai sigure şi mai definite idei care s-au emis despre frumos şi convenabil în poezie. Shakespeare, de pildă, este un clasic? Da, astăzi este pentru Anglia, ca şi pentru toată lumea; dar în vremea lui Pope, nu era. Pope şi prietenii lui erau singurii clasici prin excelenţă; astfel păreau în mod definitiv a doua zi după moartea lor. Astăzi încă sînt clasici, şi merită să fie, dar nu sînt decît de al doilea rang şi iată-i dominaţi pentru totdeauna şi repuşi la locul lor de acela care l-a reluat pe al său, pe înălţimile orizontului.

Nu eu voi vorbi de rău pe Pope şi pe excelenţii lui discipoli, mai ales cînd au dulceaţa şi firescul lui Goldsmith; după cei mari, ei sînt poate cei mai agreabili scriitori şi poeţi şi cei mai potriviţi să dea farmec vieţii. Într-o zi, cînd lordul Bolingbroke scria doctorului Swift, Pope adăugă

scrisorii un post-scriptum, în care spunea: „Îmi închipui că dacă am petrece toți trei numai trei ani împreună, veacul nostru ar dobîndi oarecare avantaje". Nu, să nu vorbim niciodată cu ușurătate de cei care au avut dreptul să vorbească astfel despre ei înșiși fără vanitate, ci mai curînd să invidiem epocile fericite și favorizate, cînd oamenii de talent puteau să-și propună astfel de uniuni, care pe-atunci nu erau o himeră. Aceste epoci, care se desemnează cu numele lui Ludovic al XIV-lea sau cu acela al reginei Ana, sînt singurele epoci cu adevărat clasice, în înțelesul potrivit al cuvîntului, singurele care oferă talentului desăvîrșit climatul propice și adăpostul. Noi ceilalți le știm prea bine, în epocile noastre fără continuitate, în care talente, egale poate acelora, s-au pierdut și risipit prin nesiguranța și inclemența vremii. Totuși, să rezervăm partea ce i se cuvine și superioritatea ei întregii măreții. Adevăratele, suveranele genii triumfă prin dificultățile prin care altele sînt înfrînte; Dante, Shakespeare și Milton au știut să-și atingă marea lor înălțime și să-și producă operele nepieritoare, în ciuda obstacolelor, opresiunilor și furtunilor, ce s-au abătut asupră-le. S-au discutat mult părerile lui Byron despre Pope, s-a căutat să se explice contradicția prin care cîntărețul lui *Don Juan* și al lui *Childe-Harold* exalta școala pur clasică, declarînd-o ca singura bună, în timp ce el proceda atît de deosebit. Și asupra acestei probleme, Goethe și-a spus cuvîntul cînd a observat că Byron, atît de mare prin avîntul și izvorul poeziei, se temea de Shakespeare, mai puternic decît el în crearea și punerea în mișcare a personajelor: „Ar fi vrut mult să-l renege; înălțarea lui atît de lipsită de egoism îl jena; simțea că nu se va putea desfășura cu ușurință alături de el. Nu l-a renegat niciodată pe Pope, fiindcă nu se temea de el; își dădea seama foarte bine că Pope este un *zid* alături de el."[1]

Dacă școala lui Pope ar fi păstrat, cum Byron ar fi dorit-o, supremația și un fel de putere onorifică a trecutului, Byron ar fi fost unicul și cel dintîi în genul său; înălțarea *zidului* lui Pope ascundea vederii marea figură a lui Shakes-

[1] Goethe, op. cit., 22 februarie, 1825.

peare, în timp ce Shakespeare domnind și dominînd din toată înălțimea lui, Byron rămînea al doilea.

În Franța n-am avut un mare clasic, anterior secolului lui Ludovic al XIV-lea; ne-au lipsit un Dante, un Shakespeare, autorități primitive, la care să revenim mai devreme sau mai tîrziu, în momentele de emancipare. N-am avut decît încercări de mari poeți, ca Mathurin Régnier, ca Rabelais, și fără nici un ideal, fără pasiunea și seriozitatea care consacră. Montaigne a fost un fel de clasic anticipat, din familia lui Horațiu, dar care se lăsa dus ca un copil pierdut, în lipsa unor demne tovărășii, de toate fanteziile libertine ale penei și umorului său. De unde rezultă că am găsit, mai puțin ca oricare popor, în strămoșii noștri scriitori, un sprijin de unde să ne reclamăm cu tărie, în anumite momente, libertățile și sinceritatea literară și că ne-a fost cu mult mai greu să rămînem clasici, eliberîndu-ne.

Astăzi mi se pare că este esențial să mențin ideea și cultul, dîndu-le un cuprins mai larg. Nu există rețetă pentru a face clasici; acest punct de vedere trebuie, în sfîrșit, recunoscut ca evident. Crezînd că prin imitarea anumitor însușiri de puritate, de sobrietate, de corectitudine și eleganță, independent de calitatea flăcării însăși, va deveni cineva clasic, este exact a crede că după Racine tatăl e loc pentru Racine fiul; rol stimabil și trist, ceea ce e răul suprem în poezie. Ceva mai mult; nu e bine să pari prea repede și dintr-o dată clasic contemporanilor; ai atunci marele nenoroc de a nu rămîne astfel în fața posterității. Fontanes, în timpul său, părea un clasic pur prietenilor; vedeți ce palidă figură face, la răstimp de douăzeci și cinci de ani. Cîți nu sînt clasici precoce care nu rezistă și care n-au trăit decît scurt timp! Întorci capul într-o dimineață, și ești strașnic mirat de-a nu-i mai vedea în picioare, la spatele tău. S-au trecut, ar spune cu haz d-na de Sévigné, ca o stofă decolorată de soare. Printre clasici, cei mai plini de surprize sînt cei mai buni și cei mai mari; adresați-vă mai curînd acelor genii puternice, născute într-adevăr să fie nemuritoare și veșnic rodnice. Cel mai puțin clasic, în aparență, dintre cei patru mari poeți ai veacului lui Ludovic al XIV-lea, era

Molière; pe timpul lui era mai mult aplaudat decît prețuit; era gustat, fără a i se ghici valoarea. După el, cel mai puțin clasic părea La Fontaine; și vedeți ce s-a întîmplat, cu amîndoi, după două veacuri. Cu mult înaintea lui Boileau, chiar înaintea lui Racine, nu sînt ei oare unanim recunoscuți, ca cei mai fecunzi și cei mai bogați pentru trăsăturile unei morale universale?

De altfel nu e vorba să sacrificăm ceva sau să depreciem. Templul gustului, cred, trebuie refăcut; dar, reconstruindu-l, e vorba pur și simplu să-l mărim, ca să devină panteonul tuturor spiritelor nobile, al tuturor acelora care au sporit simțitor și durabil suma plăcerilor spirituale. Din parte-mi, neavînd în nici un fel pretenția (este prea evident) să fiu arhitectul unui asemenea templu, mă voi mărgini să-mi exprim cîteva dorințe, concurînd într-un fel la deviz. Mai întîi aș vrea ca nimeni din cei demni să nu fie exclus și ca fiecare să-și aibă locul meritat, de la cel mai liber dintre geniile creatoare și cel mai mare dintre clasici fără s-o știe, Shakespeare, pînă la cel din urmă, clasic diminutival, Andrieux. „În casa tatălui meu e loc pentru toți"*, fie aceasta adevărat despre regatul frumosului aici pe pămînt și nu mai puțin în împărăția cerurilor. Homer, ca totdeauna și oriunde, va fi primul, cel mai asemănător unui zeu; iar în urma lui, în felul cortegiului celor trei magi de la răsărit s-ar vedea cei trei magnifici poeți, cei trei Homeri mult timp necunoscuți nouă, și care au creat, de asemenea, spre folosul vechilor popoare ale Asiei, epopei imense și venerate, poeții Vâlmîki și Vyâsa ai hindușilor, și Firdousi al persanilor; e bine, în domeniul gustului, să se știe măcar că astfel de oameni există și că nu trebuie să ciopîrțim geniul

---

* Goethe, care este atît de favorabil diversității geniilor și care socotește orice dezvoltare legitimă, numai să atingă scopul artei, a comparat în mod ingenios Parnasul cu muntele Serrat din Catalonia, care este sau era populat cu pustnici, și care adăpostea în fiecare văgăună un pios anahoret: „Parnasul, spune el, este un munte Serrat care cuprinde numeroase clădiri cu diferite caturi: lăsați pe fiecare să meargă și să privească în juru-i, și-și va găsi un loc pe plac, fie un pisc sau un colț de stîncă".

uman. Aducîndu-le acest omagiu, e suficient să-i vedem și să-i recunoaștem, nu vom depăși cu nimic orizontul nostru și ochiul se va desfăta cu mii de priveliști plăcute sau auguste, se va bucura de mii de întîlniri variate și pline de surpriză, dar a căror aparentă confuzie nu va fi niciodată fără acord și fără armonie. Cei mai vechi dintre înțelepți și dintre poeți, acei care au pus în maxime morala umană și care au cîntat-o în mod simplu vor sta de vorbă între ei cu vorbe *rare* și *suave* și nu se vor mira că se înțeleg, de la primele cuvinte. Solon, Hesiod, Teognis, Iov, Solomon, și de ce nu și Confucius însuși, vor primi cu brațele deschise pe cei mai ingenioși dintre moderni, pe un La Rochefoucauld și un La Bruyère, care-și vor spune, ascultîndu-i: „Ei știau tot ceea ce știm și, întinerind experiența, n-am aflat nimic nou". Pe colina cea mai arătoasă și pe înălțimea cea mai accesibilă, Virgiliu înconjurat de Menandru, de Tibul, de Terentiu, de Fénelon, își va deschide inima în conversații de un mare farmec și de o sfîntă încîntare; dulcea lui figură va fi luminată de o rază și împurpurată de pudoare, ca în acea zi cînd, intrînd în teatrul roman în clipa în care i se recitau versurile, văzu poporul întreg sculîndu-se în picioare în fața lui, într-o mișcare unanimă, și aducîndu-i aceleași omagii ca și lui August. Nu prea departe de el, și părîndu-i rău de a fi despărțit de un prieten atît de scump, Horațiu ar prezida la rîndu-i (atît cît poate prezida un poet și un înțelept fin) grupul poeților vieții civile și pe al acelora care au știut să converseze, deși au cîntat, Pope, Despréaux, unul devenit mai puțin iritabil, celălalt mai puțin mustrător. Montaigne, acest veritabil poet, va fi și el de față, izbutind să înlăture acestui colț încîntător orice aer de școală literară. La Fontaine se va uita, aici, pe sine însuși, și, de acum înainte mai puțin versatil, nu se va mai clinti din loc. Pe aici va trece și Voltaire, dar, deși complăcîndu-se, nu va avea răbdarea să poposească. Pe aceeași colină cu Virgiliu,puțin mai jos, s-ar vedea Xenofon, cu un aer firesc care nu-l trădează pe militar și care îl face să semene mai curînd cu un preot al muzelor, strîngînd în juru-i pe aticii tuturor limbilor și țărilor, pe Addison, Pellisson,Vauvenargues, pe toți

care simt prețul unei persuasiuni ușoare, unei simplități alese și al unei dulci neglijențe, îmbinată cu un spirit ornat. În centru, celor trei oameni de seamă le-ar plăcea să se întîlnească adesea, în fața porticului principal al templului (căci în incintă ar fi prea mulți), iar un al patrulea, oricît de mare ar fi, nu s-ar gîndi să vină și să se amestece în conversația sau tăcerea lor, atît ar străluci în ei frumusețea, măsura în măreție și perfecțiunea armoniei, care nu se întrupează decît o dată în plina tinerețe a lumii. Numele acestor trei a devenit idealul însuși al artei: Platon, Sofocle și Demostene. Și, cu toate acestea, acești semizei o dată onorați, veți vedea mai jos o mulțime numeroasă și familiară de spirite excelente, care ține să urmeze, de preferință, pe Cervantes, necontenit pe Molière, pictorii practici ai vieții, acești prieteni îngăduitori și care sînt totuși cei dintîi dintre binefăcătorii noștri, care cuceresc pe om cu rîsul, îi strecoară experiența în plină veselie, și cunosc mijloacele puternice ale unei bucurii de bun-simț, cordiale și legitime? Nu vreau să întind prea mult această descriere care, dacă ar fi completă, ar cuprinde o carte întreagă. Evul Mediu, credeți-mă, și Dante ar ocupa înălțimile consfințite; la picioarele poetului *Paradisului*, Italia s-ar desfășura în întregime, ca o grădină; Boccaccio și Ariosto s-ar juca, și Tasso și-ar regăsi cîmpia de portocali a Sorrentului. În genere, fiecare națiune și-ar avea un colț rezervat, dar autorilor le-ar plăcea să circule și să meargă într-o plimbare de recunoaștere a fraților sau a maeștrilor lor, acolo unde ne-am aștepta mai puțin. Lui Lucrețiu, de exemplu, i-ar plăcea să discute originea lumii și limpezirea haosului cu Milton; dar raționînd amîndoi în sensul spiritului lor, n-ar cădea de acord decît asupra tablourilor divine ale poeziei și ale naturii.

Iată clasicii noștri: imaginația fiecăruia poate completa planul și chiar alege grupul preferat. Căci trebuie să alegem, și cea dintîi condiție a gustului, după ce am înțeles totul, este să nu rătăcim, ci să ne oprim și să ne fixăm. Nimic nu blazează mai mult și nu stinge gustul mai tare decît călătoriile fără sfîrșit; spiritul poetic nu este *Jidovul rătăcitor*. Totuși, concluzia mea, cînd e vorba de a ne fixa și de a alege,

este să nu imităm tocmai pe aceia care ne plac mai mult dintre maeștrii trecutului. Să ne mulțumim a-i simți, a-i pătrunde, a-i admira, și noi, sosiți atît de tîrziu, să încercăm măcar a fi noi înșine. Să ne facem alegerea, în direcția propriilor noastre instincte. Să avem sinceritatea și firescul propriilor noastre idei, sentimente, a ceea ce se poate oricînd; la care să adăugăm, ceea ce e mai greu, elevația, direcția, dacă se poate, către un scop înalt; și vorbind necontenit limba noastră, supunîndu-ne condițiilor epocii în care am fost zvîrliți de soartă, de unde ne scoatem forța ca și slăbiciunile, să ne întrebăm din cînd în cînd, cu fruntea ridicată spre colinele lor și cu ochii ațintiți spre grupul morților venerați: *Ce ar spune despre noi?*

Dar de ce să vorbim mereu despre autor și scriitor? Sosește o vîrstă, poate, cînd nu mai scriem. Fericiți cei care citesc și recitesc, acei care pot să urmeze libera lor înclinație în lecturi! Sosește un anotimp al vieții, cînd, după ce ai făcut toate călătoriile, după ce ai istovit toate experiențele, nu simți altă plăcere mai vie decît să studiezi și să adîncești lucrurile pe care le știi, să savurezi ceea ce simți, să vezi și să revezi pe oamenii pe care-i iubești; delicii pure ale inimii și ale gustului, în anii maturității. Atunci abia, cuvîntul *clasic* își capătă adevăratul înțeles și se definește pentru orice om de gust ca o predilecție irezistibilă. Atunci gustul este făcut, este format și definitiv; pentru noi, bunul-simț, dacă e să vină, e consumat. A trecut timpul încercărilor și al ambiției de a ieși întru întîmpinarea noutății. Rămîi credincios prietenilor, acelora pe care o lungă intimitate i-a pus la încercare. Vin vechi, cărți vechi, prieteni vechi. Ne spunem ca Voltaire în aceste versuri delicioase:

Jouissons, écrivons, vivons, mon cher Horace!

. . . .

J'ai vécu plus que toi: mes vers dureront moins;
Mais au bord du tombeau, je mettrai tous mes soins
À suivre les leçons de la philosophie,
À mépriser la mort en savourant la vie

À lire tes écrits pleins de grâce et de sens,
Comme au bout d'un vin vieux qui rajeunit les sens.[1]

În sfîrşit, fie că ar fi Horaţiu sau oricare altul printre spiritele antice alese, vom pretinde autorului pe care-l preferăm şi care ne-ar reda propriile gînduri în modul cel mai plenar şi matur, o convorbire de orice clipă, o prietenie fără înşelăciune şi absolut trebuincioasă şi acea impresie obişnuită de seninătate şi blîndeţe care ne împacă, în ceasurile de cumpănă, cu oamenii şi cu noi înşine.

SAINTE-BEUVE, Portrete literare, E.L.U. 1967.

Traducere de Şerban Cioculescu şi Pompiliu Constantinescu.

---

[1] Preascumpule Horaţiu, să scrim cu bucurie!

. . . .

Trăii mai mult ca tine, dar ghiersu-mi nu te-ntrece;
Avea-voi însă grijă lîngă mormîntul rece,
Cirac să-ţi fiu într-una, întru filozofie,
Să dispreţuiesc moartea, iubind viaţa vie,
Mereu să-ţi citesc slova plăcută şi-nţeleaptă,
Ca vinul vechi ce mintea şi inima ne-ndreaptă.
Voltaire, *Epistolă către Horaţiu*

RĂSPUNS LA O ANCHETĂ A REVISTEI „LA RENAISSANCE" DESPRE CLASICISM (1921)

Nu cred ca întrebările pe care mi le puneţi despre clasicism să poată fi înţelese altundeva decît în Franţa, patria şi ultimul refugiu al clasicismului. Şi totuşi, în Franţa însăşi, au fost vreodată reprezentanţi mai mari ai clasicismului decît Rafael, Goethe sau Mozart?

Adevăratul clasicism nu este rezultatul unei constrîngeri dinafară, aceasta rămîne artificială şi nu produce decît opere academice. Mi se pare că acele calităţi pe care obişnuim să le numim clasice sînt mai cu seamă calităţi morale, şi îmi place să consider clasicismul ca un buchet armonios de calităţi, dintre care prima este modestia. Romantismul este întotdeauna însoţit de orgoliu, de infatuare. Perfecţiunea clasică implică, nicidecum fireşte, o suprimare a individului (aproape că îmi vine să spun: dimpotrivă), ci supunerea, subordonarea individului şi-a cuvîntului în frază, a frazei în pagină, a paginei în operă. Este evidenţierea unei ierarhii.

Este important să observăm că lupta între clasicism şi romantism există şi înlăuntrul fiecărui spirit. Şi din această luptă trebuie să se nască opera; opera de artă clasică povesteşte triumful ordinei şi a măsurii asupra romantismului interior. Opera este cu atît mai frumoasă cu cît ceea ce am supus era iniţial mai revoltat. Dacă materia ei este supusă dinainte, opera este rece şi lipsită de interes. Adevăratul clasicism nu comportă nimic restrictiv nici supresiv, nu este atît conservator cît mai degrabă creator; el se îndepărtează de la arhaism şi refuză să creadă că totul a fost spus.

Trebuie să adaug că nu oricine poate deveni clasic; şi că adevăraţii clasici sînt cei care sînt clasici în ciuda lor, cei care sînt clasici fără ca s-o ştie.

BILETE ANGELEI

I

[...] Triumful individualismului și triumful clasicismului se confundă. Ori, triumful individualismului constă în renunțarea la individualitate. Oricare din calitățile stilului clasic se pot dobîndi sacrificînd o concesie. Pictorii și literații pe care-i lăudăm cel mai mult astăzi au o manieră; marele artist clasic se străduiește să nu aibă manieră; el țintește spre banalitate. Dacă ajunge fără efort la această banalitate, înseamnă că nu este un artist mare, pe cinstea mea! Opera clasică nu va fi foarte frumoasă decît proporțional cu romantismul ei înfrînt: „Un mare artist nu are decît o preocupare: să devină cît mai uman, — mai bine zis: să devină *banal*, — scriam acum douăzeci și unu de ani. Și ce este admirabil e că astfel devine cît mai personal. În timp ce cel care fuge de omenire pentru a se regăsi nu poate deveni decît particular, bizar, defectuos...[...]"

Consider că o operă de artă desăvîrșită nu va fi remarcată de la început; va fi aceea în care calitățile cele mai opuse, cele mai contradictorii în aparență: forță și blîndețe, ținută și grație, logică și delăsare, precizie și poezie — vor respira atît de liber încît vor părea naturale și cîtuși de puțin surprinzătoare. Ceea ce înseamnă că primul lucru la care trebuie să-ți impui să renunți este să-i uimești pe contemporani.

Baudelaire, Blake, Keats, Browning, Stendhal nu au scris decît pentru generațiile care le-au urmat. Marcel Proust spune în această privință lucruri foarte juste.

Totuși nu cred că opera clasică trebuie să nu fie bine primită de la început. Boileau, Racine, La Fontaine, chiar și Molière au fost apreciați de la început, și dacă recunoaștem în scrierile lor multe însușiri care nu erau din cele față de care să fii de la început receptiv, toate laudele noastre se îndreaptă către ei, care ne par astăzi cei mai mari. În ciuda efortului destul de lipsit de inteligență a lui Gautier care a vrut să descopere printre scriitorii „grotești" ai secolului al XVII-lea genii ignorate, aceștia nu fac cîtuși de puțin,

față de marii noștri clasici, impresia pe care o face un Baudelaire față de un Ronsard [...]. Deoarece publicul însuși era clasic, avea gustul lucrurilor clasice, deoarece calitățile pe care le gusta și le cerea de la o operă de artă erau chiar acelea care ne fac s-o considerăm astăzi clasică.

Astăzi, cuvîntul „clasic“ este atît de onorat, este împovărat de-un astfel de sens încît aproape că se numește clasică orice operă mare și frumoasă. Este absurd. Există opere enorme care nu sînt cîtuși de puțin clasice. Fără ca să fie neapărat romantice. Această clasificare nu este justificată decît în Franța, și, chiar în Franța, cît de puțin clasici sînt deseori Pascal, Rabelais, Villon. Nici Shakespeare, nici Michelangelo, nici Beethoven, nici Dostoievski, nici Rembrandt, nici chiar Dante (nu-i citez decît pe cei mai mari) nu sînt clasici. Nici „*Don Quichotte*“, nici piesele lui Calderon nu sînt clasice, nici romantice, ci spaniole pur și simplu. La drept vorbind, de la Renaștere încoace nu cunosc alți clasici decît cei din Franța (cu excepția totuși a lui Goethe — deși el nu devine clasic decît prin imitarea anticilor). Clasicismul îmi pare în așa măsură o invenție franceză încît nu sînt departe de a considera sinonime aceste cuvinte: clasic și francez, dacă primul termen ar putea avea pretenția de-a epuiza geniul Franței și dacă romantismul n-ar fi știut să devină francez, este cert însă că geniul Franței s-a realizat cel mai deplin în arta sa clasică. În timp ce orice efort spre clasicism va rămîne, la orice alt popor, factice, așa cum s-a întîmplat cu Pope de pildă. Asta și pentru că în Franța, și numai în Franța, inteligența tinde întodeauna să biruie sentimentul și instinctul. Ceea ce nu vrea cîtuși de puțin să însemne, așa cum cîțiva străini sînt înclinați să creadă, că sentimentul sau instinctul lipsesc. Este de ajuns să parcurgi sălile Luvrului redeschise de curînd, atît cele de pictură, cît și cele de sculptură. Cît de supuse rațiunii sînt aceste opere! Cîtă pondere, cîtă măsură! Trebuie să le contempli îndelung pentru ca să consimtă să-și trădeze semnificația profundă, într-atît este de secret freamătul lor. Debordantă la Rubens, senzualitatea este oare mai palidă la Poussin, numai pentru că este mai regulată?

Clasicismul — şi prin asta înţelegi clasicismul francez... este o artă caracterizată de pudoare şi modestie. Fiecare dintre clasicii noştri este mai emoţionat decît lasă să se întrevadă la început. Romanticul, prin fastul pe care-l aduce în exprimare tinde mereu să pară mai emoţionat decît este în realitate, în aşa fel la autorii noştri romantici, fără încetare, cuvîntul precede şi depăşeşte emoţia şi gîndirea; el răspundea la o tocire a gustului rezultînd dintr-o cultură mai redusă — ceea ce a permis să se pună la îndoială adevărul celor exprimate atît de modest la clasicii noştri. Pentru că nu au ştiut să-i pătrundă şi să-i înţeleagă atunci cînd se exprimau voalat, clasicii noştri le-au părut reci şi calitatea lor principală: rezerva a fost considerată drept defect.

Scriitorul romantic rămîne întotdeauna în urma vorbelor sale; scriitorul clasic le depăşeşte întotdeauna. O anumită facultate de a trece prea repede, prea uşor, de la emoţie la cuvînt este caracteristică tuturor romanticilor francezi — ceea ce îi determină să nu facă nici un efort să-şi însuşească emoţia altfel decît prin cuvînt, s-o domine altfel. Ceea ce este important pentru ei nu mai e să fii emoţionat, ci să pari emoţionat. În toată literatura greacă, în cele mai bune producţii ale poeziei engleze, în Racine, în Pascal, în Baudelaire simţi că deşi trădează o emoţie, cuvîntul nu o conţine în întregime şi că, după ce ai pronunţat cuvîntul, emoţia care-l preceda continuă. La Ronsard, Corneille, Hugo, ca să nu cităm decît nume mari pare că emoţia duce la cuvînt şi se opreşte o dată cu el, singurul ecou pe care-l trezeşte este acel al vocii.

ANDRÉ GIDE: Incidenţe, 1924

Traducere de Andreea Dobrescu-Warodin

Doctrina clasică impunea folosirea miraculosului în epopee. Religia creştină, cu miracolele ei, nu oferea oare o materie ideală în această privinţă? Evul Mediu o folosise în mod instructiv; Tasso, atît de universal admirat pentru „Ierusalimul eliberat" (1578) oferea un model de poezie epică cu un subiect creştin; în secolul XVI, Garnier, Monchrestien, Dubartras, scriseseră tragedii sau povestiri epice bazate pe miraculosul creştin, Vauquelin de la Fresnaye (1605) cerea o poezie de inspiraţie creştină. Godeau, un obişnuit al hotelului Rambouillet, dar care va deveni episcop de Vence publică în 1633 „Operele creştine" cu o prefaţă în care invita pe poeţi să-l urmeze pe această cale şi, pînă în 1660 operele sale au avut aceeaşi inspiraţie. După 1640 şi înainte de 1645, asistăm la apariţia a vreo 10 tragedii sfinte, printre care „Polyeucte".

Dar docţii condamnară aceste încercări în numele sentimentului religios, însuşi. Aceasta înseamnă profanarea lucrurilor simple prin amestecarea lor cu rătăcirile fabulei şi cu falsele plăceri ale artei. După 1650 d'Aubignac, Corneille el însuşi, Saint-Evremont şi alţi teoreticieni proscriu această întrebuinţare a religiei în teatru.

În epopee, încercările, care apar mai tîrziu din cauza timpului îndelungat pe care autorii îl consacră operei lor, au fost numeroase, de la 1653 la 1673 se numără vreo 20 de epopei creştine; fiecare sau aproape, susţinută de un discurs, de o dizertaţie, de o prefaţă, destinate să apere principiul acestui gen nou.

Principalul apărător al acestei cauze a fost Resmarets de Saint Sorlin; din 1650 se declară adversarul poeziei păgîne, publică în 1657 „Clovis" în 24 de cînturi, şi, din 1670 pînă în 1670 scrie o serie de opere poetice şi descrieri

teoretice în favoarea unei poezii creştine, întrebuinţînd pentru teza sa însuşi principiul verosimilului.

Una din primele reguli ale acestei literaturi noi este de a nu introduce divinităţile păgîne într-un subiect creştin; această regulă, precizată încă din 1636, în cursul unei dispute răsunătoare între Balzac şi Hensius se impune din ce în ce mai mult după 1660. O a doua regulă impune respectul absolut al istoriei sfinte şi interzice acele libertăţi pe care doctrina le permitea autorului, în cadrul istoriei; aici, prin excepţie, şi asta însemna prima spărtură a doctrinei clasice, adevărul trebuie să treacă înaintea verosimilului. Tot ceea ce se permite poetului este de a adăuga detalii care să redea adevărul mai frumos.

Se ştie prea bine că aceste încercări nu au dus decît la eşecuri. Geniul nu era la înălţimea ambiţiilor şi, mai ales, modelele păgîne, Homer şi Virgilius, erau prea constant prezenţi în spiritul autorilor moderni care nu făceau decît să transpună în limbă, în procedee creştine, procedeele şi expresiile antice. Boileau, în 1674, atacînd pe Desmarets şi chiar principiul unei poezii creştine, cîştiga o victorie de mult timp asigurată.

Într-adevăr, apărătorii poeziei creştine, în frunte cu Desmarets, reprezentau „modernii". Exista, la baza revendicărilor lor, o nevoie cîteodată explicită, de a pune de acord literatura cu spiritul secolului în care ea se dezvolta; li se părea paradoxal şi aproape monstruos ca un secol atît de perfect creştin să nu aibă decît o poezie străină faţă de cele mai intime preocupări ale sale. Efortul lor putea să aibă drept consecinţă [...] de a scutura jugul antichităţii şi de a înlocui doctrina clasică al cărei triumf se afirma, printr-o altă concepţie, mai puţin formală, în care criteriul frumosului n-ar mai fi un ansamblu de dogme intelectuale şi estetice, ci un sentiment cu adevărat modern. Era prima breşă făcută umanismului care triumfa de atîta vreme. Cum să nu crezi că adevărul nu este în stare să dea naştere la capodopere ca: „Minciunile păgînismului"? Cum să crezi chiar că o literatură inspirată din Dumnezeul adevărat nu este superioară aceleia care se inspira din păgîni şi din idolii lor?

Problema poeziei creştine, aşa cum s-a pus ea de la 1635 la 1674 este, deci, primul act al unei lupte între spiritul modern — aici sufletul creştin — şi spiritul vechi — aici, mitologia păgînă. Pe acest teren, s-o spunem de îndată, Modernii vor fi învinşi pînă ce Chateaubriand în 1802, obţine cu „Geniul creştinismului" o victorie răsunătoare.

[...]

Cîţiva ani după „Arta poetică", lupta reîncepea şi lua amploare sub numele de „Cearta dintre cei vechi şi cei moderni"; această dispută va dura de la 1683 la 1719 şi va cuprinde două perioade al căror obiect şi actori sînt complet diferiţi.

Prima ceartă se întinde în perioada anilor 1683—1700; ea trebuia să se termine prin victoria modernilor, victorie discretă şi parţială, dar sigură.

[...]

Charles Perrault, autor al faimoaselor „Povestiri", dezvoltă teza generală că, a priori, scriitori moderni, incomparabil mai savanţi decît cei vechi, trebuie să-i întreacă, că de altfel, în realitate, marii autori ai secolului lui Ludovic al XIV, datorită protecţiei regelui, se ridică la înălţimea celor vechi. Teza era discutabilă, ea nu era surprinzătoare în sine; ea devenea surprinzătoare prin atacurile pe care autorul le lansa contra celor mai respectaţi autori vechi şi prin dispreţul superior manifestat faţă de ei.

În acelaşi an, La Fontaine răspunse în „Epistole către Huet", episcop d'Avranches şi erudit de valoare. Lucrările marilor poeţi ai antichităţii rămîn, spune el, cele mai bune modele, dar se plînge că gustul epocii nu-l urmează în această privinţă.

În 1688, Fontenelle ia poziţie în „Digresiuni asupra vechilor şi modernilor"; cei vechi, nu aveau creierul altfel făcut decît cei moderni, şi modernii noştri pot, a priori, să facă tot aşa de bine ca şi ei. Cît despre diferenţa pe care geniul o poate produce între spirite, ea este ştearsă de către cultură. Modernii au moştenit tot ce au dobîndit secolele precedente, „un singur spirit s-a cultivat în tot acest timp"; umanitatea care şi-a cunoscut tinereţea în timpul celor vechi a putut atunci să reuşească mai bine în genurile care cer mai multă

imaginaţie decît raţiune; sîntem acum în epoca virilă unde omul „raţionează cu mai multă forţă şi are mai multă înţelegere decît oricînd“; dar această umanitate n-ar putea, îmbătrînind şi dobîndind tot mai multă raţiune, să-şi piardă calităţile tinereţii sale? Va veni o zi cînd posteritatea, mai imparţială decît contemporanii, va aşeza pe marii scriitori ai secolului lui Ludovic al XVI-lea pe acelaşi plan ca şi pe cei vechi, şi-i va prefera poate pe aceia, acestora.

În sfîrşit „nimic nu opreşte mai mult progresul lucrurilor, nimic nu mărgineşte mai mult spiritele, decît admiraţia excesivă a celor vechi“. Cultul lui Aristotel a împiedicat mult timp progresul filozofiei şi ştiinţei; s-ar fi întîmplat la fel dacă într-o zi, Descartes ar fi devenit obiectul unui cult asemănător.

[..]

În acelaşi an 1688, La Bruyère îşi publica „Caracterele“ precedate de „Discursul asupra lui Teofrast“ unde apără pe cei vechi împotriva reproşului de grosolănie în moravuri: cine ştie dacă viitorul nu va spune tot aşa şi despre moravurile noastre.

Charles Perrault reluă ofensiva, chiar în acelaşi an, încercînd să publice „Paralelele vechilor şi modernilor“, care vor cuprinde 4 volume a căror publicare va dura pînă în 1697. Aici îşi dezvoltă pe larg ideile. [...] Se desprinde de aici faptul că doctrina clasică punea accentul pe procedeele de artă, pe tehnica lucrării, şi conţinea în ea însăşi tot ceea ce putea să distrugă unul din marile sale principii: admiraţia pentru cei vechi. Deoarece noi sîntem fără îndoială, mai savanţi decît cei în cunoaşterea regulilor artei, un scriitor din opera noastră va fi, avînd acelaşi geniu, aproape obligatoriu mai fericit şi mai desăvîrşit decît unul vechi. Superioritatea — admisă atunci ca o evidenţă — a lui Virgil asupra lui Homer, întărea şi ea această idee fixînd primele puncte ale unei curse ascendente. Perrault îşi demonstrează prin enumerarea unei serii de cauze, teza superiorităţii modernilor, al căror ansamblu face ca balanţa să se aplece în favoarea lor.

O nouă ceartă începe în 1711 sau mai curînd fermentul unei noi certi apăru la această dată, cearta neîncepînd decît trei ani mai tîrziu.

Doamna Dacier publică în 1711 o traducere din „Iliada", în proză, cu o grijă scrupuloasă pentru epoca sa, ea nu ascundea nici lungimile, nici repetările, nici grosolăniile. Ea se explică în prefață și își apără autorul, sau îl scuză. Homer nu trebuie judecat după o traducere.

În ceea ce privește grosolănia moravurilor desprinse de Homer, ea este aproape cea din Biblie; nu merită deci nici indignarea, nici disprețul nostru și cu puțin simț istoric, ea poate fi scuzată. În poemul lui Homer nu există dragoste? Să-l felicităm deci; dar cu atît este mai greu epocii noastre de a-l gusta. Se vede cu cîtă prudență și inteligență doamna Dacier își laudă autorul și cît se îndoiește că el va fi gustat în deplina lui frumusețe.

Fapt de care La Motte nu se îngrijorează. El însuși nu știa grecește; pe de altă parte, publicul francez nu-l poate gusta pe Homer, ceea ce, după părerea sa, îl onorează; iată de ce se gîndi că trebuie să prezinte publicului un Homer trunchiat, pus de acord cu gustul epocii. Ceea ce și făcu în traducerea sa în versuri a Iliadei, redusă la 12 cînturi, curățată de tot ceea ce putea supăra și înfrumusețată cu galanterii și vorbe de spirit. Și pentru a-și justifica lucrarea, o prefață cu un „Discurs asupra lui Homer" (1714). Admirația pentru Homer, explică el, nu este o glumă religioasă; rațiunea poate judeca opera sa ca pe oricare producție omenească[...] Oricari ar fi cauzele care au făcut ca Homer să fie admirat timp de secole, rațiunea noastră este liberă să-l stimeze sau să-l disprețuiască. Ceea ce vrea să dovedească acest discurs este că Homer este un fel de poet barbar, iar concluzia implicită este că autorii vechi sînt niște primitivi pe care rațiunea trebuie să-i treacă prin ciurul adevăratului merit și care nu rezistă acestui examen. Și dacă continuăm astfel, ce să credem despre o doctrină bazată pe astfel de modele?

În același an, 1714, doamna Dacier ridică mănușa în pamfletul său „Cauzele corupției gustului". Departe de a fi barbari, grecii au fost o națiune favorizată de natură; căci

numai prin imitarea celor vechi, modernii au putut atinge perfecţiunea; îndepărtarea şi dispreţul faţă de cei vechi corup gusturile. Şi, de altfel, cîte secole, diferite în moravuri faţă de secolul lui Homer, i-au admirat şi i-au respectat? La Motte este susţinut de abatele de Pons a cărui „Scrisoare asupra *Iliadei*" lui La Motte (1714) apără opera şi ideile acestuia: La Motte este pentru literatură ceea ce Descartes este pentru filozofie: a refuzat să se încline în faţa autorităţii lui Homer aşa cum a făcut Descartes în faţa lui Aristotel. De fapt „Iliada" este „un frumos monstru", o operă instinctivă, scrisă cu ignorarea tuturor regulilor şi care nu ar putea place „unui secol atît de luminat ca al nostru".

Confuzia disputei e evidentă. Abatele de Pons face apel la reguli pentru a-l blama pe Homer, dar Aristotel şi comentatorii săi au dedus aceste reguli luînd în consideraţie tocmai Iliada. El îl blamează pe Homer în numele raţiunii, atunci cînd teoreticienii sistematizaseră şi dezvoltaseră tocmai procedeele lui Homer. Doctrina clasică se baza pe compromisuri între cei vechi şi buna-cuviinţă, între geniu şi regulă, între tradiţie şi raţiune. Încetul cu încetul aceste compromisuri se rezolvă şi doctrina se istoveşte. Noţiunea de gust, care va deveni regula esenţială a poeziei nu se mai adaptează tuturor principiilor acestei doctrine.

Abatele Terrasson pretinde în „Disertaţie critică asupra *Iliadei*" (1715) că operele literare trebuie judecate numai după raţiune şi nu după tradiţie. El vrea „să facă să treacă în literatură acest spirit al filozofiei care de un secol a făcut ca ştiinţele naturii să progreseze atît de mult", adică să judecăm după principii şi nu după autoritate, şi se referă la Perrault. Mai tîrziu, într-o operă postumă „Filozofia aplicabilă tuturor obiectelor spiritului şi raţiunii" (1754), el dezvoltă ideea că progresul fizicii şi al geometriei a adus după el progresul elocinţei şi a poeziei chiar; cu atît mai mult progresul moralei, al raţiunii generale şi al umanităţii „unică sursă a adevăratei întrebuinţări a literaturii în proză şi în poezie".

El insistă în special asupra unei idei noi care va fi ideea centrală a secolului al XVIII-lea „progresul nemărginit al

geniului uman", idee bazată pe considerarea valorilor pur intelectuale ale omului, ideea pe care Terrasson, nu mai mult decît succesorii săi, nu evită să o-extindă tuturor domeniilor artei. E sigur că, avînd în vedere această părere „nu strămoşii ci nepoţii noştri sînt cei pe care trebuie să-i respectăm, cel puţin sub raportul cunoştinţelor".

[...]

Între timp Fénelon intrase în Dispută cu a sa „Scrisoare asupra ocupaţiilor Academiei" (1716). Dar această operă capitală nu atinge Disputa decît într-o mică măsură şi numai pentru a răspunde actualităţii. Lucrarea sa este un adevărat corp de doctrină foarte independent, cel al unui om cu cel mai fin gust şi cu cultura cea mai aleasă, judecînd cu seninătatea unui prelat un subiect asupra căruia situaţia sa îi interzice cîteodată să intervină.

Fénelon se încercase în critică, cu „Dialoguri asupra elocinţei" care nu au apărut decît în 1718, dar care au fost scrise cu 30 de ani înainte. În aceste lucrări el definea idealul său oratoric mai mult după temperament decît după reguli precise; dar el este mult prea savant pentru a se mulţumi cu judecăţi sau directive fără noimă; el caută principiul unei arte atît de utile lui Dumnezeu şi îl găseşte comun tuturor operelor literare; utilitatea morală. Dar, odată găsit acest principiu, autorul ştie să-i supună toate capodoperele întregii literaturi-oratorice şi nu îl întrebuinţează niciodată pentru a lăuda o operă mediocră.

După ce secretarul permanent al Academiei a cerut părerea tuturor membrilor acesteia asupra ocupaţiilor cărora trebuiau să se consacre membrii Academiei după desăvîrşirea primei ediţii a dicţionarului, Fénelon îi propune să redacteze o serie de tratate asupra diferitelor genuri literare, a căror istorie şi principii sînt arătate de autor. Lucrarea este scurtă dar foarte bogată. Să spunem de la bun început că doctrina acestei lucrări este aceea a unui om care nu pretinde că vorbeşte în numele cuiva (a unui grup n.n.), că ea nu este îndreptată împotriva nici unui grup literar şi că, în plus, este vorba mai puţin de un corp de doctrină cît de o serie de opinii personale, aproape nişte impresii. [...]

Opera critică a lui Fénelon marchează o etapă importantă în istoria ideilor literare din Franța. În 1716, criticii abstracte şi generale a principiilor, îi urmează critica de gust, mai personală, mai legată în special de efectul produs de expresie, bazată mai mult pe impresii decît pe reflecție logică.
[...]
În „Disputa dintre cei vechi şi cei moderni", la sfîrşitul operei sale Fénelon ia o poziție plină de prudență care îi permite să asocieze credințele sale preoțeşti cu gustul său pentru perfecțiunea operelor vechi. Părerea sa era aşteptată; răspunse ca un normand, cu multă subtilitate. Este de dorit ca scriitorii moderni să nu fie descurajați de un respect exagerat față de cei vechi, dar nici să-i disprețuiască pe aceia. Şi Horațiu recunoaşte că cei vechi au greşeli evidente, chiar şi cei mai mari, chiar şi Homer. Glumele lor sînt pe alocuri grosolane. Imperfecțiunile lor vin de la grosolănia religiei lor, de la moravuri, de la slăbiciunea moralei lor. Sînt de scuzat, ei trebuie aşezați în epoca lor. Relativitatea gustului trebuie să-i facă pe criticii lor să tacă. În definitiv Fénelon îi apără pe cei vechi şi toată Scrisoarea sa îl dovedea un admirator zelos al artei lor.
[...]
S-a văzut importanța dezbaterii. Problema fiind prost pusă, nesigură prin datele sale, ea n-a încetat să preocupe spiritul criticilor, mai bine de un secol. Dacă această problemă mi se pare astăzi zadarnică este pentru că, la o primă privire, noi nu vedem clar importanța principiilor pe care această problemă le punea în joc. De fapt, evoluția răspunsurilor la această problemă între 1683—1793 este cea mai bună dovadă a evoluției criticii în această perioadă.

Asistăm puțin cîte puțin chiar la slăbirea unui sistem dogmatic. Mii de probleme delicate sînt ridicate, ele fiind tot atîtea spărturi în sistemul doctrinei clasice. Răspunsurile care se dau acestor întrebări sînt mult mai puțin importante decît însăşi faptul că ele sînt puse.

O ortodoxie se distruge mai puțin prin afirmații şi dovezi cît prin întrebări cărora nu era pregătită să le răspundă; de altfel ortodoxiei clasice îi lipseau apărătorii; drept campi-

on al acestei cauze nu era decît Boileau a cărui glorie aruncase în umbră pe adevărații teoreticieni ai clasicismului. Dar noi am văzut că, în „Arta poetică", Boileau nu oferă decît un rezumat puțin coerent al doctrinei, fără o bază filozofică, fără sistem estetic, catehism pe cît de ușor de reținut pe atît de greu de apărat prin el însuși. Voltaire care se ridică drept apărătorul acestei lucrări era el însuși prea impregnat de idei noi pentru a vedea în această lucrare altceva decît rețete practice; filozofia sa îl orienta în altă parte.

Rezultatul dublei dispute este deci o serie de întrebări: principiile și autoritatea merg împreună, sau e bine să respecți principiile fără a avea superstiția maeștrilor? Arta profită sau nu de experiența secolelor? Geniul creator are nevoie de experiență tehnică sau poate crea capodopere necunoscînd această tehnică? Operele literare trebuie judecate în raport cu un canon recunoscut în prealabil, sau plăcerea pe care o produc este suficientă pentru a le declara excelente? Inima sau spiritul trebuie să judece opera de artă? Sufletul sau mintea? Misiunea criticului este de a judeca sau de a explica entuziasmul încercat ca cititor? Progresul cunoștințelor aduce după sine, în mod obligatoriu, progresul rațiunii și al judecății? și dacă da, acest progres aduce la rîndul său progresul gustului artistic? Prea perfecta cunoaștere a regulilor nu dă operei de artă ceva prea afectat care o îndepărtează de frumos? Frumosul nu este făcut în special din naivitate, simplitate? Și aceste calități nu sînt obținute mai ușor de geniul care nu cunoaște regulile decît de cel care le cunoaște prea bine? În afara regulilor, o inteligență prea ascuțită nu riscă să încarce opera cu idei inutile și cu frumuseți de detaliu greșite? Nu este opera de artă fructul unui contact direct între geniu și natură sau, geniul are nevoie de principii sau, în special, de modele, drept interpreți prealabili ai naturii? Arta poate atinge o perfecțiune absolută? Această perfecțiune absolută a fost deja atinsă? În timpul grecilor și latinilor? Opera de artă nu este produsul circumstanțelor, al rafinamentului moravurilor, al protecției suveranului, al păcii sau mai mult al geniului? Într-o operă demnă de admirație trebuie să alegem? Sau frumusețile pe

care le conţine sînt atît de legate de defectele care ne supără, încît nu ar putea exista unele fără altele? Frumuseţi sau defecte nu sînt ele consecinţele necesare şi inseparabile ale circumstanţelor sau ale naturii geniului? Care sînt raporturile între principiile artei, principii care trebuie să fie eterne şi universale, dacă spiritul omenesc este totdeauna şi peste tot acelaşi, şi formele frumuseţii evident atît de diverse? În sfîrşit, frumosul este totdeauna acelaşi? Există oare un frumos ideal, sau frumuseţi schimbătoare, depinzînd de timp şi de loc.

Toate aceste întrebări sînt importante. Ele arată rătăcirea unui public care nu mai crede orbeşte în vechii zei şi al cărui spirit critic exploatează contradicţia viu resimţită între *corpul* doctrinei oficiale şi impresiile profunde şi personale. Această mişcare literară este paralelă mişcării filozofice; o precedă, sau pare că o precedă, pentru că într-o epocă în care era periculos să exerciţi deschis spiritul critic în domeniul religios, el se putea exercita fără teamă în domeniul literar.

Cearta s-a întemeiat în jurul unei probleme prost pusă, şi pe un subiect de foarte minimă importanţă dar cu ocazia acestei Dispute s-au pus întrebări capitale ale căror soluţii şi răspunsuri le va căuta şi stabili secolul XVIII; agitînd aceste probleme se va forma, încetul cu încetul, o nouă estetică, o nouă doctrină. Iată ceea ce justifică locul important pe care l-am consacrat certei dintre cei vechi şi cei moderni.

PHILIPPE VON TIEGHEM: Istoria doctrinelor literare în Franţa (1965)

Traducere de Andreea Dobrescu-Warodin

CE ESTE UN CLASIC?

Veţi fi anticipat concluzia spre care mă îndrept; că acele calităţi ale clasicului pe care le-am menţionat pînă acum — maturitatea de gîndire, maturitatea moravurilor, maturitatea limbii şi perfecţiunea stilului comun — se regăsesc în literatura engleză cel mai bine în secolul XVIII, şi în poezie mai ales la Pope. Dacă aceasta ar fi tot ce am de spus asupra acestui subiect nu ar fi o noutate şi nu ar merita s-o spun. Ar însemna să propun o alegere între două erori la care s-a ajuns mai demult: prima că secolul XVIII este cea mai bună perioadă a literaturii engleze, şi cealaltă, că ideea de clasic trebuie total discreditată. Părerea mea este că nu avem în engleză nici o epocă clasică şi nici un poet clasic; cînd vom vedea de ce stau aşa lucrurile, nu vom avea nici cel mai neînsemnat motiv de regret; dar cu toate acestea trebuie să păstrăm în faţa noastră idealul clasic. Deoarece trebuie să-l menţinem şi deoarece geniul limbii engleze nu s-a îndreptat spre realizarea sa, nu ne putem permite să respingem sau să supraapreciem epoca lui Pope; nu putem privi literatura engleză ca pe un tot unitar sau să apreciem exact viitorul, fără o privire critică clară asupra gradului de exprimare a calităţii clasice în opera lui Pope; ceea ce înseamnă că dacă nu gustăm opera sa, nu putem ajunge la o înţelegere deplină a poeziei engleze.

Este evident că Pope a obţinut realizarea calităţilor clasice cu preţul unui mare sacrificiu — în detrimentul unor potenţialităţi superioare ale versului englez. Într-o oarecare măsură, sacrificiul anumitor potenţialităţi în favoarea altora este o condiţie a creaţiei artistice, ca şi a vieţii în general. Cel ce refuză un sacrificiu în scopul unui cîştig termină prin mediocritate sau eşec; deşi există şi specialistul care sacrifică prea mult pentru prea puţin sau e născut mult prea specialist

ca să mai aibă ceva de sacrificat. Dar nimic nu era prea mult pentru Anglia secolului XVIII. Există o gîndire matură; dar era îngustă. Societatea și literatura engleză nu erau provinciale, în sensul că nu erau izolate sau rămase în urma literaturii și societății europene. Și totuși, epoca în sine era oarecum o epocă provincială. Cînd ne gîndim la un Shakespeare, un Jeremy Taylor, un Milton în Anglia, la un Racine, un Molière, un Pascal în Franța secolului XVII, sîntem înclinați să spunem că secolul XVII își înfrumusețase grădina reducînd suprafața cultivată. Avem impresia că dacă un clasic este un ideal demn de urmat, el trebuie să fie capabil de o amploare, de o universalitate la care secolul XVIII nu poate aspira, calități prezente la unii mari scriitori ca Chaucer, care nu pot fi considerați, după mine, drept clasici ai literaturii engleze; [...] ...Nu trebuie să insist, dar cred că ar fi bine să ne oprim asupra stilului comun, întrucît nu îl putem ilustra exact în poezia engleză și deci l-am putea trece cu vederea. Apropierea maximă de idealul unui stil comun e ilustrată în literatura europeană modernă de Dante și Racine; în poezia engleză, exemplul cel mai relevant este Pope, iar stilul comun al lui Pope este, comparativ, destul de limitat. Stilul comun nu ne face să exclamăm: „Iată un geniu folosind limba“, ci: „Iată ce înseamnă înțelegerea geniului limbii“. Nu vom spune acest lucru cînd îl citim pe Pope, fiind perfect conștienți de resursele vorbirii engleze pe care Pope nu le exploatează; putem cel mult spune: „Iată o înțelegere a geniului limbii engleze într-o anumită epocă“. Nu vom spune acest lucru citindu-i pe Shakespeare sau pe Milton, fiind mereu conștienți de importanța autorului și de miracolele pe care le înfăptuiește. Chaucer ar fi poate mai apropiat de această cerință, dar el folosește un limbaj diferit, și, din punctul nostru de vedere, mai puțin format. Istoria ne arată că Shakespeare și Milton au lăsat nefolosite alte posibilități ale poeziei engleze; dar se poate susține că după Vergiliu poezia latină nu mai putea evolua cîtă vreme limba nu avea să devină o limbă diferită.

Aici aş reveni la o întrebare pe care am mai ridicat-o, şi anume dacă apariţia unui clasic, în sensul folosit de mine, este pentru poporul şi limba în care apare într-adevăr o pură binefacere, deşi fără îndoială că reprezintă un motiv de mîndrie. Este de ajuns să aruncăm o privire asupra poeziei latine după Vergiliu şi să observăm pînă la ce punct poeţii care i-au urmat au scris şi au trăit în umbra măreţiei lui, pentru ca această întrebare să ne răsară în minte; poeţi pe care îi apreciem sau nu în raport cu criteriile stabilite de Vergiliu îi admirăm uneori pentru o variaţiune nouă sau pentru o simplă recompunere a tiparelor verbale, aşa ca să ne reamintească vag şi plăcut originalul îndepărtat. Norocul poeziei franceze şi al celei engleze constă însă în faptul că marii poeţi au explorat teritorii limitate. Nu putem susţine că de la Shakespeare şi respectiv de la Racine încoace a existat o dramaturgie poetică de mîna întîia în Anglia ori în Franţa; de la Milton nu a existat un poem epic important, deşi se cunosc poeme ample de reală valoare. Un mare poet, clasic sau nu, are tendinţa de a secătui terenul pe care îl cultivă, astfel că acesta, recoltele fiind în scădere, trebuie lăsat în paragină vreme de cîteva generaţii.

S-ar putea aduce obiecţia că efectul exercitat de către un clasic al operei respective, ci numai din importanţa lui: refuz să acord lui Shakespeare şi Milton titlul de clasici, în sensul folosit în acest context, dar admit faptul că nu s-a mai scris poezie de o asemenea înaltă valoare de atunci încoace. Apariţia unei opere poetice de mare valoare tinde să facă imposibilă crearea unor opere de valoare apropiată. Motivul poate fi enunţat limpede; nici un poet de mare valoare nu va încerca să facă din nou ceea ce s-a făcut cît se poate de bine în limba sa. Numai după ce limba — în ce priveşte ritmul, mai mult chiar decît vocabularul şi sintaxa — s-a modificat prin schimbări legate de timp şi societate, poate apare din nou un poet dramatic de talia lui Shakespeare sau un poet epic de talia lui Milton. Nu numai orice mare poet, dar orice poet autentic, fie chiar mai mic, împlineşte o dată pentru totdeauna o potenţialitate a limbii, lăsînd astfel o posibilitate în minus succesorilor săi. Vîna epu-

izată poate fi mai puţin importantă sau poate reprezenta o formă majoră a poeziei, epică sau dramatică. Marele poet epuizează însă nu întreaga limbă, ci doar o zonă a ei. Cînd un mare poet este în acelaşi timp şi un mare poet clasic, el epuizează nu numai o formă, ci întreaga limbă a vremii sale, iar limba vremii sale, aşa cum este folosită de el, va fi însăşi limba în formă perfectă. Vom ţine seama deci nu numai de poet, ci şi de limba în care scrie: nu numai că un poet clasic epuizează limba, dar numai o limbă care poate fi epuizată poate da naştere unui poet clasic.

T. S. ELIOT: Eseuri literare, 1944

Traducere de Virgil Nemoianu

Clasicism-Romantism sînt două tipuri ideale, inexistente practic în stare genuină, reperabile numai la analiza în retortă.

Individul clasic este utopia unui om perfect sănătos trupește și sufletește, „normal" (slujind drept normă altora), deci „canonic".

Individul romantic este utopia unui om complet „anormal" (înțelege excepțional), dezechilibrat și bolnav, adică cu sensibilitatea și intelectul exacerbate la maxim, rezumînd aspectele spirituale de la brută la geniu. Expresiile trebuiesc luate într-un sens cu totul literar, evitîndu-se confuzia cu patologia medicală.

Din aceste propoziții putem acum deduce mare geometrico toate aspectele eroului clasic și eroului romantic și vom vedea îndată că notele lor ideale sînt confirmate și istoric.

Din punct de vedere sanitar, eroul clasic e „sănătos" cu o sănătate însă de tipul gladiator care presupune o insuficiență a antenelor nervoase.

Romanticul, se știe, este maladiv, infirm, tuberculos, nebun, orb, lepros (cităm suferințele „clasice" ale romanticului), atribuindu-i-se utopic o complexitate senzorială și sufletească mai mare decît acești bolnavi o au în realitate. Bolnav încearcă a fi și autorul romantic (Lenau, Chopin, Eminescu etc.), chip de a spune că atunci cînd se întîmplă a fi bolnav are sentimentul de a fi pe o culme.

Vorbind sexual, clasicul e un viril, calm, cugetat. Romanticul e feminin, impulsiv, sentimental, plîngăreț.

Trupește, eroul clasic e „mai mare", fără expresie clară, adîncă, de o oarecare asprime lapidară. Clasicismul a cultivat îndeosebi arta statuară, unde se evită din motive tehnice ridiculul dimensiunilor reale. Eroul clasic este în ace-

laşi timp un semizeu ori un rege cu ascendenţă divină (Achille), încît iluzia de „mai mare“ este canonică, inerentă formulei dignităţii umane, caracteristică clasicismului (vezi Grecia clasică, Renaşterea).

Eroul romantic e cocoşat, orb, şchiop etc. sau în fine niciodată „normal“, frumos, ci de o frumuseţe stranie, de o delicateţă maladivă. El este adesea pitic ori uriaş (piticii lui Velazquez, „femeia gigantică“ a romanticilor germani şi a lui Baudelaire). Făcînd o corelaţie cu arhitectura, piticului îi corespunde în gustul romantic coloana romanică, iar uriaşului coloana gigantică egipţio-asiro-babiloneană.

Sub raportul vîrstei, clasicul are o unică vîrstă incertă, de tînăr perfect dezvoltat (vîrsta lui Achille). Romanticul e foarte tînăr (13—14 ani femeia) sau foarte bătrîn.

Trei sînt profesiile clasicului: rege, păstor, vînător sau, mai bine zis, una singură, de rege care păstoreşte şi vînează (războiul e implicat).

Sînt clare acum motivele de ordin speculativ pentru care istoria confirmă preferinţa în romantism pentru profesiile următoare: proletar, călugăr, student, militar, puşcăriaş, marinar, nobil, doctor, savant, femeie uşoară, bufon, călău, vrăjitoare etc.

De altfel, sociologic vorbind, în lumea clasică există o unică clasă socială, aceea pastoral-regală, într-un regim raţional colectivist în sens antic platonic. În universul romantic se constată o violentă inegalitate socială.

Să trecem acum la temperatura sîngelui. Este explicabilă relativa impasibilitate şi placiditate a clasicului, consecinţă a temperaturii sale normale. Romanticul (utopic vorbind) e totdeauna un febricitant, un agitat, un delirant, un precipitat, un sicilian. Există însă şi o falsă rigiditate, dar romantică, provenită dintr-o temperatură scăzută sau dintr-o paloare (deci anemie) subită. Este „sîngele rece“ britanic, dezesperanta „flegmă“ septentrională ori „calmul spaniol“ atît de speculat de romantici, acea linişte înfiorătoare, oarbă, prevestitoare de crunte reacţiuni. Clasicul e placid, romanticul poate fi hieratic.

Complexiunea intelectuală şi sufletească a clasicului este elementară, întemeiată pe umanităţi, pe o sensibilitate maioresciană, prudentă, purificată prin logică. Romanticul e un „om de Renaştere" genial, integral (într-asta Renaşterea nu e clasică şi nu reprezintă o reluare exactă a mentalităţii antice). Se poate vorbi de o „insaţiabilitate romantică", în raport cu cumpătarea clasică, horaţiană. Campoamor, printr-un erou al său, Honoriu, rîvnea voinţa lui Attila, ştiinţa lui Dante, simţirea lui Mahomet, bogăţiile lui Cresus şi puterea universală a lui Carol Quintul.

Revenind cu nuanţe, clasicul e un om ca toţi oamenii (canonici, normativi, nu reali), romanticul e un monstru în toate; un monstru de frumuseţe sau de urîţenie, de bunătate ori de răutate, ori de toate acestea amestecate. (O călugăriţă suavă dintr-o romance de Ducele de Rivas are un anume rictus hidos.)

Clasicul este caracterizat sub unghiul sensibilităţii printr-o mulţumire placidă, printr-o euforie cam primitivă. Romanticul are „fiori". (Cînd V. Hugo descoperă un poet nou, constată un nou „fior".) Dacă cineva acuză fiori, nu-i clasic.

Starea clasicului e somnolenţa pastorală, „siesta" la umbră, sub regimul soarelui. Starea romanticului e visarea, coşmarul.

Ţinuta clasicului e decentă, calmă, zeiască; a romanticului e vehementă. Romanticul e sau un grande de Espana, arogant, sau un plebeu amar şi pamfletar.

În adaptarea la existenţă, clasicul arată bun-simţ şi este inteligibil în actele lui; romanticul e bizar, incomprehensibil.

Moralitatea clasicului e regească, impecabilă, ridicată pe dignitatea umană, pe o onoare moderată, fără subtilităţi, fără pundonor. Recunoşti eroul romantic prin disimulaţia atroce, prin viclenie, cinism, vitejie nebună, eroism donquijotesc ori laşitate, printr-un sentiment uneori grotesc al onoarei („onoarea spaniolă": mă refer bineînţeles nu la Spania reală, ci la imaginea ei,uneori falsă, literară).

Clasicul are o percepție de sine ștearsă, e obiectiv, mod de a spune că nu se distinge de categoria lui ideală, romanticul are un sentiment de sine acut subiectiv, de unde orgoliul.

....

Clasicului îi lipsește preocuparea de existență. Lucrul se explică prin convenția vîrstei de aur și a stării regale. Caracteristic romantismului este „Calvarul" luptei pentru viață. Am vorbit de indiferența, de relativa insensibilitate a clasicului, am zice, de lipsa lui de caritate. (Anticii n-au cunoscut „caritatea" în sens creștin față de impotent. Filozofia lor eugenică este simbolizată în Taiget.) Romanticul are simpatie pentru oameni. Și clasicul, și romanticul pot fi mizantropi. Mizantropia clasicului e pedagogică, o încercare de rectificare a umanității după canon; a romanticului e o mizantropie de descurajare. Sîntem aci pe muchea de cuțit ce desparte pe clasic de romantic. Cînd ai impresia că La Bruyère a devenit hogarthian și pictează cu dezgust, că face monștri, îl treci printre făcătorii de fiziologii romantice, ca pe Larra.

Clasicul face apoteoza omului, romanticul descrie martiriul, drama omului.

Viața clasicului este „inteligibilă, geometrică; a romanticului e „fără sens", sau cu sens abscons.

De unde o concluzie. Viața clasicului (în termeni teoretici) are o durată normală, durata traiectoriei inteligibile. Romanticul moare tînăr (prin sinucidere ori boală), viața înfățișîndu-i-se de la început ca o absurditate, ori trăiește etern (Ahasverus, Adam al lui Espronceda) spre a avea răgaz să dezlege enigma, să se mîntuie. Căci clasicul privește universalul, romanticul accidentalul.

Experiența clasicului, livrescă, cere un timp limitat de documentare: cunoașterea umanităților. Materia e puțină și fundamentală, închisă în cărți clasice, ca ale chinezilor, al căror cărturărism e o față inerentă clasicismului. Prin universal se înțelege în același timp: fond de înțelepciune; prin accidental: fapt nou, „știință". Așadar, experiența romanticului e infinită și incontestabilă.

Clasicul, arătînd interes pentru tipurile eterne, are despre lume o viziune caracterologică. Romanticul vine cu interes istoric. Romanticii toți sînt niște istorici, în vreme ce clasicii sînt moraliști.

Din interesul pentru omul abstract, exemplar, clasicul cultivă portretul moral; din interes pentru omul concret, romanticul cultivă biografia.

Astfel vorbind, interesul dogmatic al clasicului pentru inteligibilul elementar duce la etică și politică, în vreme ce romanticul, în căutare înfrigurată de sensuri noi, își pune probleme, are idei, face metafizică.

....

Sub aspect temporal, clasicul trăiește într-un prezent etern, e un eleat; romanticul stă în perspectiva unui trecut indefinit, e un heraclitian.

Clasicul are o imagine ne varietur a vieții. Romanticul vede decrepitudinea, ruina, cadavrul (loc comun).

Clasicului îi lipsește sentimentul naturii (acum se poate înțelege rostul teoretic al acestei constatări obștești). În clasicism te izbește arhitectonul, decorul unic. În romantism varietatea faunei și florei. În romantism natura copleșește pe om și geologia e mai „naturală" decît în realitate unde industria umană conturează mereu peisajul. De aceea antedeluvianismul e o utopie romantică. Dar și arhitectura uriașă, monstruoasă, crescînd ca o vegetație de piatră e romantică.

Clasicul e un civilizat la rudiment. Romanticul e un barbar, ori grosolan, ori fin la modul asiatic.

Nuanțînd propoziții spuse, clasicul trăiește în lumea „ideală" statică, mitologică, romanticul în universul propriu fantastic.

Clasicul suferă de incuriozitate (pentru document); romanticul de neliniște, vagabondaj și explorare.

Clasicul are o formulă sufletească unică. Romanticul e subom ori supraom, înger sau demon.

Și ca să facem o glumă semnificativă, de altfel documentată, din punct de vedere alimentară: clasicul bea lapte, apă

de izvor, vin de Falern, ori mănîncă miere de Ibla și fructe. Romanticul consumă gin, opiu, ori bea apă din Lete, fiindcă el are nevoie ori de excitante, ori de analgezice ca să suporte sau să uite infernul vieții.

Din premisele date, putem trage mai repede concluzii parțiale, confirmabile istoricește.

În cîmpul tehnic, ca să mergem mai departe, propozițiile capătă o evidență logică imediată.

Clasicul tratează o unică sau unice teme, doar ușor variate. Romanticul caută ineditul.

Clasicul „imită" modelele. Romanticul „inventează".

Clasicul aplică „reguli", e „preceptistic". Romanticul e independent, revoluționar.

Clasicul notează categoriile existenței (anotimpuri, industrie elementară, agricultură, cultura pomilor etc.), romanticul descrie insolitul, pitorescul.

Firește, din această pricină, clasicul e didactic, romanticul patetic și plin de „idei".

Clasicul e formalist, nu propriu-zis plastic, mai ales în literatură, în înțelesul că tinde la conservarea „formelor" (genuri literare, teme). Romanticul pur fuge de constrîngeri și răsucește genuri, teme, metri.

Clasicul, prin fondul didactic, este ageoric, romanticul, prin fondul metafizic, e „simbolist". (Simbolismul însuși ca școală e o varietate de romantism.)

Clasicul cultivă stările clare, logice; romanticul, stările de noapte, ilogice.

Clasicul promovează coherentul liniștitor. Romanticul, incoherentul, chimericul, terificul, oniricul.

Clasicul se complace în jocuri de inteligență, are esprit; romanticul face jocuri de imagini, metafore, witz-uri jeanauliene.

Formal, clasicul e convențional pînă a măsura timpul cu „lustrii" și cu „olimpiadele". Romanticul e independent și prin natura lui structurală e îndemnat să computeze timpul cu „clipele", „secolele", „eternitățile".

Clasicul e didactic, epic, tragic, anacreontic. Romanticul e liric, dramatic, speculativ. Forme preferate: romanță, legendă, dramă.

Critica clasică aplică „regulile", examinează în ce măsură a fost imitat modelul. Critica romantică e în căutarea inefabilului personal, a biograficului (Boileau e clasic, Sainte-Beuve romantic).

GEORGE CĂLINESCU, Din studiul: „Clasicism, romantism baroc".

SCURTĂ BIBLIOGRAFIE CRITICĂ

1. Gustave Lanson: *Histoire illustreé de la littérature française*, 2 vol. — Hachette, 1923.

2. Antoine Adam: *Histoire de la littérature française en XVII-e siècle*, (5 vol.), Biarritz, 1958.

3. Henry Peyre: *Qu'est-ce que le classicisme?*, Paris, 1933.

4. Sainte-Beuve: *Qu'est-ce qu'un classique* (în „Causeries du lundi", vol.III).

5. Tudor Vianu: *Idealul clasic al omului*, Vremea, 1934.

6. George Călinescu: *Impresii asupra literaturii spaniole*, Editura pentru literatură universală, 1965.

7. Elena Vianu: Prefață la *Moraliștii francezi*, Editura pentru literatură universală, 1963.

TRADUCERI ÎN LIMBA ROMÂNĂ DIN LITERATURA CLASICISMULUI*

1) Boileau: *Arta poetică*, În româneşte de Ionel Marinescu, E.S.P.L A., (col. „Biblioteca pentru toţi"), 1957.

2) La Bruyère: *Caracterele*, Traduceri şi note de Aurel Tita, Prefaţă de N.N.Condeescu, E.P.L., (col. „Biblioteca pentru toţi", 2 vol.), 1966.

3) Corneille: *Teatru*, Prefaţă de Cezar Petrescu, E.S.P.L.A. (col. „Clasicii literaturii universale"), 1956.

4) Descartes, în colecţia „Texte filosofice", cu un studiu introductiv de C.I.Gulian, Ed.de stat pentru literatură ştiinţifică, 1952.

5) Doamna de la Fayette: *Principesa de Clèves*, În româneşte de Demostene Botez, Cuvînt înainte de Elena Vianu, E.L.U., 1966.

6) La Fontaine — *Fabule*. În româneşte de Tudor Arghezi, Editura tineretului, 1954, (ed. a II-a, 1955).

La Fontaine — În Tudor Arghezi, *Scrieri*, vol. V, Tîlmăciri, E.P.L., 1964.

La Fontaine — *Fabule* Traducere şi note de Aurel Tita, Prefaţă de Valentin Lipatti, E.P.L. (col. „Clasicii literaturii universale"), 1958.

La Fontaine — *Fabule*, Traducere de Tudor Măinescu, Prefaţă şi tabel cronologic de N.N.Condeescu, E.P.L.(col. „B.P.T."), 1963.

7) Molière: *Opere*, cu un Studiu introductiv şi note de N.N.Condeescu şi Valentin Lipatti, E.S.PL..A, vol. I — II, 1955, vol. III, 1956, vol.IV, 1958.

8) Pascal: *Scrieri alese*, Studiu introductiv de Ernest Stere, traducere de Ion Iancu Ghidu, Editura ştiinţifică, 1967.

9) Racine: *Teatru*, Prefaţă de Elena Vianu, E.S.P.L.A. (col. „Clasicii literaturii universale"), 1959.

* Înregistrăm aici doar traducerile publicate în ultimele două decenii şi ca atare accesibile cercurilor celor mai largi.

CUPRINS

Redactor : ION HORGA
Tehnoredactor : ŞTEFANIA MIHAI

Dat la cules 08.08.1968. Bun de tipar 27.03.1969. Apărut 1969. Comanda nr. 8860. Tiraj 36 160. Hîrtie tipar înalt B de 63 g/m². 540×760/16. Coli editoriale 17,25. Coli de tipar 24. A. 11 725. C.Z. pentru bibliotecile mici 8R—31.

Tiparul executat sub comanda nr. 80.683 la Combinatul Poligrafic „Casa Scînteii", Piaţa Scînteii nr. 1, Bucureşti — Republica Socialistă România

Vol. I şi II lei 12

După clasic toată umanitatea se reduce la cîteva tipuri universale, la aşa-zisele caractere. Unul este zgîrcit, altul egoist, celălalt ambiţios şi aşa mai departe, dar în cerc finit. Clasicului nu i se cere vreun spirit de observaţie deosebit, fiindcă zgîrcenia, egoismul, ambiţia nu sînt relaţiuni ce trebuiesc descoperite, ci structuri sufleteşti învederate oricui. Zgîrcitul e un om ca toţi oamenii, dar orientarea tuturor puterilor sale se face în direcţia strîngerii de bunuri. Cu alte cuvinte, tipurile, caracterele sînt modalităţi de adaptare. Clasicul are doar însărcinarea de a surprinde tipicul în concret, în individ, de a înfăţişa fiinţa vie în a cărei structură se îmbină caracterul, a privirii cu reacţiunile libere. Căci libertatea e presupusă de conceptul de om moral.

George Călinescu

Editura tineretului